

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія
**МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ
ТА СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО**

Випуск 43

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Головний редактор:** **Король Марина Михайлівна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
- Голова редакційної ради:** **Палінчак Микола Михайлович** – доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
- Відповідальний секретар:** **Дроздовський Ярослав Петрович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
- Члени редколегії:** **Брензович Катерина Степанівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
- Верхоглядова Наталія Ігорівна** – доктор економічних наук, професор, академік АЕН України, директор навчально-наукового інституту менеджменту, економіки та фінансів ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»
- Газуда Михайло Васильович** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки і підприємництва ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
- Гуменюк Володимир Володимирович** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри туризму Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
- Заяць Олена Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
- Кушнір Наталія Олексіївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету
- Лещук Галина Василівна** – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
- Пойда-Носик Ніна Никифорівна** – кандидат економічних наук, професор, професор кафедри фінансів і банківської справи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
- Приходько Володимир Панасович** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
- Слава Світлана Степанівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
- Стежко Надія Володимирівна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки Університету державної фіскальної служби України
- Філіпенко Антон Сергійович** – доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Химинець Володимир Васильович** – доктор економічних наук, завідувач відділу досліджень Західного регіону в місті Ужгороді центру регіональних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень
- Цалан Мирослава Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
- Гайек О.** – доктор економічних наук, професор факультету управління та економічних досліджень, Вища школа Ягеллонська в м. Торун (Чехія)
- Ліпкова Л.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Братиславського економічного університету (Словаччина)

Науковий вісник Ужгородського національного університету.

Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»

включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук (категорія «Б») на підставі Наказу МОН України від 2 липня 2020 року № 886 (Додаток № 4).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

Галузь науки: економічні.

Спеціальності: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування; 072 – Фінанси, банківська справа та страхування; 073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг; 292 – Міжнародні економічні відносини.

Затверджено до друку та поширення через мережу Інтернет відповідно до рішення Вченої ради Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

(від 6 жовтня 2022 року протокол № 8)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 21015-10815Р,
видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

Багорка М. О., Варварова А. С. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОМПЛЕКСУ МАРКЕТИНГУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	7
Алекс Леврінц, Стеблак Д. М. КРИЗА ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮЖКІВ ПОСТАЧАННЯ В УМОВАХ ДИВЕРГЕНЦІЇ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	13
Бондаренко Н. М., Бобирь О. І. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ВИТРАТ НА ОПЛАТУ ПРАЦІ.....	19
Видобора В. В. ГЕНЕЗИС ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПРИСКОРЕНОГО ЗРОСТАННЯ.....	26
Вінченгі Емілія, Кушнір Н. О. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	32
Вострякова В. І. РОЛЬ СТАЛОЇ БІОЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ДОВГОСТРОКОВІЙ СТРАТЕГІЇ ДЕКАРБОНІЗАЦІЇ.....	37
Гейко О. Л. АУТСОРСИНГ ТА ОФШОРИНГ В ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮГАХ СТВОРЕННЯ ВАРТОСТІ.....	43
Дроздовський Я. П., Фединець М. М. ВЕНЧУРНЕ ІНВЕСТУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	48
Іванов С. В., Чекіна В. Д., Разумова Г. В. ПОДАТКИ МАЙБУТНЬОГО: АДМІНІСТРУВАННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ.....	54
Кіш Є. Б. ГЕНЕЗИС НАУКОВОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ «МЕТОДОЛОГІЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ».....	60
Когут-Ференс О. І. ГЛОБАЛЬНІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СВІТОВОГО ЕНЕРГЕТИЧНОГО РИНКУ.....	66
Косаревська Ю. С., Химинець В. В. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В КРАЇНАХ ПІВНІЧНОЇ ЄВРОПИ.....	70
Костюченко Н. П. ЕВОЛЮЦІЯ КЛАСИЧНИХ ТА СУЧАСНИХ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАННЯ ВПЛИВУ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ НА РІВЕНЬ ЗАЙНЯТОСТІ.....	74
Котлик А. В., Гресь Г. О. ПІДХІД ДО РОЗРОБКИ КОМПЛЕКСУ КЛЮЧОВИХ ПОКАЗНИКІВ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИВАТНИХ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ І ЙОГО ІНТЕГРАЦІЇ З СИСТЕМОЮ МОТИВАЦІЇ.....	82
Куничка М. М. ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПІВДЕННОЇ АФРИКИ.....	89
Лисий В. М., Стеблак Д. М. ВПЛИВ ВІЙНИ НА РОЗВИТОК ТРАНСПОРТНОГО ПЕРЕВЕЗЕННЯ В УКРАЇНІ.....	92

Майовець Є. Й., Сенишин О. С., Хіч Р. Я. РОЗВИТОК МОЛОКОПЕРЕРОБНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ СТРАТЕГІЧНОГО МАРКЕТИНГОВОГО ПЛАНУВАННЯ.....	97
Міщенко В. І. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІТ-СЕКТОРУ ТА ЦИФРОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ.....	105
Nesterenko Volodymyr ACTUALISATION OF INNOVATIVE MARKETING COMMUNICATIONS WITHIN MODERN TRENDS IN THE PROMOTION OF GOODS AND SERVICES.....	112
Павлов О. І., Павлова І. О., Павлов О. І.-молодший ІНКЛЮЗІЯ СІЛЬСЬКО-МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ: СВІТОВА ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА.....	118
Печко В. С. ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ТРЕНДИ РОЗВИТКУ АПК УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ВИНОГРАДАРСЬКО-ВИНОРОБНИЙ КОМПЛЕКС.....	123
Семенюк І. Ю., Лозовський О. М., Бантюк Д. О. УКРАЇНА НА СВІТОВОМУ РИНКУ МЕДУ: ФОРМУВАННЯ ЕКСПОРТНОЇ СТРАТЕГІЇ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНИХ МСП В УМОВАХ ВІЙНИ.....	128
Степаненко С. В. ФІНАНСОВА СКЛАДОВА ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ: ВІТЧИЗНЯНА ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАКТИКА.....	133
Тарасюк Г. М., П'янков В. С. ІНДУСТРІЯ ГОСТИННОСТІ УКРАЇНИ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК.....	140
Турський І. В., Ляшенко О. М., Дем'янюк О. Б. СВІТОВА ДИНАМІКА ВАЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА ПРОДОВОЛЬСТВА: ПІДХІД ДО АНАЛІТИЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ СТРУКТУРИ.....	144
Химинець В. В., Головка А. А., Синетар І., Каміль Дзюкевіч АДАПТАЦІЯ СТРАТЕГУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ТА МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ ДО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ.....	150
Цалан М. І., Галай Я. Я. ЗАГОСТРЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ КРИЗИ У СИСТЕМІ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК РЕЗУЛЬТАТ ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНУ.....	155
Швед В. В., Матяш О. Д. ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ (МІЖНАРОДНОЇ) ДІЯЛЬНОСТІ.....	162
Шевря Р. В., Стебляк Д. М. ВПЛИВ ВАЛЮТНО-ФІНАНСОВИХ ТА КРЕДИТНИХ ІНСТИТУЦІЙ НА РОЗВИТОК СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ.....	168

CONTENTS

Bahorka Mariia, Varvarova Alina DIRECTIONS OF INCREASING THE EFFICIENCY OF THE MARKETING COMPLEX OF AGRICULTURAL ENTERPRISES.....	7
Alex Levrints, Steblak Diana THE CRISIS OF GLOBAL SUPPLY CHAINS IN THE CONTEXT OF DIVERGENCE OF GLOBAL DEVELOPMENT.....	13
Bondarenko Natalia, Bobyr Olga METHODOLOGICAL APPROACHES TO ANALYSIS OF LABOR COSTS.....	19
Vydobora Volodymyr GENESIS OF ECONOMIC POLICY OF ACCELERATED ECONOMIC GROWTH OF EUROPEAN COUNTRIES.....	26
Vincenti Emilia, Kushnir Natalia CURRENT TRENDS OF THE MARKET OF BANKING SERVICES USING INFORMATION TECHNOLOGIES.....	32
Vostriakova Viktoriia THE ROLE OF SUSTAINABLE BIECONOMIC TRANSFORMATION IN THE LONG-TERM STRATEGY OF DECARBONIZATION.....	37
Geiko Olexandr OFFSHORING AND OUTSOURCING IN GLOBAL VALUE CHAIN.....	43
Drozdovskyy Yaroslav, Fedynets Mykhailo VENTURE INVESTMENT IN THE CURRENT CONDITIONS OF THE WORLD ECONOMY DEVELOPMENT.....	48
Ivanov Sergii, Chekina Viktoriia, Razumova Hanna TAXES OF THE FUTURE: ADMINISTRATION IN THE CONTEXT OF THE ECONOMY'S DIGITALIZATION.....	54
Kish Yeva GENESIS OF SCIENTIFIC INTERPRETATION "METHODOLOGY OF ACCOUNTING".....	60
Kohut-Ferens Oksana GLOBAL ASPECTS OF REGULATING THE FUNCTIONING OF THE WORLD ENERGY MARKET.....	66
Kosarevska Yulia, Khymynets Volodymyr THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE NORDIC COUNTRIES.....	70
Kostiuchenko Nataliia EVOLUTION OF CLASSICAL AND MODERN THEORETICAL APPROACHES TO THE STUDY OF MONETARY POLICY INFLUENCE ON THE EMPLOYMENT LEVEL.....	74
Kotlyk Andrii, Gres Georgiy APPROACH TO DEVELOPMENT OF A COMPLEX OF KEY PERFORMANCE INDICATORS FOR PRIVATE MEDICAL INSTITUTIONS AND ITS INTEGRATION WITH THE MOTIVATION SYSTEM.....	82
Kunychka Mykhaylo INDUSTRIALIZATION AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN SOUTH AFRICA.....	89
Lysi Vladyslav, Steblak Diana IMPACT OF THE WAR ON TRANSPORT DEVELOPMENT IN UKRAINE.....	92

Mayovets Yevgen, Senyshyn Oksana, Khich Roman DEVELOPMENT OF THE DAIRY INDUSTRY OF UKRAINE: PERSPECTIVES OF STRATEGIC MARKETING PLANNING.....	97
Mishchenko Volodymyr PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF IT SECTOR AND DIGITAL INFRASTRUCTURE OF UKRAINE.....	105
Nesterenko Volodymyr ACTUALISATION OF INNOVATIVE MARKETING COMMUNICATIONS WITHIN MODERN TRENDS IN THE PROMOTION OF GOODS AND SERVICES.....	112
Pavlov Oleksandr, Pavlova Iryna, Pavlov Oleksandr – junior INCLUSION OF RURAL-URBAN AGGLOMERATIONS: WORLD AND UKRAINIAN PRACTICE.....	118
Pechko Volodymyr GLOBALIZATION TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINE’S AGRICULTURE UNDER THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION AND THEIR EFFECTS ON THE WINEMAKING AND VITICULTURE.....	123
Semeniuk Iryna, Lozovskyi Oleksandr, Bantiuk Daryna UKRAINE IN THE WORLD HONEY MARKET: FORMING THE EXPORT STRATEGY FOR DOMESTIC SMES IN THE CONDITIONS OF WAR.....	128
Stepanenko Sergii FINANCIAL COMPONENT OF INSTITUTIONAL ENSURING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR: NATIONAL AND EUROPEAN PRACTICE.....	133
Tarasiuk Halyna, Piankov Vladyslav HOSPITALITY INDUSTRY OF UKRAINE: ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT.....	140
Turskyj Igor, Liashenko Oksana, Demianiuk Olga DYNAMICS OF GROSS FOOD PRODUCTION: APPROACH TO ANALYTICAL ASSESSMENT OF THE STRUCTURE.....	144
Khymynets Volodymyr, Holovka Anatoliy, Synetar Ivan, Kamil Dziukiewscz ADAPTATION OF REGIONAL AND LOCAL DEVELOPMENT STRATEGY TO MILITARY AND POLITICAL CHALLENGES.....	150
Tsalan Myroslava, Halai Yaroslava INCREASING FOOD CRISIS IN THE WORLD ECONOMIC SYSTEM DUE TO THE INVASION OF THE RUSSIAN FEDERATION INTO UKRAINE.....	155
Shved Vadym, Matjash Olegh LEGISLATIVE REGULATION OF FOREIGN ECONOMIC (INTERNATIONAL) ACTIVITIES.....	162
Sheverya Renata, Steblak Diana INFLUENCE OF FINANCIAL AND CREDIT INSTITUTIONS ON THE DEVELOPMENT OF MODERN INTERNATIONAL BUSINESS.....	168

Багорка М. О.
*доктор економічних наук,
професор кафедри маркетингу
Дніпровського державного аграрно-економічного університету*
Варварова А. С.
*магістрант
Дніпровського державного аграрно-економічного університету*

Bahorka Mariia
*Doctor of Economics,
Professor of Marketing Department,
Dnipro State Agrarian and Economic University*
Varvarova Alina
*Master's Student
Dnipro State Agrarian and Economic University*

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОМПЛЕКСУ МАРКЕТИНГУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. В статті здійснено узагальнення основних складових ефективного маркетингового комплексу та запропоновані напрями його удосконалення для аграрних підприємств з урахуванням сучасних умов ведення агробізнесу. Встановлено, що ефективність комплексу маркетингу залежить від маркетингового інструментарію, маркетингового управління, оптимального бюджету маркетингу. Запропонована нами концепція дозволяє з'єднати вирішення окремих завдань та механізмів підвищення ефективності аграрного виробництва в єдину стратегію розвитку підприємств аграрної сфери економіки, вдало поєднати використання традиційних методик оцінки економічної ефективності виробництва та розширити асортимент та сприяти підвищенню якості стратегії за рахунок розробки нових сучасних методик, механізмів та технологій, що продиктовано сучасними вимогами щодо розвитку України на шляху виходу на європейські та світові ринки.

Ключові слова: комплекс маркетингу, аграрні підприємства, маркетингова стратегія, маркетинговий інструментарій, маркетингове управління, організаційна структура.

Вступ та постановка проблеми. Сучасна система господарювання розвивається в умовах зростання інвестиційної активності, розвитку сучасних цифрових технологій виробництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, розвитку міжнародної співпраці та експортного потенціалу аграрних підприємств. В той же час функціонування аграрних підприємств характеризуються нестабільністю через цілий ряд причин: недосконалість механізму господарювання, слабкий рівень розвитку інфраструктури, відсутність інформації про зміну ринкового середовища та недостатній практичний досвід функціонування в динамічному конкурентному середовищі [1, с. 45]. На жаль, сьогодні для аграрних підприємств характерні показники повільного технічного оновлення, дефіциту матеріальних та фінансових ресурсів для розширеного відтворення, перебудови господарських та виробничо-технічних зв'язків. Для кожного аграрного підприємства в сучасних реаліях слід виділити проблему виживання та проблему забезпечення його безупинного та ефективного розвитку.

Виходячи з цього, перед українськими підприємствами постає ряд складних завдань, викликаних нестабільністю розвитку економіки: адаптація діяльності до динамічних ринкових умов господарювання, визначення цілей і стратегій їх досягнення, пошук споживачів і нових ринкових можливостей, виживання в умовах посилення конкуренції, нівелювання загроз з боку зовнішнього середовища. Визначені тенденції зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення управління в галузях агропромислового виробництва на основі використання маркетингових підходів та інструментарію.

Комплексна система маркетингу набуває особливої ваги в роботі аграрних підприємств, де вкрай важливою є орієнтація на більш повне задоволення потреб споживачів, збільшення продажів та прибутку. Найважливішим компонентом сучасного ведення аграрного бізнесу виступає споживач і його постійно зростаючі потреби, вимоги, інтереси. Саме знання, розуміння і адаптація до потреб споживачів є ключовим елементом при формуванні комплексної системи маркетингу [2, с. 99–100]. В ефективному комплексі маркетингу зацікавлений в першу чергу менеджмент самого суб'єкта, який повинен бути поінформованим про ринкову динаміку, що дозволяє активно брати участь в плануванні маркетингової діяльності, розробці та впровадженні конкурентних стратегій. В організації маркетингової діяльності ключову роль відіграють основні складові комплексу маркетингу, їх координація в часі та просторі для забезпечення ритмічності та безперервності процесу виробництва.

Необхідно підкреслити, що ринкові можливості підприємства можуть оцінюватися тільки на основі результатів маркетингових досліджень. В свою чергу, маркетинговий механізм, що забезпечує ритмічність управління в збутової сфері, є сполучною ланкою між споживачем і виробником через товари, ціни, системи просування товару, канали розподілу.

Актуальність розробки комплексу маркетингу в управлінні підприємством обумовлена зростаючою конкуренцією, яка змушує підприємства йти на дедалі більші поступки споживачам і посередникам в збуті своїх послуг за допомогою управління і стимулювання. В цьому контексті виникає необхідність у системності практичної

реалізації економічно обґрунтованого комплексу маркетингу, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Достатньо вагома кількість провідних науковців розглядали питання розвитку аграрного сектору України, серед яких: В.Г. Андрійчука, В.М. Амбросова, В.А. Борисова, П.І. Гайдучський, О.Д. Гудзинський, Т.Г. Дудар, О.О. Єранкін, С.М. Кваша, І.П. Кіктев, П.М. Макаренко, М.Й. Малік, Л.М. Малюга, Л.Ю. Мельник, П.Т. Саблук, В.А. Шведюк та інших науковців.

Сучасне бачення проблем розвитку аграрного маркетингу як комплексної системи в вітчизняній науковій літературі представлено в наукових працях М.І. Андрушко, М.М. Єрмошенко, Ю.Б. Іванова, С.І. Косенкова, В.В. Липчука, А.О. Старостіної, Г.В. Черевко та ін.

Проте, незважаючи на вагомість даних розробок, обґрунтування їх значення для аграрних підприємств та багато питань ефективного використання елементів комплексної системи маркетингу залишається не повністю розкритими.

Мета статті. Метою статті є узагальнення основних складових ефективного маркетингового комплексу та запропонувати напрями його удосконалення для аграрних підприємств з урахуванням сучасних умов ведення агробізнесу.

Результати дослідження. Комплекс маркетингу представляє собою набір засобів маркетингу, сукупність яких підприємство використовує для своєї діяльності в ринковому середовищі. Всі елементи комплексу маркетингу спрямовані для активізації попиту на товар, забезпечення конкурентних переваг на ринку, при швидкій адаптації до змін факторів середовища.

Комплекс маркетингу виступає основою всієї системи аграрного маркетингу, а управління даним комплексом стає головним завданням для досягнення успіху на ринку [2, с. 100]. В той же час, не треба забувати, що система управління комплексом маркетингу не є універсальною для всіх підприємств, саме тому для випередження конкурентів необхідно шукати нові, оптимальніші підходи до аналізу та вдосконалення комплексної системи аграрного маркетингу підприємства.

Традиційний комплексний маркетингу, заснований на продукті (4Р), з розвитком ринку він змістився на покупця, потім зосереджується на його цінностях і, нарешті, на перше місце виходить маркетингова взаємодія. Він може приймати самих різних форм в залежності від галузі та проблеми компаній – співпраця, зворотний зв'язок, діджиталізація [3, с. 290]. Підприємствам потрібно не тільки мати глибоке розуміння потреб своїх клієнтів, їх цінності, переваги, спосіб життя тощо, але також постійно відстежувати зміни в поглядах і звичках споживачів для того, щоб швидко адаптуватися до нових моделей їх поведінки. Все це є підставою до необхідності вдосконалення комплексу маркетингу і розробки нових ефективних способів взаємодії з клієнтами в цифровому світі, що швидко змінюється.

Нові інструменти просування товару все більше привертають до себе увагу. Сьогодні вже багато світових компаній використовують нестандартні форми маркетингових комунікацій, а в нашій країні відбувається тільки становлення та розвиток ринку нетрадиційних інструментів маркетингових комунікацій. Основна їх перевага – низько бюджетний нестандартний та високоефективний вплив на цільову аудиторію. Незважаючи на простоту у використанні, ці інструменти пов'язані з ризиком, так як застосовуються уперше і оцінити реакцію споживачів складно.

В комплексі маркетингу ключовим є співвідношення вагомих компонентів маркетингового середовища.

Більшість фахівців маркетингологів пропонують розширювати комплекс маркетингу до 6, 7 і більше елементів, додаючи до зазначених вище персонал (People), спосіб дії (Policy) [4, с. 72]. Цікавою є також спроба доповнювати маркетинг-мікс складовими проектування в часі та проектування в просторі саме результатів маркетингових досліджень (Projection). Слід зазначити, що теорія маркетинг-міксу тривалий час була достатньо ефективною, хоча й спрямована переважно на здійснення одиничної угоди купівлі-продажу.

Оптимальний маркетинг-мікс становить таку комбінацію маркетингових інструментів, завдяки якій забезпечується досягнення окреслених цілей за раціонального використання наявних коштів бюджету маркетингу [5, с. 145].

Ми вже констатували, що ефективна робота аграрного підприємства залежить від синергійного поєднання маркетингових інструментів з урахуванням особливостей продукції, ринку, поведінки та потреб споживачів, із системою маркетингового управління. Саме таке поєднання і буде становити його комплексну систему маркетингу.

Розробка комплексу маркетингу для кожного аграрного підприємства проводиться індивідуально та має свою певну специфіку. В той же час, ми спробували узагальнити найбільш вагомі складові комплексу маркетингу та представити найбільш ефективні, на наш погляд, напрями формування кожного з них в таблиці 1.

Вагомий вплив на управління маркетинговою діяльністю підприємства має система просування та збуту продукції, яка передбачає правильний вибір оптимальних та більш вигідних каналів збуту продукції (нішеві культури), а також застосування елементів комплексу маркетингу (наявність 5 та 7 елементів) для всіх без винятку видів продукції аграрної сфери економіки.

Серед важливих та пріоритетних факторів ефективного розвитку аграрних підприємств виділяють ефективну маркетингову політику розподілу та її цілеспрямований розвиток. Це пояснюється значним загостренням конкуренції на ринках збуту аграрної продукції, призводить до зростання витрат виробничої діяльності підприємства, підвищуються вимоги споживачів та клієнтів відносно якісного сервісного обслуговування та своєчасної доставки товару споживачеві.

Система відстеження шляху продукції (маркетинговий канал розподілу) від виробника до кінцевого споживача спрямована на такі заходи, як маркування продукції із зазначенням виробника, дати випуску продукції, номера партії та інші показники. На підставі цих даних є можливість визначити, на якому із етапів просування продукції виникає проблема та відбувається пошук шляхів її подолання при одночасному задоволенню клієнтів, які її очікують.

Варто зазначити, що зміна показників конкурентоспроможності аграрних підприємств в значній мірі буде залежати від показників ефективного збуту та просування продукції, що, в свою чергу, визначатиме розвиток та стабільність українського вітчизняного аграрного ринку. Оптимізація балансів продовольчих ресурсів, вивчення законів регулювання попиту і пропозиції є основою економічних напрямків регулювання аграрного ринку, складовими якого є резервні, інтервенційні, заставні та регіональні закупівлі, а також можливість забезпечувати продаж продукції через систему «прозора» та проводити прозорі процедури закупівлі продукції на ринку аграрної продукції, значна увага приділяється експортним та імпорнтним операціям по закупівлі продукції.

Маркетинговий комплекс аграрного підприємства

<p>Товар</p> 	<p>Продукція, яка представлена для реалізації в аграрному підприємстві має характеризуватися досить високими показниками конкурентоспроможності за рахунок екологічності продукції та її високої якості. Основні напрями диверсифікації товару:</p> <ul style="list-style-type: none"> – створення нових видів сільськогосподарської продукції; – вирощування та реалізація екологічно безпечної сільськогосподарської продукції; – розширення асортименту за рахунок включення продукту з різноманітними властивостями (полуниця, малина тощо); – вирощування та реалізація овочевої продукції ранніх сортів (у теплицях)
<p>Ціна</p> 	<p>Асортиментний ряд реалізованої продукції має відрізнятися доволі гнучкою ціновою політикою, котра орієнтована на покупця із різним видом доходу (низьким, середнім та високим). Основні напрями диверсифікації ціни:</p> <ul style="list-style-type: none"> – забезпечення якісних умов зберігання продукції, з метою сезонного розширення збуту продукції; – за рахунок сортування та доробки власної продукції (підвищити ціну на 20-30%); – знижки (до 10%) за велику партію реалізації продукції; – знижки (на 10%) за само вивіз великої партії продукції; – знижки за додатково куплену партію товару у великій кількості (до 5%).
<p>Система збуту</p> 	<p>Основні напрями диверсифікації збуту:</p> <ul style="list-style-type: none"> – забезпечення активного збуту продукції з липня по жовтень через різні канали розподілу; – забезпечення збуту через пошук найбільш прибуткових каналів розподілу; – забезпечення активного прямого збуту споживачам великими партіями (зерно, овочі); – забезпечення активного непрямого збуту оптовим та іншим посередникам великими партіями за помірними цінами.
<p>Методи просування товарів на ринку</p> 	<p>Для ефективного просування підприємство має користуватися, перш за все Інтернет ресурсом, використовувати засоби масової інформації, публікації в спеціалізованих журналах агробізнесу, приймати активну участь у виставках та ярмарках.</p>

Джерело: систематизовано та сформовано авторами

Наявність ефективної системи управління маркетингом в агропідприємствах сприятиме їх інноваційному розвитку та створюватиме дієвий механізм реалізації елементів комплексу маркетингу, який розробляється для конкретного підприємства.

В сучасних умовах для більшості аграрних підприємств на ринку агропродовольчої продукції основним завданням є задоволення вимог споживачів шляхом пропонування продукції, що відповідає встановленим стандартам і вимогам, за конкурентними цінами для отримання максимального прибутку. При цьому якість продукції стає одним з найбільш головних чинників в поведінці споживача при її виборі, тому що більшість покупців готові здійснити переплату за високу якість. Варто відзначити, що у більшості аграрних підприємств спостерігається недостатній розвиток інфраструктури щодо просування продукції, своєчасного інформування споживачів, недостатність системи маркетингових комунікацій, обмежений асортимент.

Важливо усвідомити, що більшість підприємств можуть мати майже однакову технологію виробництва, але мати різне забезпечення ресурсами виробництва: робочою силою, матеріально-технічними і фінансовими ресурсами. Ці різниці в засобах виробництва є інструментами конкуренції, стимулом для подальшого руху. Ступінь їх забезпечення засобами виробництва обумовлює стан конкурентоспроможності кожного з них. Із часом ці фактори мають властивість змінюватися, а саме:

- не дають змоги оцінити ефективність функціонування капіталу підприємства, здатність підприємства утримувати й залучати нових клієнтів, рівень корпоративної культури;

- мають ретроспективний (історичний) характер показників, що значно зменшує їх цінність для прийняття стратегічних управлінських рішень;

- в ряді випадків загальноприйняті показники оцінки ефективності не пов'язані між собою взаємозалежністю.

Враховуючи швидкоплинний характер змін, що спостерігаються на регіональних та світових ринках агропродовольчої продукції, розробка статичної незмінної моделі не вирішить проблем прогнозування та планування розвитку.

Маркетолог повинен зрозуміти як споживач приймає рішення про покупку, як сприймає і опрацьовує представлену інформацію. Тобто необхідно з'ясувати як працює «чорна скринька» свідомості споживача. При цьому якісні дослідження дозволяють зрозуміти мотиви споживача та переконати його в доцільності та правильності вибору; встановити міцні довгострокові відносини зі споживачами.

Виходячи з вищезазначеного, ми пропонуємо поєднання якісних методів визначення факторів конкурентоспроможності, насамперед, експертні оцінки фахівців галузі на регіональному ринку, та методів факторного аналізу для підтвердження чи спростовування зазначених експертами тенденцій. слід звернути увагу на той факт, що саме експерт є фахівцем, який глибоко розуміє зміст

і особливості «вузьких місць», стан досліджуваної проблеми. В результаті лише висококваліфікований спеціаліст може дати найбільш точний прогноз розвитку досліджуваного процесу.

Використовуючи якісні маркетингові дослідження можна вирішити наступні завдання:

- дослідження мотивації поведінки споживачів;
- визначення ставлення споживачів до товару (торгової марки);
- виявлення найбільш актуальних потреб покупців;
- оцінка поглядів та суб'єктивних думок та уявлень покупців;
- отримання ідей від споживачів;

- тестування товарів-новинок, рекламних продуктів;
- визначення моделей поведінки покупців.

Отримані шляхом використання факторних моделей оцінки дадуть можливість проаналізувати діяльність окремого підприємства у рамках ринкових вимог, а також порівняти результати діяльності з усередненими модельними показниками для регіону. Результатом роботи механізму повинно стати прийняття рішення, щодо обсягів виробництва окремих культур в існуючих ринкових умовах.

Підставою для прийняття будь-яких рішень має бути здійснено аналіз факторів середовища організації, щоб отримати інформацію, необхідну як для стратегічного планування, так і для оцінки успішності реалізації стратегії (рис. 1).

Рис. 1. Концепція формування стратегії розвитку аграрного виробництва

Джерело: власні дослідження авторів

Запропонована нами концепція дозволяє з'єднати вирішення окремих завдань та механізмів підвищення ефективності аграрного виробництва в єдину стратегію розвитку підприємств аграрної сфери економіки, вдало поєднати використання традиційних методик оцінки економічної ефективності виробництва та розширити асортимент та сприяти підвищенню якості стратегії за рахунок розробки нових сучасних методик, механізмів та технологій, що продиктовано сучасними вимогами щодо розвитку України на шляху виходу на європейські та світові ринки.

На нинішній стадії в економічному розвитку аграрних підприємств, в умовах високої конкуренції, управління на принципах маркетингу можна розглядати як ресурс, який підвищує адаптивний потенціал підприємства.

Важливу роль у правильній організації маркетингового управління відіграє організаційна структура. Кількість можливих варіантів організаційних структур може бути досить великою. У загальному, тип структури залежить від розміру підприємства, його стратегічних цілей, ринкових можливостей, обраних стратегічних зон господарювання [6, с. 105].

Для того щоб створити на аграрному підприємстві ефективно працюючу маркетингову структуру, потрібно вирішити наступні завдання:

- впровадити маркетингові функції в загальну структуру підприємства таким чином, щоб була можливість впливати на рішення, що приймаються керівництвом щодо ринкової діяльності;
- організувати структуру маркетингової діяльності так, щоб брати участь у вирішенні всіх актуальних для компанії завдань;
- зайняти певну частку ринку споживачів, щоб задовольняти і розширювати її згодом відповідно до власних цілей;
- орієнтувати підприємство на довготривалі результати ринкової діяльності;
- використовувати тактику своєчасного пристосування виробництва до вимог споживачів;
- цілеспрямовано впливати на споживачів для збільшення обсягів продажів і отримання бажаного прибутку.

Маркетингова орієнтація вимагає, щоб підприємством керували фахівці з економічною освітою, які відповідають за збут продукції і на перше місце ставлять запити споживачів. За такої орієнтації виробляється лише те, що буде обов'язково куплено, формується широкий асортимент продукції, у виробничому процесі закладається максимум гнучкості, конкурентоспроможність товару визначається виходячи з можливості споживача здійснити вибір під час купівлі. Під впливом змін споживчого попиту, науково-технічного прогресу, росту обсягів виробництва маркетингова структура повинна вміти змінювати свою організаційну форму. Обраний варіант зміни організаційної структури повинен забезпечити максимальний контакт

працівників відділу маркетингу з реальними і потенційними споживачами продукції підприємства.

Трансформація організаційної та управлінської структури на засадах маркетингу має здійснюватися на основі таких принципів:

- простота маркетингової структури – чим простіша структура, тим краще і ефективніше управляти нею;
- чіткість системи взаємовідносин працівників відділу маркетингу з підрозділами підприємства;
- постійний контроль за ефективністю реалізації маркетингових функцій.

На жаль, сучасні сільськогосподарські виробники приділяють недостатню увагу проблемам формування іміджу, завоювання стійкого позитивного ставлення споживачів. Тому новостворений підрозділ повинен поставити за мету поступову зміну самої філософії бізнесу, популяризацію підприємства, його продукції на ринку, практичну реалізацію маркетингових принципів.

Висновки. Результати проведеного дослідження дають підстави сформулювати наступні висновки.

Маркетинговий комплекс розглядає питання пов'язані з самим товаром, з його ціною та обґрунтованим ціноутворенням, з географічним місцем виробництва та реалізації продукту, з грамотно організованою комунікаційною політикою для просування продукту. Для сільськогосподарських виробників, що працюють на ринку аграрної продукції, незалежно від форми власності, питання щодо формування цінової політики, пошуку оптимальних каналів розподілу продукції, вибору ефективного каналу просування продукції відіграє ключову роль. Для ефективного і стійкого функціонування аграрне підприємство повинно мати маркетинговий інструментарій, покликаних забезпечити його ринкову спрямованість.

З точки зору комплексу маркетингу, споживча цінність товару або послуги – це багатогранне поняття, що включає багато аспектів процесу надання компанією цінності клієнтам. Вона значною мірою залежить від співвідношення того, що споживачі сприймають вигоди від споживання або використання товару, і витрати, пов'язані з його придбанням та використанням. Ключем до досягнення успіху в здійсненні інноваційної маркетингової діяльності в класичному її розумінні є здатність підприємства до диференціації товару з такою споживчою цінністю, яка перевершить цінність, пропоновану конкурентами.

Запропонована нами концепція дозволяє з'єднати вирішення окремих завдань та механізмів підвищення ефективності аграрного виробництва в єдину стратегію розвитку підприємств аграрної сфери економіки, вдало поєднати використання традиційних методик оцінки економічної ефективності виробництва та розширити асортимент та сприяти підвищенню якості стратегії за рахунок розробки нових сучасних методик, механізмів та технологій, що продиктовано сучасними вимогами щодо розвитку України на шляху виходу на європейські та світові ринки.

Список використаних джерел:

1. Багорка М.О. Формування екологічно орієнтованого комплексу маркетингу в аграрному виробництві. *Міжнародний науково-виробничий журнал «Економіка АПК»*. 2017. № 5, травень. С. 43–51.
2. Багорка М.О., Абрамович І.А. Формування комплексної системи аграрного маркетингу підприємства. *Збірник наукових праць «Проблеми системного підходу в економіці»*. 2022. № 1 (87). С. 97–102. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2022-1-14>
3. Фомішина В.М. Трансформація складових класичного «комплексу маркетингу підприємства» у сучасний «комплекс маркетингу споживача». *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.2. С. 288–293.
4. Левіна М.О. Теоретичні основи комплексу маркетингу. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія «Економіка»*. 2010. № 5. С. 70–75.
5. Мамалига С.В. Сучасні підходи до трактування маркетинг-міксу. *Зб. наукових праць ВНАУ*. 2012. № 4 (70). Т. 2. С. 144–149.
6. Багорка М.О., Юрченко Н.І. Формування комплексної системи маркетингу на підприємстві. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Економіка і управління»*. 2020. Том 31 (70). № 1. С. 102–108.

References:

1. Bagorka M.O. (2017). Formuvannya ekologichno oriyentovanogo kompleksu marketyngu v agrarnomu vyrobnyctvi [Formation of ecologically oriented marketing complex in agricultural production]. *International Research and Production Journal "Agricultural Economics"*, no. 1, pp. 43–51.
2. Bagorka M.O., Abramovych I.A. (2022). Formuvannya kompleksnoi systemy aharnoho marketynhu pidpryemstva Formation of a comprehensive system of agrarian marketing of the enterprise. *Collection of scientific works "Problems of the systemic approach in economics"*, no. 1 (87), pp. 97–102. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2022-1-14>
3. Fomishyna V.M. (2015). Transformaciya skladovykh klasychnogo "kompleksu marketyngu pidpryemstva" u suchasnyj "kompleks marketyngu spozhyvacha" [Transformation of the components of the classic "enterprise marketing complex" into a modern "consumer marketing complex"]. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, vol. 25.2, pp. 288–293.
4. Levina M.O. (2010). Teoretychni osnovy kompleksu marketyngu [Theoretical foundations of the marketing complex]. *Bulletin of Kyiv National University. Taras Shevchenko. Economics Series*, no. 5, pp. 70–75.
5. Mamalyga S.V. (2012). Suchasni pidhody do traktuvannya marketyng-miksu [Modern approaches to the interpretation of the marketing mix]. *Coll. scientific works of VNAU*, no. 4 (70), tom 2, pp. 144–149.
6. Bagorka M.O., Yurchenko N.I. (2020). Formuvannya kompleksnoyi systemy marketyngu na pidpryemstvi [Formation of a comprehensive marketing system at the enterprise]. *Scientific notes of Tavriya National University. V.I. Vernadsky. Economics and Management Series*, tom 31(70), no. 1, pp. 102–108.

DIRECTIONS OF INCREASING THE EFFICIENCY OF THE MARKETING COMPLEX OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Summary. The article summarizes the main components of an effective marketing complex and suggests directions for its improvement for agricultural enterprises, taking into account modern conditions of agribusiness. It was established that the effectiveness of the marketing complex depends on marketing tools, marketing management, and the optimal marketing budget. The development of the marketing complex for each agricultural enterprise is carried out individually and has its own specific characteristics. Among the important and priority factors of effective development of agricultural enterprises, effective marketing policy of distribution and its purposeful development are highlighted. This is explained by a significant increase in competition on the agricultural product sales markets, which leads to an increase in the costs of the enterprise's production activities, and increases the demands of consumers and clients regarding quality service and timely delivery of goods to the consumer. The presence of an effective marketing management system in agricultural enterprises will contribute to their innovative development and create an effective mechanism for the implementation of elements of the marketing complex, which is developed for a specific enterprise. The concept proposed by us allows you to combine the solution of individual tasks and mechanisms of increasing the efficiency of agricultural production into a single strategy for the development of enterprises in the agrarian sector of the economy, to successfully combine the use of traditional methods of evaluating the economic efficiency of production and to expand the range and contribute to the improvement of the quality of the strategy due to the development of new modern methods and mechanisms and technologies, which is dictated by modern requirements for the development of Ukraine on the way to enter the European and world markets.

Key words: marketing complex, agricultural enterprises, marketing strategy, marketing tools, marketing management, organizational structure.

Алекс Леврінц
студент

Ужгородського національного університету

Стебляк Д. М.

викладач кафедри міжнародної політики

Ужгородського національного університету

Alex Levrints

Student

Uzhhorod National University

Steblyak Diana

Lecturer of the Department of International Politics

Uzhhorod National University

КРИЗА ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮЖКІВ ПОСТАЧАННЯ В УМОВАХ ДИВЕРГЕНЦІЇ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. В даний час криза глобальних ланцюжків поставок негативно вплинула на різні економічні галузі та сфери. Це певний виклик як економік окремо взятих країн, так і світових зовнішньоторговельних відносин загалом. Цей факт також негативно вплинув на їхній розвиток, що зумовило сповільнення темпів розвитку більшості країн світу. Сучасна міжнародна обстановка, що різко загострилася, накладає відбиток на всі галузі світового економічного розвитку. COVID-19, продовольча криза, обмеження торговельних відносин, зниження вантажообігу та інше стали справжнім випробуванням для багатьох світових компаній, більшість з компаній навіть не змогли впоратися з таким тиском та більше того, зовсім припинили своє існування на міжнародному ринку. Багато промислових, торгових і логістичних компаній опинилися в ситуації, коли проблеми функціонування учасників ринку, що різко загострилися, призвели до збоїв у русі матеріальних і супутніх потоків, а в окремих випадках до розривів у ланцюгах поставок, яке призвело до скорочення прибутку багатьох компаній, що в негативному сенсі вплинуло на них. Карантин, падіння курсу валют, зниження імпорту та інші фактори зовнішнього середовища підштовхують підприємства займатися переважно не тактичними завданнями, а гостро ставити питання про стратегічне планування, розробку загальної стратегії координації всередині ланцюжка поставок, а також завдання максимального залучення внутрішніх ресурсів та підвищення ефективності в складних економічних умовах. Наслідки колосальні, але держава намагається знайти рішення, щоб тримати економіку своєї держави на плаву, оминаючи ці проблеми. У цій статті розглядається проблема порушення глобальних ланцюжків поставок в умовах дивергенції глобального розвитку, оцінюється вплив та проблеми, пов'язані зі порушенням у процесах виробництва та зовнішньої торгівлі, які існують економічні ризики, пов'язані з цим. Також досліджується питання наслідків порушення глобальних ланцюжків поставок, які заходи слід вживати для їх мінімізації та пом'якшення, що необхідно зробити компаніям, щоб налагодити виробництво. Розглядається питання про роль держави у такій кризовій ситуації.

Ключові слова: зовнішньоторговельні відносини, глобальні ланцюжки поставок, глобальне виробництво, зовнішня торгівля, економічний ризик, дивергенція глобального розвитку.

Вступ і постановка проблеми. Взаємозв'язок компаній усередині ланцюжків поставок, обумовлена тенденціями глобалізації та світового ринку, сприяє посиленню ризиків та можливим несприятливим наслідкам через порушення в окремих ланках постачання в умовах дивергенції глобального розвитку. Вплив мають такі фактори як:

- збільшення кількості елементів у ланцюзі постачання;
- ускладнення транспортно-логістичних операцій та комунікативних зв'язків;
- загальне збільшення логістичного циклу замовлення.

Актуальність дослідження: прагнення розвивати світову економіку спричинить необхідність управління глобальними ланцюжками постачання в умовах дивергенції глобального розвитку, а також формування стійкості з урахуванням поточної ситуації як в Україні, так і у світі у сферах політики, економіки, екології тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою роботи послужили роботи іноземних учених М. Крістофера та Д. Ментцера, а також Сергієнка В.І., Гатторні Д., Бауерсока Д., Клосса Д. та праці інших дослідників.

Метою статті є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо кризи глобальних ланцюжків постачання в умовах дивергенції гло-

бального розвитку. Окремого аналізу заслуговує питання впливу COVID-19 на кризу ланцюжків постачання як в світі загалом, так і в Україні зокрема.

Результати дослідження. Глобальні ланцюжки створення додаткової вартості дозволяють замість торгівлі товарами обмінюватися їх компонентами і таким чином країни використовують конкурентні переваги. Від такої гіперспеціалізації виграли багато економік, що розвивалися, які змогли стати частиною глобальної торговельної системи: це сприяло трансферу технологій і було важливим фактором зростання продуктивності в країнах, що розвиваються. Зараз практично всі країни світу тією чи іншою мірою включені до глобальних ланцюжків поставок, і таким чином дивергенція глобального розвитку через ці ланцюжки впливає на всю світову економіку.

Для багатьох товарів Китай знаходиться в центрі таких ланцюжків поставок, наприклад, як основний виробник дорогих продуктів і компонентів, великий споживач глобальних і промислових товарів, а також виступає як основний споживчий ринок. Китай також проводить багато проміжних матеріалів і відповідає за їх обробку та складання. Так, наприклад, складальні заводи компанії Foxconn (контрактного виробника електроніки), розташовані в материковому Китаї, виробляють комплектуючі

та здійснюють складання високотехнологічної продукції для багатьох провідних світових виробників електроніки, серед яких Apple, Intel та Sony. Китай поряд з Японією, Сполученими Штатами Америки та Європейським союзом утворює ядро глобальної виробничої мережі [1].

У грудні 2019 року в китайській провінції Хубей почалося зараження тоді ще невідомим коронавірусом. Влада Китаю відреагувала на цей спалах, запровадивши жорсткі обмеження на пересування людей, фактично запровадивши комендантську годину та карантин по всій країні з кінця січня. Це безпосередньо вплинуло на економіку загалом, оскільки багато виробничих майданчиків було закрито, щоб зменшити можливі контакти між людьми. Ефект заходів щодо стримування поширення вірусу видно з даних про промислове виробництво в Китаї, який у січні та лютому скоротився на 13,5% порівняно з попереднім роком [2]. Це падіння виробництва є серйозним, особливо якщо розглядати його у більш довгостроковій перспективі: ні спалах пневмонії у 2002/2003 році, ні фінансова криза у 2008/2009 році не були пов'язані з таким різким падінням виробництва.

Положення Китаю в основі багатьох глобальних ланцюжків постачання ілюструється тим фактом, що спад виробництва також пов'язаний із серйозним скороченням потоків міжнародної торгівлі. Спостерігається різке зниження експорту Китаю до всіх регіонів світу [3]. При цьому слід зазначити, що зниження китайського експорту означає зменшення імпорту для інших країн необхідними ресурсами та матеріалами для виробництва, включеними до глобальних ланцюжків постачання. Виробництво сьогодні – це дуже складний процес, порівняно з тим, що було лише кілька десятиліть тому, із субкомпонентами, необхідними для збирання одного кінцевого продукту, отриманого з кількох місць у всьому світі. Сировина, необхідна для виробництва цих підкомпонентів, може також надходити з різних країн та континентів, а потім готові напівфабрикати можуть бути потрібними для перевезення по всьому світу. Ця величезна залежність від логістики робить імпорт, виробництво та експорт важким процесом у разі порушення роботи ланцюжків постачання.

Розглянемо відповідний приклад у поточній ситуації: Індія імпортує більше половини своїх активних фармацевтичних інгредієнтів із Китаю. Між індійським урядом, який вибірково обмежує імпорт API, та логістичними проблемами, створеними дивергенцією глобального розвитку, фармацевтичній промисловості Індії буде важко підтримувати свої експортні показники. Враховуючи, що Індія є найбільшим постачальником генетичних ліків у світі, це може дуже легко спричинити глобальний дефіцит.

Це зниження було серйозним у всьому світі, за винятком Північної Америки, де торгівля вже падала протягом більше року через торгові суперечки між США і Китаєм. Ситуація різкого скорочення потоку товарів, отриманих із Китаю, схожа, якщо поглянути на численні окремі європейські країни, включаючи Австрію, Францію, Німеччину, Італію та Іспанію. Близько 51 тис. іноземних компаній, переважно північноамериканських компаній, мають прямих постачальників у Китаї в регіонах, які найбільше постраждали від коронавірусу. Понад 5 мільйонів компаній у всьому світі мають як мінімум одного постачальника другого рівня, який постачає одного зі своїх постачальників у ці регіони [5].

Падіння виробничої активності, що лежить в основі багатьох глобальних ланцюжків поставок, неминуче позначається на виробниках та споживачах. У глобально інтегрованому світі прагнення до ефективності призвело до зростання консолідації виробництва в країнах з нижчою

вартістю – в основному в Китаї, Тайвані, В'єтнамі або інших країнах з низькою вартістю. З початком пандемії в Китаї і враженням країн по всьому світу, а також наслідками і дефіцитом, що випливають звідси, необхідність розподілу ризиків стала більш очевидною, ніж будь-коли [4].

З погляду зміни ланцюжка поставок, зрушення, пов'язані з минулими кризами, такими як спалах важкого гострого респіраторного синдрому в 2003 році або атипова пневмонія, охопили всю Азію; ядерна катастрофа на Фукусімі у 2011 році; або повені в Таїланді 2011 року не мали таких негативних наслідків, як у нинішній епідемії. Ці події вразили певні компанії протягом короткого часу, але вплив коронавірусу може бути набагато стійкішим. Більше того, вірус, формально відомий як COVID-19, впливає як на пропозицію, так і на попит, тому потенційні загрози серйозніші, ніж ті, що сталися раніше. Це особливо вірно через економічне зростання Китаю, що спостерігалось раніше, після кризи атипової пневмонії як потужного виробника і основного світового споживчого ринку.

Сьогоднішні ланцюжки поставок є глобальними та складнішими, ніж у 2003 році. Мало того, що китайські фабрики постраждали через блокування міжфірмових зв'язків та дивергенції глобального розвитку, на виробничих майданчиках у інших країнах уже не вистачає запчастин для виробів, зібраних у Китаї. Наприклад, Apple Inc. працює з постачальниками в 43 країнах, всі з яких одержують компоненти від контрактних виробників Apple у Китаї.

Перебої в Китаї негайно вплинуть на ланцюжки поставок і, зокрема, на ті, що ґрунтуються на швидкості при використанні повітряних перевезень. Довші і особливо повільні (наприклад, контейнери) ланцюжки поставок не відчують впливу негайно, оскільки дефіцит у ланцюжку поставок триватиме кілька тижнів.

У випадку з коронавірусом існує інший рівень впливу: переміщення працівників. Оскільки ефект мав місце прямо під час китайського Нового року, багато співробітників, які працюють в інших виробничих центрах, таких як Гуандун та Шеньчжень, фактично живуть в Ухані або в будь-якій іншій області карантину. Вони не могли повернутися до роботи негайно. В результаті в інших місцях Китаю виробництво сповільнилося, що мало далекосяжні наслідки. Зокрема, деякі фірми закрили діяльність у Китаї, наприклад, General Motors, Toyota та Volkswagen. Фірми по всьому світу починають відчувати ширші наслідки. Наприклад, Hyundai була першою автомобільною фірмою за межами Китаю, яка зупинила виробництво через брак компонентів.

Звичайно, поки що зарано давати повну кількісну оцінку наслідкам збоїв у ланцюжку поставок, викликаних дивергенцією глобального розвитку. Проте вже зараз зрозуміло, що початковий спад виробництва та торгівлі, який спостерігався в Китаї, матиме сильний вплив на країни, задіяні у глобальному виробничому процесі. Зумовлене цим зниження попиту через введені обмеження на пересування людей у поєднанні з побоюваннями щодо здоров'я та безпеки працівників призвело до закриття підприємств, що негативно позначиться на роботі цілих глобальних ланцюжків поставок. У випадку з Китаєм першою країною, яка пережила повний цикл епідемії, виробникам тепер доводиться стикатися з подвійними негативними наслідками: з одного боку вони самі закриваються або зупиняють діяльність, а з іншого знижується попит з боку споживачів. Якщо така практика триватиме як у Китаї, так і в усьому світі, то це дійсно може збільшити ризик того, що в глобальному виробництві буде спад за низхідною тенденцією, що, можливо, завдають значної шкоди функціонуванню багатьох глобальних ланцюжків поставок.

Це також вплине на термін виконання поставок. Раніше доставка вантажів морським транспортом із Китаю до США чи Європи займала в середньому 30 днів. Нині ж зазначені терміни значно перевищено. Деяким виробникам доводиться стримувати виробництво на своїх заводах за межами Китаю. Наприклад, фірма Fiat Chrysler Automobiles NV оголосила, що вона тимчасово припиняє виробництво на автозаводі в Сербії, тому що не може отримати запчастини з Китаю [8]. Аналогічним чином компанія Hyundai заявила, що вона вирішила призупинити роботу своїх виробничих ліній на своїх заводах у Кореї через перебої в поставках деталей, викликаних проблемами дивергенції глобального розвитку [8]. Ця проблема також має велике значення у сфері високих технологій: зокрема, компанія Apple оголосила, що очікує, що її квартальний прибуток буде нижчим, ніж очікувалося раніше. Компанія посиляється на дві проблеми: обмежена світова пропозиція iPhone та значне падіння попиту на китайських ринках.

Інші галузі промисловості також постраждали від цього подвійного удару. Один світовий виробник упакуваних споживчих товарів оголосив, що його продаж у Китаї на 50% нижчий, ніж у минулому році.

Дивергенція глобального розвитку зачепила також морські порти. Як зазначає А. Кастелейн, генеральний директор роттердамської гавані, що ефект дивергенції вже у вигляді кількості відправлень з китайських портів скоротилася на 20%, а активність у французькому порту Гавр також уповільнюється і може впасти на 30% протягом двох місяців [8].

Істотний вплив дивергенції глобального розвитку може вплинути на глобальні ланцюжки поставок продовольства. При цьому більшою мірою постраждають країни, де велика частка імпорту. Зазначається, що в усьому світі найближчим часом може відчуватися дефіцит деяких видів товарів. Причина в тому, що через дивергенцію глобального розвитку та пов'язаних з нею обмежень, виробники та постачальники змушені змінювати схеми роботи. Ці зміни не можуть не вплинути на споживачів. Різке зростання споживання у зв'язку з поширенням коронавірусу в одних країнах може призвести до голоду в інших. Щоб уникнути дефіциту продовольства, уряди повинні зміцнювати механізми соціального захисту для підтримки доступу до продовольства, підтримувати національне сільське господарство.

До того ж, слід зазначити, що негативні наслідки не обмежують свій вплив лише на виробництво та торгівлю, але швидко поширюються і на інвестиції. Так, Міжнародний валютний фонд (МВФ) повідомив про значний вплив капіталу в розмірі 83 млрд дол. США з ринків, що розвиваються, що було найбільшим відтоком, колинебудь зареєстрованим. У той же час більш ніж 80 країн звернулися за екстремним фінансуванням [9]. Хоча прями іноземні інвестиції (ПІІ) зазвичай вважаються менш волатильними, вплив дивергенції глобального розвитку на них буде значним. У своєму одному з останніх прогнозів ЮНКТАД оцінює скорочення глобальних прямих іноземних інвестицій на 30–40 відсотків у період 2022–23 років на основі останніх змін у доходах основних транснаціональних корпорацій [10].

Таким чином, слід очікувати, що наслідки від колапсу попиту та виробництва у багатьох промислово розвинених країнах та відтоку капіталу та інвестицій з країн, що розвиваються, матиме набагато більш тривалі наслідки для світового виробництва, ніж тимчасові збої в ланцюжку поставок, викликані COVID-19.

На кожному рівні ланцюжка поставок зниження попиту спричиняє більше зниження замовлень від поста-

чальників. Кожна компанія вважає, що їй необхідно швидко скоротити виробництво, щоб пристосуватися до скорочення продажів та відпрацювати свої роздуті запаси. Найбільш уразливими компаніями є дрібні та позикові постачальники в ланцюжку поставок, які можуть зазнати краху. Генеральний директор компанії Ford Motor Co. А. Мулаллі в 2008 р. намагався пом'якшити негативні наслідки фінансової кризи, що насувалися, закликаючи американських законодавців рятувати своїх конкурентів. Він стверджував, що якщо продавці автомобільних деталей першого рівня зазнають розорення, то їх постачальники також зазнають розорення, і так далі, що торкнеться всієї автомобільної промисловості США [7]. На нашу думку, щоб уникнути тривалих економічних труднощів у глобальній економіці, в міжнародному співтоваристві має бути розроблена скоординована політична реакція, за яку виступають Організація Об'єднаних Націй та інші багатосторонні політичні інституції. Це, можливо, може стати найперспективнішим і багатообіцяючим виходом з економічної кризи [12]. Однак досі в дискусіях про поточні та майбутні стратегічні дії та рішення все частіше звучать заклики до перегляду на національному рівні усталених економічних моделей, зокрема щодо міжнародного виробництва товарів та глобальних ланцюжків поставок. У низці розвинених країн провідні урядові політики закликали переосмислити підходи своїх компаній до міжнародного аутсорсингу виробництва з тим, щоб уникнути майбутніх проблем із постачаннями при одночасному підвищенні нестійкості ланцюжків постачання. Наприклад, міністр економіки та фінансів Франції закликав уряди країн ЄС переглянути свій підхід до виробничо-збутових ланцюжків, щоб забезпечити «суверенні» та «незалежні» поставки [13]. Ця точка зору набула ще більшої популярності серед інших високопоставлених політиків та економістів.

Зазначені заклики до «суверенних» чи «національних» ланцюжків поставок припускають, що компанії мають переглянути розподіл виробництва по всьому світу. Раніше міжнародний аутсорсинг у багатьох випадках був обумовлений прагненням транснаціональних компаній оптимізувати свою діяльність шляхом мінімізації витрат, скорочення запасів та підвищення ефективності використання активів. У будь-якому разі, дивергенція глобального розвитку показує, що, можливо, надто неочевидно ґрунтувати рішення про місця виробництва виключно на таких економічних факторах. Багато компаній, можливо, не повною мірою усвідомлюють свою вразливість перед глобальними потрясіннями через свої відносини в ланцюжку поставок та пов'язані з цим витрати. Це, безперечно, може бути відображено у майбутніх оцінках ризиків компаній до того, як вони вирішать перенести виробництво або коли вони знову розглядатимуть місцезнаходження своїх підприємств.

Однак істотна трансформація міжнародних ланцюжків поставок пов'язана з ризиком подальшого зменшення диверсифікації постачальників у світовій економіці та скорочення можливостей для країн, що розвиваються, особливо країн за межами Південно-Східної Азії, отримувати вигоди від потоків капіталу, пов'язаних з глобальними ланцюжками поставок, та доступу до міжнародних ринків, людського капіталу та технологій. Такий розвиток подій майже напевно завдасть значних збитків в індустріалізації в країнах, що розвиваються, і буде перешкоджати соціально-економічному прогресу, який був відзначений у багатьох регіонах, що розвиваються в останні роки.

Хоча уряди та установи охорони здоров'я в усьому світі працюють над тим, щоб зупинити дивергенцію

глобального розвитку, імпортери та експортери намагаються впоратися зі зростаючим впливом дивергенції на їхні ланцюжки поставок. Незважаючи на минулі уроки, отримані зі спалаху атипової пневмонії у 2003 році та цунамі у Фукусімі у 2011 році про приховані слабкості в їх ланцюжках поставок, компанії стикаються з проблемами управління проблемами логістики, що впливають із стратегій вибору.

Насамперед пропонується скоригувати виробничі потужності та географію поставок відповідно до мінливих умов. Ризики, пов'язані з використанням зарубіжних постачальників, пропонується враховувати і по можливості мінімізувати. Вважається за доцільне підвищити гнучкість транспортно-логістичних операцій, розробити плани дій у надзвичайних ситуаціях для підготовки до можливого закриття додаткових транспортно-логістичних режимів та каналів. Підприємства почали готувати плани на випадок якнайшвидшого відновлення економіки порушених регіонів. При цьому в регіонах обмеження постачання зміняться очевидно обмеженнями виробничих потужностей. Вважається важливим якомога раніше розпланувати постачання, забезпечити запаси на етап відновлення та забезпечити необхідні транспортно-логістичні потужності [14].

У довгостроковій перспективі великі компанії змушені будуть подумати про організацію поставок з різних регіонів, щоб мінімізувати ризики. Надмірність джерел постачання важлива, тому що ризик концентрації виробництва в одній точці або одному регіоні може виявитися вищим, ніж передбачалося.

У зв'язку з цим важливим є завдання з моніторингу рівня товарних запасів, зокрема компонентів та проміжних вузлів та деталей на складах фірми. Доцільним є створення систем роздільного зберігання запасів, використовуючи багатетапний підхід до оптимізації виробничого процесу, який допоможе запобігти дефіциту. Необхідно враховувати транспортно-логістичні ризики. Для найважливіших каналів постачання та дистрибуції компаніям слід виявляти альтернативні маршрути та режими, враховуючи потенційні наслідки появи «чорних лебедів» – важкопрогнозованих та рідкісних подій, які мають значні наслідки. У цьому зв'язку з боку держав необхідна підтримка компаній, які постраждали від порушення глобальних ланцюжків поставок шляхом можливого субсидування, зниження податків, запровадження податкових канікул або інших заходів фінансової підтримки [15].

Дивергенція глобального розвитку показала, наскільки тісними стали взаємозв'язки між регіонами світу, наскільки суб'єкти у світовій економіці та зовнішній торгівлі взаємопов'язані, при цьому вкрай залежні від глобальних ланцюжків постачання. Отже, у міру еволюції глобальних ризиків компанії прагнуть скоригувати стратегію взаємодії з постачальниками з ланцюжками постачання. Ефективне керування ними покаже здатність компанії протистояти викликам часу. Насамперед важливо забезпечити безпеку співробітників та жити першочергових заходів щодо стабілізації ланцюжка поставок.

Незважаючи на відносно невисоку залученість українських компаній до глобальних ланцюжків доданої вартості, деяким вітчизняним підприємствам вдається брати участь у глобальному виробництві. Так, наприклад, практично всі заводи зі збирання автомобілів, розташовані в Україні (які в багатьох випадках належать дочірнім компаніям провідних транснаціональних корпорацій), імпортують значну частину проміжних компонентів з-за кордону.

Приклади участі України у глобальних ланцюжках доданої вартості також можна знайти у галузях харчової та

сільськогосподарської промисловості. Наприклад, заводи з виробництва жувальної гумки, розташовані в Україні, одержують сировинні матеріали – спеціальну полімерну основу – з Туреччини, а кінцеві продукти продаються на внутрішньому ринку та експортуються до багатьох країн [15].

У галузі сільського господарства Україна є ключовим постачальником пшениці для країн Близького Сходу та Північної Африки. Порівняно з іншими державами-виробниками пшениці Україна має більш низькі виробництва, забезпечуючи дешевшу альтернативу традиційним експортерам, таким як Сполучені Штати, в тому числі завдяки ближчому географічному розташуванню до країн цього регіону (нижчі логістичні витрати). Пшениця, вироблена в Україні, експортується до країн Близького Сходу та Північної Африки, переробляється (виробництво борошняних виробів, корм для тварин) і надалі реалізується на зарубіжних ринках цих країн [13].

Прикладом залучення України до глобальних схем міжнародної міжфірмової кооперації також може бути участь вітчизняних виробників у галузі фармацевтики. Більшість ліків на українському ринку привозяться за кордоном, потім поставляється в Україну для подальшого розфасування, упаковки та дистрибуції. Так, наприклад, ліки, вироблені в Німеччині, як проміжний компонент на вітчизняний завод у Києві, де відбувається фінальна стадія виробничого процесу – фасування та упаковка, після чого ліки реалізуються на українському ринку за рахунок вітчизняних дистриб'юторів.

Ще одним прикладом участі України у глобальному виробництві є діяльність корейської компанії Dongwha Holdings. Компанія купує папір у Фінляндії та використовує його для виробництва паперової продукції всередині країни. Потім крафт-папір експортується до України, де він використовується для виробництва фанери з гарячим пресуванням. Далі ця продукція повертається до Республіки Корея, де компанія використовує його, для будівництва хмарочосів. За допомогою даного матеріалу було збудовано велику кількість високих будівель у Сеулі. При цьому Україна бере участь у глобальних ланцюжках створення вартості в галузі літакобудування, двигунобудування, автомобілебудування, тваринництва та інше переважно на стадії кінцевого виробництва та дистрибуції [12].

Висновки. Таким чином, Україна бере участь у глобальних ланцюжках доданої вартості за цілим рядом напрямків: постачання сировинних ресурсів, сільськогосподарської продукції, виконання окремих виробничих процесів у харчовій та фармацевтичній промисловості, обробній промисловості, галузях двигунобудування та літакобудування. Однак на сьогоднішній день потенціал участі України у глобальних ланцюжках доданої вартості розкритий не до кінця, тому необхідна розробка подальшої стратегії розвитку участі країни в цій галузі, яка включатиме модернізацію виробничих потужностей, впровадження інноваційних технологій і ноу-хау у виробництво. Дані ініціативи допоможуть Україні зайняти більш вигідні позиції всередині міжнародної міжфірмової кооперації, які дозволять створювати великі обсяги доданої вартості, а також збільшити довгострокові вигоди від участі в міжнародному поділі праці.

Порушення глобальних ланцюжків постачання через дивергенцію глобального розвитку може залишитися довгостроковою проблемою. Пандемія коронавірусу вимагає активізації зусиль щодо зміцнення багатосторонніх підходів до розробки політики та надання країнам допомоги у пошуку інших шляхів забезпечення інклюзивного та сталого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Global value chains and industrial development: Lessons from China, South-East and South Asia. Vienna : UNIDO. URL: https://www.unido.org/sites/default/files/files/2018-06/EB-LOOK_GVC.pdf (дата звернення: 29.09.2022).
2. How COVID-19 Will Impact the Technology Supply Chain. URL: <https://www.gep.com/mind/blog/how-will-the-coronavirus-impact-the-technology-supply-chain> (дата звернення: 03.10.2022).
3. General Administration of Customs, China (2020). URL: <http://english.customs.gov.cn/statics/report/monthly.html> (дата звернення: 03.10.2022).
4. Sengupta A. Impact of COVID-19 на global supply chains and opportunities in the post-COVID world. URL: <https://www.entrepreneur.com/article/349229> (дата звернення: 03.10.2022).
5. Bohineust A. Le coronavirus perturbe les chaînes de fabrication de la planète. URL: <https://www.lefigaro.fr/conjoncture/le-coronavirus-perturbe-les-chaines-de-fabrication-de-la-plan-ete-20200216> (дата звернення: 03.10.2022).
6. Sheffi Yossi Commentary: Supply-Chain Risks From the Coronavirus Demand Immediate Action. URL: <https://www.wsj.com/articles/commentary-supply-chain-risks-from-the-coronavi-demand-immediate-action-11582054704> (дата звернення: 03.10.2022).
7. Haren P., Simchi-Levi D. How Coronavirus Could Impact the Global Supply Chain by Mid-March. URL: <https://hbr.org/2020/02/how-coronavirus-could-impact-the-global-supply-chain-by-mid-march> (дата звернення: 03.10.2022).
8. IMF Management Director Kristalina Georgieva's Statement Following a G20 Ministerial Call on the Coronavirus Emergency. Press Release No. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/03/23/pr2098-imf-managing-director-statement-following-a-g20-ministerial-call-on-the-coronavirus-emergency> (дата звернення: 03.10.2022).
9. UNCTAD. Impact of Covid-19 Pandemic on Global FDI and GVCs. Global Investment Trends Monitor No. 35 (Special Issue). URL: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/diaeiainf2020d3_en.pdf (дата звернення: 03.10.2022).
10. United Nations. UN launches COVID-19 план that could 'defeat the virus and build a better world'. UN News. URL: <https://news.un.org/en/story/2020/03/1060702> (дата звернення: 03.10.2022).
11. Le Maire, Bruno. Minister Bruno Le Maire's speech – International press conference. URL: <https://www.gouvernement.fr/en/european-industrial-independence> (дата звернення: 03.10.2022).
12. Chen J. Three Supply Chain Lessons for Business Coping with COVID-19. URL: <https://www.globaltrademag.com/three-supply-chain-lessons-for-businesses-coping-with-covid-19/> (дата звернення: 03.10.2022).
13. OECD/WTO Trade in Value Added (TiVA). URL: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TIVA_2016_C1# (дата звернення: 03.10.2022).
14. T. Yalch, G. Ahmed, D. Hamrick. Comparing Russia's and Ukraine's Wheat GVC. P. 6. URL: https://sites.duke.edu/minerva/files/2013/08/5.19.15_Russia-Ukraine-Wheat-GVC_FINAL.pdf (дата звернення: 03.10.2022).
15. Скуті однією метою: як врятувати ланцюжки поставок від дивергенції глобального розвитку. URL: <https://pro.rbc.ua/news/5e7ba4fa9a79471a47d820d4> (дата звернення: 03.10.2022).

References:

1. Global value chains and industrial development: Lessons from China, South-East and South Asia. Vienna: UNIDO. Available at: https://www.unido.org/sites/default/files/files/2018-06/EB-LOOK_GVC.pdf
2. How COVID-19 Will Impact the Technology Supply Chain. Available at: <https://www.gep.com/mind/blog/how-will-the-coronavirus-impact-the-technology-supply-chain>
3. General Administration of Customs, China (2020). Available at: <http://english.customs.gov.cn/statics/report/monthly.html>
4. Sengupta A. Impact of COVID-19 на global supply chains and opportunities in the post-COVID world. Available at: <https://www.entrepreneur.com/article/349229>
5. Bohineust A. Le coronavirus perturbe les chaînes de fabrication de la planète. Available at: <https://www.lefigaro.fr/conjoncture/le-coronavirus-perturbe-les-chaines-de-fabrication-de-la-plan-ete-20200216>
6. Sheffi Yossi Commentary: Supply-Chain Risks From the Coronavirus Demand Immediate Action. Available at: <https://www.wsj.com/articles/commentary-supply-chain-risks-from-the-coronavi-demand-immediate-action-11582054704>
7. Haren P., Simchi-Levi D. How Coronavirus Could Impact the Global Supply Chain by Mid-March. Available at: <https://hbr.org/2020/02/how-coronavirus-could-impact-the-global-supply-chain-by-mid-march>
8. IMF Management Director Kristalina Georgieva's Statement Following a G20 Ministerial Call on the Coronavirus Emergency. Press Release No. Available at: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/03/23/pr2098-imf-managing-director-statement-following-a-g20-ministerial-call-on-the-coronavirus-emergency>
9. UNCTAD. Impact of Covid-19 Pandemic on Global FDI and GVCs. Global Investment Trends Monitor No. 35 (Special Issue). Available at: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/diaeiainf2020d3_en.pdf
10. United Nations. UN launches COVID-19 план that could 'defeat the virus and build a better world'. UN News. Available at: <https://news.un.org/en/story/2020/03/1060702>
11. Chen J. Three Supply Chain Lessons for Business Coping with COVID-19. Available at: <https://www.globaltrademag.com/three-supply-chain-lessons-for-businesses-coping-with-covid-19/>
12. OECD/WTO Trade in Value Added (TiVA). Available at: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TIVA_2016_C1#
13. T. Yalch, G. Ahmed, D. Hamrick. Comparing Russia's and Ukraine's Wheat GVC. P. 6. Available at: https://sites.duke.edu/minerva/files/2013/08/5.19.15_Russia-Ukraine-Wheat-GVC_FINAL.pdf
14. Shackled to one goal: how to save supply chains from global development divergence. Available at: <https://pro.rbc.ua/news/5e7ba4fa9a79471a47d820d4>

**THE CRISIS OF GLOBAL SUPPLY CHAINS IN THE CONTEXT
OF DIVERGENCE OF GLOBAL DEVELOPMENT**

Summary. Currently, the crisis of global supply chains has had a negative impact on various economic sectors and areas. This is a certain challenge for both the economies of individual countries and world foreign trade relations in general. This fact also had a negative impact on their development, which led to a slowdown in the development of most countries of the world. The current sharply aggravated international situation leaves an imprint on all sectors of global economic development. COVID-19, the food crisis, restrictions on trade relations, a decrease in cargo turnover and more have become a real test for many global companies, most of the companies could not even cope with such pressure and, moreover, completely ceased to exist in the international market. Many industrial, trading and logistics companies found themselves in a situation where the sharply aggravated problems of market participants' functioning led to disruptions in the movement of material and related flows, and in some cases to breaks in supply chains, which led to a reduction in profits for many companies, which negatively affected them. Quarantine, falling exchange rates, declining imports and other environmental factors are pushing enterprises to deal mainly not with tactical tasks, but to raise the issue of strategic planning, developing an overall coordination strategy within the supply chain, as well as the task of maximizing internal resources and increasing efficiency in difficult economic conditions. The consequences are enormous, but the state is trying to find solutions to keep its economy afloat, bypassing these problems. This article considers the problem of disruption of global supply chains in the context of divergence of global development, assesses the impact and problems associated with disruption in the processes of production and foreign trade, and the economic risks associated with it. It also examines the consequences of disruptions in global supply chains, what measures should be taken to minimize and mitigate them, and what companies need to do to establish production. The question of the role of the state in such a crisis situation is considered.

Key words: foreign trade relations, global supply chains, global production, foreign trade, economic risk, divergence of global development.

Бондаренко Н. М.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічного моделювання, обліку та статистики
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Бобирь О. І.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Bondarenko Natalia

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economic Modeling, Accounting and Statistics
Oles Honchar Dnipro National University*

Bobyry Olga

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance
Oles Honchar Dnipro National University*

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ВИТРАТ НА ОПЛАТУ ПРАЦІ

Анотація. У статті досліджено методичні підходи до аналізу витрат на оплату праці підприємства та фактори їх формування. Визначено завдання, які повинні бути вирішені в процесі аналізу витрат на оплату праці та з'ясовано, яка інформаційна база використовується під час його проведення. Розкрито підходи до розрахунку продуктивності праці залежно від способів обчислення обсягів виготовленої продукції та виявлено резерви її підвищення. Відзначено, що особливе місце в методології проведення комплексного аналізу займає моделювання та факторний аналіз. У роботі окреслено етапи здійснення контролю та управління заробітною платою й іншими виплатами працівникам з метою організації ефективної системи управління на підприємстві. Встановлено, що методика аналізу витрат на оплату праці є індивідуальною для кожного підприємства і залежить, в першу чергу, від поставлених управлінським персоналом цілей.

Ключові слова: оплата праці, аналіз, витрати на оплату праці, продуктивність праці, ефективності витрат на оплату праці, управління заробітною платою.

Вступ та постановка проблеми. З переходом України до інноваційного шляху розвитку відбулося усвідомлення вирішальної ролі розумових та творчих здібностей працівників в кінцевих результатах діяльності. Щоб залучити найманих робітників з високим рівнем кваліфікації та досвідом роботи, необхідно створити відповідні умови, перша з яких полягає у забезпеченні належного рівня зарплати, який має відповідати результативності їх роботи. У зв'язку з цим важливою складовою економічного аналізу на кожному підприємстві являється аналіз витрат на оплату праці, головною метою якого є визначення доцільності форм та систем оплати праці, що використовуються на підприємстві, усунення нерациональних затрат, у випадку їх наявності, й пошук резервів поліпшення використання трудового потенціалу підприємства задля нарощення обсягів виробництва при збереженні якісних показників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аналізу витрат на оплату праці висвітлюються в сучасних публікаціях таких вчених, як: Г. Назарова, В. Мішина, В. Ковальов, Ю. Яковлева, Семикіна, Н. Єсінова, В. Брич, А. Борзих та ін. Віддаючи належне науковому і практичному значенню розробок і пропозицій зазначених авторів, необхідно зауважити, що все ще залишаються не до кінця розкритими ряд питань, що у свою чергу свідчить про потребу подальших наукових досліджень та підтверджує складність й актуальність питання, що вивчається.

Метою статті є дослідження діючих методичних підходів до аналізу витрат на оплату праці підприємства та факторів їх формування у контексті сучасного стану.

Результати дослідження. У сучасних умовах організації та провадження господарської діяльності, що харак-

теризуються посиленою конкуренцією серед вітчизняних виробників, великого значення набуває питання підвищення конкурентоздатності підприємства на ринку товарів і послуг задля зайняття якомога вигіднішої позиції, що дозволить реалізувати головну мету діяльності будь-якого підприємства, за винятком некомерційних, – отримання позитивного чистого фінансового результату, тобто чистого прибутку у якнайбільшому розмірі. Загальна ефективність діяльності підприємства перебуває у прямій залежності від ефективності використання окремих видів ресурсів, серед яких одне з провідних місць належить трудовим, котрі у значній мірі визначають виробничий потенціал, спроможність відповідати вимогам та викликам часу, а також фінансову стійкість суб'єкта господарювання.

Тому питання формування фонду заробітної плати завжди залишається актуальним для вітчизняних підприємств, адже умови господарювання змінюються, виникають нові перешкоди та можливості.

В процесі аналізу витрат на оплату праці вирішується ряд наступних завдань:

1. Визначення реальної потреби підприємства в трудових ресурсах та розрахунок обсягу витрат на оплату праці найманих робітників відповідної кількості та кваліфікації.

2. Здійснення оцінювання динаміки понесених витрат з оплати праці (за загальним обсягом та за структурою).

3. Оцінка ефективності використання трудового потенціалу підприємства та продуктивності праці.

4. Проведення аналізу динаміки, складу і структури фонду оплати праці.

5. Аналіз середнього рівня заробітної плати працівників та його зміни впродовж останніх декількох періодів.

6. Виявлення і кількісне вимірювання чинників, що впливають на зміну суми витрат з оплати праці співробітників підприємства (в цілому і в розрізі окремих груп працівників).

7. Визначення співвідношення темпів зміни рівня заробітної плати та продуктивності праці (в цілому і в розрізі окремих груп працівників).

8. Виявлення потенційних можливостей та внутрішньовиробничих невикористаних резервів економії ресурсів, що використовуються на оплату праці.

9. Розробка та реалізація заходів щодо зниження витрат на роботу силу в розрахунку на одиницю продукції.

Результати аналізу в значній мірі залежать від достовірності та повноти інформаційної бази, яка використовується під час його проведення і є відображенням тих чи інших подій господарської діяльності досліджуваного підприємства. Перелік інформаційних джерел, котрі можуть бути застосовані у процесі здійснення аналізу витрат на оплату праці персоналу, наведено у табл. 1.

Для оцінки динаміки витрат на виплату заробітної плати працівникам прийнято розраховувати такі показники ряду динаміки, як абсолютний та відносний приріст, темп зростання та темп приросту, абсолютне значення 1 % приросту, а також відповідні середні величини. Якщо при здійсненні аналізу рядів динаміки відбувається порівняння кожного наступного періоду з попереднім, то такий показник прийнято називати ланцюговим, а якщо з першим (або іншим взятим за основу) – базисним. Методика розрахунку зазначених вище показників проведення аналізу рядів динаміки представлено у табл. 2.

Одним з ключових показників ефективності витрат на оплату праці є зарплатовіддача, яка розраховується як відношення результату діяльності по виробництву про-

дукції (обсяг виготовленої продукції, виручка від реалізації) до обсягу фонду заробітної плати і характеризує вартість продукції, що припадає на 1 грн. оплати праці. Зазначений підхід до розрахунку вважається традиційним й тривалий час економісти надавали перевагу саме йому, оскільки показник зарплатовіддачі надає змогу оцінити рівень ефективності використання фонду оплати праці при відповідному рівні виробництва.

$$ЗВ = \frac{Q}{ФОП} \quad (1)$$

де ЗВ – зарплатовіддача;

Q – обсяг виготовленої продукції у вартісному вимірі;

ФОП – фонд оплати праці.

Проте деякі науковці, серед яких можна виокремити В.М. Ковальова, Ю.В. Яковлеву та О.Ф. Черненко, критикують такий спосіб розрахунку. На думку В.М. Ковальова й Ю.В. Яковлевої, традиційний підхід призводить до виникнення «подвійного результату», чого необхідно уникати, тому ними було запропоновано відняти від обсягу реалізованої продукції обсяг фонду оплати праці для вирішення цієї проблеми [3, с. 211–212]:

$$ЗВ = \frac{Q - ФОП}{ФОП} \quad (2)$$

де ЗВ – зарплатовіддача;

Q – обсяг виготовленої продукції у вартісному вимірі;

ФОП – фонд оплати праці.

О.Ф. Черненко та А.В. Башаріна вважають, що зарплатовіддачу потрібно розглядати виходячи з позиції «вкладено (витрачено) – отримано». Безумовно, що витрачання на формування, підтримання та поліпшення поточного стану трудового потенціалу підприємства передбачає витрати на оплату праці, перерахування грошових коштів

Таблиця 1

Інформаційна база аналізу витрат на оплату праці

№ з/п	Назва групи	Джерел інформації
Дані обліку		
1.1	Первинні документи	Банківські виписки, видаткові касові ордери (далі – ВКО), особова картка працівника (форма № П-2), наказ (розпорядження) про надання відпустки (форма № П-3), Наказ (розпорядження) про припинення трудового договору (форма № П-4), табель обліку використання робочого часу (форма № П-5), розрахунково-платіжна відомість працівника (форма № П-6), розрахунково-платіжна відомість (зведена) (форма № П-7) тощо
1.2	Залишки на рахунках бухгалтерського обліку	66 «Розрахунки за заробітною платою», 64 «Розрахунки за податками та платежами», 65 «Розрахунки за страхування», 23 «Виробництво», 91 «Загальновиробничі витрати», 92 «Адміністративні витрати», 93 «Витрати на збут», 94 «Інші витрати операційної діяльності», 471 «Забезпечення виплат відпусток», 472 «Додаткове пенсійне забезпечення», 81 «Витрати на оплату праці», 82 «Відрахування на соціальні заходи»
1.3	Облікові реєстри	Журнал 5 та 5А (за умови журнально-ордерної системи)
1.4	Статистична звітність	Форма № 1-ПВ (місячна) «Звіт з праці», форма № 1-ПВ (квартальна) «Звіт з праці», форма № 7-ПВ (один раз на чотири роки) «Звіт про заробітну плату за професіями окремих працівників», форма № 1-ПВ (умови праці) (один раз на два роки) «Звіт про умови праці, пільги та компенсації за роботу зі шкідливими умовами праці», форма № 3-борг (місячна) «Звіт про заборгованість з оплати праці»
1.5	Фінансова звітність	Ф. № 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)», ф. № 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)»
Нормативно-планові дані		
2.	Нормативно-планова інформація	Нормативи і норми витрат праці та зарплати, кошториси витрат на соціальну діяльність, нормативно-правові акти, колективні договори та угоди, поточні та стратегічні плани тощо
Позаоблікові дані		
3.1	Внутрішні	Штатний розпис, оперативна звітність цехів, відділів та служб, протоколи виробничих нарад, матеріали хронометражу та фотографії робочого дня (часу), пояснювальні записки
3.2	Зовнішні	Результати ревізій, податкових та аудиторських перевірок, звітні дані підприємств-конкурентів, збірники статистичних матеріалів

Джерело: побудовано авторами за даними [1]

Показники аналізу рядів динаміки

Назва показника	Спосіб розрахунку	
	ланцюговий	базисний
Абсолютний приріст	$\Delta Y_n = y_i - y_{i-1}$ де ΔY_n абсолютний приріст; y_i поточне значення; y_{i-1} попереднє значення.	$\Delta Y_b = y_i - y_0$ де ΔY_b абсолютний приріст; y_i поточне значення; y_0 базисне значення.
Відносний приріст	$\Delta X_n = \frac{x_i - x_{i-1}}{x_{i-1}} \times 100\%$ де ΔX_n відносний приріст; x_i поточне значення; x_{i-1} попереднє значення.	$\Delta X_b = \frac{x_i - x_0}{x_0} \times 100\%$ де ΔX_b відносний приріст; x_i поточне значення; x_0 базисне значення.
Темп зростання	$TZ_n = \frac{y_i}{y_{i-1}} \times 100\%$ де TZ_n темп зростання; y_i поточне значення; y_{i-1} попереднє значення.	$TZ_b = \frac{y_i}{y_0} \times 100\%$ де TZ_b темп зростання; y_i поточне значення; y_0 базисне значення.
Темп приросту	$TP_n = TZ_n - 100$ де TP_n темп приросту.	$TP_b = TZ_b - 100$ де TP_b темп приросту.
Абсолютне значення 1 % приросту	$A_{bc.} = \frac{\Delta Y_n}{TP_n}$ де $A_{bc.}$ абсолютне значення 1 % приросту.	Обчислення показника має сенс тільки з точки зору методу ланцюгових підстановок.

Джерело: побудовано за даними [2, с. 85]

у відповідні соціальні фонди, витрати на підвищення кваліфікації персоналу тощо. Отримується ж від використання наявних трудових ресурсів та частина витрат, що повертається завдяки сформованій собівартості реалізованої продукції, й до того ж частина прибутку. Виходячи з цього, О.Ф. Черненко та А.В. Башаріна пропонують використовувати наступну формулу під час визначення зарплатовіддачі [4, с. 86–87]:

$$ЗВ = \frac{ЗТ_B + П_{пр} \times \frac{ЗТ_B}{СВ_B}}{ЗТ_n} \quad (3)$$

де ЗВ – зарплатовіддача;

$ЗТ_B$ – відшкодовані за рахунок собівартості реалізованої продукції витрати на трудові ресурси за аналізований період;

$П_{пр}$ – прибуток від продажу продукції за досліджуваний період;

$СВ_B$ – собівартість виготовленої та відвантаженої покущо продукції;

$ЗТ_n$ – загальні витрати трудових ресурсів за аналізований період.

Оберненим показником до зарплатовіддачі є зарплатоємність, що відображає суму понесених витрат на оплату праці персоналу підприємства у загальному обсязі виготовленої продукції, тобто показує величину витрачання на оплату праці, яка припадає на 1 грн. продукції. Даний показник розраховується за формулою:

$$ЗП_c = \frac{ФОП}{ВП} \quad (4)$$

де $ЗП_c$ – зарплатоємність;

ФОП – фонд оплати праці на підприємстві;

ВП – загальний обсяг виготовленої на підприємстві продукції.

Витрати на оплату праці займають вагоме місце у складі виробничих витрат, опиняючись зазвичай на другій позиції після матеріальних затрат. Щоб визначити

питому вагу заробітної плати в загальній сумі витрат виробництва використовують наступну рівність:

$$Y_B = \frac{ЗП}{B} \times 100\% \quad (5)$$

де Y_B – частка заробітної плати в загальній сумі виробничих витрат;

ЗП – заробітна плата працівників;

B – загальні витрати виробництва.

Зростання показників ефективності праці з точки зору макрорівня являється підґрунтям подальшого розвитку економіки в країні, поліпшення умов проживання, підвищення соціальної й трудової активності, а з точки зору мікрорівня – запорукою посилення конкурентоспроможності підприємств як на вітчизняному, так і на зарубіжному ринках. Нерідко в економічній літературі можна зустріти ототожнення понять «ефективність» та «продуктивність» праці, що не є коректним з точки зору змісту цих категорій, тому для проведення аналізу важливо розмежувати їх значення.

Показник продуктивності праці за рекомендаціями МОП відображає ступінь ефективності використання одного конкретного фактору виробництва (або ресурсу) – праці. Розділяючи таку позицію, О.П. Дяків, С.А. Надвиничний, В.М. Островерхов, Е.П. Качан та ряд інших науковців дотримуються думки, що продуктивність праці представляє собою насамперед «ефективність затрат конкретної праці, яка визначається кількістю продукції, виробленої за одиницю робочого часу, або кількістю часу, витраченого на одиницю продукції» [5, с. 150].

Досить змістовним є підхід М.В. Семикіна, який для усунення суперечностей в подальшому визначенні та оцінці, пропонує тлумачити показник продуктивності праці в широкому та вузькому сенсі, а саме: «у вузькому сенсі – це показник продуктивності конкретної праці на мікроекономічному або індивідуальному рівнях, що уявляє собою відношення обсягу виробленої продукції (послуг) до витрат лише одного з факторів виробництва – живої праці, які можуть вимірюватись за годину, день, квартал, рік (людино-

години, людино-дні, в річних розрахунках – середньооблікова чисельність персоналу); у широкому сенсі – суспільна продуктивність праці, яка характеризує результативність виробничого процесу на макrorівні і уявляє собою відношення загального обсягу виробленої продукції та послуг до загальних затрат праці» [6, с. 460].

На наш погляд, поняття «ефективності» праці є ширшим, ніж продуктивності, оскільки останнє представляє собою частковий показник ефективності, що в жодному разі не зменшує його важливості з точки зору аналізу. Налагодження дієвого механізму управління продуктивністю праці допоможе у вирішенні питання справедливого розподілу отриманих результатів господарської діяльності не лише серед власників підприємства, а й серед усіх співробітників, які приймали участь у виробничому процесі.

Продуктивність праці виражається у скороченні витрат праці на одиницю споживчої вартості, показуючи таким чином економію робочого часу. За відрядної форми оплати праці збільшення продуктивності праці впливатиме на зростання обсягів фактичного виробітку продукції, що у свою чергу призведе до підвищення розміру отриманої працівником заробітної плати. Є декілька підходів до розрахунку показника продуктивності праці, які залежать від способів визначення обсягів виготовленої продукції: вартісний (грошовий), натуральний, умовно-натуральний та трудовий (табл. 3).

Під час обчислення продуктивності витрати праці можуть бути виміряні у людино-годинах (виріток годинний), людино-днях (виріток денний) та з урахуванням середньоспівкової чисельності працівників (виріток

річний). При визначенні річного виробітку враховуються не лише внутрішньозмінні простой, а й цілодобові. При визначенні денного виробітку беруться до уваги тільки внутрішньозмінні простой, а його значення перебуває у прямій залежності від тривалості робочого дня та розпорядження часом під час зміни. Для характеристики продуктивності праці за фактично відпрацьований час використовують годинний виробіток. Між показниками річного, денного та годинного виробітку існує залежність, яку можна зобразити наступним чином:

$$I_{в.д.} = I_{в.год.} \times I_{час.з.} \quad (6)$$

де $I_{в.д.}$ – індекс виробітку денного;

$I_{в.год.}$ – індекс виробітку годинного;

$I_{час.з.}$ – індекс використаного протягом зміни часу.

Окрім того, справедливою являється й така рівність, як:

$$I_{в.р.} = I_{в.д.} \times I_{д.від.} \quad (7)$$

де $I_{в.р.}$ – індекс виробітку річного;

$I_{д.від.}$ – індекс явочних днів упродовж аналізованого року.

Особливе місце в методології проведення комплексного аналізу займає моделювання та факторний аналіз, мета якого полягає у виявленні причинно-наслідкових зв'язків між попередньо виокремленими із загальної сукупності основними факторами, тобто тими, що чинять найбільш суттєвий вплив. Основними факторами, що чинять вплив на зміну розміру фонду оплати праці є: середньооблікова чисельність працівників (Ч); середня кількість днів, що буди відпрацьовані одним робітником (Д); середня тривалість одного робочого дня (Т); середньогодинна зарп-

Таблиця 4

Застосування деяких методів елімінації для визначення відхилення фонду оплати праці за рахунок зміни фактору

Назва методу	Спосіб розрахунку
Метод ланцюгових підстановок	$\Delta Ч = \Phi ОП_{ум1} - \Phi ОП_{пл}$ <p>де $\Delta Ч$ – зміна середньооблікової чисельності працівників; $\Phi ОП_{ум1}$ – перше умовне значення фонду оплати праці; $\Phi ОП_{пл}$ – планове значення фонду оплати праці.</p> $\Phi ОП_{пл} = Ч_{пл} \times Д_{пл} \times Т_{пл} \times C_{год.пл}$ <p>де $Ч_{пл}, Д_{пл}, Т_{пл}, C_{год.пл}$ – планові значення відповідних показників.</p> $\Phi ОП_{ум1} = Ч_{ф} \times Д_{пл} \times Т_{пл} \times C_{год.пл}$ <p>де $Ч_{ф}$ – фактичне значення середньооблікової чисельності працівників.</p>
Метод відносних різниць	$\Delta \Phi ОП_{ч} = \Phi ОП_{пл} \times \Delta Ч\% / 100$ <p>де $\Delta \Phi ОП_{ч}$ – зміна фонду оплати праці за рахунок середньооблікової чисельності працівників; $\Delta Ч\%$ – відносне відхилення середньооблікової чисельності працівників.</p> $\Delta Ч\% = \frac{Ч_{ф} - Ч_{пл}}{Ч_{пл}} \times 100\%$ <p>де $Ч_{ф}$ – фактичне значення середньооблікової чисельності працівників; $Ч_{пл}$ – планове значення середньооблікової чисельності працівників.</p>
Метод абсолютних різниць	$\Delta \Phi ОП_{ч} = \Delta Ч \times Д_{пл} \times Т_{пл} \times C_{год.пл}$ <p>де $\Delta Ч$ – абсолютне відхилення середньооблікової кількості працівників.</p> $\Delta Ч = Ч_{ф} - Ч_{пл}$ <p>де $Ч_{ф}$ – фактичне значення середньооблікової чисельності працівників; $Ч_{пл}$ – планове значення середньооблікової чисельності працівників.</p>
Інтегральний метод	$\Delta \Phi ОП_{\bar{ч}_n} = \bar{З}_{пл} \times \Delta \bar{Ч}_n + \frac{1}{2} \times \Delta \bar{Ч}_n \times \Delta \bar{З}$ <p>де $\Delta \Phi ОП_{\bar{ч}_n}$ – відхилення фонду оплати праці за рахунок середньооблікової чисельності працівників; $\bar{З}_{пл}$ – планове значення середньої заробітної плати; $\Delta \bar{Ч}_n$ – абсолютне відхилення середньооблікової чисельності працівників; $\Delta \bar{З}$ – абсолютне відхилення середньої заробітної плати.</p>

Джерело: побудовано за даними [9; 10]

Способи розрахунку продуктивності праці

Метод розрахунку	Форма прояву (од. виміру)	Характеристика	Формула
Натуральний	Часова (ум. од./год.)	Показує величину виготовленої продукції у натуральному виразі за одиницю часу, що був використаний на її виробництво. Перевагою є простотою розрахунку. Недоліки: не враховується якість продукції, зміни залишків незавершеного виробництва; неможливо зіставити показники за умови виготовлення неоднорідної продукції.	$ПП_{н.ч.} = \frac{Q}{T_{вир.}}$ <p>де $ПП_{н.ч.}$ – продуктивність праці у часовому прояві; Q – обсяг виготовленої продукції у натуральному виразі; $T_{вир.}$ – час, затрачений на виготовлення продукції.</p>
	Персоніфікована (ум. од./чол.)	Відображає кількість виготовленої суб'єктом господарювання продукції (здійснених робіт, наданих послуг) у натуральному вимірі в розрахунку на одного працівника.	$ПП_{н.п.} = \frac{Q}{K_{ПЕ}}$ <p>де $ПП_{н.п.}$ – продуктивність у персоніфікованому прояві; Q – обсяг виробництва у натуральному виразі; $K_{ПЕ}$ – кількість промислово-виробничих працівників.</p>
Умовно-натуральний	Персоніфікована (ум. од./чол.)	Цей метод базується на виокремленні із загального обсягу властивостей продукції такої, котру можна використати для проведення вимірювання різних типів однорідної продукції. При розрахунку обсягу виробництва використовують перевідні коефіцієнти (коефіцієнти якості), які враховують відмінність у трудомісткості виготовлення та в інших споживчих властивостях продукції.	$ПП_{ум.нат.} = \frac{\sum_{i=1}^n Q_i \times k_i}{K_{ПЕ}}$ <p>де $ПП_{ум.нат.}$ – продуктивність праці умовно-натуральна; Q_i – обсяг виробництва i-го виду продукції; k_i – перерахунковий коефіцієнт; $K_{ПЕ}$ – кількість промислово-виробничих працівників.</p> $k_i = \frac{x_{реал.}}{x_{ум.}}$ <p>де $x_{реал.}$ – реальне значення певної властивості виробу; $x_{ум.}$ – умовне значення певної властивості виробу.</p>
Вартісний	Часова (грош. од.)	Відображає у вартісному (грошовому) вимірі обсяг виробленої продукції (товарної або валової) за одиницю часу, котрий було затрачено на виготовлення. Зручність використання при багатомономенклатурному виробництві, надає ширші можливості для аналізу. Головний недолік – необґрунтоване підвищення цін на продукцію може створити хибне враження зростання продуктивності праці.	$ПП_{варт.ч.} = \frac{ВП}{T_{вир.}}$ <p>де $ПП_{варт.ч.}$ – продуктивність праці у часовому виразі; $ВП$ – випуск продукції; $T_{вир.}$ – час, затрачений на виготовлення продукції.</p>
	Персоніфікована (грош. од.)	Показує обсяг виробленої на підприємстві продукції (валової або товарної), а також наданих послуг чи здійснених робіт у розрахунку на одного працівника.	$ПП_{варт.п.} = \frac{ВП}{K_{пв}}$ <p>де $ПП_{варт.п.}$ – продуктивність праці у персоніфікованому прояві; $ВП$ – випуск продукції; $K_{пв}$ – промислово-виробничі працівники.</p>
Трудовий	Часова (нормо-год.)	Метод ґрунтується на використанні показника трудомісткості, який при цьому виступає основним вимірником продукції. Цей спосіб можна застосувати до всіх видів продукції незалежно від ступеня готовності (готова продукція, незавершене виробництво, напівфабрикати).	$T = \frac{T_{р.ч.}}{Q}$ <p>де T – трудомісткість продукції; $T_{р.ч.}$ – витрати робочого часу; Q – обсяг виготовленої продукції.</p>

Джерело: побудовано авторами за даними [7; 8]

лата ($C_{зод}$). Факторна модель фонду оплати праці (ФОП) є мультиплікативною, оскільки представляє собою добуток визначених раніше факторів [9, с. 153]:

$$ФОП = Ч \times Д \times Т \times C_{зод} \quad (8)$$

Дана факторна модель може бути представлена й у спрощеному вигляді, а саме [10, с. 66]:

$$ФОП = \bar{Ч}_п \times З \quad (9)$$

де $\bar{Ч}_п$ – середньооблікова чисельність персоналу;

$З$ – середня заробітна плата за період.

Задля визначення впливу кожного з факторів моделі на зміну значення результативного показника, прийнято застосовувати методи елімінування (метод абсолютних різниць, метод ланцюгових підстановок, метод відносних різниць, інтегрально-балансовий метод, індексний метод тощо), котрі мають певні особливості розрахунку й у тому числі перелік типів моделей, по відношенню до яких можуть бути застосовані. Використання деяких способів елімінування для з'ясування рівня відхилення фонду оплати праці під впливом зміни фактору, а саме такого як середньооблікова чисельність працівників, наведено у табл. 4.

Організація ефективної системи управління є запорукою успішного провадження господарської діяльності, так як це надає змогу своєчасно та в повному обсязі отримувати актуальну інформацію для подальшого прийняття управлінських рішень. Налагодження механізму управління витратами на оплату праці повинно відповідати загальній меті системи керування витратами. Для функціонування системи управління та контролю витрат на трудові ресурси потрібно передбачати щоденний контроль за використанням робочого часу та визначати внутрішні резерви, які використовує компанія. Процес управління витратами на оплату праці представлено на рис. 1.

Одним з основних показників, що дозволяє визначити ефективність управління заробітною платою на підприємстві, є коефіцієнт співвідношення темпів приросту продуктивності праці до темпів приросту середньорічної заробітної плати. Даний показник розраховують для встановлення відповідності поточної діяльності суб'єкта

господарювання цілям розширеного відтворення, підвищення рентабельності та отримання якомога більшого розміру чистого фінансового результату.

Для цього треба, щоб темпи приросту продуктивності праці перевищували темпи приросту середньої зарплати по підприємству. Якщо цього не відбувається, то значить простежується перевитрачання фонду заробітної плати. Співвідношення зазначених показників розраховується за формулою [11, с. 63–64]:

$$K_{вип.} = \frac{ТП_{ппр}}{ТП_{ср.зн}} \quad (10)$$

де $K_{вип.}$ – коефіцієнти випередження;

$ТП_{ппр}$ – темп приросту продуктивності праці;

$ТП_{ср.зн}$ – темп приросту середньої заробітної плати.

До головних етапів проведення будь-якого аналізу належить виявлення наявних резервів. Резерви підвищення продуктивності праці представляють собою ще не використані з тих чи інших причин засоби та можливості повнішого застосування продуктивної сили, економії затрат праці. Резерви покращення продуктивності праці часто класифікують на дві основні групи, а саме резерви покращення застосування робочої сили на підприємстві (створення сприятливіших умов праці, ліквідація (або хоча б зменшення) втрат робочого часу шляхом налагодження безперебійного виробничого процесу, використання матеріального та морального заохочення (стимулювання) працівників тощо) та резерви ефективнішої експлуатації основних фондів. Тобто резерви підвищення продуктивності праці залежать в значній мірі від використання праці персоналу.

Висновки. Таким чином, обґрунтований та повний економічний аналіз оплати праці створює умови для успішного прийняття управлінських рішень, адже він допомагає відстежувати ключові тенденції розвитку підприємства, виявляти головні фактори, які на нього впливають та будувати подальші прогнози. Методика аналізу витрат на оплату праці є індивідуальною для кожного підприємства і залежить, в першу чергу, від поставлених управлінським персоналом цілей.

Рис. 1. Етапи здійснення контролю та управління заробітною платою й іншими виплатами працівникам

Джерело: побудовано авторами за даними власних досліджень

Список використаних джерел:

1. Назарова Г.В., Мішина В.С., Мішин О.Ю. Облік і аналіз персоналу : навчальний посібник. Харків : ХНЕУ ім. Семена Кузнеця, 2017. 300 с.
2. Костюк В.О., Мількін І.В. Статистика : навчальний посібник. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2015. 166 с.
3. Ковальов В.М., Яковлєва Ю. Мотиваційний механізм як метод управління машинобудівними підприємствами та персоналом. *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії*. 2012. № 2 (27). С. 210–216.
4. Черненко А.Ф., Башарина А.В. Корпоративные финансы : учебное пособие. Ростов-на-Дону : Феникс, 2015. 373 с.
5. Економіка праці та соціально-трудові відносини : Навч.-метод. посібник / В.Я. Брич та ін.; за заг. ред. проф. Качана С.П. Тернопіль : ТДЕУ, 2006. 373 с.
6. Семикіна М.В. Продуктивність праці: методологія вимірювання, передумови зростання. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2010. Вип. 17. С. 457–463.
7. Єсінова Н.І. Економіка праці та соціально-трудові відносини : навч.-метод. посібник. Харків : ХДУХТ, 2017. 189 с.
8. Економіка праці : навчальний посібник / Г.В. Назарова, Х.Ф. Агавердієва, Н.В. Аграмакова та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, професора Г.В. Назарової. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. 330 с.
9. Єгорова О.В., Дорогань-Писаренко Л.О., Литвин Ю.О. Аналіз господарської діяльності : навч. посіб. Полтава : РВВД ПДАА, 2016. 308 с.
10. Міщук Г.Ю., Джигар Т.М., Шишкіна О.О. Економічний аналіз : навч. посібник. Рівне : НУВГП, 2017. 156 с.
11. Борзих А.Л. Використання основних методів та прийомів аналізу розрахунків з оплати праці. *Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю* : матеріали VII всеукр. наук.-пркт. інтернет-конф., 27 березня 2019 р. м. Вінниця, С. 64–66.

References:

1. Nazarova Gh.V., Mishyna V.S., Mishyn O.Ju. (2017) *Oblik i analiz personalu* [Personnel accounting and analysis]. Kharkiv: KhNEU im. Semena Kuznecja. (in Ukrainian)
2. Kostjuk V.O., Miljkin I.V. (2015) *Statystyka* [Statistics]. Kharkiv: KhNUMGh im. O.M. Beketova. (in Ukrainian)
3. Kovaljov V.M., Jakovljeva Ju. (2012) *Motivacijnyj mekhanizm jak metod upravlinnja mashynobudivnymy pidpryjemstvamy ta personalom* [Motivational mechanism as a method of managing machine-building enterprises and personnel]. *Visnyk Donbasjkoji derzhavnoji mashynobudivnoji akademiji*, no. 2(27), pp. 210–216.
4. Chernenko A.F., Basharina A.V. (2015) *Korporativnye finansy* [Corporate Finance]. Rostov-na-Donu: Feniks. (in Russian)
5. *Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovivi dnosyny* (2006) [Labor economics and social and labor relations] / V.Ya. Brych ta in.; za zah. red. prof. Kachana Ye.P. Ternopil: TDEU. (in Ukrainian)
6. Semykina M.V. (2010) *Produktyvnist pratsi: metodolohiia vymiriuvannia, peredumovy zrostantia* [Labor productivity: measurement methodology, prerequisites for growth]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 17, pp. 457–463.
7. Yesinova N.I. (2017) *Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny* [Labor economics and social and labor relations]. Kharkiv: KhDUKHT. (in Ukrainian)
8. *Ekonomika pratsi* (2019) [Labor economy] / H.V. Nazarova, Kh.F. Ahaverdiieva, N.V. Ahramakova ta in. ; za zah.red. d-ra ekon. nauk, profesora H. V. Nazarovoi. Kharkiv: KhNEU im. S. Kuznetsia. (in Ukrainian)
9. Yehorova O.V., Dorohan-Pysarenko L.O., Lytvyn Yu.O. (2016) *Analiz hospodarskoi diialnosti* [Analysis of economic activity]. Poltava: RVVD PDAA. (in Ukrainian)
10. Mishchuk H.Yu., Dzhyhar T.M., Shyshkina O.O. (2017) *Ekonomichniy analiz* [Economic analysis]. Rivne: NUVHP. (in Ukrainian)
11. Borzykh A.L. (2019) *Vykorystannia osnovnykh metodiv ta pryiomiv analizu rozrakhunkiv z oplaty pratsi* [Use of basic methods and methods of analysis of payroll calculations]. Proceedings of the *Oblik, kontrol i analiz v upravlinni pidpryiemnytskoiu diialnistiu (Ukraina, Vinnytsia, berezen 27, 2019)*, pp. 64–66.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ANALYSIS OF LABOR COSTS

Summary. An important component of economic analysis at each enterprise is the analysis of labor costs, the main purpose of which is to determine the expediency of the forms and systems of labor remuneration used at the enterprise, to determine ways of increase of labor productivity, which contributes to decrease of production cost, increase of profit and profitability, determination of the sum of the absolute and relative overexpenditures (economy) of the labor remuneration fund, investigation of the reasons why it was caused, identification of reserves, which the enterprise has to reduce expenses on labor remuneration. The article examined methodological approaches to the analysis of expenses for labor remuneration of the enterprise and the factors of their formation. The tasks to be solved in the process of analysis of labor costs and the information base used during its implementation are defined. The approaches to calculating labor productivity are revealed depending on the methods of calculation of volumes of manufactured products and the reserves of its increase are revealed. It is emphasized that the establishment of an effective mechanism of labor productivity management will help in solving the issue of equitable distribution of the obtained results of economic activity not only among the owners of the enterprise, but also among all employees who took part in the production process. It is noted that modeling and factor analysis takes a special place in the methodology of carrying out of complex analysis, the purpose of which is to identify causal connections between the previously isolated from the general aggregate of the main factors, that is, the ones that exert the most significant influence. The work outlines the stages of the control and management of wages and other payments to employees in order to organize an effective management system at the enterprise. It was established that the method of analysis of labor costs is individual for each enterprise and depends, first of all, on the goals set by management personnel. A well-grounded and complete economic analysis of labor remuneration creates conditions for successful management decisions, because it helps to monitor key trends of the enterprise development, identify the main factors influencing it and build further forecasts.

Key words: Labor remuneration, analysis, labor costs, labor productivity, labor cost efficiency, wage management.

Видобора В. В.

кандидат економічних наук,

*доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики
Одеського національного економічного університету*

Vydobora Volodymyr

PhD in Economics, Associate Professor of the

General Economic Theory and Economic Policy Department

Odessa National Economic University

ГЕНЕЗИС ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПРИСКОРЕНОГО ЗРОСТАННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню генезису засад промислової політики в країнах Європи, які продемонстрували досвід економічного ривка за рахунок фокусування на політиці індустріалізації. Окреслено ключові сфери економічної політики, спрямовані на посилення економічного потенціалу країн. За допомогою історико-логічного методу пізнання досліджено еволюцій напрямів економічної, у тому числі промислової, політики європейських країн упродовж XX – початку XXI ст. Здійснено етапізацію формування промислової політики в країнах ЄС. Встановлено, що попри наявність спільних історичних умов еволюції промислової політики та орієнтацію на ліберальну промислову політику на теренах Європи, індивідуальні чинники економічного зростання, наявні в різних країнах, визначили типи господарського устрою окремих країн.

Ключові слова: економічне зростання, економічна політика, промислова політика, індустріалізація національного господарства, державне регулювання.

Вступ та постановка проблеми. Суспільні та економічні потрясіння (промислова революція, світові війни, Велика депресія та інші явища національного характеру) разом із відповідними політичними реакціями та існуючими інституціями обумовлювали різний характер промислової політики [1, с. 8]. Так, всі високорозвинені країни світу, яким вдалося досягти прискореного економічного зростання характеризуються відмінними умовами росту та типом економічної, зокрема промислової політики, яку впроваджувала держава з метою подолання економічних спадів та формування зростання.

Для розгляду засад реалізації ефективної промислової політики вважаємо за необхідне проаналізувати досвід країни Західної Європи, які є історичним центром промислової революції, ставши тим самим ініціатором початку індустріалізації. Адже, як зазначає О.О. Носирев [2, с. 30] «Європа започаткувала сучасну індустріалізацію і стала «Батьківщиною» промислової політики та досліджень економічного зростання. Саме європейські колоніальні держави протягом тривалого часу «зосереджували основну частину світового економічного потенціалу, упроваджували нові технології і форми організації праці. Розвиток промисловості відбувався за рахунок виникнення нових центрів в аграрних районах та за рахунок зміни набору провідних галузей і їхньої реорганізації у старопромислових районах. З метрополій координувався процес освоєння світового простору, контролювалися основні транспортні шляхи». Тому актуальним вважаємо потребу аналізу еволюції засад економічної політики в країнах Європи, яким вдалося досягти високих темпів економічного зростання за рахунок інтенсифікації промислового розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковий інтерес до питання формування моделі економічної та промислової політики різних країн досліджувала низка вітчизняних та зарубіжних науковців. Особливий інтерес для дослідження становлять праці А. Адеса, Г. Батсона, А. Голікова, О. Довгаля, В. Лук'янука, І. Корольова, А. Мілварда, Д. Невена, Р. Ді Телла, Дж. Форман-Пека, Л. Цукаліса, Н. Шестолубської та ін. Водночас, значна

частина робіт присвячена дослідженню засад промислової політики окремих країн Європи, тоді як систематичний аналіз генезису економічної політики європейських країн залишався поза межами уваги науковців і потребує реалізації.

Мета статті – аналіз досвіду європейських країн щодо генези економічної політики, спрямовано на прискорене економічне зростання.

Результати дослідження. Аналіз напрямів розвитку економічної політики європейських країн пройшла чималий еволюційний шлях. На розгляді основних його етапів зупинимося детальніше. У період до 1914 р. у країнах Європи переважала ліберальна промислова політика без надмірного державного втручання та «ручного керівництва». Такий лібералізм загалом був забезпечений обмеженими політичними правами та повагою до приватної власності (притаманно для Великої Британії, Бельгії та Нідерландів). Промислова політика скандинавських країн загалом теж заохочувала торгівлю та вільне підприємництво, натомість Італія та Франція, хоча й дотримувалися ліберальних економічних стратегій у порівнянні з іншими країнами, все ж були більш інтервенційні. В цілому політика ключові включала такі сфери:

– контроль торгівлі, що здійснювали переважно за рахунок тарифів, адже вони дозволяли наповнювати державну скарбницю. Багатші країни – Великобританія, Бельгія та Нідерланди – підтримували низькі тарифи, тоді як бідніші економіки Європи надавали тарифам протекціоністського значення;

– інфраструктурний розвиток, передбачав, що прямі державні витрати зосереджувалися на комунікації та транспортній інфраструктурі, життєвоважливій для конкурентоспроможності виробництва та ефективності національних армій. Тому з міркувань національної безпеки мережі зв'язку, пошта, транспортне сполучення (автомобільні дороги та залізничне сполучення), традиційно були державними монополіями [3];

– державна власність і державні закупівлі промислових товарів були важливим елементом національного попиту на передові технологічні галузі. Хоча спочатку такі

замовлення були поширені переважно у мілітарній сфері, вони дозволили підготувати кваліфіковану робочу силу для інших потужних виробництв, приміром машинобудування (приміром, Fiat в Італії) [4];

– захист прав технологічної власності за допомогою патентів. Проте такі країни як Нідерланди та Швейцарія довгий час залишалися поза межами патентного захисту та приєдналися до Міжнародної патентної угоди, щоб отримати захист для своїх власних технологій, лише на початку ХХ ст.

Другий етап становлення промислової політики на теренах Європи можна охарактеризувати як період істотного зростання державного втручання у політику країн у воєнний час. Так, потрясіння від війни в 1914 р. в поєднанні із Версальським договором (укладений 28 червня 1919 р., офіційно завершив Першу світову війну на невідгідних для Німеччини умовах. Крім втрати 13% території, усіх колоній і більшої частини озброєння, її армія зазнавала суттєвого скорочення, а на країну накладалися великі грошові репарації на користь країн-переможців [5]) та економічним спадом на початку 1930-их років, спричинили розвиток агресивного націоналізму, який став повсюдною основою європейської промислової політики [6].

Європа розширила долю промисловості у структурі валового внутрішнього продукту (табл. 1) та скоротила експорт протягом 1930-х років, запровадивши жорстку протекціоністську політику. Імпортні квоти набули популярності як інструменти політики на початку 1930-х років, оскільки в умовах падіння цін, тарифи не могли гарантувати бажаний захист обсягів імпорту.

Відтак, крах ліберального економічного порядку ХІХ століття в сумі торгового та валютного контролю супроводжувався політичними змінами, зокрема зростанням економічного контролю з боку держави як в країнах із політичним режимом диктатури (Німеччина, Італія, Іспанія, Росія), так і в демократичній Франції. Найпотужніший централізований вплив на економіку спостерігався в Росії та колишньому СРСР.

Держави більшості країн Західної та Східної Європи головним чином орієнтувалися на підтримку ключових галузей національної промисловості, зокрема машинобудування (літако- та суднобудування, транспорт), електрифікацію, легку та харчову промисловості. Завдяки цьому у 1930–1938 рр. частка обробної промисловості у загальній структурі зросла на понад 10 в.п. Основними заходами державної підтримки було субсидування та податкова політика [10, с. 43].

З 1950-го року розпочався новий повоєнний період розвитку, який тривав до 1973-го року та може бути охарактеризований як розквіт промислової політики в епоху реінтеграції. У цей час європейська економіка розвивалася безпрецедентними темпами. Потоки міжнародного капіталу, торгівлі та міграції зросли більш ніж пропорційно зростанню обсягів виробництва. Інститути європейського співробітництва та координації підтримували ці потоки та подальше економічне зростання.

Тим не менш, незалежна національна промислова політика все ще проводилася, підкріплена більшими державними витратами на ширший спектр інструментів політики. Зокрема активно застосовувалися інвестиційні

Таблиця 1

Частка окремих галузей у ВВП країн Європи у 1900–2020 рр., %

Країна, група країн	Матеріальне виробництво				Виробництво послуг		
	всього	сільське господарство	промисловість	будівництво	всього	транспорт і зв'язок	інші послуги, у тому числі фінансові й торгові
<i>Західна Європа загалом</i>							
1900 р.	28,4	8,0	15,8	4,6	71,6	6,3	65,3
1950 р.	34,2	5,9	21,9	6,4	65,8	8,7	57,1
2000 р.	34,0	3,3	24,7	6,0	66,0	6,7	59,3
2020 р.	33,6	1,6	22,1	9,9	66,4	--	
<i>Німеччина</i>							
1900 р.	25,1	7,4	13,5	4,2	74,9	9,3	65,6
1950 р.	32,3	5,3	21,6	5,3	67,7	8,1	59,6
2000 р.	40,9	2,4	31,2	7,3	59,1	7,2	51,9
2020 р.	30,2	1,0	23,5	5,9	69,8	--	
<i>Франція</i>							
1900 р.	33,1	12,3	16,0	4,9	66,9	6,9	60,0
1950 р.	36,0	7,8	21,0	7,2	64,0	5,7	58,3
2000 р.	35,3	5,1	24,3	5,9	64,7	9,0	55,7
2020 р.	28,8	1,6	22,7	4,7	71,2	3,6	67,6
<i>Великобританія</i>							
1900 р.	28,1	2,3	20,4	5,4	71,9	11,5	60,4
1950 р.	38,5	1,8	28,6	8,1	61,5	9,9	51,6
2000 р.	29,7	1,4	22,6	5,7	70,3	5,7	64,6
2020 р.	28,3	0,6	22,2	5,5	71,7	3,6	68,1
<i>Східна Європа загалом</i>							
1900 р.	48,8	21,9	19,4	7,1	51,6	7,7	44,0
1950 р.	36,7	11,1	20,0	5,6	63,3	7,1	56,2
2000 р.	29,7	4,3	20,8	4,6	70,3	5,7	64,6
2020 р.	34,8	2,5	22,9	9,4	65,2	--	

Джерело: розраховано за [7, с. 522–523; 8; 9]

гранти або податкові знижки, включаючи ті, що призначені для залучення прямих іноземних інвестицій, субсидій на дослідження та розробки, інвестицій у навчання, політику конкуренції та установ, які б могли заповнити прогалини в існуючому на той час ринку [11]. Крім того, зросли державні витрати на військові та оборонні технології – реактивні літаки, комп'ютери, ядерні технології.

Основним рушієм стимулювання промислових зрушень в Європі був план Маршала (сприяння США), який вступив у дію 1948 р. та сприяв, крім іншого, формуванню наднаціональних інституцій. Щоб гарантувати, що допомога Маршалла витрачалася відповідно до намірів США, після Другої світової війни були створені перші загальноєвропейські організації: Організація європейського економічного співробітництва (згодом ОЕСР) та Європейський платіжний союз. Після цього низка договорів розширила та поглибила наднаціональні домовленості в Західній Європі. Формально вони обмежували повноваження національних урядів у сфері промислової політики, але на практиці національній політиці та політичним цілям було надано пріоритет перед наднаціональними угодами [10, с. 44]. Так, більшість західноєвропейських держав націоналізували значну частину промисловості, особливо ті, що мають характеристики «природної монополії», приміром комунальні підприємства.

Наприкінці 1970-х років у більшості країн Західної Європи державам належала більшість природних ресурсів, електрика, авіакомпанії та металургійна промисловість. Крім того, під час великого післявоєнного буму в Європі національна безпека продовжувала стимулювати багато «високотехнологічних» розробок, часто державною промисловістю. Ядерна енергетика, комп'ютерна та аерокосмічна техніка вимагали значних сум державних грошей найбільших європейських країн (Велика Британія та Франція). Країни Європи також розвивали міжнародне науково-технологічне співробітництво.

З 1974 року розпочалася етап глобалізації та деіндустріалізації. Він був спричинений нафтовими потрясіннями 1970-х років і очевидною неспроможністю більшості європейських економік пристосуватися до обставин. Європейська промислова політика характеризувалася гальмуванням промислових змін, адже зростання продуктивності праці сповільнилося (з 1900 р. до 1970 р. створення ВВП на одного зайнятого працівника зросло втричі, хоча в порівнянні з 1960 р. цей темп приросту був менше, склавши лише 1,5, а до 2020 р. темп росту продуктивності праці за декаду не перевищував 1,2; табл. 2), дефіцит державного бюджету збільшувався (промислові

кризи посилювали державне втручання та обсяг промислових субсидій), зайнятість у виробництві скоротилася, збільшуючи безробіття, а міжнародна мобільність капіталу дедалі більше стримувала національні промислові зміни [10, с. 46–47].

Тенденція пов'язана з абсолютним падінням виробництва упродовж 1970–1980-их років продовжилася у рецесії, що розпочалася приблизно в 1990 році, коли додана вартість у виробництві в чотирьох найбільших західноєвропейських економіках стрімко скоротилася. Однак економічні занепокоєння Західної Європи були лише дрібницями порівняно з промисловими труднощами Радянського Союзу та Центральної та Східної Європи. Тут, насамперед, було випробування неринкової, інтервенційної промислової політики в її найбільшому прояві. Зокрема, мірою негативного впливу центрального планування є розбіжність між економіками Заходу та Східної Німеччини в період комуністичного режиму на Сході. Незважаючи на істотні технологічні досягнення, зокрема космічні технології, радянська промислова політика значною мірою не змогла постачати ні достатньо передову продукцію, ні споживчі товари в обсягах, порівнянних із західноєвропейськими.

У 1980-их роках субсидії продовжували залишатися центральним елементом західноєвропейських реакцій на проблеми, з якими стикається промисловість. При цьому країни підтримували як галузі, що складала значну частку у ВВП країни, так і тих, що занепадали, для збереження робочих місць. Крім того, субсидії на дослідження та розробки залишалися звичайною формою промислової політики наприкінці 1980-х років. Така допомога зазвичай зосереджувалася на підтримці конкретних нових технологій. Приміром, Норвегія та Данія віддали перевагу розвитку біотехнологій та інформаційних технологій; Великобританія – застосуванню мікроелектроніки; Італія – аеронавтиці [13]. Разом із цим, питання державної підтримки в низці країн викликало певні сумніви щодо вибору об'єктів субсидіювання через підтримку певних політичних та бізнесових інтересів та зростання корупції [14; 15]. Як наслідок зміни співвідношення державно-приватної власності, у 1990-их роках спостерігалася тенденція до зростання обсягів приватизації та залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій. Лідером серед залучення інвестицій була Великобританія, яка за оцінками отримала до 40% всіх прямих іноземних інвестицій в Європі. До того ж, потужна хвиля приватизації ширилася у країнах колишнього Радянського Союзу.

Таблиця 2

Продуктивність праці в країнах Європи, виражена рівнем ВВП на одну зайняту особу за ПКС в цінах 2000 р., у 1900–2020 рр., тис. дол. США

Країна	Рік											Зміна, +/-
	1900	1929	1938	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2020	
Західна Європа	9,9	13,2	15,2	14,5	20,9	31,1	38,6	46,7	53,9	57,3	67,4	57,5
Німеччина	11,6	15,2	20,0	14,8	22,6	32,9	41,6	49,1	56,2	39,0	54,8	43,2
Франція	8,8	14,5	14,4	15,8	22,1	35,4	42,2	50,6	54,5	35,9	47,0	38,2
Велика Британія	15,8	17,5	20,2	20,2	24,6	30,8	36,5	47,1	55,8	36,6	46,5	30,7
Італія	5,7	9,7	10,6	12,7	21,8	34,1	42,7	51,6	58,8	35,2	41,8	36,1
Нідерланди	14,7	19,0	18,8	20,8	28,6	40,8	46,4	55,6	64,6	45,0	59,3	44,6
Швейцарія	11,3	19,0	19,0	26,1	38,0	54,8	58,9	66,8	66,7	54,9	71,7	60,4
Данія	10,0	13,8	14,4	18,0	22,3	32,9	40,	46,2	58,9	43,0	60,2	50,2
Східна Європа	5,3	6,1	6,4	12,2	20,8	27,8	31,4	30,6	33,6	19,7	23,4	18,1

Джерело: [7, с. 539–540; 12]

Вагомим інструментом промислової політики країн у 1980–1990-их роках також був контроль за торгівлею на підтримку провідних для країн галузей. При цьому лобювання та обмеження зовнішньої торгівлі помітно відрізнялися між західноєвропейськими країнами, незважаючи на спільну європейську зовнішньоторговельну політику. Державні закупівлі продовжували підтримувати національну оборонну промисловість або інших «стратегічних» постачальників, таких як телекомунікації та становили 7–10% ВВП країн-членів ЄС [15]. Загалом до 2000-их років на європейському рівні промислова політика заохочувала розвиток європейських мереж у галузях передових технологій, ринкову інтеграцію (наприклад, шляхом гармонізації стандартів) та лібералізацію ринку. Європейська комісія намагалася розширити європейське технологічне співробітництво, спонсоруючи дослідження за допомогою різних програм. Крім того, попри наміри лібералізації в межах ЄС, наднаціональна політика у період рецесії початку 1990-их років все ж поступалася національним економічним інтересам країн-членів Співтовариства.

Водночас, фокусування країн Європи на промисловій політиці стимулювали економічне зростання країн у 1950–1970-их роках, даючи стимул для подальшого до розвитку провідних галузей економіки. Завдяки цьому з 1900 р. до 2000 р. зросли зайнятість та добробут населення. У країнах Західної Європи рівень зайнятості за століття зріс у 1,6 рази, а у Східній Європі – на 1,72 рази. Більшими темпами зросло ВВП на душу населення: у Західній Європі – у 5,9 разів, у Східній Європі – у 6,9 разів.

Разом із тим, на початку 2000-их років темпи зростання сповільнилися, а деструктивну внесла світова криза 2008–2009 років. Тож, на сучасному етапі в країнах ЄС формується «нова промислова політика», яка є основою для забезпечення сталою економічного зростання на базі підвищення конкурентоспроможності галузей реального сектору економіки.

Зважаючи на те, що досягнення в економічному зростанні та створенні робочих місць, які спостерігалися в ЄС протягом останнього десятиліття, унаслідок кризи були знівельовані (ВВП впав на 4% у 2009 році, промислове виробництво впало до рівня 1990-их років, майже 23 млн осіб (10% активного населення) стали безробітними) [17], було сформовано Європейський План посткризового відновлення економіки. Ним визначено необхідність реіндустріалізації на якісно новій основі та зміну стратегії локалізації виробництва (повернення стратегічно важливих потужностей до Європи та концентрація на персоналізованому дрібносерійному виробництві та послугах при перенесенні великосерійного виробництва до країн з нижчою оплатою праці) [18].

У 2010–2012 роках Європейською комісією промисловості було відведено основну роль у виконанні конкретних завдань Стратегії «Європа 2020» у галузі досліджень та розробок, енергоефективності, освіти та зайнятості, серед яких: збільшення середнього рівня витрат на ДіР до 3% від ВВП в основному за рахунок зростання витрат у приватному секторі; забезпечення 75% трудової зайнятості економічно активного населення; досягнення кліматичних показників (скорочення викидів на 20–30%, доведення частки відновлюваних джерел до 20% виробництва енергії, 20% підвищення енергоефективності); підвищення рівня освіти та зниження рівня бідності [18].

З огляду на це, Європейська комісія розробила основні напрями розвитку промислової політики до 2020 р. за

основними напрямками: 1) передові виробничі процеси (3D-технології, енерго- і матеріалоефективні процеси, відновлювані енергоресурси); 2) ключові стимулюючі технології (макро- і наноелектроніка, нові матеріали, промислова біотехнологія, фотоніка, нанотехнології, нові виробничі системи); 3) продукція на основі біотехнології; 4) стійкі будівельні та сировинні матеріали; 5) «чисті» транспортні засоби; 6) «інтелектуальні» енергосистеми [17].

Реалізувати зміцнення позицій країн Європи в цих напрямках визначався комплексом заходів інституціонального і ринкового характеру, серед яких: функціонування нових координуючих структур (включаючи ринкові регулятори єдиного ринку, скоординований розвиток інфраструктури, координацію наукової, інноваційної та кадрової політик); забезпечення доступу до ринків і фінансування (включаючи розвиток ринків промислових товарів) [18].

У продовження визначених цілей промислової політики, у березні 2020 р. Комісія представила нову стратегію, щоб допомогти європейській промисловості вести подвійний перехід до кліматичної нейтральності та цифрового лідерства та зміцнити конкурентоспроможність і стратегічну автономію Європи. Однак запуск цієї стратегії збігся з початком пандемії COVID-19. Тому у відповідь на наслідки пандемії коронавірусу для промислових ланцюгів поставок та конкурентоспроможності ЄС 17 квітня 2020 р. Парламент прийняв резолюцію про скоординовані дії ЄС щодо боротьби з пандемією COVID-19 та її наслідками [19], а згодом закликав сформувати нову політику, яка б відповідала існуючим глобальним викликам суспільного та економічного характеру.

Водночас, попри наявність спільних історичних умов еволюції промислової політики на теренах Європи, різне поєднання або набір чинників економічного зростання в різних країнах визначили типи господарського устрою окремих країн. Чинники виробництва, до яких входять відносини держави й підприємництва (структурна, промислова, науково-технічна політика, стратегія забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки), організація функціонування ринку, національні особливості господарської діяльності, трудові відносини, структура підприємництва, структура та особливості взаємодії різних господарських інститутів, організація економічних процесів, складаючи основу господарських механізмів, надають національним економікам певних характерних рис. Разом із соціально-культурною та політичною обстановкою вони визначають модель промислової політики, яка формує основи економічного зростання [20, с. 181–182].

Висновки. Європейський досвід реалізації стратегій економічної, зокрема промислової політики свідчить, що державна політика розвитку економіки різниться від країни до країни, проте ключові її складові мають типовий характер – урахування ринкового чинника як стимулюючої й перетворюючої сили, фокус на подання промисловим структурам адаптивного характеру до навколишнього середовища, надання допомоги промисловості у сферах, де вона не має прямих спонукальних імпульсів до розвитку. В основному державна промислова політика спрямована на розвиток реального сектору економіки, які б найповніше сприяли підвищенню конкурентоспроможності національної економіки. Зважаючи на це, важливим вважаємо необхідність детальнішого дослідження досвіду формування промислової політики як основ для економічного ривка на прикладі конкретних країн Європи, прикладом Німеччини.

Список використаних джерел:

1. Видобора В.В. Еволюція теорій і парадигм промислової політики. *Економічний простір*. 2021. № 165. С. 7–12.
2. Носирєв О.О. Світовий досвід реалізації моделей промислової політики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 16(2). С. 29–32.
3. Batson H.E. (1933). *The price policies of German public utility undertakings*, Oxford University Press, London. 224 p.
4. Saul S.B. (1978). *The nature and diffusion of technology* / Youngson, A.J. (ed.), *Economic Development in the Long Run*. Allen & Unwin, London. P. 36–61.
5. Лук'янюк В. Версальський договір. Цей день в історії. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0628N/> (дата звернення: 26.01.2022).
6. U.N. Economic Commission for Europe (1953). *Economic survey of Europe since the war*, UN Department of Economic Affairs, Geneva, Switzerland.
7. *Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет* / Под ред. И.С. Королева. Москва : Юристъ, 2003. 604 с.
8. Дані сайту Tradingeconomics. URL: <https://tradingeconomics.com/indicators> (дата звернення: 26.01.2022).
9. Дані сайту Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/256580/share-of-economic-sectors-in-the-gross-domestic-product-by-global-regions/> (дата звернення: 26.01.2022).
10. Foreman-Peck J. (2006). *Industrial policy in Europe in the 20th century*, EIB Papers, ISSN 0257-7755, European Investment Bank (EIB), Luxembourg, vol. 11, iss. 1, pp. 36–62.
11. Milward A. (1992). *The European rescue of the nation state*, Routledge, London, UK.
12. The World Bank data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?view=chart> (дата звернення: 28.01.2022).
13. OECD (1986). *Industrial policies, developments and outlook in OECD countries: Annual Review*, OECD, Paris, France.
14. Neven D. (1994). "The political economy of state aids in the European community: Some econometric evidence". *CEPR Discussion Paper*, no. 945.
15. Ades A. and Di Tella R. (1997). "National champions and corruption: some unpleasant interventionist arithmetic". *Economic Journal*, no. 107, pp. 1023–1042.
16. Tsoukalis L. (1997). *New European economy revisited*. Oxford University Press, Oxford, UK.
17. European Commission (2010). *Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Brussels. URL: <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf> (дата звернення: 28.01.2022).
18. Шелобская Н.В. Новые приоритеты промышленной политики: опыт стран Западной Европы. URL: https://vpk.name/news/124357_novye_prioritety_promyshlennoi_politiki_opyt_stran_zapadnoi_evropy.html (дата звернення: 28.01.2022).
19. European Parliament resolution of 17 April 2020 on EU coordinated action to combat the COVID-19 pandemic and its consequences (2020/2616(RSP)). URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/seance_pleniere/textes_adoptes/definitif/2020/04-17/0054/P9_TA\(2020\)0054_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/seance_pleniere/textes_adoptes/definitif/2020/04-17/0054/P9_TA(2020)0054_EN.pdf) (дата звернення: 28.01.2022).
20. Світова економіка: підручник / За редакцією А.П. Голікова, О.А. Довгаль. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. 349 с.

References:

1. Vydobora V.V. (2021). *Evolutsiia teorii i paradyhm promyslovoi polityky* [Evolution of theories and paradigms of industrial policy]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 165, pp. 7–12. (in Ukrainian)
2. Nosyriev O.O. (2017). *Svitovyi dosvid realizatsii modelei promyslovoi polityky* [World experience in implementing industrial policy models]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, no. 16(2), pp. 29–32. (in Ukrainian)
3. Batson H.E. (1933). *The price policies of German public utility undertakings*. Oxford University Press, London. 224 p.
4. Saul S.B. (1978). *The nature and diffusion of technology* / Youngson, A.J. (ed.), *Economic Development in the Long Run*. Allen & Unwin, London. pp. 36–61.
5. Lukianuk V. (2022). *Versalskyi dohovir. Tsei den v istorii* [Treaty of Versailles. This day in history]. Available at: <https://www.jnsm.com.ua/h/0628N/> (accessed 26 January 2022). (in Ukrainian)
6. U.N. Economic Commission for Europe (1953). *Economic survey of Europe since the war*. UN Department of Economic Affairs, Geneva, Switzerland.
7. Korolev I.S. (Ed.) (2003). *Mirovaya ekonomika: global'nye tendentsii za 100 let* [The world economy: global trends for 100 years]. Moskva: Yurist, 604 p. (in Russian)
8. *Dani сайту Tradingeconomics* [Data from the Tradingeconomics website]. Available at: <https://tradingeconomics.com/indicators> (accessed 26 January 2022).
9. *Dani сайту Statista* [Data from the Statista website]. Available at: <https://www.statista.com/statistics/256580/share-of-economic-sectors-in-the-gross-domestic-product-by-global-regions/> (accessed 26 January 2022).
10. Foreman-Peck J. (2006). *Industrial policy in Europe in the 20th century*, EIB Papers, *European Investment Bank* (EIB), vol. 11, iss. 1, pp. 36–62.
11. Milward A. (1992). *The European rescue of the nation state*. Routledge, London, UK.
12. The World Bank data. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?view=chart> (accessed 28 January 2022).
13. OECD (1986). *Industrial policies, developments and outlook in OECD countries: Annual Review*, OECD, Paris, France.
14. Neven D. (1994). "The political economy of state aids in the European community: Some econometric evidence". *CEPR Discussion Paper*, no. 945.
15. Ades A. and Di Tella R. (1997). "National champions and corruption: some unpleasant interventionist arithmetic". *Economic Journal*, no. 107, pp. 1023–1042.
16. Tsoukalis L. (1997). *New European economy revisited*. Oxford University Press, Oxford, UK.
17. European Commission (2010). *Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Brussels. Available at: <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf> (accessed 28 January 2022).

18. Shelyubskaya N.V. (2015) *Novye priority promyshlennoy politiki: opyt stran Zapadnoy Evropy* [New priorities of industrial policy: the experience of Western Europe]. Available at: https://vpk.name/news/124357_novye_priority_promyshlennoi_politiki_opyt_stran_zapadnoi_evropy.html (accessed 29 January 2022). (in Russian)
19. European Parliament resolution of 17 April 2020 on EU coordinated action to combat the COVID-19 pandemic and its consequences (2020/2616(RSP)). Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/seance_pleniere/textes_adoptes/definitif/2020/04-17/0054/P9_TA\(2020\)0054_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/seance_pleniere/textes_adoptes/definitif/2020/04-17/0054/P9_TA(2020)0054_EN.pdf) (accessed 29 January 2022).
20. Holikova A.P. (Ed.), Dovhal O.A. (Ed.) (2014). *Svitova ekonomika* [World Economy]. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 349 p. (in Ukrainian)

GENESIS OF ECONOMIC POLICY OF ACCELERATED ECONOMIC GROWTH OF EUROPEAN COUNTRIES

Summary. The article is devoted to the study of the genesis of the principles of industrial policy in European countries, given in to account that these countries are the historical center of the industrial revolution, thus initiating the beginning of industrialization. The purpose of the article is to analyze the experience of European countries on the genesis of economic policy, aimed at accelerated economic growth. The key areas of economic policy aimed at strengthening the economic potential of countries, such as: trade control at the expense of tariffs; infrastructural development; state property and public procurement of industrial goods; protection of technological property rights, are outlined in the article. The evolution of the directions of economic, including industrial, policy of European countries during the XX-beginning of the XXI century are studied with the help of the historical-logical method of cognition. The formation of industrial policy in the EU countries is staged in the article and the main periods of which can be described as: the period of liberal policy; a period of significant growth of state intervention in the politics of countries during the war; the postwar period of flourishing industrial policy in the era of reintegration; stage of globalization and deindustrialization; stage of industrial policy orientation towards sustainable development and autonomy of Europe. It is established that despite the common historical conditions for the evolution of industrial policy and the focus on liberal industrial policy in Europe, individual factors of economic growth available in different countries have determined the types of economic structure of individual countries. It is generalized that in general the state industrial policy of all countries is aimed at the development of the real sector of the economy, which would most fully contribute to increasing the competitiveness of national economies. The practical value of the results of the study lies in the formation of general principles of effective industrial policy as a guide for improving domestic economic policy of Ukraine.

Key words: economic growth, economic policy, industrial policy, industrialization of national economy, state regulation.

Вінченці Емілія
студентка

Ужгородського національного університету
Кушнір Н. О.

кандидат економічних наук, доцент
Ужгородського національного університету

Vincenti Emilia
Student

Uzhhorod National University

Kushnir Natalia

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Uzhhorod National University

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. В даний час банківський сектор проходить процес трансформації. Сьогодні цифрова економіка займає особливе місце у всіх сферах суспільного життя, а також безперечно впливає на фінансовий сектор. Завдяки сучасним цифровим технологіям можна бачити не лише появу нових електронних фінансових послуг та продуктів, а й модернізацію форм, у яких вони надаються. У той же час найбільш значні перетворення відбуваються у сфері споживчого банкінгу та платежів. Також авторами було наведено найбільш яскраві приклади впровадження інновацій в банківській сфері – такими компаніями стали “Саргетіні” та український Монобанк. Авторами зроблено висновок, що перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому розгляді процесу дифузії банківських інновацій залежно від різних макроекономічних та мікроекономічних факторів, а також стосовно характеру та ключових властивостей інновацій у банківській галузі відповідно до їх класифікації.

Ключові слова: цифрові технології, фінтех, банківські послуги, банківські операції, фінансовий ринок, банківські інновації, український банківський сектор, конкуренція, глобалізація, технологія, клієнтоорієнтована модель, дифузія.

Вступ і постановка проблеми. Сучасний етап розвитку світової банківської системи протікає за умов загострення конкуренції та кризових явищ на фінансових ринках. Одним із основних факторів успішного розвитку банківської діяльності виступає політика постійних нововведень. В даний час інновації є ключовим фактором стабільності, конкурентоспроможності та сталого економічного зростання банків.

Поточні реалії банківського бізнесу дозволяють явно виділити три основні каталізатори банківської інноваційної діяльності: глобалізацію світових фінансових ринків та ринків банківських послуг, зростаючу конкуренцію з боку банківського та небанківського секторів, світову фінансову кризу [10, с. 688]. Описувані явища значно впливають на якісний і кількісний склад гравців ринку банківських послуг і призводять до ключових змін у поведінці споживачів, таким чином залишаючи банкам єдину можливість зберегти та збільшити свої конкурентні переваги за допомогою впровадження інновацій, напрямком яких і визначає стратегію розвитку банківського сектора в середньостроковій перспективі [8, с. 108].

Проведення інноваційної політики в кредитній організації не повинно відбуватися стихійно. Позитивного ефекту від впровадження інновацій можна досягти лише за наявності можливості управління інноваційним процесом, що не є можливим без чітко виділеної морфології банківських інновацій, яка як мінімум дозволила б розрізнити інновації та видозміни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформаційні технології як ключовий фактор стабільності та забезпечення конкурентоспроможності у банківській сфері розглядали у своїх роботах І.В. Бархатов [1], М. Березовська [2], В.С. Вікулов [3], Л.В. Кох, Є.М. Смольянінова, В.С. Про-

слова [4; 5], А.В. Муравйова [6] та інших. Проте вимагають більшої уваги виявлення сутності банківських послуг і навіть дослідження тенденцій інноваційного розвитку на банківському секторі, що зумовлює мета цієї статті.

Метою статті є висвітлення сучасних тенденцій розвитку банківських послуг на основі аналізу ринку цифрових технологій, які посилено впроваджуються у процес здійснення банківських операцій, спираючись на досвід як світового, так і українського споживчого сегменту.

Результати дослідження. Досвід розробки нових банківських продуктів, послуг та технологій на українському ринку в основному спирається на світову практику. Український банківський сектор у розвитку проходить ті самі етапи, як і банківські системи розвинених країн. Розмір тимчасового лага визначається характером дифузії інновацій. Варто зазначити, що через відсутність процедури оформлення патентів на банківські продукти та послуги будь-які види банківських інновацій після досить невеликого періоду часу інноваціями повною мірою не будуть, оскільки отримають широке поширення на ринку та серед конкурентів [6, с. 12].

Примітним є той факт, що українські банки переймають не тільки успішні західні практики впровадження нових продуктових лінійок, а й інформаційні технології, а також ключові методичні аспекти управління банком, технологічні аспекти відповідних бізнес-процесів. Проте доцільно розпочати розгляд саме з реорганізації банківської діяльності щодо формування принципово нових видів товарів та послуг, багато з яких спричинили розвиток нових ринків зі своїми типами споживачів.

Однак, не завжди інноваційні західні продукти та послуги отримували в Україні так само широке поширення та демонстрували бурхливі темпи зростання та роз-

виту в силу певних законодавчих обмежень та психологічних особливостей споживачів.

Прикладом впровадження інновацій на розвинених ринках не завжди дає очікуваний результат. Проте, методи, ефективні для Європи чи США кінця XX століття, очевидно, є такими для України початку XXI століття.

Історія становлення та розвитку банківського сектора демонструє, що до 80-х років минулого століття норма прибутку при традиційному кредитуванні залишалася на високому рівні, проте згодом її значення почало стрімко знижуватися. У спробах розширити базу прибутковості і вийти за рамки ролі фінансового посередника банки переключили свою увагу з маркетингу товару на маркетинг споживача та впровадили стратегію швидкого реагування на будь-яку зміну споживчого попиту, що призвело до виникнення нових банківських товарів, послуг та видів діяльності. Перерозподіл ресурсів із традиційних видів діяльності та звільнення з ринку позикового капіталу стали причинами того, що вже наприкінці 90-х років XX ст. орієнтація на розробку нетрадиційних продуктів та послуг стала основою інноваційного розвитку світових банківських систем.

Таким чином, у світовому досвіді створення нових банківських продуктів та послуг можна виділити декілька ключових етапів.

По-перше, пошуки нових продуктивних та технологічних рішень на вже існуючих ринках призвели до виникнення таких нововведень, як депозитні та інвестиційні сертифікати, кредитні та депозитні інструменти з плаваючими відсотковими ставками, різні види облігацій (з глибоким дисконтом, серійних, облігацій участі), депозитні осередки, фінансові операції з дорогоцінними металами, практика поруки при здійсненні іпотечних та інших кредитних угод та багатьох інших. Банки почали надавати також інформаційно-консультаційні послуги.

По-друге, у певний момент кредитні організації стали виходити на принципово нові сегменти ринку, відкриваючи собі страховий бізнес, фінансовий лізинг, довірче управління капіталом та інвестування в нерухомість. Варто відзначити, що практика освоєння нових ринків і нових продуктивних лінійок українськими банками дещо відрізнялася від західної з огляду на наявність різноманітних законодавчих обмежень, наприклад, у страховій або лізинговій діяльності.

На окрему увагу заслуговує розвиток ринку похідних фінансових інструментів, що ознаменували принципово новий етап у розвитку світового грошово-фінансового ринку і стали причиною одного з найзначніших фінансових криз останніх років. Незважаючи на те, що окремі згадки про деривативи у вигляді «рисових купонів» відносяться до 50-х років XVII століття, торгівля опціонами кол і пут міцно увійшла у світову практику лише у 30-ті рр. XIX століття на Лондонській фондовій біржі. Широкого поширення опціони, свопи, форварди, ф'ючерси та інші похідні фінансові інструменти набули лише у 70-ті роки. XX століття і з того моменту демонстрували бурхливе зростання по всьому світу. В Україні цю практику було запроваджено лише у середині 2000-х рр. і довгий час не отримувала такої широкої підтримки.

Слідом за своїми зарубіжними колегами українські банки стали розвиватися в лізинговій, страховій та інвестиційній діяльності, виходити на ринки дорогоцінних металів та похідних фінансових інструментів, виділяти в окремі напрямки специфічні види діяльності, наприклад, колекторські послуги. У той же час як українські, так і західні банки націлені на модернізацію технологій формування товарів та послуг з метою зниження їхньої

собівартості та зміцнення своїх конкурентних переваг. Суперпозиція зазначених двох процесів – створення нової продуктової лінійки та вихід на нові ринки спільно з тенденцією до вдосконалення технологічних та ресурсних компонентів – і є поточною зміною та формуванням нової стратегії банківської діяльності.

Однак, вище описано далеко не єдину ключову тенденцію інноваційного розвитку ринку банківських послуг. З моменту початку бурхливого розвитку галузі інформаційних технологій банки звернули увагу на унікальну можливість використання результатів цього прогресу для надання поліпшених сервісів клієнтського обслуговування, оптимізації власних внутрішніх бізнес-процесів та інше не лише для збільшення швидкості та зручності проведення розрахункових операцій, а й розробити нові високотехнологічні платіжні інструменти з можливістю віддаленого доступу до рахунку. Одним із найбільш знаменних результатів подібних розробок стала поява на світових ринках у середині XX століття пластикових карток.

Зараз все більшої популярності та розвитку на світовому та українському ринках банківських послуг набувають три інноваційні напрями, зокрема:

1. Розвиток інформаційних та кібернетичних технологій (як наслідок, поява можливості ускладнення розрахункових ризикових та прогнозних моделей, розвиток інструментів інформаційної безпеки та ін.).

2. Впровадження клієнтоорієнтованої моделі ведення бізнесу.

3. Оптимізація своїх бізнес-процесів.

Криза змусила банки перейти на клієнтоорієнтовану модель розвитку: щоб «залишитися на плаву», довелося максимально розвернутися обличчям до потреб клієнтів та переглянути існуючу практику бізнесу з метою підвищення ефективності діяльності.

Водночас, нові технології управління кредитною організацією ознаменували появу таких напрямів, як контролінг та інноваційний менеджмент. Сьогодні банки приходять до необхідності впровадження централізованих систем, що передбачають єдину структуру управління, що дозволяють скоротити витрати та створити наскрізну лінійку продуктів з можливістю трансляції на всю мережу філій. Інновації управління кредитними організаціями спрямовані на підвищення ефективності їх діяльності як фінансових посередників, зниження операційних витрат та ефективніше управління традиційними банківськими активами та пасивами.

Варто, однак, відзначити, що розвиток цих тенденцій взаємозумовлений розвитком першої позначеної – прогресом у сфері банківських інформаційних технологій. Так, глобалізація фінансових ринків націлює на необхідність функціонування в єдиному кібернетичному просторі, маючи доступ до ринків у режимі реального часу, що неможливо без розвитку ІТ-інновацій та їх інтеграції з банківською діяльністю. Наприклад, на даний момент Інтернет-банкінг є одним із найважливіших атрибутів, що дозволяють банкам успішно конкурувати на міжнародній арені. Завдяки широкій комп'ютеризації інструментів управління готівкою, створено нові продукти, засновані на повній інтеграції поточних рахунків, термінових депозитів, акцій взаємних фондів та інше.

Сучасний рівень розвитку банківської сфери нерозривно пов'язаний із залученням клієнтської бази. З цією метою банки прагнуть розширити коло операцій та послуг, що надаються, що направлено в першу чергу на підвищення рентабельності та конкурентоспроможності самої кредитної установи. Для досягнення ефективності діяльності необхідно розширювати прибуткову базу та

мінімізувати витрати від надання операцій. Важливим також є турбота про клієнтів, для чого доцільно прагнути скорочення їхніх витрат, що сприятиме підвищенню конкурентних позицій самого банку.

Для досягнення високих результатів діяльності за нинішніх умов розвитку економіки доцільно впроваджувати інноваційні банківські продукти та послуги, при цьому наголошувати на партнерських взаєминах між клієнтом та банком, рівень конкуренції, динамічний розвиток науково-технічного прогресу.

На даний момент фінансовим ринкам необхідна наявність таких інноваційних банківських послуг та продуктів, як повністю цифрові платежі (мобільні та онлайн-платежі, локальні та транскордонні), автоматизація продажів та створення нових продуктів, цифрові гарантії, що допомагають оптимізувати вартість транзакцій для клієнтів, безшовна багатоканальність, що сприяє підвищенню лояльності, роботизований перехід, фінансове планування [11].

Актуальністю також користуються інноваційні програми з управління депозитами та кредитами; інноваційні програми з управління торговими рахунками для валютного ринку Forex, брокерських компаній та інші, комерційні продукти для банків, у тому числі міграція до хмари для обліку позичальників та виданих кредитів; грошові перекази з однієї картки на іншу.

IT-фахівці бачать особливий потенціал у використанні блок-чейн-технологій із застосуванням криптографічної валюти, прикладами можуть бути «віртуальні обмінники», «онлайн» та «офлайн» гарантії, криптографічні банкомати та біржі.

У сучасному світі цифрова економіка займає основне місце у всіх сферах суспільного життя, а також безсумнівно впливає на банківський сектор. Банківський сектор має високу чутливість до впровадження проривних цифрових технологій. В даний час розвиток ринку банківських послуг ґрунтується на їхньому дистанційному наданні клієнтам послуг. На розвиток таких послуг особливо сильно вплинула пандемія у 2020 році: режим самоізоляції дозволив банкам активніше виводити цифрові продукти та сервіси на новий рівень.

Неможливо точно визначити обсяг дистанційних послуг, що надаються банками, є лише непрямі оцінки, згідно з якими електронні форми обслуговування надають близько 45 % банків, а зростання клієнтів, які дистанційно керують власними рахунками, становить 20-30 % на рік [12].

Основні стратегічні рішення найбільших українських банків в умовах розвитку ринку надання банківських послуг населенню з використанням інформаційних технологій спрямовані на скорочення штату співробітників до 2025 року, доведення банківських операцій з фізичними особами цифровими каналами зв'язку до 100 % до 2028 р. (Приватбанк); створення цифрової екосистеми банку (наприклад, Ощадбанк планує впровадження цієї системи у найближчій перспективі – 2025 р.); збільшення зростання клієнтів банку шляхом розвитку своєї екосистеми (Моно Банк) тощо.

Віддалений режим роботи стає корпоративним стандартом для багатьох українських банків. Реальність фінансового директора банку – робочий кабінет на мобільному пристрої. Тепер за допомогою телефону або планшета можна віддалено контролювати фінансовий результат, аналізувати фінансові показники, без затримок отримувати автоматичні повідомлення про події, які потребують особливої уваги [13].

Віддалений формат роботи стає тенденцією організації бізнесу. За даними консалтингової компанії PWC більше половини (60 %) фінансових директорів інозем-

них банків мають намір залишити своїх співробітників, функціонал яких дозволяє їм працювати поза офісом для віддаленої роботи.

Режим віддаленої роботи привабливий для співробітників фінансових відділів. Їхні функціональні обов'язки передбачають обмежене особисте спілкування та інтенсивне використання фінансових даних у процесах планування, бюджетування та прогнозування, моніторингу та контролю ефективності роботи. За дотримання вимог інформаційної безпеки на віддалених робочих місцях співробітників, у тому числі в умовах безпечного середовища, фінансова служба може виконувати свої завдання без втрати оперативності, перебуваючи далеко від офісу. Керівникам фінансових служб зручно організувати «мобільний офіс» – надавати ключову фінансову інформацію, необхідну для виконання контрольних та управлінських функцій, безпосередньо на свої мобільні пристрої [14].

Під час впровадження цифрових технологій значно скоротився час обслуговування клієнтів. Відбувається не просто оптимізація стандартних термінів обслуговування, а вводяться кардинально нові можливості у банківській сфері у вигляді сервісів, які дозволяють клієнтам робити необхідні дії, не виходячи з дому. Так, завдяки скоринговим технологіям, термін схвалення іпотеки скоротився з десяти днів до одного, споживчого кредиту – з двох днів до однієї години. Для юридичних осіб з'явилася можливість отримання кредиту за кілька хвилин. Після перевірки всіх ризиків банк з власної ініціативи пропонує клієнту схвалений ліміт за кредитом і після його згоди гроші автоматично зараховуються на розрахунковий рахунок.

Наприкінці січня 2021 року консалтингова компанія “Cargemini” подала звіт про 10 основних тенденцій у банківській галузі у 2021 році. До них відносять: RegTech – технології для відстеження регуляторних змін, нові технології для управління ризиками, навчання співробітниками, POS-кредити у партнерстві з фінтех-компаніями, дистанційне кредитування, персоналізація досвіду клієнтів, блокчейн-рішення для ідентифікації клієнтів, дизайн-мислення, відкрита робота з клієнтськими даними, банк як послуга [13].

Лідером з інновацій у цифровому банкінгу безумовно є Монобанк, проекти якого постійно є переможцями міжнародних конкурсів. Так, у 2020 році банк здобув перемогу у премії Innovation in Digital Banking Awards 2020 у категорії Best Bank in Central and Eastern Europe for Innovation in Digital Banking. Високу нагороду було присуджено за три проекти банку – біометричне розпізнавання осіб на банкоматах, білінгову платформу та алгоритмічні заявки на платформі Markets [15]. Проте Монобанк є не єдиною установою, яка активно впроваджує сучасні технології. В даний час уникнути цифрової трансформації неможливо, оскільки ринок IT-технологій розвивається стрімкими темпами та набирає обертів. Для клієнта це означає максимальну зручність та мінімальні тимчасові та фінансові витрати на всіх етапах відносин з банком: отримання інформації про послуги та продукти, заповнення необхідних форм та бланків, отримання банківського продукту, його використання та контроль. Для банку – підвищення ефективності своєї роботи, зниження витрат та можливість значного збільшення клієнтської бази без втрати якості обслуговування.

Така швидка поява та розвиток інноваційних пропозицій у банківському секторі породжує не меншу кількість проблем, що впливають з них, головною з яких є безпека даних користувачів. Тому реалізуючи дистанційне обслуговування клієнтів, банкам варто пам'ятати не лише про зручність та автоматизацію процесів, а й про те, як їх захищати від рук зловмисників.

Висновки. Таким чином, серед основних тенденцій розвитку банківських інновацій необхідно в першу чергу відзначити зміщення акценту з цінових та кількісних характеристик фінансових продуктів на сервісні та якісні характеристики, такі як індивідуальний підхід до клієнта, швидкість та якість його обслуговування. Основна маса запитів клієнтів спрямована на екстериторіальність та безперервність роботи систем, що змушує банки фокусуватися на засобах управління незалежно від місцезнаходження та часу доби, загальнодоступності, множинності каналів доступу та інтерактивності обслуговування, проведення операцій у режимі реального часу та мінімізації ручної обробки операцій. Інновації в зазначених галузях зумовлені як змінним клієнтським попитом, так і широким розвитком інформаційних технологій. В даний час фінансовий ринок і ринок ІТ-технологій тісно переплетені, і ця взаємодія має двосторонній характер. З одного

боку, розвиток нових інформаційних технологій пропонує інноваційні рішення для банківського бізнесу, що дозволяють значно збільшити ефективність роботи фінансової організації та підвищити якість послуг, що надаються клієнтам, що стимулює появу певних нововведень та в наборі пропонованих банківських продуктів та послуг. У той же час і бурхливий розвиток банківського сектора призводить до прискорення інформаційних розробок в інших галузях економіки, оскільки ІТ-компанії намагаються задовольнити попит, що все зростає, на інноваційні рішення з боку фінансових організацій.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому розгляді процесу дифузії банківських інновацій залежно від різних макроекономічних та мікроекономічних факторів, а також стосовно характеру та ключових властивостей інновацій у банківській галузі відповідно до їх класифікації та типології.

Список використаних джерел:

1. Бархатов І. В. Особливості інноваційних банківських послуг. *Вісник Чернівецького державного університету*. 2011. № 34. С. 130–135.
2. Березовська М. Інноваційний аспект економічного розвитку. *Питання економіки*. 2017. № 3. С. 58–66.
3. Вікулов В. С. Концептуальний підхід до розробки інноваційних стратегій комерційного банку. *Фінансовий менеджмент*. 2010. № 5. С. 106.
4. Кох Л. В. Інновації у банківському бізнесі. Львів : Вид-во Політехн. ун-ту, 2019. 49 с.
5. Кох Л. В. Ефективність інноваційної діяльності банку: теорія та методологія : монографія. Львів : Вид-во Політехн. ун-ту, 2018. 24 с.
6. Муравйова А. В. Банківські інновації: світовий досвід та українська практика : дис. ... канд. екон. наук. 2015. С. 12.
7. Орловський В. Інновації на виріст. *Банківські технології*. 2020. № 3. С. 26–29.
8. Roberts P.W. Dynamics of Innovative Activity and Competitive Advantage: The Case of Australian Retail Banking, 1981 to 2015. *Organization Science*. 2020. Vol. 14. № 2. P. 107–122.
9. Bhatt V. Financial Innovations and Credit Market Evolution. *Economic and Political Weekly*. 2017. Vol. 22. № 22.
10. Hannan T.H. Market Concentration and diffusion of new technology in Banking Industry. *The Review of Economics and Statistics*. 2014. Vol. 66. № 4. P. 686–691.
11. Камалова Р. Р. Доступність дистанційних банківських послуг та його подальший розвиток. *Молодий учений*. 2014. № 7. С. 344–346.
12. Тепкеєва Т. С. Сучасні тенденції розвитку нових банківських продуктів та послуг для фізичних осіб. *Вісник КНУ*. 2016. № 3. С. 54–61.
13. Тренди банківської інформатизації. Текст: електронний. *Tadviser*. Держава. Бізнес. ІТ : [сайт]. URL: <https://www.tadviser.ua/index.php/>
14. Мобільні технології для фінансових директорів. Дослідження Intersoft Lab. *Tadviser*. Держава. Бізнес. ІТ. URL: <https://www.tadviser.ua/index.php>
15. Монобанк визнаний найкращим банком Центральної та Східної Європи за інноваціями. URL: <https://inkazan.ua/news/tech/03-08-2020/-priznan-luchshim-bankom-tsentralnoy-i-vostochnoy-evropy-po-innovatsiyam>

References:

1. Barkhatov I. V. (2011) Osoblyvosti innovatsiinykh bankivskykh posluh [Features of innovative banking services]. *Visnyk Chernivetskoho derzhavnoho universytetu – Bulletin of Chernivtsi State University*, no. 34, pp. 130–135.
2. Berezovska M. (2017) Innovatsiinyi aspekt ekonomichnoho rozvytku [Innovative aspect of economic development]. *Pytannia ekonomiky – Economic issues*, no. 3, p. 58–66.
3. Vikulov V. S. (2010) Kontseptualnyi pidkhid do rozrobky innovatsiinykh stratehii komertsiinoho banku [A conceptual approach to the development of innovative strategies of a commercial bank]. *Finansovyi menedzhment – Financial management*, no. 5, p. 106.
4. Kokh L. V. (2019) Innovatsii u bankivskomu biznesi [Innovations in banking business]. Lviv: Vyd-vo Politekhn. un-tu.
5. Kokh L. V. (2018) Efektyvnist innovatsiinoi diialnosti banku: teoriia ta metodolohiia: monohrafiia [Effectiveness of innovative activities of the bank: theory and methodology: monograph]. Lviv: Vyd-vo Politekhn. un-tu.
6. Muraviova A. V. (2015) Bankivski innovatsii: svitovyi dosvid ta ukrainska praktyka: dys. ... kand. ekon. nauk [Banking innovations: world experience and Ukrainian practice: thesis. ... candidate economy Sciences].
7. Orlovskiy V. (2020) Innovatsii na vyrist [Innovations for growth]. *Bankivski tekhnolohii – Banking technologies*, no. 3, pp. 26–29.
8. Roberts P. W. (2020) Dynamics of Innovative Activity and Competitive Advantage: The Case of Australian Retail Banking, 1981 to 2015. *Organization Science*, vol. 14, no. 2, pp. 107–122.
9. Bhatt V. (2017) Financial Innovations and Credit Market Evolution. *Economic and Political Weekly*, vol. 22, no. 22.
10. Hannan T. H. (2014) Market Concentration and diffusion of new technologies in the Banking Industry. *The Review of Economics and Statistics*, vol. 66, no. 4, pp. 686–691.
11. Kamalova R. R. (2014) Availability of remote banking services and its further development. *Young Scientist*, no. 7, p. 344–346.
12. Tepkeieva T. S. (2016) Suchasni tendentsii rozvytku novykh bankivskykh produktiv ta posluh dlia fizychnykh osib [Modern trends in the development of new banking products and services for individuals]. *Visnyk KNU – Bulletin of KNU*, no. 3, pp. 54–61.

13. Trendy bankivskoi informatyzatsii. Tekst: elektronnyi. Tadviser. Derzhava. Biznes. IT [Trends in banking informatization. Tadviser. State. Business. IT]. Available at: <https://www.tadviser.ua/index.php/>
14. Mobilni tekhnolohii dlia finansovykh dyrektoriv. Doslidzhennia Intersoft Lab. Tekst: elektronnyi. Tadviser. Derzhava. Biznes. IT [Mobile technologies for financial directors. Research by Intersoft Lab. Tadviser. State. Business. IT]. Available at: <https://www.tadviser.ua/index.php/>
15. Monobank vyznanyi naikrashchym bankom Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy za innovatsiiamy [Monobank is recognized as the best bank in Central and Eastern Europe in terms of innovation]. Available at: <https://inkazan.ua/news/tech/03-08-2020/-priznan-luchshim-bankom-tsentralnoy-i-vostochnoy-evropy-po-innovatsiyam>

CURRENT TRENDS OF THE MARKET OF BANKING SERVICES USING INFORMATION TECHNOLOGIES

Summary. In the current conditions of globalization and development of international relations, the banking sector and the banking system are going through a number of transformations. These changes are caused by the constant need to maintain stability, competitiveness and sustainable economic growth of banks. Today, the digital economy occupies a special place in all spheres of public life, and also undoubtedly affects the financial sector. Thanks to modern digital technologies, we can see not only the emergence of new electronic financial services and products, but also the modernization of the forms in which they are provided. At the same time, the most significant transformations are taking place in the field of consumer banking and payments. In the article the authors analyzed the key stages of the development of banking products, in particular the search for new technological solutions and market segments such as insurance business, financial leasing, asset management and real estate investment. The authors described the key development trends such as customer focus, controlling and innovation management. It has also been proved that all the latest trends that have emerged in the banking sector over the last period of time are determined by a common prerequisite – the development of information technology. In particular, the impact of information technologies on individual banking institutions with the aim of introducing innovative banking products and services, such as mobile and online payments, deposit and trading account management programs, is investigated. Attention is focused on such modern technologies as blockchain and cryptocurrency, as well as the impact of remote services. It is proved that the remote mode of operation has become a corporate standard for many Ukrainian banks, because today with the help of a phone or tablet it is possible to control the financial results of banking operations, analyze financial indicators and receive automatic notifications about events that require special attention. The authors also gave the most striking examples of innovations in the banking sector – such companies were «Capgemini» and Ukrainian Monobank. The authors conclude that the prospects for further research lie in an in-depth consideration of the process of diffusion of banking innovations depending on various macroeconomic and microeconomic factors, as well as the nature and key properties of innovations in the banking industry according to their classification.

Key words: digital technologies, fintech, banking services, banking operations, financial market, banking innovations, Ukrainian banking sector, competition, globalization, technology, client-oriented model, diffusion.

Вострякова В. І.

*кандидат економічних наук, докторант
кафедри економіки підприємства і виробничого менеджменту
Вінницького національного технічного університету*

Vostriakova Viktoriia

*Candidate of Economic Sciences, Doctoral Student at the
Department of Enterprise Economics and Production Management
Vinnytsia National Technical University*

РОЛЬ СТАЛОЇ БІОЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ДОВГОСТРОКОВІЙ СТРАТЕГІЇ ДЕКАРБОНІЗАЦІЇ

Анотація. Біоекономічна трансформація промисловості не в змозі охопити усі сучасні галузі національної економіки, що використовують викопне паливо у виробничому процесі. Зокрема, у паливно-енергетичному комплексі, основною сировиною якого є викопне паливо, тому необхідно широко проваджувати безвуглецеві альтернативи. У майбутньому постане питання інтеграції енергетичного сектору в кругові ланцюги створення вартості природного вуглецевого циклу (біомаси) і замкнених циклів переробки відходів виробництва і вловлювання та утилізації вуглецю. Однак сьогодні в Україні політика декарбонізації не має практичної підтримки на законодавчому рівні та зводиться лише до інтенсифікації використання відновлювальних джерел енергії (ВДЕ), тому актуальним є дослідження внеску ВДЕ у досягнення цілей декарбонізації та дослідження альтернативних технологій політики декарбонізації, які можуть прискорити трансформацію у напрямку стійкої промислової біоекономіки. Метою статті є дослідження взаємозв'язків між споживанням і виробництвом ВДЕ та викидами CO₂ країн, які найбільше інвестують у розвиток відновлювальної енергетики (США, ЄС, Китай) та дослідження існуючих напрямків політики декарбонізації у світі в процесі біоекономічної трансформації промисловості. Інформаційною базою дослідження є дані Світового банку за 1990–2015 рр. Дослідження проведено з використанням методології лінійного регресійного моделювання. Отримані результати засвідчують той факт, що моделі є адекватними лише на для країн з часткою виробництва та споживання відновлюваної енергії близькою до 30%, для інших країн модель є ненадійною через низький коефіцієнт детермінації. Найбільш репрезентативним виявилось дослідження даних країн ЄС. На основі проведеного теоретичного аналізу закордонних джерел, визначено найбільш перспективні напрямки біоекономічної трансформації галузей промисловості.

Ключові слова: декарбонізація, біоекономіка, трансформація, вуглець, утилізація, вловлювання

Вступ та постановка проблеми. Біоекономічна трансформація галузей національного господарства, що базуються на викопному паливі, та переведення промисловості на стійку сировинну базу є фундаментальним викликом на найближчі десятиліття. Така трансформація є необхідною через значні викиди вуглецю в лінійних ланцюгах доданої вартості традиційної економіки, заснованої на викопному паливі. Швидкість викидів вуглецю з виробничої сировини в атмосферу у формі CO₂ значно перевищує можливості природного циклу та зберігання вуглецю. В атмосфері зростає концентрація CO₂, що, як наслідок, призводить до глобального потепління. Отже, трансформація економічної системи, що базується на циркулярних ланцюгах створення вартості та допомагають створити замкнений виробничий цикл та знизити рівень викидів вуглецю, є необхідною передумовою подальшого сталого розвитку. У нашому дослідженні розглядається внесок виробництва та використання ВДЕ на зниження рівня CO₂ та проведено огляд існуючих технологічних можливостей сталої біоекономічної трансформації.

Згідно з чинним визначенням ЄС, біоекономіка базується на вуглецевих та енергетичних ресурсах, отриманих у результаті природного фотосинтетичного циклу вуглецю, а саме «біологічних ресурсах суходолу та водних об'єктів, та включають сільськогосподарські культури, ліси, рибу, тварин та мікроорганізми» [1]. Такі біологічні ресурси можна використовувати у виробничому процесі продуктів харчування, матеріалів, хімічних речовин, палива та енергії, а вуглець, який вони містять, повертається у природний колообіг вуглецю після його використання або утилізації вироблених продуктів. Таким чином, модель біоекономіки ідеально замикає вуглецевий цикл і запобігає накопиченню CO₂ в атмосфері.

Продовольчий (сільське господарство, рибальство, виробництво продуктів харчування, кормів, напоїв) та біогенний (лісове господарство, деревообробний, целюлозний тощо) сектори економіки є традиційною частиною біоекономіки. Крім того, майбутня індустріальна біоекономіка повинна повністю або частково інтегрувати галузі, які сьогодні все ще використовують викопну сировину. Враховуючи масштаби цих промислових секторів, їх швидка інтеграція є проблематичною. Для забезпечення сталої біоекономічної трансформації таких галузей, необхідно поступово адаптувати масштаби переорієнтації промисловості від викопної сировини до біогенної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес розвитку біоекономічної думки в Україні знаходиться на початковому етапі формування та адаптації підходів та концепцій до українських реалій. Вітчизняна наукова думка представлена висвітленням біоекономічного потенціалу аграрного сектору економіки такими вченими як Літвак О.А. [2], Байдала В.В. [3], Макарчук О.Г. [4], Талавири М.П. [5], в той час як поняття промислової біоекономіки досліджується не достатньо. Однак закордонні науковці стверджують, що сьогодні світова економіка споживає майже вдвічі більше вуглецю з викопних джерел, ніж увесь лісовий та сільськогосподарський сектор виробляє у вигляді біомаси [6]. Біогенна сировина може замінити викопну, однак зниження вуглецевих викидів буде лише вдвічі меншим, а її переробка супроводжуватиметься значними втратами вуглецю. Для заміни сучасної потреби у викопній сировині біогенними джерелами, за деякими оцінками [7], виробництво біомаси необхідно збільшити більше, ніж у 5 разів, що є неможливим з огляду на екологічні фактори. Фактично, жодна з понад

40 схвалених національних біоекономічних стратегій, не передбачає такого розвитку [8]. Усі ці суперечності вимагають критичного аналізу використання вуглецю. В усьому світі більше 90% виробленої сировини припадає на паливно-енергетичний сектор; менше ніж 10% постає у промисловість, здебільшого у хімічну, і зовсім незначна частка припадає на будівельну галузь [9]. На відміну від органічної хімії, яка покладається на вуглець, енергетичний сектор, включаючи альтернативну енергетику, все ж має безвуглецеві альтернативи. У енергетичному секторі також широко використовують непродовольчу біомасу. Однак тут постає інше питання – раціональне використання сільськогосподарських земель та продовольча безпека. Адаже інтенсифікація використання землі для промислових цілей і нарощування виробництва енергетичних культур матиме зворотній до сталого ефект. Викиди парникових газів від землекористування також є фактором стійкості, який не можна недооцінювати. Певною мірою процес виділення вуглецю є неминучим, його потрібно компенсувати за рахунок спорудження поглиначів CO₂. Тому процес біоекономічної трансформації промисловості повинен передусім включати розробку власних сталих ланцюгів доданої вартості, що не завдають шкоди довкіллю. Технічні можливості для цього постійно розширюються [10], однак для їх ефективного впровадження в Україні необхідно сформулювати та адаптувати нормативну базу у відповідності до вимог ЄС.

Метою статті є дослідження взаємозв'язків між споживанням і виробництвом ВДЕ та викидами CO₂ країн, які найбільше інвестують у розвиток відновлювальної енергетики (США, ЄС, Китай) та дослідження існуючих напрямків політики декарбонізації у світі в процесі біоекономічної трансформації промисловості.

Методологія. У проведеному дослідженні альтернативна енергетика у двох проєкціях: з точки зору чистої енергетики – REO (Renewable Energy Output) та сталої енергетики – REC (Renewable Energy Consumption). Показник чистої енергетики вимірюється як частка електроенергії, виробленої ВДЕ, у загальній кількості електроенергії, виробленої усіма типами генерації. Показник сталої енергетики вимірюється являє собою частку споживання альтернативної енергії, у загальному споживанні. Рівень декарбонізації вимірюється за рахунок зниження викидів CO₂. Інформаційною базою дослідження є щорічні дані бази даних Світового банку [11] (з 1990 по 2015 рр.) показників досліджуваних країн-лідерів за залученням інвестиційних потоків у ВДЕ (США, Європейський Союз, Китай) для порівняння з Україною та Росією. Для цілей дослідження використано рівняння лінійної регресії виду (1)

$$Y_i = a_1 + \beta_1 X_{1i} + \beta_2 X_{2i} \quad (1)$$

де Y – викиди CO₂, показник для вимірювання рівня декарбонізації; X_1 представляє частку REC у загальному споживанні енергії, а X_2 – частку REO у загальному обсязі виробництва енергії, β_1 та β_2 – їх відповідні коефіцієнти.

Результати дослідження. Сучасні умови розвитку суспільства ставлять світ перед важким, але надзвичайно важливим вибором – вибором майбутнього для себе та для наступних поколінь. І вибір цей полягає в стратегії розвитку енергетичного сектору: продовжувати підтримку екстенсивної традиційної енергетики з використанням вичерпного, а отже й стабільно зростаючого в ціні викопного палива або переходити до якісно нового та економічно-екологічно обґрунтованого використання відновлюваних джерел енергії.

Оскільки рівень добробуту населення планети поступово збільшується і світова економіка розвивається, глобальний попит на енергію встановиться протягом найближчих десятиліть. Вплив цих процесів на клімат ставить

нас перед вибором джерел генерації електроенергії і вирішальне значення в цьому процесі займає співвідношення того, скільки ми споживаємо в порівнянні з тим, скільки ми економімо та як це впливатиме на якість життя наступних поколінь. Тому важливим в процесі біоекономічної трансформації є аналіз впливу відновлювальної енергетики, як однієї зі складових біоекономічної трансформації промисловості, на довгострокові стратегії декарбонізації, тобто оцінка впливу частки REC та REO на стан навколишнього природного середовища, а саме на викиди CO₂. На рис. 1. представлено результати проведеного кореляційно-регресійного аналізу досліджуваних країн.

Відповідно до отриманих результатів можна сказати, що модель адекватна для країн з часткою REC та REO близькою до 30% у загальному споживанні. Для інших країн модель ненадійна через низький коефіцієнт детермінації. Найбільш очевидний ефект від скорочення викидів CO₂ із збільшенням споживання та виробництва відновлюваної енергії для країн ЄС. Дані, отримані для Китаю, демонструють той факт, що виробництво відновлюваної енергії може мати протилежний ефект і призвести до збільшення викидів CO₂, що безпосередньо пов'язано з тим, що Китай є одним з лідерів по виробництву устаткування, зокрема для фотоелектричних станцій, що потребує значного зростання видобутку корисних копалин, що відповідно супроводжується збільшенням викидів CO₂. Однак для більш точного порівняння необхідно врахувати рівень промислового виробництва країн.

Згідно дослідження «Енергетичний Дарвінізм II» [12], витрати, необхідні для переходу на енергію з низьким вмістом вуглецю, складуть протягом наступної чверті століття 190,2 трлн доларів, що значно менше вартості продовження використання традиційних видів палива (192,0 трлн доларів). Такі цифри обумовлені швидким зниженням витрат на поновлювані джерела енергії, скороченням споживання палива завдяки інвестиціям в підвищення заходів з енергоефективності і відповідно скорочення паливної складової у вартості електроенергії. В результаті цього у довгостроковій перспективі рахунки споживачів зменшаться. Уже сьогодні ми спостерігаємо значне зниження цін на альтернативну енергетику (рис. 2).

За даними рис. 2. сонячні фотоелектричні (PV) модулі впали у ціні більш ніж на 80 % між 2010 і 2017 роками, разом з тим середня вартість виробленої кВт-год знизилася на 73 % до 0,10 дол. США (LCOE), з потенціалом подальшого зниження до 0,03 дол. США за правильних умов експлуатації. Вітрова енергія також демонструвала значне зниження вартості за кВт-год до глобального середньозваженого значення у 0,06 доларів США (LCOE), що на 23 % нижче, ніж у 2010 році, при цьому деякі проєкти регулярно постачали електроенергію по 0,04 дол. США за кВт-год. Отже, різке падіння вартості використання поновлюваних джерел енергії роблять не просто можливим глобальний перехід на ВДЕ в процесі біоекономічної трансформації промисловості, а й менш затратним. Ще в 2014 році вартість технологій ВДЕ була економічно вигіднішою за традиційну енергетику, а з поступовим щорічним здешевленням «зелена» енергетика стає безальтернативною. Так, енергія вітру в багатьох регіонах світу є найдешевшою технологією, в основному через зниження цін на вітрові турбіни (майже на третину за останні 6 років). За прогнозами Bloomberg, потужність вітру в усьому світі може досягти більше 2000 ГВт у 2040 році (в порівнянні з ~ 370 ГВт наприкінці 2014 року) [13]. В той час як нове будівництво в секторі сонячної енергетики в усьому світі зростає майже до 5000 ГВт встановленої потужності до 2040 (у порівнянні з 177 ГВт у 2014 році). Загалом, про-

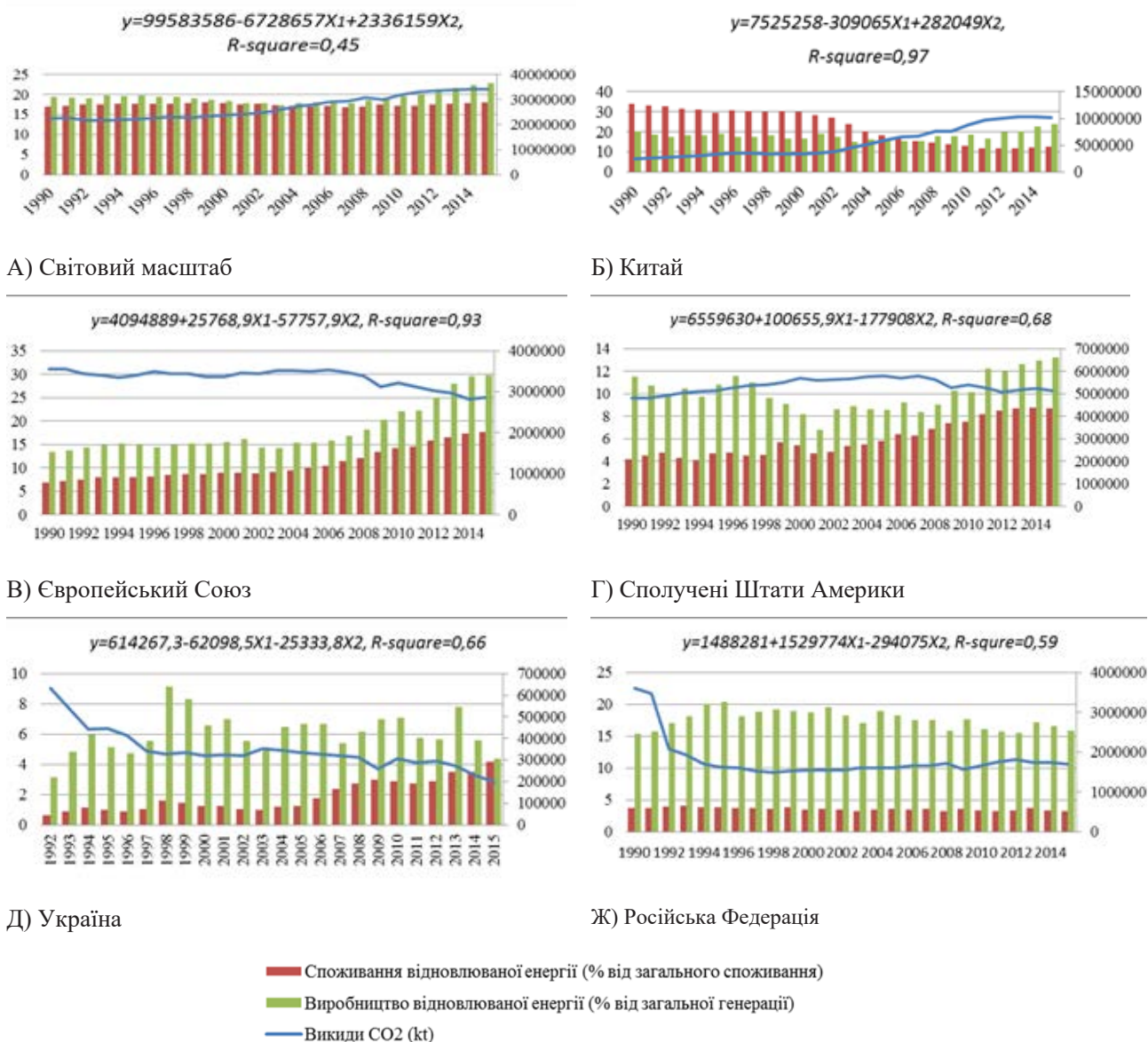

Рис. 1. Вплив REC та REO на викиди CO₂ досліджуваних наборів даних країн за 1990–2015 рр.

Джерело: власні розрахунки автора [11]

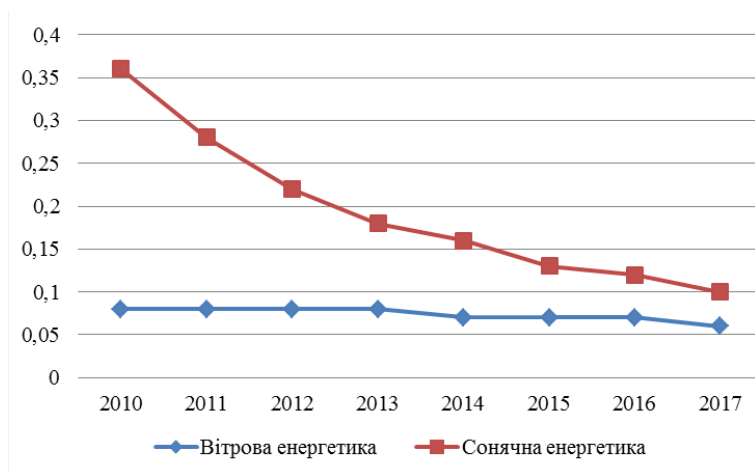

Рис. 2. Динаміка вартості виробництва електроенергії (LCOE) (дол. США/кВт-год)

Джерело: [13]

гнозована частка ВДЕ (сонця, вітру, гідро) у Європі може скласти близько 70% до 2040 року.

Крім того, іншими варіантами зниження вуглецевого сліду є використання інших сучасних технологій вловлювання, зберігання та утилізації вуглецю, до прикладу. На основі теоретичного аналізу закордонних літературних джерел, нормативних та програмних документів нами виокремлено пріоритетні напрямки біоекономічної трансформації промисловості (таблиця 1).

Очікується, що технології уловлювання та утилізації вуглецю (CCU) стануть актуальними в ході біоекономічної трансформації промисловості на засадах сталого розвитку. Науковці вважають, що 26% вуглецю, необхідного для світового виробництва пластмас, буде перероблятися за допомогою CCU [9, 16]. Однак постає інша проблема – зростання потреби в енергії для виробництва водню. Для задоволення очікуваного значного попиту на енергію, відповідно на водень, необхідно об'єднати як європейські, так і неєвропейські потужності [20].

Цікаві пілотні проекти реалізують у Саудівській Аравії [21] і Марокко [19]. У якості джерел біогенного вуглецю використовують частково висококонцентровані викиди CO₂ з ферментаційних заводів. Для того, щоб збільшити потік CO₂ з порівняно невеликих біогазових заводів, їх поєднують у мережу. У США провели дослідження про те, що 60% викидів CO₂ від 216 існуючих біопереробних заводів можна було б уловити та стиснути для транспортування трубопроводом за ціною менше 25 доларів США/т CO₂ [22]. Усі ці приклади засвідчують той факт, що на етапі переходу до біоекономіки викиди вуглецю від спалювання викопних джерел енергії, можуть бути доповнені процесами декарбонізації, які також мають місце в біоекономічній трансформації, зокрема і отримання етанолу із синтез-газу (CO) сталеливарних заводів [23], що виробляють «зелену» сталь.

Технології уловлювання та зберігання вуглецю CCS визнані кліматично нейтральними, однак використання землі для виробництва біомаси спричиняє значні антропогенні викиди парникових газів, які становлять 24% у всьому світі [18]. Ці викиди також мають шкідливий вплив на клімат і повинні бути зменшені. Усі запропоновані вище заходи, у найкращому випадку матимуть вплив на те, що концентрація CO₂ в атмосфері більше не зростатиме, однак підвищена концентрація CO₂ порівняно з доіндустріальними часами залишиться незмінною і може бути зменшена лише поглиначами вуглецю.

Усі запропоновані технологічні рішення виявляться безперспективними, без такої необхідної секторальної інтеграції: формування ланцюгів доданої вартості усіх секторів переробки вуглецю та енергетичного/водневого сектору. Доволі часто такі процеси вимагають адаптації до біосировини лише процесів первинної обробки; проміжна продукція може бути інтегрована у існуючі або модифіко-

вані технологічні ланцюги. Таким чином, часто мова йде не про заміну усього ланцюга доданої вартості викопного палива, а про окремі етапи, які мають сприяти інтеграції ланцюжків створення вартості на основі біосировини. На цьому етапі, для формування замкненого вуглецевого циклу, необхідно не лише інтеграція виробничих галузей, але й модернізація сектору управління відходами.

Висновки. Підводячи підсумок, біоекономічна трансформація в цілому повинна по-перше, забезпечувати продовольчу безпеку на основі первинної біомаси та органічних хімікатів, а по-друге, частково забезпечувати енергетичну безпеку за рахунок використання нехарчової біомаси, залишків, відходів і газоподібних джерел вуглецю, по третє – сприяти декарбонізації.

Відповідно до результатів дослідження, скорочення викидів CO₂ відбувається пропорційно із збільшенням споживання та виробництва відновлюваної енергії, однак із часткою REC та REO близькою або більше 30% у загальному споживанні. Отже, необхідність збільшення частки поновлюваних джерел енергії в даний час є безумовною через повний спектр переваг, які вони можуть принести. Перехід до низьковуглецевої економіки буде мати позитивний ефект не лише з екологічної, а й з економічної точки зору, оскільки витрати, необхідні для такого переходу є значно меншими від витрат за умови продовження стимулювання розвитку викопного палива. Потенційний вплив зміни клімату на водні ресурси, виробництво харчових продуктів, здоров'я і навколишнє середовище буде створювати значні втрати для економіки. Натомість, розвиток відновлюваних джерел енергії позитивно впливатиме на якість життя в цілому.

Підсумовуючи, представлені дослідження та приклади демонструють, що розвиток промислової біоекономіки, як очікується, опиратиметься не лише на природний цикл вуглецю, а й на його каскадування, переробку та утилізацію. Це вимагатиме інтенсивного взаємозв'язку ланцюгів доданої вартості різних секторів: від сільського господарства та лісового господарства до хімічної промисловості, хімікатів, управління відходами та енергетики.

Тож стала промислова біоекономіка має можливість інтегрувати три вуглецеві цикли: (а) природний вуглецевий цикл, (б) каскадування та переробка залишків і відходів і (в) технічний вуглецевий цикл (утилізація). Не дарма ЄС нещодавно замінив термін «біоекономіка» на «циркулярну біоекономіку» у своїй поточній ініціативі, таким чином посилюючи важливість циркулярності.

Отже, інтеграція технічних вуглецевих циклів призводить до подальшого розвитку розуміння моделі біоекономіки. Через необхідність тісної інтеграції з енергетичним сектором біоекономіка відповідає не стільки трактуванню як автономна економічна система, скільки у якості динамічної центральної складової циркулярної економіки, заснованої на викидах вуглецю.

Таблиця 1

Пріоритетні напрямки біоекономічної трансформації промисловості

Напрямок	Джерело
Пріоритетне використання біомаси перед хімічними речовинами та викопним паливом	CEFIC, 2015 [14], Rothermel, 2020 [15]
Закриття сировинних циклів шляхом каскадного переходу від використання сировини до використання енергії та переробки вуглецю з відходів	Carus, 2018 [9].
Доповнення природного циклу вуглецю технічним циклом (вловлювання вуглецю та його подальше використання; або утилізація (CCU))	Dechema, Future Camp, 2019 [16]
Створення мереж та інтеграція галузей переробки вуглецю	Manfred, 2021 [17]
Спорудження поглиначів вуглецю (вловлювання та зберігання вуглецю (CCS) для компенсації викидів парникових газів, які не поглинаються природним циклом вуглецю.	EPA, 2020 [18], DII, 2020 [19]

Джерело: сформовано автором

Список використаних джерел:

1. EC. Bioeconomy. URL: https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/researcharea/bioeconomy_en (дата звернення: 19.08.2022).
2. Літвак О. А. Біоекономічні пріоритети у розвитку аграрного сектора. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 8. URL: <http://global-national.in.ua/issue-8-2015> (дата звернення: 19.08.2022).
3. Байдала В. В. Біоекономіка в Україні: сучасний стан та перспективи: *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 1(3). С. 22–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpdau_2013_1_3_4 (дата звернення: 19.08.2022).
4. Макаруч О. Г., Савчук В. К. Біоенергетичний потенціал сільськогосподарського виробництва: економічний вимір, прогноз використання : монографія. Київ : Аграр Медіа Груп, 2011. 177 с.
5. Талавиря М. П., Клименко А. М., Жебка В. В. [та ін.]. Розвиток біоекономіки та управління природокористуванням в умовах глобалізації : монографія. Київ, 2012. 339 с.
6. Piotrowski S., et al., Global bioeconomy in the conflict between biomass supply and demand. *Novapaper*. 2015. № 7.
7. O'Neill D.W., et al. A good life for all with in planetary boundaries. *Nat. Sustain*. 2018. 1. P. 88–95.
8. Dietz T. Governance of the bioeconomy: a global comparative study of national bioeconomystrategies. *Sustainability*, 2018. № 10. P. 3190–3210. The Federal Government, 2020. National Bioeconomy Strategy.
9. Carus M. Renewable carbon is key to a sustainable and future-oriented chemical industry. *Nova paper*. 2018. № 10.
10. Lange, L., et al. Developing a sustainable and circular bio-based economy in EU: by partnering a crosssectors, upscaling and using new knowledge faster, and for the benefit of climate, environment & biodiversity, and people & business. *Front. Bioeng. Biotechnol.* 2021. № 8. P. 1–16.
11. World Development Indicators of World Bank. URL: <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>
12. Energy Darwinism II Why a Low Carbon Future Doesn't Have to Cost the Earth. 2015. URL: <https://www.citivelocity.com/citigps/energy-darwinism-ii/>
13. KPMG. Renewables in Ukraine. 2019. URL: <http://kpmg.ua>
14. CEFIC. Bioeconomy. 2015. URL: <https://cefic.org/policy-matters/bioeconomy/>
15. Rothermel J. Chemistry4Climate. VCW Conference, Frankfurt. 2020.
16. Dechema, Future Camp., 2019. Road map Chemie 2050. URL: <https://dechema.de/chemie2050.html>
17. Manfred K. The framework conditions must bealigned to the requirements of the bioeconomy. *EFB Bioeconomy Journal*. 2021, 1000003.
18. EPA. Overview of greenhouse gases. 2020. URL: <https://www.epa.gov/ghgemissions/overviewgreenhouse-gases>
19. DII. Dii desert energy. 2020. URL: <https://dii-desertenergy.org>
20. RCI The renewable carbon initiative (RCI). 2020. URL: <https://renewable-carbon-initiative.com>
21. NEOM. The future of energy. 2020. URL: <https://www.neom.com/en-us/sector/energy/>
22. State CO2-EOR Deployment Work Group. Adding economic value and jobs to rural economies and communities while reducing emissions. 2017. URL: http://www.kgs.ku.edu/PRS/ICKan/2018/March/WhitePaper_EthanolCO2Capture_Dec2017_Final2.pdf
23. Lanzatech. CCU-Now: fuels and chemicals from waste. 2018. URL: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/25_sean_simpson-lanzatech.pdf

References:

1. EC. Bioeconomy. Available at: https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/researcharea/bioeconomy_en (accessed 19 August 2022).
2. Litvak, O. A. (2015) Bioekonomichni priorytety u rozvytku ahrarnoho sektora [Bioeconomic priorities in the development of the agricultural sector]. *Globality and national economic problems*, no. 8. Available at: <http://global-national.in.ua/issue-8-2015> (accessed 20 September 2022).
3. Baidala, V. V. (2013) Bioekonomika v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy [Bioeconomy in Ukraine: current state and prospects] *Collection of scientific works of the Tavri State Agro-Technological University (Economic Sciences)*, no. 1(3), pp. 22–28. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpdau_2013_1_3_4 (accessed 20 September 2022).
4. Makarchuk, O. H., Savchuk V. K. (2011) Bioenerhetychnyi potentsial silskohospodarskoho vyrobnytstva: ekonomichni vymir, prohnoz vykorystannia: monohrafiia [Bioenergy potential of agricultural production: economic dimension, forecast of use: monograph]. Kyiv: Ahrar Media Hrup, 177 p.
5. Talavyria, M. P., Klymenko, A. M., Zhebka, V. V. [ta in.] (2012) Rozvytok bioekonomiky taupravlinnia pryrodokorystuvanniam v umovakh hlobalizatsii: monohrafiia [Development of bioeconomy and nature management in the conditions of globalization: monograph]. Kyiv, 339 p.
6. Piotrowski S., et al. (2015) Global bioeconomy in the conflict between biomass supply and demand. *Novapaper*, no. 7.
7. O'Neill D.W., et al. (2018) A good life for all with in planetary boundaries. *Nat. Sustain*, 1, pp. 88–95.
8. Dietz T. (2018) Governance of the bioeconomy: a global comparative study of national bioeconomystrategies. *Sustainability*, no. 10, pp. 3190–3210. The Federal Government, 2020. National Bioeconomy Strategy.
9. Carus M. (2018) Renewable carbon is key to a sustainable and future-oriented chemical industry. *Nova paper*, no. 10.
10. Lange, L., et al. (2021) Developing a sustainable and circular bio-based economy in EU: by partnering a crosssectors, upscaling and using new knowledge faster, and for the benefit of climate, environment & biodiversity, and people & business. *Front. Bioeng. Biotechnol.*, no. 8, pp. 1–16.
11. World Development Indicators of World Bank. Available at: <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>
12. Energy Darwinism II Why a Low Carbon Future Doesn't Have to Cost the Earth. 2015. Available at: <https://www.citivelocity.com/citigps/energy-darwinism-ii/>
13. KPMG. Renewables in Ukraine (2019). Available at: <http://kpmg.ua>
14. CEFIC. Bioeconomy (2015). Available at: <https://cefic.org/policy-matters/bioeconomy/>
15. Rothermel J. (2020) Chemistry4Climate. VCW Conference, Frankfurt.

16. Dechema, Future Camp. (2019) Road map Chemie 2050. Available at: <https://dechema.de/chemie2050.html>
17. Manfred K. (2021) The framework conditions must be aligned to the requirements of the bioeconomy. *EFB Bioeconomy Journal*. 1000003.
18. EPA. Overview of greenhouse gases (2020). Available at: <https://www.epa.gov/ghgemissions/overviewgreenhouse-gases>
19. DII. Dii desert energy (2020). Available at: <https://dii-desertenergy.org>
20. RCI The renewable carbon initiative (RCI) (2020). Available at: <https://renewable-carbon-initiative.com>
21. NEOM. The future of energy (2020). Available at: <https://www.neom.com/en-us/sector/energy/>
22. State CO₂-EOR Deployment Work Group. Adding economic value and jobs to rural economies and communities while reducing emissions (2017). Available at: http://www.kgs.ku.edu/PRS/ICKan/2018/March/WhitePaper_EthanolCO2Capture_Dec2017_Final2.pdf
23. Lanzatech. CCU-Now: fuels and chemicals from waste (2018). Available at: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/25_sean_simpson-lanzatech.pdf

THE ROLE OF SUSTAINABLE BIECONOMIC TRANSFORMATION IN THE LONG-TERM STRATEGY OF DECARBONIZATION

Summary. Bioeconomic transformation of industry will not be able to cover all modern branches of the national economy that use fossil fuels in the production process. In particular, in the fuel and energy complex, the main raw material of which is fossil fuel, it is necessary to widely promote carbon-free alternatives. In the future, the issue of integrating the energy sector into circular value chains of the natural carbon cycle (biomass) and closed cycles of production waste processing and carbon capture and utilization will arise. However, today in Ukraine, the decarbonization policy has no practical support at the legislative level and is reduced only to the intensification of the use of renewable energy sources (RES), therefore it is relevant to study the contribution of RES to achieving the goals of decarbonization and research on alternative technologies of the decarbonization policy that can accelerate the transformation to a sustainable industrial bioeconomy. The purpose of the article is to study the interrelationships between the consumption and production of RES and CO₂ emissions of the countries that invest the most in the development of renewable energy (USA, EU, China) and to study the existing directions of decarbonization policy in the world. The information base of the research is World Bank data for 1990–2015. The research was conducted using the linear regression modeling methodology. The obtained results confirm the fact that the models are adequate only for countries with a share of production and consumption of renewable energy close to 30%, for other countries the model is unreliable due to a low coefficient of determination. The study of data from EU countries turned out to be the most representative. On the basis of the conducted theoretical analysis of foreign sources, the most promising directions of bio-economic transformation of industries are determined.

Key words: decarbonization, bio economy, transformation, carbon, utilization, capture.

Гейко О. Л.

*аспірант кафедри міжнародних фінансів
Науково-навчального інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Geiko Olexandr

*Postgraduate Student of the Department of International Finance
Scientific and Educational Institute of International Relations
Taras Shevchenko Kyiv National University*

АУТСОРСИНГ ТА ОФШОРИНГ В ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮГАХ СТВОРЕННЯ ВАРТОСТІ

Анотація. Зроблено огляд наукових дослідження у різних теоретичних напрямках з метою виокремлення застосування науковцями аутсорсингу. Даний економічний процес є фундаментальною складовою сучасного міжнародного бізнесу. Тема є актуальною, зважаючи на те, що офшорингові операції та залучення аутсорсингу в місцевому, так і в міжнародному виробництві в даний час є невід'ємними. Розглянуто сучасні виклики та проблеми в міжнародному бізнесі з якими стикаються міжнародні підприємства на шляху своїх виробничих процесів. Проаналізовано важливість участі аутсорсингових та офшорних операцій в глобальних ланцюгах створення вартості та використані дані операції як шляхи зменшення та подолання кризових натисків на діяльність міжнародної компанії. Також було розглянуто галузь, в якій аутсорсингові операції користуються популярністю, оскільки інтернальний шлях буде фінансово не вигідним і досвід роботи аутсорсингових компаній в ІТ сфері викликає довіру та знаходиться на висококваліфікованому рівні.

Ключові слова: аутсорсинг, офшоринг, глобальні ланцюги створення вартості, фрагментація, БНП.

Вступ та постановка проблеми. На даний момент операції офшорингу та аутсорсингу досліджені не в повній мірі. Аутсорсинг та офшоринг використовується лише, як складовий елемент в теоріях для вирішення певних проблем, хоча на практиці він набув позитивних економічних переваг. На початковому етапі операції аутсорсингу не користувалися значним попитом через недовіру до субконтрактного партнера та мала репутацію частого надання неякісних послуг. На даний момент ця тенденція також виникає недовіру у БНП, але через підтримку та жорсткий контроль аутсорсингові компанії стали висококваліфікованими та отримали позитивну репутацію. ІТ аутсорсери це перша сфера, яка набула популярності в даній сфері та користується значним попитом у багатьох БНП через значний рівень довіри та високоякісні послуги в поставлені терміни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій щодо розвитку аутсорсингу та офшорингу, засвідчив, що дана тема привертає увагу широкого кола зарубіжних та вітчизняних науковців. Зокрема, це стосується визначення процесів та напрямів їх розвитку. В дослідженні проаналізовані основні бачення та теорії провідних економістів, що показує актуальність даної тематики, а саме: роботи Д. Гроссмана і Е. Россі-Хансберга, Рогача О. І., Елмса Д., Лоу П., Хіта М., Іреланда Р., Хокінсона Р., Гао Р., Манталбана П., Ненсі С., Салватіка Л., теорія глобальних ланцюгів створення вартості, теорія транзакційних витрат.

Метою дослідження було визначення сучасного розвитку операцій аутсорсингу та офшорингу, їх особливості в глобальних ланцюгах створення вартості, аналіз регіонального та галузевого розвитку їх використання.

Результати дослідження. Перш ніж розглядати причини стрімкого зростання офшорингу за останні кілька років, необхідно дати чітке визначення цього відносно нового явища. У широкому розумінні офшоринг означає будь-яку передачу виробничої діяльності або функцій (у виробництві товарів або послуг) в іншу країну. У сучасній економічній та бізнес-літературі терміни «глобальний

аутсорсинг», «міжнародний аутсорсинг», «глобальний офшоринг» і «офшоринг» часто вживаються як синоніми. Необхідно розглянути еволюцію вищезгаданих термінів та дослідити їх розуміння.

Протягом останнього десятиріччя минулого століття поняття «аутсорсинг», тобто передача певних функцій і бізнес-процесів зовнішньому підряднику на постійній основі, стало частиною повсякденного бізнесу. Рушійною силою аутсорсингу була і залишається необхідність скорочення витрат. Технічними передумовами аутсорсингу стали принципові зміни в напрямку діяльності сучасної міжнародної компанії. Розвиток транспортної системи та зниження собівартості перевезень, швидкий прорив у сфері комунікацій та інформаційних технологій, зміцнення горизонтальних зв'язків дозволили розділити багато внутрішньофірмових процесів на окремі функції чи операції, які можна виконувати незалежно від інших. У результаті з'явилася можливість делегувати ці функції зовнішньому виконавцю з метою економії коштів. Американські економісти Д. Гроссман і Е. Россі-Хансберг [1] висунули концепцію поділу сучасного виробництва на процеси (завдання). На думку науковців, діяльність сучасних американських багатонаціональних підприємств все більше базується на глобальних ланцюгах поставок «функцій», необхідних для виробництва товарів чи послуг, а не самих кінцевих готових товарів. У результаті підприємство-виробник виграє не тільки від спеціалізації та розподілу праці, але й від того, що можна виконувати кожну операцію (або процес) там, де її виробництво дешевше. Міжфірмова та міжгалузева конкуренція трансформується в конкуренцію між окремими процесами, такими як складання, конструювання, програмування, упаковка, введення даних тощо, що виконуються різними компаніями.

Ці процеси є частиною загальносвітової тенденції, яка стосується всіх сучасних організацій – переходу від вертикальної до мережевої моделі їх побудови [1]. Протягом останнього десятиріччя в діяльності компаній все більше спостерігається перехід до горизонтального, мережевого

принципу організації, що відкриває можливості для взаємодії компаній різного розміру на основі розподілу функцій між ними та створення «ланцюгів ефективності», а також дозволяє розвивати аутсорсинг.

У результаті зростання комунікаційних технологій стало можливим виконувати певні послуги або функції не безпосередньо в самій компанії (традиційно) або територіально недалеко (що часто практикували в перших експериментах аутсорсингу), а практично будь-де в світі. Це дозволило вивести аутсорсинг на глобальний рівень. Цей процес спирається на розвиток глобальних технологій, насамперед інформаційних систем і глобальних систем управління, які, як правило, формуються під впливом механізмів міжнародної конкуренції. Можливість передачі процесів, пов'язаних зі сферою послуг, іншим країнам тісно пов'язана з так званою революцією мобільності зовнішньої торгівлі в сфері послуг, яка полягає в тому, що послуги тепер не обов'язково повинні продукуватись в тому ж місці, де їх споживають.

Багато національні підприємства спочатку почали переносити виробничі потужності в країни з низькою вартістю робочої сили з метою економії витрат і завоювання великих (особливо азійських) ринків [2, с. 25]. Цей процес почав масово поширюватись близько тридцяти років тому. Об'єктами аутсорсингу стали функції, допоміжні, технічні процеси, які можна було легко передати спеціалізованій фірмі (ведення бази даних, бухгалтерський і фінансовий облік, функції бек-офісу, підтримка інформаційних мереж). Поступово коло переданих процесів розширювалося, деякі дослідницькі функції, розвиток комп'ютерної підтримки, кадрових служб і центрів зв'язку з клієнтами стали віддаватися іншим компаніям. Глобалізація аутсорсингу надала якісно нових рис як відтворювальному процесу американських компаній, так і їх організаційній структурі. Розвиток комунікацій призвів до того, що в останнє десятиліття БНП почали передавати в інші країни (особливо в країни третього світу, що швидко розвиваються) не тільки виробництво, але й інші процеси, особливо ті, які вже були передані на аутсорсинг на внутрішньому ринку. При цьому передані процеси могли виконуватись або сторонніми по відношенню до компанії-підприємця підприємцями (місцевими компаніями), що є традиційним аутсорсингом, або власними закордонними підрозділами американських компаній. Обидві ці ситуації підпадають під ширше визначення «офшоринг». *Офшоринг* – це будь-яка передача процесів за кордон, як всередині компанії, так і зовнішнього підприємця. Аутсорсинг також передбачає будь-яку передачу процесів зовнішньому підприємцю як в країні, так і за кордоном.

Офшоринг активно почав розвиватись. Ці тенденції торкаються, в першу чергу, великих компаній і високотехнологічних галузей, але швидко поширюються далі – наразі глобалізація стосується найбільш «звичайних» галузей і компаній.

З впровадженням глобального аутсорсингу почалася ера нового міжнародного поділу праці, що стосувалось не тільки сфери виробництва товарів, а й сфери виробництва послуг. Надання аутсорсингових послуг компаніям було окремою бізнес-функцією: були компанії, які спеціалізувалися на тому, як краще організувати та координувати офшорні послуги для інших компаній. В даний час аутсорсингові послуги на світовому ринку стали окремою галуззю діяльності, яку все більше практикують компанії з Індії, Сінгапуру та Малайзії [3]. Однак не варто відкидати розвинені країни. Низькі зарплати кваліфікованого персоналу були лише поштовхом, стимулом для старту міжнародного аутсорсингу, однак рушійною силою як внутрішнього, так і глобального аутсорсингу також була

ефективніша організація функцій, переданих на аутсорсинг, завдяки спеціалізації, вищій кваліфікації, ефекту масштабу, кращій організації праці тощо.

Спочатку мотивацією до офшорингу для компаній були два ключових фактори – зниження витрат виробництва (головним чином за рахунок використання дешевшої низькокваліфікованої робочої сили) і забезпечення стратегічного розвитку компаній через доступ до нових ринків у країнах-постачальниках послуг [2, с. 30]. Однак за останні кілька років як мотиви цього процесу, так і сама суть офшорингу суттєво змінилися.

По-перше, виявилось, що ринки праці багатьох країн Азії та Східної Європи здатні забезпечити конкурентоспроможну висококваліфіковану робочу силу за відносно невисоку ціну. Водночас у новій формації в США відчувається певний дефіцит кваліфікованих кадрів – молоді, яка здобула освіту в епоху інформаційних технологій і глобальних відносин, яка не боїться змін і вміє швидко адаптуватися до змінних умов. Експансія американських компаній в Індію, Китай, країни Південної Америки природно відкрив доступ до величезної кількості кваліфікованих спеціалістів і талановитих випускників університетів і значно збільшує вибір. Консалтингова компанія Booz Allen Hamilton спільно з бізнес-школою Fuqua Університету Дюка (Південна Кароліна) нещодавно провели опитування керівників компаній, які мають намір перевести частину операцій за кордон. Опитування показало, що найшвидше зростає занепокоєність керівників щодо доступу до найбільшого ринку кваліфікованих кадрів. Також було виявлено, що все більше компаній переводять діяльність за кордон з метою отримання доступу до висококваліфікованого наукового та інженерного персоналу в Китаї, Індії, Східній Європі тощо.

По-друге, все більш складні процеси передаються за кордон. З одного боку, традиційні функції, які є об'єктом офшорингу ускладнюються. Якщо спочатку за кордон переносилися лише прості технічні процеси, то поступово їх перелік та рівень складності зростає. Компанії починають передавати в інші країни більш складні фінансові та бухгалтерські функції, такі як фінансове планування та аналіз і навіть розслідування помилок в бухгалтерському обліку. Також американські компанії починають переносити за кордон і такі складні процеси, як програмування та комп'ютерний дизайн, маркетинг і дослідження, юридичні послуги і навіть консультаційні та управлінські функції.

З іншого боку, бізнес-процеси всередині компаній, які раніше вважалися переважно технічними і одними з перших вийшли за межі США, тепер починають відігравати дедалі важливішу стратегічну роль. В першу чергу це стосується інформаційних технологій. З другорядної суто технічної функції ця сфера все більше висувається на перший план, оскільки неможливо побудувати ефективну інформаційну систему всередині компанії без опори на чітко сформульовані стратегічні цілі та завдання компанії [4]. Крім того, побудова глобальної інформаційної системи, що об'єднує операції в різних географічно віддалених одна від одної країнах, вимагає розробки глобальної стратегії компанії не тільки з маркетингової, фінансової, але й з організаційної та технологічної точок зору. Усі ці досить складні, висококваліфіковані роботи виконуються при активній взаємодії з персоналом у країнах перебування.

Змінюється і географія приймаючих країн: фінансово-бухгалтерські функції американських компаній тепер переносяться не лише до Індії, а й до Латинської Америки – Коста-Ріки, Мексики, Бразилії та Аргентини, що ще рік тому здавалося малоімовірним. Значно пришвидшують ці процеси швидке вдосконалення технологій

зв'язку, обробки та передачі даних, зведення до мінімуму потреби в авіаперельотах. У цих умовах зростає роль останніх у взаємовідносинах американських компаній з іноземними партнерами, вони відіграють все більш рівноправну роль.

Сучасний офшоринг набув нових якісних ознак, найсуттєвішою з яких є не просто механічна передача функцій за кордон, а створення нової, гнучкої системи організації та взаємодії американських та іноземних компаній у глобальному масштабі, яка якісно трансформує всі внутрішні бізнес-процеси компанії та найактивніше впливають на її стратегічну складову. Замість чітко визначеної моделі передачі певної частини функцій одному постачальнику з'являються гнучкі схеми, метою яких є можливість швидкої передачі різних функцій різним спеціалізованим постачальникам в різних країнах. Як наслідок, операції в іноземних країнах мають дедалі сильніший зворотний вплив на американський бізнес, оскільки вони тісно переплетені з бізнес-процесами компанії.

Для створення механізмів забезпечення гнучкості взаємодії з іноземними компаніями-партнерами та можливості швидких змін виникають нові форми взаємодії компаній США з іноземними партнерами. Одну з них назвали моделлю стратегічного аутсорсингу. У рамках цієї більш гнучкої моделі передбачається, що існують різні постачальники, розташовані в будь-якому точці світу, для різних операцій і функцій. У той же час ті функції, які були б передані одному постачальнику в рамках традиційної моделі, розподіляються між більш спеціалізованими компаніями в рамках нових моделей. Таким чином, окрім кращого виконання окремих функцій, також зменшується ризик, пов'язаний із передачею функцій одному зовнішньому постачальнику.

Глобальна складність партнерських офшорингових зв'язків неминує тягнути за собою зростання ризиків, пов'язаних з делегуванням функцій і втраченою контролю компанією. Це породжує цілу низку нових проблем, які компанії змушені вирішувати. Можна говорити про створення принципово нової структури організації бізнесу, заснованої на мережі постійно мінливих відносин між компаніями різного розміру та спеціалізації в залежності від цілей і потреб поточного проєкту. Насправді, багато компаній США в багатьох сферах переходять на проєктно-цільовий принцип роботи. Спільне прийняття на себе ризиків американської компанії та постачальника послуг шляхом створення спільного «підприємницького партнерства» також є інструментом зниження ризиків. Пошук оптимального співвідношення переданих на аутсорсинг функцій і функцій, залишених за компанією, стає одним із найскладніших завдань сучасного менеджменту. Зрештою, незважаючи на швидке зростання офшорингу, компаніям все ще доводиться зберігати частину кожної переданої функції для управління постачанням, процесами та загальною координацією.

Безперечно, світова економічна криза сильно вплинула на розвиток тенденцій у сфері офшорингу. У цьому випадку вплив кризи на процеси офшорингу неоднозначний. У зв'язку з необхідністю різкого скорочення витрат багато компаній США змушені масово відмовлятися від довгострокових сервісних і науково-технічних проєктів, в тому числі розташованих в інших країнах. Це, у свою чергу, спричиняє глобальне падіння попиту на аутсорсингові послуги та посилення конкуренції між постачальниками таких послуг. У результаті постачальники збираються знизити ціни (за оцінками експертів, ціни вже знизилися на 10-15%), а також переглянути умови вже укладених договорів на більш гнучкі та вигідні для покупців (наприклад,

графіки платежів, покращення умов кредитування, можливість оплати за результатами роботи, а не за кількістю відпрацьованих годин). Відкриття компаніями власних філій в таких країнах, як Індія, у зв'язку з кризою також обходиться набагато дешевше. Крім того, в Індії, де однією з найгостріших проблем була висока плинність кадрів (досягала до 30%) і стрімке зростання зарплат місцевого персоналу, за останні кілька місяців плинність кадрів впала майже до нуля. Загалом можна констатувати, що ринок аутсорсингових послуг, який ще рік тому був «ринком продавця», тепер став «ринком покупця».

З іншого боку, під час кризи зниження витрат є критичним, а офшоринг пропонує якісні послуги за нижчими цінами. Крім того, він має низку переваг щодо гнучкості організаційних форм і способів розрахунків та асортименту пропонованих послуг. Тому попит на офшорні послуги, судячи з усього, залишиться стабільним або може навіть зрости в деяких сферах. Також звернення до ринку послуг офшорного аутсорсингу, особливо в IT та R&D, може надати нові можливості для тих компаній, які роблять ставку на стратегічний прорив під час кризи.

Деяка інша ситуація в офшорах виробничих потужностей, де як попит, так і пропозиція менш гнучкі, а глобальний попит на промислову продукцію різко скорочується. За цих обставин багато американських компаній віддають перевагу скороченню офшорного виробництва, особливо враховуючи підвищені ризики, витрати на транспортування готової продукції, несприятливий курс долара та негативний вплив на економіку країни-постачальника. Крім того, залежність від іноземних виробників комплектуючих у виробництві складної продукції в умовах кризи також сприяє зростанню нестабільності компаній.

Отже, криза по-різному впливає на глобальний аутсорсинг товарів і послуг. Глобальний аутсорсинг послуг затребуваний під час кризи як один із способів зниження витрат, а в деяких випадках і як один із способів реалізації стратегічного прориву. Можна очікувати, що попит американських компаній на офшорні послуги, особливо в сферах IT, бізнес-послуг і обслуговування клієнтів, навіть зросте і стане для багатьох компаній одним із інструментів подолання кризи. Офшорне виробництво товарів є більш вразливим в умовах кризи, оскільки воно спирається на матеріальні потоки товарів, а тому менш гнучке та динамічне.

Аналіз ланцюга створення вартості дозволяє підприємству зрозуміти, які частини її операцій створюють вартість, а які ні. «Що повинна робити фірма щодо основної та допоміжної діяльності, у якій її ресурси та можливості не є джерелом основної компетенції та, отже, конкурентної переваги?» Аутсорсинг – одне з рішень, яке варто розглянути» [5, с. 155].

Більшість компаній створюють значну частину своєї додаткової вартості та отримують свою реальну конкурентну перевагу завдяки відносно невеликій кількості видів діяльності, як правило, послуг. Крім того, «На кожному етапі технологія збільшувала відносну потужність послуг до такого рівня, коли вони домінували практично в усіх ланцюгах створення вартості компаній». Куїнн та ін. [6] описують, що відбувається в організаціях: «Процес починається з переосмислення того, що насправді робить компанія. Більшість компаній, насамперед, створюють ланцюг послуг і об'єднують їх у форму, найбільш корисну для певних клієнтів. (...) Переважна більшість системних витрат, доданої вартості, прибутків і конкурентних переваг є результатом надання послуг. (...) Вартість додається, насамперед, за рахунок послуг».

Ланцюг вартості можна пояснити та дослідити різними способами, залежно від фокусу аналізу [5, с. 154].

Рис. 1. Фрагментований ланцюг створення вартості

Джерело: [4]

Нещодавно були запропоновані деякі радикальні перспективи: фрагментувати ланцюг створення вартості на якомога більше частин, що, очевидно, впливає на ланцюг. Якщо поглянути на ланцюг створення вартості з його структурними частинами, уявити загальну фірму та подумати про неї як про набір систем, то на скільки підсистем можна розділити систему? У якій системі (системах) лежить його основна компетенція? Якщо припустити, що основна компетенція знаходиться в ланці операцій, можна запитати: чи охоплює основна компетенція всю ланку операцій чи лише її частину (частини)? Якщо відповідь є її частиною, інші підсистеми операційних зв'язків можна передати аутсорсингу.

Крім того, ланцюг створення вартості слід розглядати як динамічну модель. Мурі та Зілбер [7] під час опитування 100 компаній виявили, що існує рух діяльності між основними та допоміжними завданнями, і навпаки, як змінна перспектива.

Інше питання: звідки в цій фірмі інновації? Інновації можуть бути в будь-якій системі ланцюга, ймовірно; тому виникає наступне запитання: чи є інновації у всіх

системах чи в деяких підсистемах цієї системи? Якщо відповідь знаходиться в деяких підсистемах, інші можна передати аутсорсингу. Однак чи відома ця фірма своїми інноваціями? Якщо так, підсистеми можуть містити ключові компетенції, якщо ні, чому б не передати аутсорсинг найкращим у своєму класі компаніям у всьому світі?

Це простий спосіб стратегічного мислення про ланцюг створення вартості у зв'язку з аутсорсингом (і офшорингом), визначення можливостей і, звісно, виявлення реальних основних компетенцій та їх захисту.

Висновки. Проаналізувавши операції аутсорсингу та офшорингу на локальному та міжнародному ринку слід зазначити, що в сучасному міжнародному бізнесі дані процеси стають все більш актуальними, особливо ІТ аутсорсери, яких БНП залучають до своєї діяльності через сучасний рівень високої кваліфікації надання послуг та виникнення довіри через великий досвід співпраці з провідними компаніями. Дані операції є сучасним швидким шляхом вирішення подолання певних процесів діяльності компанії, яка отримує потрібні послуги або проміжні продукти без значного інвестування у внутрішньофірмову ієрархію.

Список використаних джерел:

- Grossman G.M., Rossi-Hansberg E. Trading Tasks: A Simple Theory if 2008. URL: <https://www.princeton.edu/~ecrossi/TT.pdf>
- Рогач О.І. Теорія багатонаціональних підприємств: півстоліття розвитку. Багатонаціональні підприємства та глобальна економіка : монографія / за ред. О. І. Рогача. Київ : «Видавництво «Центр навчальної літератури», 2020. С. 19–38.
- Elms D., Low P. Global value chains in a changing world WTO 2013. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/aid4tradeglobalvalue13_e.pdf
- Hitt, M.A., Ireland, R. D., & Hoskinsson, R. E. Strategic management: competitiveness and globalization concepts (7th. ed.). Mason, USA : Thomson South-Western, 2007.
- Рогач О.І. MNE'S theory and global value chains. *Науковий часопис «Актуальні проблеми міжнародних відносин»*. Київський національний університет імені Тараса Шевченка Інститут міжнародних відносин. 2019. Випуск 138. С. 153–162.
- Gião R.G. Services offshoring and its strategic effects on value chains 2008. URL: http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1807-76922008000300003
- Montalbano P., Nenci S., Salvatici L. Trade, value chains and food security Food and Agriculture Organization of the United Nations. December, 2015. URL: <http://www.fao.org/3/a-i5220e.pdf>

References:

- Grossman G.M., Rossi-Hansberg E. Trading Tasks: A Simple Theory if 2008. Available at: <https://www.princeton.edu/~ecrossi/TT.pdf>
- Rogach O. (2020) Teoriya bahatonazionalnuh pidpruemstv: piv stolittya rozvutky [The theory of multinational enterprises: half a century of development]. Bagatonazionalni pidpruemstva ta globalna econimica: monografia [Multinational enterprises and the global economy: monograph. Center for educational literature]. Kyiv: Centr navchalnoi literatury, pp. 19–38.

3. Elms D., Low P. Global value chains in a changing world WTO 2013. Available at: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/aid4tradeglobalvalue13_e.pdf
4. Hitt, M. A., Ireland, R. D., & Hoskinsson, R. E. (2007) Strategic management: competitiveness and globalization concepts (7th. ed.). Mason, USA: Thomson South-Western.
5. Rogach O. (2019) MNE's theory and global value chains. *Aktualni problemu mazarodnuh vidnosun*. Kievskiy nazionalniy universitet im. Tarasa Schevchenka Institut mijnarodnuh vidnosun, no. 138, pp. 153–162.
6. Gião R.G. (2008) Services offshoring and its strategic effects on value chains. Available at: http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1807-76922008000300003
7. Montalbano P., Nenci S., Salvatici L. (December, 2015) Trade, value chains and food security Food and Agriculture Organization of the United Nations. Available at: <http://www.fao.org/3/a-i5220e.pdf>

OFFSHORING AND OUTSOURCING IN GLOBAL VALUE CHAIN

Summary. In the profound qualitative transformations taking place in the economic life of the world community, the leading place is occupied by the processes of reforming economic relations of strategic spheres in international production. Therefore, today there is no objection or doubt that the further development of the international economy is largely related to the effectiveness of scientific, technical and innovative activities. Innovations provide at all levels modernization, structural restructuring and improvement of the efficiency of the economy. On the other hand, the company's ability to timely and adequately respond to changes in the environment caused by many factors, in particular, the conditions of the competitive market system, is determined by the company's ability to implement and perceive innovations. Given this, the relevance of the chosen topic of research, aimed at the formation of a management mechanism for the creation of knowledge-intensive products, is beyond doubt. As the content of the article shows, the problems of the research are characterized by the scientific novelty of the obtained results. Scientific interest is a thorough analysis and generalization of the main factors that determine the objectivity and the need for the formation of a management mechanism for the creation of the main results of scientific, technical and innovative activities with the justification of its structure. In the work, the main directions of development and promotion of offshoring operations, as well as the use of outsourcing operations to improve the conduct of international production for multinational enterprises. Outsourcing operations are involved in many areas, but the competence of such companies is usually questionable, which has caused international companies to mistrust such operations. The modern market of IT outsourcing companies represents highly qualified services that have received a quota of trust from leading multinational enterprises. The trust quota reduces companies' fear of receiving services of inadequate quality and arouses interest in involving outsourcing operations in their activities both in the short term and in the long term.

Key words: MNEs, outsourcing, IT, international business, innovations.

Дроздовський Я. П.

кандидат економічних наук,

*доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

Фединець М. М.

студент магістратури

Ужгородського національного університету

Drozdovsky Yaroslav

PhD in Economics,

*Associate Professor of International Economic Relations Department
Uzhhorod National University*

Fedynets Mykhailo

Master's Student

Uzhhorod National University

ВЕНЧУРНЕ ІНВЕСТУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті розглядається становлення вітчизняного венчурного фінансування, особливості його сучасного провадження та подальші перспективи розвитку в умовах перебудови національної економіки на інноваційних засадах. Багато в чому це пояснюється і нерозвиненістю українського ринку цінних паперів та неможливістю венчурних фондів залучати кошти у населення або зацікавити майбутніми проектами іноземних інвесторів. На пострадянському просторі венчурне інвестування поки слабо розвинене. Багато компаній мало обізнані про можливості, які відкриваються перед венчурними інвесторами, тому більшість перспективних проектів фінансуються за рахунок західних інвесторів. В США та Європі венчурне інвестування працює з 50-х років минулого століття. Відповідно, там є великий позитивний досвід реалізації програм в даній області. Більше позитивного досвіду – більше бажаючих взяти участь в даному секторі фондового ринку. У постіндустріальній економіці венчурні інвестиції починають відігравати провідну роль, забезпечуючи бурхливе зростання інноваційних проектів. Сьогодні економіку «шттовхають» не сталеплавильні заводи або шахти, а наукові розробки і високотехнологічні рішення, особливо в інформаційній сфері. Іншими словами, економіка потребує інновацій. Останні, в свою чергу, потребують інвестицій, без яких проекти не зможуть бути втілені в життя. Ефективно профінансувати такі проекти з бюджету неможливо, а фондовий ринок теж не спрацює, оскільки доводиться інвестувати в ще неіснуючі виробництва. Подібна ситуація і з кредитуванням – інноваційні компанії, що розвиваються, часто не мають застави, без якої неможливо отримати банківський кредит на адекватних умовах. В таких умовах може допомогти лише венчурне інвестування. І приємно бачити, що інвестори спостерігаючи перспективи подібних вкладень все охочішекладають гроші в нові ідеї та рішення. Ризик же компенсується тим, що прибуток від однієї вдалої інвестиції здатен перекрити збитки від багатьох невдалих вкладень. Тому подальшого доопрацювання потребують права та організаційна складові процесу забезпечення та здійснення вітчизняного венчурного фінансування.

Ключові слова: інвестиції, венчурне фінансування, венчурний фонд, ризик, інноваційна діяльність, управління активами.

Вступ і постановка проблеми. У сучасних умовах активізації конкурентної боротьби на міжнародному ринку головним джерелом економічного зростання та запорукою успіху стали здатність упровадження ризикових та інноваційних ідей, відкрита підтримка новітніх проектів. Досвід економічно розвинутих країн свідчить, що використання та вдосконалення нетрадиційних джерел інвестування стає дієвим механізмом для створення нових і модернізації наявних виробництв на основі використання досягнень науково-технічного прогресу. Одним із таких напрямів виступає венчурне інвестування, що сприяє розв'язанню проблеми недоліку фінансових коштів у високотехнологічному секторі та розширенню перспективних напрямів діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та практичних аспектів венчурного інвестування присвячено велику кількість праць як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Зокрема, цю проблематику досліджують такі вчені, як: Л. Малюта, А. Бабій, А. Колесніков, О. Рожко, І. Кузнецова, В. Замлинський, В. Нежиборець, І. Кочешкова, Н. Трушкіна, Л. Антонюк, Н. Краус, Я. Копиця, Ю. Макогон та ін. Але, незважаючи

на наукову і практичну цінність опублікованих праць, через мінливість розвитку світових економік, у тому числі економіки України, питання венчурного інвестування залишаються ще недостатньо дослідженими.

Метою статті є аналіз сучасного стану венчурного інвестування в Україні та дослідження особливостей його розвитку на основі світових тенденцій, а також обґрунтування проблемних аспектів та перспектив української венчурної індустрії.

Результати дослідження. Базовим елементом інвестиційної діяльності є поняття «інвестиція», запозичене від латинського слова «investire», що в перекладі означає «одягати». Дане поняття було предметом дослідження різних поколінь економістів. До 1980-х років цей термін не використовувався у вітчизняній економічній літературі, і згадувався він в основному в перекладних роботах західних економістів, які розглядали інвестиції в єдності двох аспектів: ресурсів (капітальних цінностей) і вкладень (витрат). Так, Дж. М. Кейнс визначав інвестиції як «поточний приріст цінності капітального майна в результаті виробничої діяльності даного періоду», як ту «частину доходу за даний період, яка не була використана для споживання» [1].

Нормативно-правове тлумачення поняття «інвестиції» та регулювання інвестиційної діяльності загалом, загальноправові, економічні та соціальні умови інвестиційної діяльності, мету та форми державного регулювання інвестиційної діяльності, права та обов'язки суб'єктів інвестиційної діяльності найбільш повно визначає Закон України «Про інвестиційну діяльність». Цей закон дає таке визначення, що є вихідним у більшості дослідників: «Інвестиції – це всі види майнових та інтелектуальних цінностей, які вкладають в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, внаслідок якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект» [2].

Насьогоднішній день немає «ідеального» і всеосяжного трактування досліджуваного поняття, так як інвестиції можна розглядати, дотримуючись багаторівневого підходу, згідно з яким виділяють інвестиційну діяльність на рівні країни в цілому, на регіональному рівні, на галузевому рівні і на рівні підприємства, представляється доцільним погодитися з визначенням інвестицій, даними В. В. Спіциним стосовно регіональної інвестиційної системи. Отже, інвестиції на регіональному рівні – це «грошові кошти та інші цінності, що вкладаються в об'єкти підприємницької та іншої діяльності з метою отримання доходу (або ефекту) як господарюючим суб'єктом, що безпосередньо здійснює інвестування (інвестором), так і всієї регіональної системою» [1].

Ознайомившись з ключовим поняттям «інвестиції», можна перейти до поняття венчурної діяльності. Світовим досвідом доведено, що інститут венчурних інвестицій відіграє вагомий роль в активізації інноваційних процесів і прискоренні структурних трансформацій економіки, створюючи сприятливі умови для реалізації перспективних високотехнологічних проектів [6, с. 1].

Венчурний капітал, за визначенням Європейської асоціації прямих приватних інвестицій та венчурного капіталу, – це кошти професійних учасників ринку, що інвестуються спільно з підприємницькими коштами для фінансування початкових стадій діяльності підприємства або на етапі його розвитку. Особливості венчурного інвестування порівняно з традиційними видами інвестування представлено в табл. 1. Отже, венчурне підприєм-

ництво – ризикова діяльність, у процесі якої створюються й упроваджуються у виробництво нові товари, технології, послуги, результати наукових досягнень, технічні новинки тощо [5, с. 114].

Сьогодні венчурний бізнес займає провідне місце у світовій інвестиційній індустрії. Він є засобом високоприбуткового розміщення капіталу й ефективним механізмом упровадження інновацій. Світова спільнота вже давно і дуже активно використовує можливості венчурних інструментів для розвитку реального сектора економіки і підвищення прибутковості активів.

Венчурні інвестиції – це особливий різновид фінансування бізнесу, який передбачає інвестиції в нову компанію на початкових етапах її існування, і як правило, венчурними називають ризиковані інвестиції. Це впливає з перекладу англійського слова *venture*, яке в контексті ведення бізнесу перекладається як «ризикові починання», а також тому що при венчурному інвестуванні не можна прорахувати який потенційний прибуток можна отримати.

Переваги венчурних інвестицій для інвестора: прибуток від вкладення – максимальний, якщо бізнес-проект буде вдалим. Бували випадки, коли інноваційний бізнес приносить своїм власникам близько 1000% прибутку по відношенню до початкових вкладень всього за кілька місяців.

Якщо знайти саме такий проект і вкластися в нього – можна заробити пристойну суму, а в перспективі стати частковим власником великої компанії. Щоб придбати вагомий частку в бізнесі, вам не потрібно викласти мільйони доларів, досить і відносно невеликої суми, необхідної для старту. Для деяких інвесторів краще мати 50% у молодому проекті, ніж 0,005% – у великій компанії.

Стартапи протягом всіх своїх етапів життя можуть залучати кошти для пришвидшення свого зростання, і це значить, що для венчурних інвесторів відкривається кілька можливостей для ризикованих інвестицій на різних етапах життєвого циклу стартапу, відповідно з різним ризиком та можливим прибутком. Тому існує кілька раундів фінансування стартапів до первинної публічної пропозиції:

- передпосівний (pre-seed);
- посівний (seed);
- раунди А, В та С.

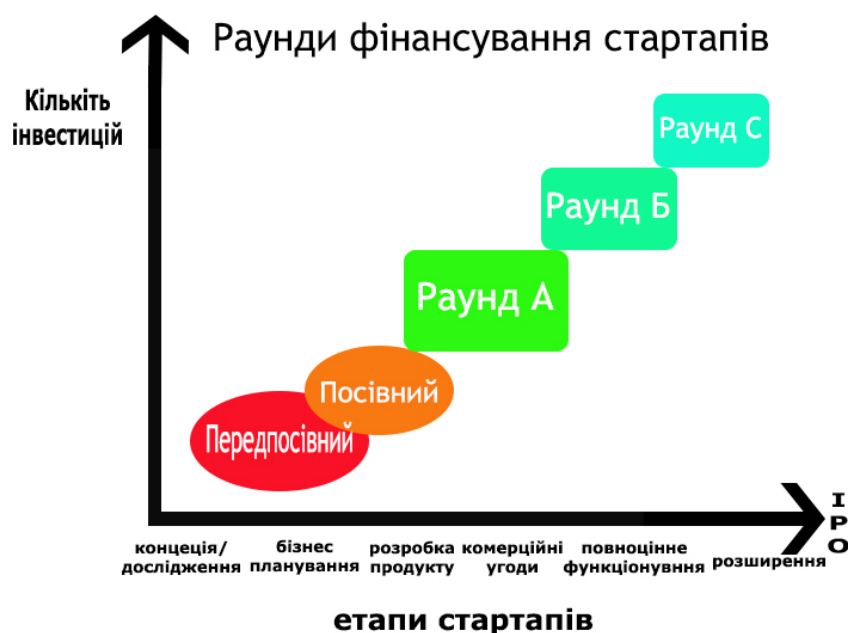

Рис. 1. Типова схема раундів венчурного фінансування

Передпосівний раунд дає можливість взяти участь різним за видом інвесторам, оскільки інвестуються значно менші суми на відміну від наступних раундів. Важливо сказати і те, що чим скоріше засновник стартапу залучить великого інвестора, тим більшої долі бізнесу доведеться позбутися. Тому на цьому етапі засновники працюють з дуже невеликою командою, або навіть самі, і фінансується проект зазвичай коштами самих засновників, їхніх сімей, друзів і родини, а також, можливо, від бізнес-ангела чи інкубатора.

Найперші гроші, які залучають більшість стартапів – незалежно від того, чи проводять потім раунд А чи ні – це при посівних інвестиціях. Тому що далеко не всі стартапи починають свій шлях з передпосівного раунду фінансування. Це початкове фінансування можна також отримати від родини та друзів, інвесторів-ангелів, інкубаторів та компаній венчурного капіталу, які зосереджуються на стартапах на ранніх стадіях. Бізнес-ангели є, мабуть, найпоширенішим типом інвесторів на цьому етапі. В ході цього раунду зазвичай інвестується від 500 000 до 2 мільйонів доларів, але сума може коливатися, залежно від компанії. При успішному посівному раунді вартість всієї компанії вже може оцінюватись від 3 до 6 мільйонів доларів США [14].

Після цього етапу значна кількість стартапів не починає наступного раунду, оскільки частина з них доходить до точки неповернення через те, що залучені кошти скінчилися, а потрібного результату не отримали – на цьому їхня історія і завершується. Але є також кейси, коли засновники вирішують, що вони не зацікавлені в залученні додаткових коштів, тому що рівень, якого вони досягають за допомогою стартового капіталу є достатньо добрим, і вони можуть розвиватися далі без додаткових інвестицій, тож вирішують не починати наступний раунд залучення інвестицій.

З кожним наступним етапом збільшуються залучені кошти та вартість всієї компанії. Саме засновники вирішують скільки раундів вони хочуть провести до першого публічного продажу акцій. Так здебільшого на раунді А стартапи залучають від 2 до 15 мільйонів доларів, і ціна компанії приблизно сягає 10 чи 15 мільйонів, а раунд В зазвичай становить від 7 до 10 мільйонів доларів. Компанії можуть розраховувати вже на оцінку від 30 до 60 мільйонів доларів. Звичайно ж вже на цих раундах майже всі інвестиції придуть від різних за видом венчурних фондів [14].

Також доволі багато компаній виходять на первинне публічне розміщення акцій (IPO) після раунду фінансування серії С. На цьому етапі компанії вже доказали, що мають успішну бізнес модель і шукають додаткове фінансування, щоб розробити нові продукти, вийти на нові ринки або навіть придбати інші компанії. Інвестувати на цій стадії вже значно менш ризиковано, ніж на попередніх, і тому серед інвесторів з'являються також хедж-фонди, інвестиційні банки, приватні інвестиційні компанії та інші. Також на цьому раунді доволі часто інвестори, які вже раніше вкладали кошти спостерігаючи за успіхом вирішують інвестувати ще та зміцнюють свої позиції по даній інвестиції.

Венчурні інвестиції, крім грошей, приносять корисний досвід, пов'язаний зі сферою бізнесу. Інвестор дізнається багато нового про перспективні проекти, що може стати в нагоді в майбутньому. Як вже було зазначено вище такі інвестиції супроводжуються високими ризиками, так за статистикою з десяти венчурних проектів окупається тільки один, проте настільки мала ймовірність попадання в десятку зовсім не відлякує венчурних інвесторів шукати цікаві проекти і вкладати в них гроші. Наведемо кілька прикладів венчурних проектів, які вивели в плюс своїх інвесторів. Найяскравіший приклад це всіма відома компанія Apple, і не менш розкручений онлайн-сервіс з розміщення, пошуку та короткострокової оренди житла Airbnb. В першу чергу інвестори, які приходять у венчурні інвестиції ставлять перед собою визначальні завдання. Перед ними постає в першу чергу питання, де знайти перспективний венчурний проект і як розпізнати в ньому золоту жилу.

По-друге, потрібно визначити сферу діяльності, в якій повинен існувати даний проект.

По-третє, необхідно визначити діапазон інвестицій, як правило, суми дуже різні і можуть варіюватися від десятків тисяч до мільйонів доларів.

З таблиці 1 видно, що найбільший обсяг венчурних інвестицій у США, на 2015 їх обсяг склав 60 млрд дол., і з кожним роком ця цифра збільшується, за цим показником США з великим відривом випереджає Європу. Що стосується України, то у нас венчурна економіка поки що істотно відстає від конкурентів. Венчурна індустрія в умовах переведення нашої країни на інноваційні рейки повинна стати невід'ємною частиною національної інноваційної системи. В даному аспекті головне завдання – визначення ключових напрямків участі держави в становленні венчурної індустрії, а також ступеня участі і ролі приватного сектора в цьому процесі.

На сьогоднішній день по всьому світу є чимало венчурних фондів, які інвестуючи в стартапи не лише отримують від цього шалені відсотки прибутку, але й роблять великий вклад в науково-технічний прогрес, продуктами якого ми постійно користуємось і без чого наше сьогодення важко було б представити. Так, наприклад, один із топ американських венчурних фондів Sequoia Capital колись інвестував в стартапи: Google, PayPal, Youtube, WhatsApp, Instagram, LinkedIn та інші, які згодом стали багатомільярдними компаніями і зробили технологічну революцію. А за даними 2021 року лідерство по венчурним інвестиціям очолив фонд Tiger Global, інвестувавши у понад 347 раундів із інвестиційною діяльністю понад 58 мільярдів доларів США. Tiger був провідним або співпровідним інвестором у 65% їхніх інвестицій.

Венчурне інвестування, безумовно, набуває популярності, оскільки дозволяє розвиватися яскравим компаніям і часто приносить шалені доходи інвесторам. Але варто пам'ятати про те, що чимало інвесторів втратили кошти, вкладені в, здавалося б, перспективні проекти. Тому можна зробити висновок, що дана стежка – для досвідчених гравців ринку.

Основними перешкодами для венчурного інвестування в Україні є високий рівень корупції, неналежне функціонування судової системи, строки розгляду документації

Таблиця 1

Обсяги венчурних інвестицій

Показник	2019, млрд дол.	2020, млрд дол.	2021 млрд дол
Річний обсяг венчурних інвестицій у світі	50	90	130
Річний обсяг венчурних інвестицій в США	30	45	60
Річний обсяг венчурних інвестицій в Європі	5	7	13
Річний обсяг корпоративних інвестицій в Україні	10	30	40

Показники діяльності найбільших венчурних інвестиційних фондів у 2021 р.

Інвестор	Загальна вартість раундів (млрд. о.л.)	Очолено раундів	Взято участь у раундах
Tiger Global Management LLC (Private Equity)	58,37	226	344
SB Investment Advisers (UK) Ltd.	44,37	133	202
Coatue Management LLC (Private Equity)	40,03	84	165
AH Capital Management LLC	26,18	134	246
Dragoneer Investment Group LLC	25,41	20	72
D1 Capital Partners LLC	24,90	39	66
Insight Venture Management LLC	24,28	163	233
FMR LLC	22,90	27	63
Sequoia Capital	22,49	62	149
T Rowe Price Associates, Inc. (Private Equity)	21,28	21	64

державними органами, а також податковий режим і мітні процедури. Серед трьох першочергових кроків, які необхідно здійснити для покращення інвестиційного клімату України, експерти виділяють:

1. Забезпечення широкомасштабного мирного врегулювання війни в Україні.

2. Здійснення податкової реформи.

3. Проведення антикорупційної реформи.

Отже, інвестиції – один з найдієвіших інструментів підйому економіки. Без залучення інвестицій неможливо реалізувати завдання щодо структурної реорганізації економіки, підвищити технічний рівень виробництва і конкурентоспроможність вітчизняної продукції, як на вітчизняному, так і світовому рівнях [5, с. 213].

На законодавчому рівні функціонування венчурних фондів в Україні передбачено Законом України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)». Проте в ньому йдеться лише про інвестиційні фонди, які здійснюють діяльність, пов'язану з об'єднанням (залученням) грошових коштів інвесторів для отримання прибутку від вкладення їх у цінні папери інших емітентів, корпоративні права та нерухомість, тобто інвестиції у вже існуючий бізнес або нерухомість.

Не вирішує належним чином питання венчурного фінансування і Закон України «Про інноваційну діяльність». Зокрема, процедура фінансової підтримки інноваційних проектів Державною інноваційною фінансово-кредитною установою передбачена ним тільки через надання кредитів чи передавання майна у лізинг. Така процедура здійснюється за умов наявності гарантій повернення коштів у вигляді застави майна, договору страхування, банківської гарантії, договору поруки тощо.

Успішне функціонування інноваційного бізнесу можливе лише за умов провадження сприятливої інноваційної та інвестиційної політики держави. В Україні перші кроки з реалізації принципів венчурного бізнесу були започатковані не для фінансування ініціативних підприємницьких проектів, але з метою подолання кризових явищ та підвищення ефективності роботи приватизованих підприємств, що, втім, також може вважатися одним із напрямків венчурного бізнесу.

Створення повноцінної системи венчурного інвестування інноваційних процесів в Україні сприятиме вирішенню таких завдань:

– залучення до науково-технічної сфери приватного капіталу, обсяг якого здатний перевищувати державні інвестиції у сотні разів;

– формування ефективної системи залучення до господарського обігу інтелектуальної власності та інших результатів інтелектуальної діяльності;

– здійснення модернізації вітчизняної промисловості шляхом створення нових виробництв, які базуються на високих технологіях;

– забезпечення передумов для раціонального використання основних фондів підприємств, що втратили конкурентоздатність;

– мобілізацію коштів населення для розвитку науково-технічної сфери;

– залучення цільових іноземних інвестицій до розвитку вітчизняної технологічної сфери.

Венчурні фірми є генераторами нових ідей, на основі яких здійснюються великі науково-технічні прориви. Формування національної інноваційної системи вимагає створення інноваційної інфраструктури, фінансовий компонент якої – венчурне фінансування – є для інвестиційного забезпечення інновацій найбільш придатним [4; 8; 10; 11; 15].

Згідно з даними Української асоціації інвестиційного бізнесу, в Україні існує близько 50-ти «венчурних» фондів, 5-ть з яких сформовано за участю іноземного капіталу. Переважну більшість згаданих фондів було створено протягом останніх років [17].

Розвиток венчурної індустрії України стримують наступні негативні чинники:

1. Слабка законодавча база. Термін «венчурний бізнес» вже протягом багатьох років зустрічається в окремих законодавчих актах України, проте ще й досі не надано визначення суті, функцій та принципів діяльності справжніх венчурних фондів і венчурних фірм.

2. Брак джерел венчурного фінансування та накладання обмежень на залучення коштів від окремих учасників (зокрема, фізичних осіб).

3. Погіршення ситуації у секторі генерації наукових знань.

4. Брак у сфері венчурного інвестування «якісних» проектів, яким притаманні потужна маркетингова стратегія та істотна потенційна місткість ринку.

5. Відсутність у сфері венчурного менеджменту досвідчених фахівців, що володіють технологіями виявлення та селективного добору перспективних інноваційних проектів, а також оцінки їх майбутньої ефективності з достатньо високим ступенем вірогідності.

Незважаючи на вище перелічені проблеми та недоліки, увага до «венчурного» бізнесу в Україні поступово зростає. Це можна пояснити тим, що в умовах інтенсивного науково-технічного прогресу відмова від здійснення ризикових, але перспективних підприємницьких проектів на практиці несе для економіки та суспільства в цілому загрозу значно більших фінансових втрат, пов'язаних з можливою втратою конкурентоспроможності національних виробників на внутрішньому та зовнішніх ринках.

Сьогодні вже робляться певні кроки у напрямку створення державного венчурного фонду. Державне агентство України з інвестицій та інновацій разом з проектом Євросоюзу «Розробка фінансових схем та інфраструктури для підтримки інновацій в Україні» (бенефіціаром якого воно є) розпочали реалізацію 2-го компоненту проекту «Сприяння розвитку фондів венчурного капіталу в Україні» (сума гранту складає 12 млн євро).

В ході реалізації запланованих заходів буде створено національний венчурний фонд розміром 100 млн. євро, який і здійснюватиме фінансування інноваційних проєктів українських резидентів. Причому порядок надання грошей у цих фондах буде суттєво відрізнятися від традиційної процедури отримання банківського кредиту. Фонди венчурного капіталу здійснюватимуть інвестиції у додатковий капітал господарських товариств. При цьому акціонерні товариства повинні будуть забезпечити закриті розміщення акцій додаткової емісії, а товариства з обмеженою відповідальністю – збільшити статутний капітал. Частка фонду венчурного капіталу повинна буде становити 25-50% обсягу статутного капіталу господарського товариства після його збільшення [17].

Висновки. Венчурне інвестування є специфічним різновидом фінансових вкладень у високотехнологічне виробництво, перспектива отримання значних прибутків у якому межує з високим ступенем ризикованості. Повністю уникнути загроз втрати вкладеного капіталу у венчурному фінансуванні практично неможливо,

оскільки інновація та ризик виступають двома взаємозалежними категоріями: дуже важко передбачити, яке саме нововведення буде мати успіх на ринку, а яке не буде користатися попитом.

Як наслідок, ефективна діяльність венчурних фондів, критично необхідних для фінансової підтримки інноваційних та інвестиційних проєктів в Україні, неможлива без участі держави. Тому на перший план виступає проблема законодавчого врегулювання діяльності венчурних структур. З метою її вирішення слід забезпечити удосконалення вітчизняного законодавства у напрямках визначення сутності, функцій та принципів діяльності справді венчурних фондів і венчурних компаній та переорієнтації венчурного сектору на співпрацю з вітчизняною науково-технологічною сферою.

Перспективами подальших наукових досліджень у цьому напрямі може бути удосконалена нормативно-правова база, яка повинна забезпечувати державну підтримку системи венчурного інвестування, в тому числі шляхом внесення відповідних змін та доповнень до податкового, митного і банківського законодавства, створення належних правових механізмів для розвитку вторинного фондового ринку, зокрема біржової торгівлі цінними паперами венчурних підприємств, системи електронних торгів тощо. Головним завданням венчурного бізнесу повинні стати встановлення зв'язків між науково-дослідними інститутами, вузами і підприємствами та стимулювання фінансування наукових досліджень і прикладних розробок.

Список використаних джерел:

1. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII. *Відомості Верховної Ради України*, 2003 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>
2. Антонюк О. В. Стратегія просування бренду країни як інструмент підвищення інвестиційної привабливості України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 2. С. 33–36.
3. Боднар І. Р. Проблеми залучення іноземних інвестицій в Україну на сучасному етапі. *Регіональна економіка*. 2017. № 4. С. 62–70.
4. Даниленко А. А. Світові тенденції та особливості розвитку прямих іноземних інвестицій. *Фінанси України*. 2015. № 4. С. 99–108.
5. Диха М. В. Оцінка стану та перспектив залучення іноземних інвестицій в економіку України. *Вісник ХНУ*. 2014. № 4. Т. 3. С. 123–126.
6. Драган І. В. Гарантування національних інтересів у процесі залучення іноземних інвестицій в умовах глобалізації. *Економіка та держава*. 2016. № 1. С. 16–18.
7. Дрич А. Основні способи досягнення інвестиційної привабливості України. *Вісник НБУ*. 2016. № 4. С. 40–41.
8. Економіка України у 2021 році: прогноз динаміки, виклики та ризики. Київ : НІСД, 2017. 30 с.
9. Онищенко В. Сучасні напрями формування інвестиційного процесу в Україні. *Економіка України*. 2019. № 10. С. 46–50.
10. Пантелєєв В. П. Внутрішньогосподарський контроль: методологія та організація : монографія; Державна академія статистики, обліку та аудиту. Київ : ДП «Інформац.-аналіт. агенство», 2016. 491 с.
11. Федоренко В., Гаврилова Т. Економічне становище підприємств та інвестиційні процеси. *Економіка України*. 2018. № 5. С. 28–33.
12. Харламова Г. Інвестиційний маркетинг і моніторинг галузей промисловості України. *Актуальні проблеми економіки*. 2021. № 3. С. 8–75.
13. Хрущ Н. А. Інвестиційна діяльність: сучасні стратегії та технології. Хмельницький : ХНУ, 2004. 310 с.
14. Макгоуен Е. Фінансування серій А, В, С, D та E: як це працює. *Стартупи*. 2022. URL: <https://www.startups.com/library/expert-advice/series-funding-a-b-c-d-e>

References:

1. On investment activity: Law of Ukraine dated September 18, 1991. No. 1560-XII. *Department of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2003. Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>
2. Antonyuk O. V. (2012) The strategy of promoting the country brand as a tool for increasing the investment attractiveness of Ukraine. *Investments: Practice and Experience*, no. 2, pp. 33–36.
3. Bodnar I. R. (2017) Problems of attracting foreign investments to Ukraine at the current stage. *Regional Economy*, no. 4, pp. 62–70.
4. Danylenko A. A. (2015) World trends and peculiarities of the development of direct foreign investments. *Finances of Ukraine*, no. 4, pp. 99–108.
5. Dykha M. V. (2014) Assessment of the state and prospects of foreign investment attraction in the economy of Ukraine. *KHNU Bulletin*, no. 4, t. 3, pp. 123–126.
6. Dragan I. V. (2016) Guaranteeing national interests in the process of attracting foreign investments in the conditions of globalization. *Economy and State*, no. 1, pp. 16–18.

7. Drich A. (2016) Main methods of achieving Ukraine's investment attractiveness. *Bulletin of the NBU*, no. 4, pp. 40–41.
8. Ukraine's economy in 2021: dynamics forecast, challenges and risks (2017). Kyiv: NISD, 30 p.
9. Onyshchenko V. (2019) Modern trends in the formation of the investment process in Ukraine. *Ukraine Economy*, no. 10, pp. 46–50.
10. Panteleev V. P. (2016) Internal economic control: methodology and organization: monograph; State Academy of Statistics, Accounting and Auditing. Kyiv: SE «Information-analyt. agency», 491 p.
11. Fedorenko V., Gavrilova T. (2018) Economic situation of enterprises and investment processes. *Ukraine Economy*, no. 5, pp. 28–33.
12. Kharlamova G. (2021) Investment marketing and monitoring of industries of Ukraine. *Actual Problems of the Economy*, no. 3, pp. 8–75.
13. Khrushch N. A. (2004) Investment activity: modern strategies and technologies. Khmelnytskyi: KhNU, 310 p.
14. McGowan E. (2022) Series A, B, C, D and E financing: how it works. Startups. Available at: <https://www.startups.com/library/expert-advice/series-funding-a-b-c-d-e>

VENTURE INVESTMENT IN THE CURRENT CONDITIONS OF THE WORLD ECONOMY DEVELOPMENT

Summary. The article examines the formation of domestic venture financing, the features of its modern production and further development prospects in the context of restructuring the national economy on an innovative basis. This is largely due to the underdevelopment of the Ukrainian securities market and the inability of venture funds to attract funds from the population or interest foreign investors in future projects. Venture capital investment is still poorly developed in the former Soviet Union. Many companies are not aware of the opportunities that open up for venture investors, so most promising projects are financed by Western investors. Venture capital investments have been operating in the United States and Europe since the 50s of the last century. Accordingly, there is a lot of positive experience in implementing programs in this area. More positive experience means more people who want to participate in this sector of the stock market. In the post-industrial economy, venture capital investments are beginning to play a leading role, ensuring rapid growth of innovative projects. Today, the economy is being pushed « not by steelmaking plants or mines, but by scientific developments and high-tech solutions, especially in the information sphere. In other words, the economy needs innovation. The latter, in turn, require investment, without which projects cannot be implemented. It is impossible to effectively finance such projects from the budget, and the stock market is also useless, since you have to invest money in non-existent production facilities. The situation is similar with lending – developing innovative companies often do not have collateral, without which it will not be possible to get a bank loan on adequate terms. In such circumstances, only venture capital investment can help. And it's nice to see that investors see the prospects for such investments and are increasingly willing to invest in new ideas and solutions. The risk is compensated by the fact that the profit from one successful investment can cover the losses from many unsuccessful investments. Therefore, the legal and organizational components of the process of ensuring and implementing domestic venture financing require further refinement.

Key words: investment, venture financing, venture fund, risk, innovation, Asset Management.

Іванов С. В.

*доктор економічних наук, професор,
генеральний директор ТОВ «АБК Дніпро»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1205-3797>*

Чекіна В. Д.

*кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу
фінансово-економічних проблем використання виробничого потенціалу
Інституту економіки промисловості
Національної академії наук України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2118-901X>*

Разумова Г. В.

*доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри аналітичної економіки та менеджменту
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4432-4050>*

Ivanov Sergii

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
General Director of LLC «Alcohol and non-alcoholic plant «Dnepr»*

Chekina Viktoriia

*Candidate of Economic Sciences, Senior Researcher, Leading Researcher
of the Department of Financial and Economic Problems of Using
the Production Potential, Institute of Industrial Economics,
National Academy of Sciences of Ukraine*

Razumova Hanna

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Analytical Economics and Management,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*

ПОДАТКИ МАЙБУТНЬОГО: АДМІНІСТРУВАННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. В роботі виявлено тенденції розвитку податкових систем, оцінки переваг та недоліків нових податків, поява яких була спричинена проривною Четвертою промисловою революцією. Результати аналізу показали, що наразі у світі відбувається перехід від локального до глобального оподаткування, проте є спроби введення нових національних податків «на Google» та криптовалюту з метою збільшення обсягів податкових надходжень до бюджетів; поступово відбувається впровадження нових цифрових технологій (штучного інтелекту, Великих даних та аналітики, блокчейну) у процес податкового адміністрування. Розпочатий Україною курс цифровізації податкового адміністрування потребує всеосяжної підтримки як з боку держави, так і з боку бізнесу, фахівців ІТ та громадян, які зацікавлені у побудові нової системи сучасного ефективного податкового адміністрування, метою якого є прозорість, справедливість та безпека.

Ключові слова: податки, податкове адміністрування, податки на Google, цифровізація, Industry 4.0, цифрові технології.

Вступ та постановка проблеми. Сучасні події показують, яке значення мають нові технології, що увійшли до нашого життя та діяльності з Четвертою промисловою революцією, як вчасно розроблено велику кількість програмного забезпечення, без якого була б неможливою організація дистанційної роботи підприємств та організацій під час пандемії COVID-19. Широкими кроками йде реструктуризація компаній убик автоматизації та цифровізації процесів виробництва, логістики, маркетингу, управління тощо, з'являються нові способи ведення бізнесу, виникають нові цифрові бізнес-моделі, засновані на здатності вести свою діяльність дистанційно, з мінімальною фізичною присутністю та, навіть, без неї або з мінімальним обсягом матеріальних активів, використовуючи бази даних, штучний інтелект тощо.

Впевнено рухаючись уперед Industry 4.0 задає нові тренди не тільки у промисловості та суміжних видах діяльності, але й чинить неабиякий вплив на сферу державного

регулювання, у т. ч. на оподаткування та його адміністрування. У світі вже висловлюються побоювання, що діюча податкова структура не може наздогнати стрімке зростання цифрової економіки. Діючі – класичні – норми корпоративного оподаткування не підходять для оподаткування прибутків, що створюються за рахунок цифровізації, використання великих даних тощо; виникають нові об'єкти оподаткування, які потребують перегляду й механізмів адміністрування податків. При цьому цифрова економіка під час пандемії COVID-19 показує більш стабільні показники діяльності на відміну від традиційних галузей економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні питанням розвитку оподаткування в умовах цифровізації присвячено роботи Вишневецького В.П., Вієцької О.В., Гаркушенко О.М., Мазур Ю.О., Меренкової Л.О. та Холодної Ю.Є., Олійника А.В. та Донченко Т.В., Слатвінської М.О., Синютки Н.Г. та багатьох інших науковців. З кожним роком кількість таких наукових робіт у цій сфері тільки збільшу-

ється. Проте нові умови розвитку цифровізації та її вплив на наше життя формують нові виклики для податкової системи і майбутнє податків та податкового адміністрування продовжує залишатися актуальною темою.

Метою дослідження є визначення напрямів трансформації оподаткування та податкового адміністрування в умовах цифровізації економіки.

Результати дослідження. Процес перегляду інструментів оподаткування триває вже багато років – як на рівні окремих країн, так і на міжнародному рівні. Затягнутість пошуків виправити несправедливий розподіл податкових прав, який відбувається у результаті відсутності міжнародного консенсусу щодо участі користувачів у створенні доданої вартості для ТНК у країнах, де вони здійснюють свою діяльність, призвели до того, що деякі країни, не очікуючи розробки універсального підходу, розпочали впровадження своїх «цифрових» податків.

Європейський союз теж розглядає можливість впровадження податку на цифрову економіку. В Угоді між Європейським парламентом і державами-членами ЄС від 10.11.2020 р. зазначено, що для поповнення власних бюджетних ресурсів в ЄС може бути застосовано цифровий податок (збір) [1]. Поки розглядаються три варіанти: податок на прибуток корпорацій, що здійснюють цифрову діяльність в ЄС, податок на доходи від певної цифрової діяльності в ЄС та податок на цифрові транзакції між підприємствами в ЄС. Проте правильність цих дій доки не підтверджено і на це є певні аргументи.

По-перше, згідно з принципом універсалізації оподаткування недоцільно встановлювати додаткові податки, диференційовані або підвищені податкові ставки в залежності від форм власності, організаційно-правових форм організацій, галузевої приналежності, громадянства тощо, тобто необхідним є забезпечення уніфікованого підходу до розрахунку податків. Оскільки в ЄС вже декілька років поспіль (починаючи з 2015 р.) відбувається процес адаптації політики непрямого оподаткування цифрової діяльності через систему ПДВ (тобто електронна торгівля увійшла до податкової бази існуючих непрямих податків), введення нових податків може нести ризики подвійного оподаткування, нові викривлення і складнощі в існуючу податкову систему, тому базу оподаткування доведеться визначати дуже обережно і прискіпливо.

По-друге, нові податки на цифрову економіку, які стягуватимуться з компаній і зменшуватимуть їхні прибутки, в підсумку, збільшать тарифи за користування цифровими послугами, тобто витрати користувачів. Перенес податкового тягаря можуть відчувати на собі й невеличкі компанії, які займаються електронною комерцією. Врешті решт новий податок на цифрову економіку може стати додатковим акцизом на певні види цифрових товарів та послуг, що спричинить стримування зростання споживання такої продукції.

По-третє, і це стосується усіх трьох запропонованих у ЄС варіантів, – це проблема правильного визначення податкової бази. З кожним роком цифрові технології все глибше проникають до всіх сфер діяльності, цифрова економіка стає частиною видів економічної діяльності, галузей економіки. Тому, скоріш за все, будуть виникати складнощі щодо встановлення різного роду пільг, які застосовуються при класичному оподаткуванні прибутку корпорацій, або щодо визначення бази відрахувань (витрат на робочу силу, ресурси тощо). Будь-які складнощі, які виникатимуть із застосуванням податків на «цифру», будуть становити загрозу для розвитку цифрової інфраструктури ЄС, стабільності веб-сервісів, надання цифрової продукції населенню та бізнесу тощо.

Ще одним питанням залишається те, як країни, що запровадили податки на цифрові послуги, вирішуватимуть проблему імплементації міжнародної згоди щодо правил

вирішення податкових проблем цифрової економіки, розробку положень якої розпочато кілька років тому – адже на міжнародному рівні в рамках ОЕСР та G20 було розпочато проєкт BEPS для пошуку оптимальної стратегії вирішення фіскальних проблем, пов'язаних з розмиванням бази оподаткування й виведення прибутку з-під оподаткування.

У липні 2021 р. Україна у складі 130 країн-учасниць Інклюзивної основи BEPS ОЕСР підтримала двокомпонентну заяву для вирішення податкових проблем, що виникають внаслідок цифровізації економіки [2].

Згідно цієї заяви країни погодили два основних принципи, які будуть застосовані до транснаціональних корпорацій (ТНК) з рентабельністю понад 10% і глобальним обігом завбільшки 20 млрд євро, який може бути зменшений до 10 млрд євро за успішної реалізації цієї згоди. Це принципово новий підхід до розподілу прав на оподаткування доходів між юрисдикціями (Pillar 1) та гарантовані сплати мінімального податку ТНК (Pillar 2) в умовах цифрової економіки не менше 15%. Таким чином частина прибутку великих ТНК оподатковуватиметься податком на прибуток в країнах користувачів продукції компаній. Країни мають надію, що таким чином буде припинено боротьбу за цифрові податки і з цифровими податками. Проблемним таке рішення може стати для країн, де ставка податку є меншою за запропоновану (наприклад, угоду не підписали Ірландія та Угорщина).

І хоча механізм справедливого розподілу прибутку і податкових прав між країнами по відношенню до великих ТНК до кінця ще не розроблено, деякі роботи з реалізації Pillar 1 будуть завершені до кінця 2022 р., а перегляд розміру мінімального обігу коштів ТНК розпочнеться через сім років, – вже зараз необхідно розпочати роботи з перегляду національних положень з оподаткування ТНК в Україні (за новими міжнародними правилами), а також розробки алгоритмів з виявлення нових бізнес-моделей для відслідковування компаній, що займаються цифровим бізнесом, орієнтовані на споживача та відповідають фінансовим критеріям, встановленим новими правилами [3].

На цей час багатостороння згода щодо цифрового оподаткування виглядає більш прийнятною порівняно з новими викривлюючими податками, які можуть стати торговими бар'єрами та загальмувати розвиток цифрової інфраструктури.

Податок «на Google» в Україні. Як і багато інших країн в Україні також розпочато адаптацію непрямого оподаткування цифрової діяльності через систему ПДВ. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо скасування оподаткування доходів, отриманих нерезидентами у вигляді виплати за виробництво та/або розповсюдження реклами, та удосконалення порядку оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання нерезидентами електронних послуг фізичним особам» від 03.06.2021 № 1525-IX набув чинності 2 липня [4].

За результатами співставлення законодавчих актів з оподаткування цифрових послуг зарубіжними країнами та Україною, встановлено, що положення законів майже ідентичні, розбіжності є лише у визначенні розміру загальної суми доходів цифрових компаній та деяких видів податкових пільг. Так, наприклад, іноземні компанії, що надають послуги із постачання електронних примірників інформації і надання доступу до зображень, текстів, відеоматеріалів, ігор, телепрограм, доступу до баз даних, а також до інформаційних, комерційних, розважальних електронних ресурсів, надання хмарних послуг, постачання програмного забезпечення та оновлень до нього, а також надання рекламних послуг у мережі Інтернет, будуть зобов'язані зареєструватися в Україні платниками

податку на додану вартість за спрощеною процедурою через спеціальний електронний сервіс, якщо загальна сума доходів перевищуватиме 1 млн грн на рік.

Надання електронної послуги на території України буде фіксуватися за місцем знаходження провайдера, номером телефону, IP-адресою, платіжною адресою або банківськими реквізитами.

Від сплати ПДВ будуть звільнені операції з надання послуг з дистанційного навчання через Інтернет, якщо ця мережа використовується виключно як засіб комунікації між викладачем і слухачем, та операції з надання доступу до електронних освітніх, наукових та інформаційних ресурсів у мережі Інтернет, надання консультаційних послуг електронною поштою. Податок також не застосовуватиметься до сервісів бронювання житла, авто, транспорту тощо.

Ретельний аналіз положень вищенаведеного закону дозволив виявити, що головним реальним ризиком впровадження цього податку є те, що врешті республіка буде перенесений на вітчизняних користувачів, а саме призведе до збільшення вартості електронних послуг (і не тільки зарубіжних, але й вітчизняних компаній), як це трапилося в інших країнах, що може спричинити зменшення швидкості розвитку цифрової економіки та цифрової інфраструктури в країні. І питання, які ще є невирішені країнами, що вже застосовують такий податок, стають актуальними і для України. До них відносяться такі: яким чином будуть перевірятися суми податків, які повинні сплачувати іноземні постачальники цифрової продукції; які санкції можна очікувати від урядів, якщо податок не буде сплачений у повному обсязі, особливо якщо в країні немає присутності компанії-постачальника; і яким чином будуть вирішуватися питання щодо перекладання податкового тягаря з цифрових компаній на користувачів та покупців цифрової продукції?

Криптовалюта: недоліки податкового регулювання. Криптовалюта як віртуальний актив використовується в якості засобу платежів та інвестицій в багатьох країнах світу, поступово вона стає альтернативою готівкових коштів. Сьогодні простежується тренд на переведення традиційних (оподатковуваних) активів у криптоекономіку, де через недосконалість законодавства більшість операцій здійснюється поза рамками правового поля, що сприяє ухиленню від сплати податків. Відтак криптовалюта стає однією з причин виникнення «податкового розриву» між обсягом сплачених податків та обсягом податків, які могли б надійти до бюджетів у разі встановлення чітких податкових правил щодо криптовалют та більш жорстких вимог до надання податкової звітності за цим об'єктом оподаткування. Причини цього криються, насамперед, у тому, що до сих пір у світі немає єдиного підходу до визначення криптовалюти, її правового статусу, звідси немає й єдиної податкової політики в цьому питанні.

На сьогодні в Україні криптовалюта не має визначеного правового статусу, відсутня нормативна база для регулювання операцій з нею; доходи від отримання криптовалюти внаслідок майнінгу можуть оподатковуватися через систему прибуткового оподаткування. Разом з тим, у Верховній Раді України зареєстровано низку законопроектів щодо врегулювання обігу, зберігання, володіння, використання та проведення операцій з криптоактивами в Україні.

Взаємодія податкових платників та податкових органів в умовах цифровізації. Все більше країн переходять до моделі державного управління, заснованої на використанні сучасних інформаційних та комунікаційних технологій, які дозволяють підвищити ефективність надання суспільних послуг та зробити максимально прозорою роботу державних установ.

Наразі в Україні можна отримати електронні послуги у сферах: охорони здоров'я та освіти, безпеки та суду, фінансів та податків, транспорту, підприємництва, громадянства та міграції, землі та екології, будівництва та нерухомості, соціального захисту.

Інструменти цифровізації активно використовуються і у сфері податкового адміністрування. Крім традиційних сервісів надання інформації щодо нарахування та сплати податків податкові органи акумулюють великий масив даних і надають інформацію уряду для розробки та прийняття соціально вагомих рішень і програм.

В результаті узагальнення досвіду зарубіжних країн з використання інструментів цифровізації для потреб податкового адміністрування можна найбільш ефективними було визначено штучний інтелект, Великі дані та аналітику, технологію блокчейну.

Штучний інтелект не перший рік використовується для зв'язку з користувачами онлайн-платформ податкових служб у режимі «24/7». За його допомогою складні питання автоматично упорядковуються та переадресовуються спеціалістам для відповідей, забезпечуючи високу ефективність надання інформації. З кожним роком розробники вдосконалюють цей інструмент, доповнюючи його більшими можливостями, а під час пандемії COVID-19, коли було обмежено фізичний контакт, роль віртуальних податкових помічників тільки посилювалася.

Завдяки *Великим даним та аналітиці*, податкові служби отримали велику кількість інформації про доходи і майно платників, цифрові платежі, електронні рахунки онлайн-каси тощо. Вочевидь, що отримана інформація може стати корисними аналітичними даними, поліпшити послуги, зменшити податкові помилки та сприяти прийняттю швидких і обґрунтованих рішень з мінімальними витратами ресурсів.

З одного боку, стратегія інтелектуального аналізу даних може допомогти у забезпеченні прозорості, що сприятиме зниженню рівня ухилення від сплати податків, та у реалізації міжнародних ініціатив щодо безпечного обміну податковими даними – більше 100 країн і юрисдикцій співпрацюють у реалізації ініціатив BEPS. З іншого боку, платники податків хочуть бути впевненими, що їхня особиста інформація має належний рівень конфіденційності, безпеки та захисту, та бажають отримувати в режимі реального часу персоналізовані послуги.

Технологія *блокчейну*, яка спочатку використовувалась тільки для транзакцій з біткоїнами (криптовалютою, яка є нематеріальним активом, що не підпорядковується фінансовим регуляторам і банкам), на сьогодні є одним із кращих способів збереження інформації по транзакціях. Розрізняють три типи блокчейнів – (1) децентралізований публічний (загальнодоступний) блокчейн, який не має обмежень за учасниками та валідаторами (вузлами блокчейну) з рівними повноваженнями, наприклад, Біткоїн, Ethereum, Litecoin, (2) приватний блокчейн – централізований (контрольований адміністратором) блокчейн із встановленими правилами і запрошеннями для здійснення транзакцій (закрита група ідентифікованих людей), як правило, використовується в приватних організаціях, (3) гібридний (авторизований) блокчейн – поєднує децентралізовані вузли загальнодоступних мереж з захищеними вузлами приватних мереж, при чому всі вузли можуть отримати доступ до ланцюжка блоків, а рівень отриманої інформації буде залежати від вузла, який звертається до певних даних [9; 10]. Через те, що в останньому (гібридному блокчейні) є два типи ідентифікованих користувачів, де перший тип повністю контролює ланцюжок блоків, визначає рівень безпеки для кожного користувача, а усі інші – другий тип – тільки отримують доступ до ланцюжка блоків, саме цей тип блокчейну най-

частіше розглядається як такий, що може використовуватись у податковому адмініструванні [5].

Україна також іде шляхом дигіталізації податкового адміністрування. У результаті співпраці Міністерства цифрової трансформації та Державної податкової служби в Україні запроваджено надання електронних послуг у сфері податкового адміністрування акцизного податку (реєстрація платника податку, запит щодо обсягу пального, стан окремого рахунку платника податку та ін.) та податку на додану вартість (анулювання ПДВ, перелік операцій з системи електронного адміністрування, відшкодування ПДВ та ін.), а також широкого спектру електронних довідок та витягів з реєстрів [6]. Проте роботи ще багато. В Україні ще не створено електронної системи адміністрування податків, що дозволило б спростити сплату податків, мінімізувати кількість форм звітності, скоротити кількість перевірок, збільшити ефективність урегулювання податкових спорів та зменшити рівень корупції у цій сфері. Використання технології блокчейну знаходиться тільки на стадії розгляду та обговорення переваг і недоліків. Активні дії інших країн щодо всеосяжної автоматизації податкового адміністрування вплинули на те, що за даними Price Waterhouse Coopers «Paying Taxes – 2020» Україна втратила 11 позицій у цьому рейтингу (65 місце), не кажучи про те, що в країні поступово збільшилося й фіскальне навантаження на бізнес [7]. Україні знадобиться певний час, щоб податкові реформи вплинули на результати рейтингу.

Підводячи підсумки аналізу сучасної трансформації податкового адміністрування в умовах тотальної цифровізації, визначено такі основні тенденції.

По-перше, роль сучасних податкових служб трансформувалася від просто збору податків до акумулювання великої кількості даних, аналітики й надання інформації для прийняття соціально важливих рішень державними установами. По-друге, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій дозволив автоматизувати процеси податкового адміністрування й впровадити його у бізнес-процеси та екосистему платників податків, майже повністю виключивши людський фактор. По-третє, інструменти цифровізації дозволили розпочати уніфікацію ідентифікаційних даних на міжнародному рівні і створити систему обміну податковою інформацією між податковими службами юрисдикцій та країн.

Ці трансформації відкривають шлях до інтеграції великої кількості податкових процесів у середовище платників податків (невидиме податкове адміністрування) і перехід від добровільного до автоматичного комплаєнсу (дотримання вимог), коли дії державних податкових служб будуть зведені тільки до контролю над ризиками, а саме податкове адміністрування є стійким та гнучким. Саме така мета окреслена у робочому документі ОЕСР «Податкове адміністрування 3.0», де визначено структурні обмеження існуючих податкових систем, проаналізовано можливості нового податкового адміністрування та надано пропозиції до його поетапної реалізації [8].

Так, серед проблем, які можуть спричинити гальмування «Податкового адміністрування 3.0», зазначені сильна залежність від добровільного дотримання вимог (витрачання великої кількості часу на ведення обліку, обчислення й сплату, звітність, дотримання термінів сплати тощо), розрізнені процеси державних установ, які створюють складнощі для платників податків в частині отримання інформації та податкова невизначеність, пов'язана із платіжними ризиками та результатами перевірок.

Для уникнення існуючих проблем розробники «Податкового адміністрування 3.0» пропонують: (1) вбудову-

вання процесів податкового адміністрування у природні системи платників податків, коли оподаткування стане невидимим та природним процесом як сплата коштів за продукти у супермаркеті; (2) використання цифрових платформ в якості податкових агентів із функціями обробки даних, обчислення податків та їхнього збору; (3) оподаткування й перевірка платниками податків сум нарахованих і сплачених податків в режимі реального часу; (4) інтеграція державних установ із приватними суб'єктами господарювання з метою узгодженості і збалансування необхідних виплат, пільг і відшкодувань [8].

Запропоновані напрями не є футуристичними і частково реалізовані окремими країнами. Метою ж «Податкового адміністрування 3.0» є глобальна податкова система, яка дозволить забезпечити прозоре, справедливе і безпечне оподаткування з мінімальними обсягами ухилень від сплати податків та суттєво зменшити тягар дотримання податкових вимог. І хоча для досягнення поставлених цілей необхідно провести дуже велику роботу, є надія, що запущений процес дозволить поліпшити взаємовідносини податкових органів з платниками податків та вдосконалити існуючу систему податкового адміністрування.

Висновки. Майбутнє оподаткування та податкового адміністрування прямо залежить від розвитку економіки та суспільства. У світі присутня дуже важлива тенденція – перехід від локального (на рівні держави) до глобального (на міжнародному рівні) оподаткування, спричиненого появою транснаціональних компаній з прибутками у офшорах та відсутністю будь-яких податкових зобов'язань у юрисдикціях, де знаходяться фактичні покупці їхньої продукції. Крім того, завдяки цифровізації стало можливим вести бізнес без присутності в країнах шляхом використання пошукових систем, соціальних мереж, цифрових платформ тощо. Доходи, отримані в такий спосіб, не підпадали під визначення бази оподаткування традиційної податкової системи. Все це стало поштовхом для перегляду існуючих правил оподаткування і руху у бік сплати податків там, де знаходиться покупець (користувач) цифрової продукції.

Досвід окремих країн у встановленні нового податку на «цифрові» доходи транснаціональних компаній показав, що збір коштів на своїй території може виявитися складною проблемою. У сучасному світі, де економіка та компанії стали глобальними, податки на їхні доходи мають бути теж наднаціональними, встановленими за міжнародними правилами. В цьому сенсі розробка пакету заходів ОЕСР Pillar 2 – це крок у бік міжнародної податкової нейтральності, коли від оподаткування неможливо ухилитися.

Підтримання Україною двокомпонентної заяви відкриває можливості до усунення проблем, пов'язаних із ухиленням від сплати податків транснаціональними корпораціями, що здійснюють свою діяльність на території країни шляхом надання послуг громадянам України. На даному етапі доцільним є перегляд національних положень з оподаткування транснаціональних компаній в Україні з урахуванням нових міжнародних правил та розробка алгоритмів з виявлення нових бізнес-моделей для відслідковування компаній, що займаються цифровим бізнесом та відповідають фінансовим критеріям, встановленим новими правилами.

Розпочатий Україною курс цифровізації податкового адміністрування є дуже важливим у світлі реалізації нової світової парадигми глобального податкового адміністрування і потребує всеосяжної підтримки як з боку держави, так і з боку бізнесу, фахівців ІТ та громадян, які зацікавлені у побудові нової системи сучасного ефективного податкового адміністрування, метою якого є прозорість, справедливість та безпека.

Список використаних джерел:

1. The European Commission and the Taxation of the Digital Economy. 2021. URL: <https://taxfoundation.org/european-commission-eu-digital-levy> (дата звернення: 7.09.2022).
2. Members of the OECD/G20 Inclusive Framework on BEPS joining the Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy as of 31 August 2021. 2021. URL: <https://www.oecd.org/tax/beps/oecd-g20-inclusive-framework-members-joining-statement-on-two-pillar-solution-to-address-tax-challenges-arising-from-digitalisation-july-2021.pdf> (дата звернення: 12.09.2022).
3. Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising From the Digitalisation of the Economy. OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project. 2021. URL: <https://www.oecd.org/tax/beps/statement-on-a-two-pillar-solution-to-address-the-tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-july-2021.pdf> (дата звернення: 12.09.2022).
4. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо скасування оподаткування доходів, отриманих нерезидентами у вигляді виплати за виробництво та/або розповсюдження реклами, та удосконалення порядку оподаткування податком на додану вартість операцій з постачання нерезидентами електронних послуг фізичним особам : Закон України від 3.06.2021 р. № 1525-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1525-20#Text> (дата звернення: 15.09.2022).
5. Blockchain in Tax Administrations. CIAT. 2021. URL: <https://www.ciat.org/blockchain-in-tax-administrations/?lang=en> (дата звернення: 21.09.2022).
6. Finance and taxes. Portal “Diia”. URL: <https://guide.diia.gov.ua/register/thematic-area/20> (дата звернення: 07.09.2022).
7. Коментар експертів PwC в Україні щодо результатів спільного зі Світовим банком проекту Paying Taxes. 2019. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/press-room/2019/paying-taxes-2020.html> (дата звернення: 17.09.2022).
8. Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration. Forum On Tax Administration. 2021. URL: <https://www.oecd.org/tax/forum-on-tax-administration/publications-and-products/tax-administration-3-0-the-digital-transformation-of-tax-administration.pdf> (дата звернення: 17.09.2022).
9. Different Types of Blockchain & Their Uses [Find Which One Suits Your Work] | upGrad blog. 2019. URL: <https://www.upgrad.com/blog/different-types-of-blockchain/> (дата звернення: 19.09.2022).
10. IEEE Talks Blockchain: Overview of the Blockchain Ecosystem – IEEE Blockchain Initiative. 2021. URL: <https://blockchain.ieee.org/publications/ieee-talks-blockchain/137-ieee-talks-blockchain-overview-of-the-blockchain-ecosystem> (дата звернення: 17.09.2022).
11. Разумова Г.В., Протопопова Н.А., Джанумова Л.Т. Податкова оптимізація та ухилення від сплати податків в Україні. *Scientific World Journal*. 2020. № 6. Part 3. Bulgaria. P. 25–30. DOI: <https://doi.org/10.30888/2663-5712.2020-06-03-083>
12. Rybalchenko L., Ryzhkov Ed., Ohrimenco S. Modeling economic component of national security. *Philosophy, economics and law review*. 2021. Vol. 1 (1). P. 25–36. DOI: <https://doi.org/10.0.123.245/2786-491X-2022-1-96-107>

References:

1. The European Commission and the Taxation of the Digital Economy (2021). Available at: <https://taxfoundation.org/european-commission-eu-digital-levy> (accessed 7 September 2022).
2. Members of the OECD/G20 Inclusive Framework on BEPS joining the Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy as of 31 August 2021 (2021). Available at: <https://www.oecd.org/tax/beps/oecd-g20-inclusive-framework-members-joining-statement-on-two-pillar-solution-to-address-tax-challenges-arising-from-digitalisation-july-2021.pdf> (accessed 12 September 2022).
3. Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising From the Digitalisation of the Economy. OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project (2021). Available at: <https://www.oecd.org/tax/beps/statement-on-a-two-pillar-solution-to-address-the-tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-july-2021.pdf> (accessed 12 September 2022).
4. VRU (2021). Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo skasuvannia opodatkuvannia dokhodiv, otrymanykh nerezidentamy u vyhladi vyplaty za vyrobnytstvo ta/abo rozpovsiudzhennia reklamy ta udoskonalennia poriadku opodatkuvannia podatkom na dodanu vartist operatsii z postachannia nerezidentamy elektronnykh posluh fizychnym osobam [On amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the abolition of taxation of income received by non-residents in the form of payment for the production and/or distribution of advertising and improvement of the procedure for taxation with value added tax on transactions involving the supply of electronic services to individuals by non-residents]: Law of Ukraine, June 03, 2021 № 1525-IX. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1525-20#Text> (accessed 15 September 2022). (in Ukrainian)
5. CIAT (2021). Blockchain in Tax Administrations. Available at: <https://www.ciat.org/blockchain-in-tax-administrations/?lang=en> (accessed 21 September 2022).
6. Portal “Diia”. Finance and taxes. Available at: <https://guide.diia.gov.ua/register/thematic-area/20> (accessed 7 September 2022).
7. PwC (2019). Komentar ekspertiv PwC v Ukraini shchodo rezultativ spilnoho zi Svitovym bankom proektu Paying Taxes [Commentary of experts from PwC in Ukraine regarding the results of the Paying Taxes project jointly with the World Bank]. Available at: <https://www.pwc.com/ua/uk/press-room/2019/paying-taxes-2020.html> (accessed 17 September 2022). (in Ukrainian)
8. Forum On Tax Administration (2021). Tax Administration 3.0: The Digital Transformation of Tax Administration. Available at: <https://www.oecd.org/tax/forum-on-tax-administration/publications-and-products/tax-administration-3-0-the-digital-transformation-of-tax-administration.pdf> (accessed 17 September 2022).
9. UpGrad blog (2019). Different Types of Blockchain & Their Uses [Find Which One Suits Your Work]. Available at: <https://www.upgrad.com/blog/different-types-of-blockchain/> (accessed 19 September 2022).
10. IEEE Blockchain Initiative (2021). IEEE Talks Blockchain: Overview of the Blockchain Ecosystem. Available at: <https://blockchain.ieee.org/publications/ieee-talks-blockchain/137-ieee-talks-blockchain-overview-of-the-blockchain-ecosystem> (accessed 17 September 2022).
11. Razumova H., Protopopova N., Dzhanumova L. (2020). Podatkova optymizatsiia ta ukhylennia vid splaty podatkov v Ukraini [Tax optimization and tax evasion in Ukraine]. *Scientific World Journal*, no. 6, part 3, pp. 25–30. DOI: <https://doi.org/10.30888/2663-5712.2020-06-03-083> (in Ukrainian)
12. Rybalchenko L., Ryzhkov Ed., Ohrimenco S. (2021). Modeling economic component of national security. *Philosophy, economics and law review*, no. 1 (1), pp. 25–36. DOI: <https://doi.org/10.0.123.245/2786-491X-2022-1-96-107>

TAXES OF THE FUTURE: ADMINISTRATION IN THE CONTEXT OF THE ECONOMY'S DIGITALIZATION

Summary. It so happens that tax systems are not unchanged, they are constantly transformed in response to new living conditions and activities of people. Today, we are witnessing unprecedented changes in production, doing business, and our lives under the influence of rapid Industry 4.0. The tax systems are trying to respond promptly to these changes. However, this does not always work. Through trial and error, new taxes are born, new conditions for tax administration are created. The purpose of this article is to study the transformation of taxation and tax administration in the context of the economy's digitalization to form a modern effective national tax system. The study is based on the analysis of a large number of materials on this issue, the authors of which are well-known scientists, consulting companies, governmental and international organizations. Methods of data analysis, a systematic approach to identify trends in tax systems, assess the advantages and disadvantages of new taxes, the emergence of which was caused by the Fourth Industrial Revolution have been used. The results of the analysis showed that the world is currently moving from local to global taxation, but there are attempts to introduce new national taxes «on Google» and cryptocurrency in order to increase tax revenues to budgets; new digital technologies (artificial intelligence, Big Data and Analytics, blockchain) are gradually being introduced into the tax administration process. As a result of the analysis of the modern transformation of tax administration in conditions of total digitalization, the following main trends have been determined. The course of tax administration digitalization launched by Ukraine is very important in light of the new global paradigm of global tax administration and it needs comprehensive support from both the state and business, specialists in the field of information technologies and citizens, who are interested in building a new system of modern effective tax administration aimed transparency, justice, and security.

Key words: taxes, tax administration, Google taxes, digitization, Industry 4.0, digital technology.

Кіш Є. Б.

*доктор історичних наук, професор,
старший науковий співробітник
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II;
член зовнішньої колегії Угорської Академії Наук*

Kish Yeva

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Senior Research Fellow
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education;
Member of the External Board of the Hungarian Academy of Sciences*

ГЕНЕЗИС НАУКОВОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ «МЕТОДОЛОГІЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ»

Анотація. Здійснено ідентифікацію понять «теорія», «методологія», «методика», в межах такого інструменту гносеології, яким є наукова термінологія. Гносеологія – це теорія наукового пізнання, одна із складових частин філософії. Вона вивчає закономірності і можливості пізнання, досліджує шаблі, форми, методи і засоби процесу пізнання, умови та критерії істинності наукового знання. А методологія є частиною гносеології, яка вивчає процес наукової діяльності. Духовна чи практична діяльність людини, пізнавальна або перетворювальна, індивідуальна чи колективна, тобто освоєння світу людиною, завжди супроводжується використанням певних методів. Методологічна функція належить до основних функцій філософської теорії. В статті представлено наукове розуміння окремих вчених щодо методології бухгалтерського обліку. Методологія – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища. У статті досліджено еволюцію елементів методу бухгалтерського обліку. По-різному розкривається поняття методу у книгах, статтях і підручниках з теорії бухгалтерського обліку. Одні автори під методом бухгалтерського обліку розуміють сукупність прийомів і способів, за допомогою яких здійснюється облік. Інші метод обліку представляють як систему таких прийомів, лише перераховують і детально характеризують його складові. Метод зводиться до сукупності визначених правил, прийомів, способів, норм пізнання і діяльності. Він є системою принципів, вимог, які орієнтують суб'єкта на вирішення конкретного завдання, досягнення результатів у певній сфері діяльності. Методологія бухгалтерського обліку потребує глибокого дослідження і системного визначення, шляхом розвитку та видозміни методів, прийомів, способів та підходів. Методологія бухгалтерського обліку є фундаментальним підґрунтям та основою розвитку облікової науки. Методологія бухгалтерського обліку потребує ґрунтовної трансформації та видозміни. Окремі елементи методу бухгалтерського обліку не є самостійними, ізольованими від інших, а навпаки органічно пов'язані між собою, перебувають у безперервній взаємодії та становлять метод бухгалтерського обліку тільки у своїй єдності. Застосування системи таких методологічних інструментів як принципи, методи, способи, прийоми та процедури дозволяє розкрити зміст і характер дослідження предмета бухгалтерського обліку. Теорія створює основу, фундаментальний базис для практичної реалізації бухгалтерський обліком своїх функцій і завдань. Методологічна складова покликана визначити, яким саме чином будуть реалізовуватися функції бухгалтерського обліку та поставлені перед ним завдання.

Ключові слова: методологія, бухгалтерський облік, система, теорія, метод, наука, понятійний апарат, концепція, філософія, проблема, алгоритм наукового пошуку.

Вступ та постановка проблеми. Методологія (від греч. вчення про способи, «шлях до будь-чого», «причина») – вчення про систему понять і їх відносин; систему базових принципів, методів, методик, способів і засобів їх реалізації в організації та побудові науково-практичної діяльності людей. Методологія бухгалтерського обліку є складовою методології економічної науки й дослідження інституційних змін та інших суспільних перетворень, спричиняють появу нових об'єктів, нових форм і властивостей, що потребують ідентифікації, оцінки.

Метод як «шлях до чого небудь», спосіб досягнення, сукупність пізнавальних операцій, дій, процедур, правил, прийомів, норм пізнання, спрямовується на пошук істини, спонукає рух до поставленої мети та направлений на вирішення конкретних завдань і досягнення бажаних результатів. Методи є елементами методології бухгалтерського обліку і водночас є реалізація завдань, які постають перед системою бухгалтерського обліку й уможливаються шляхом їх використання.

Методологія бухгалтерського обліку є складовою методології економічної науки. Методологія не може розглядатися ізольовано, вивчення змін облікової методології необ-

хідно здійснювати всебічно і постійно. **Ф. Ф. Бутинець** слушно зазначає: «Якщо методологія є генеральним шляхом пізнання, то методи вивчають, як саме йти цим шляхом. Методи характеризують складні пізнавальні процеси, що включають набір різних прийомів дослідження» [1, с. 384].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні вчені, теоретики і практики проявляють значний інтерес до методологічних основ системи бухгалтерського обліку. Що стосується історичного розвитку, побудови методології бухгалтерського обліку та становлення залишаються невирішеними.

Методологія стала темою дослідження багатьох науковців, з-поміж яких можна виділити Т. А. Бутинець, Ф. Ф. Бутинець, Н. А. Канцедал, Л. М. Кіндрацьку, Ю. А. Кузьминського, О. А. Лаговську, С. Ф. Легенчук, Н. М. Малюга, Т. Г. Маренич, М. С. Пушкар, С. В. Свірко, Я. В. Соколов, Л. О. Чайковська, Л. В. Чижевська.

Метою статті є дослідження сутності методології бухгалтерського обліку, вивчення його розвитку. Визначено такі **основні завдання**: дослідити розвиток наукового знання про організацію бухгалтерського обліку та довести її предметну самостійність, обґрунтувати кон-

цептуальні засади модернізації регулювання бухгалтерського обліку.

Результати дослідження. Підходи до визначення дефініції бухгалтерського обліку виділяє **Я. В. Соколов**, зауважуючи, що не існує такої дефініції, яка б найбільш вичерпно характеризувала об'єкт [2, с. 11–12].

Вчений виділяє три групи дефініцій, що відображають зміст бухгалтерського обліку:

1. **Методичний підхід** – ґрунтується на одному з перших визначень, запропонованих у 1494 р. Лукою Пачолі, що визначав **облік** як «ведення справ у належному порядку і як слід» згідно власного бачення торговця або його бухгалтера [3, с. 18]. Також відомим вважається визначення французького автора Г. Фора, запропоноване у 1910 р.: «бухгалтерський облік – це наука про методи реєстрації фактів господарського життя, що виконуються господарюючими особами» [4, с. 192]. Наведені визначення є досить загальними і схилиються до процедурного бачення змісту обліку, не розкриваючи його змісту. В цілому методичний підхід покликаний розкрити будову бухгалтерського обліку, його методи та інструменти

2. **Змістовний підхід** – ґрунтується на описі об'єктів обліку. Автори, що дотримувались цього підходу, стверджували, що бухгалтерський облік відображає фінансовий стан господарюючого суб'єкта. Відомий французький економіст **Ж. Фурастьє** за цим підходом визначав бухгалтерський облік як галузь сучасної науки, мета якої полягає в грошовому вираженні вартості майна підприємства та визначенні величини його власного капіталу. Вказаний підхід є вагомим з точки зору визначення облікових об'єктів, проте не враховує цілей ведення бухгалтерського обліку, які можуть варіюватися в залежності від груп користувачів інформації.

3. **Цільовий підхід** – сформований в кінці XIX ст. внаслідок розширення сукупності користувачів інформації та появи різних цільових груп, для яких готувалася бухгалтерська звітність.

Дослідження, що проводились вченими в середині та в кінці XIX ст., засвідчували трансформацію мети бухгалтерського обліку і перехід від ведення обліку як такого (з веденням книг, рахунків, обчислення капіталу, вартості майна тощо) до постановки цілей обліку під впливом цілей управління капіталом.

Я. В. Соколов вважає відправною точкою у формуванні цільового підходу дослідження Е. Пізані, який називав бухгалтерський облік наукою, що слідує законам права та економіки, здійснює обчислення задля того, щоб характеризувати функції управління із найменшими засобами досягати найбільшого економічного ефекту [5, с. 11–12].

Методологічне забезпечення стандартів бухгалтерського обліку не можливе без дотримання методології бухгалтерського обліку. Які дефініції дають вчені поняттю «методології бухгалтерського обліку»?

Т. А. Бутинець під методологією бухгалтерського обліку розуміє науку про методи наукового дослідження, тобто знання всієї сукупності прийомів і засобів теоретичного пізнання господарських явищ – об'єктів бухгалтерського обліку з точки зору їх законності, доцільності і достовірності. Він стверджує, що «...метод науки – це не те, що встановлено, а процес, що відбувається постійно, відвернений від суспільних явищ. А тому науковий метод, подібно самій науці, не піддається визначенню...» [6, с. 384].

На думку **Ю. А. Кузьмінського**, методологія – це вчення про методи пізнання, до яких належать: метод сукупності чотирьох пар: документація та інвентаризація, оцінка і калькуляція, рахунки і подвійний запис, баланс і звітність; методичні прийоми: індукція, дедукція, аналіз,

синтез, порівняння тощо; методики: конкретизація застосування методів та методичних прийомів [7, с. 59].

Л. В. Чижевська вказує на те, що «...методологія включає дослідження системи бухгалтерського обліку і утворення моделей обліку, а її специфічність полягає у двоїстому характері: методологія спрямована на дослідження предмета обліку і водночас облік як наука використовує загальну методологію науки» [8, с. 50–51].

М. С. Пушкар трактує поняття «методологія бухгалтерського обліку» як всеохоплююче знання про понятійний апарат бухгалтерського обліку, концепцію, внутрішню побудову, етапи становлення та розвитку «принципи й правила отримання, обробки, фіксації та передавання інформації, правил оцінки, ведення рахунків, критеріїв розмежування основних засобів та малоцінних і швидкозношуваних предметів, порядку нарахування амортизації і зносу, порядку обліку ремонтів, оцінки запасів та готової продукції, списання витрат майбутніх періодів, порядку визначення обсягу реалізації продукції» [9, с. 34].

До елементів системи бухгалтерського обліку **М. С. Пушкар** відносить носії інформації, рахунки, подвійний запис, оцінку господарських фактів, калькуляцію, інвентаризацію, бухгалтерський баланс, звітність, реєстри бухгалтерського обліку, форми обліку, способи обробки інформації [10, с. 42].

Розглядаючи питання методології бухгалтерського обліку, важливо розмежувати методи дослідження від елементів методу бухгалтерського обліку. **Л. М. Кіндрацька** вважає, що методологію фінансового обліку можна розглядати як сукупність принципів побудови конкретних методик обліку ... і формування узагальнених показників фінансової звітності. Методологію слід розуміти також як опис логічної системи взаємозв'язаних цілей та понять, що створюють підсистему фінансового обліку та звітності, поняття методології обліку є об'єднанням принципів, інструментів, процедур, що надалі формують основу конкретних облікових методик [11, с. 90, 148].

Відтак під методологією обліку дослідники переважно розуміють науку про методи дослідження. **Н. М. Малюга** констатує, що методологія конкретизується до певної методики і техніки дій: «методологія бухгалтерського обліку є системою знань про основи та структуру бухгалтерської теорії, про підходи до спостереження та реєстрації економічних явищ, узагальнення інформації про них, способи отримання знань, які об'єктивно відображають дійсність, що постійно змінюється з розвитком суспільства. Методологія дозволяє осмислити предмет полягає в її двоїстому характері: з одного боку, ми розглядаємо методологію, яка спрямована на дослідження предмета бухгалтерського обліку; з іншого боку, бухгалтерський облік як наука використовує загальну методологію науки, що досліджується, відновити історію та логіку його розвитку. Вона конкретизується до певної методики (порядку використання методів) і техніки дій (прийомів). Методологія бухгалтерського обліку є важливим інструментом регулювання економіки на всіх рівнях». Тобто під методологією бухгалтерського обліку слід розуміти науку про методи наукового дослідження, тобто знання всієї сукупності прийомів і засобів теоретичного пізнання господарських явищ – об'єктів бухгалтерського обліку з точки зору їх законності, доцільності і достовірності [12, с. 91, 478].

Наявні погляди щодо цього питання можна узагальнити так: методологія бухгалтерського обліку – це сукупність методів, прийомів для вивчення об'єкта, проте, без урахування інших компонентів методології, що виходять за межі сприйняття сталості.

Т. Г. Маренич пояснює систему бухгалтерського обліку як сукупність методологічних, методичних, організаційних, техніко-технологічних, економічних засобів і методів, інструментів та важелів впливу на отримання та перетворення економічної інформації [13, с. 25].

Елементами системи бухгалтерського обліку є предмет, суб'єкт, об'єкт дослідження, які взаємодіють у рамках цілісної системи, встановлюють між собою стійкий внутрішній зв'язок, формуючи структуру цієї системи, вважає **Т. А. Гоголь**. Методологія бухгалтерського обліку – це «дослідження системи бухгалтерського обліку, за допомогою комплексу методів і засобів, встановлення принципів і способів організації побудови теоретичної та практичної діяльності, встановлення внутрішньої впорядкованості окремих елементів системи бухгалтерського обліку, узгоджених і впорядкованих між собою в часі та просторі» [14, с. 89–90].

Перевагою цієї теорії є уточнення поняття методології бухгалтерського обліку, що виокремлює структурні елементи, етапи процесу, методи і способи дослідження та завдання. Більшість науковців схиляється до розгляду бухгалтерського обліку як системи, кожен з них пропонує власний склад елементів такої системи, застосовуючи при цьому різні підходи.

За системним підходом кожна система складається з елементів, між якими утворюються стійкі зв'язки. Відповідно уточнення структури системи бухгалтерського обліку дозволяє визначити природу таких елементів та специфіку взаємозв'язків між ними.

Ю. А. Кузьмінський систему бухгалтерського обліку розглядає як сукупність методів та методик їх застосування, форм, за якими він ведеться: «метод бухгалтерського обліку як ... послідовне застосування пар методів: документації та інвентаризації, оцінки та калькуляції, рахунків та подвійного запису, балансу і звітності для моделювання предмета і відображення інформації про нього» [15, с. 9–11].

Як стверджує **Л. О. Чайковська**, призначення методології бухгалтерського обліку як складної, динамічної, цілісної системи способів і прийомів різних рівнів полягає в тому, щоб на основі відповідних принципів (припущень і вимог) забезпечити побудову ефективної системи бухгалтерського обліку, розвиток тих чи інших прийомів обробки облікової інформації [16, с. 14]. Відповідно, виходячи з концепції системоутворення методологія бухгалтерського обліку повинна розглядатися в якості самостійної облікової підсистеми.

Методологія являє собою філософське вчення про метод пізнання і перетворення дійсності; використання принципів світогляду до процесу пізнання. Поняття «методологія», згідно **М. В. Корягіну** та **П. О. Куцику**, має два основні значення: система визначених способів та прийомів, які застосовуються в тій чи іншій сфері діяльності, вчення про цю систему, загальна теорія методу, теорія в дії. Методологія бухгалтерського обліку здійснює безпосередній вплив на практику обліку шляхом розвитку та видозміни методів, прийомів, способів та підходів до виконання облікових процедур. Для забезпечення ефективного функціонування облікової системи, методологічний інструментарій потребує глибокого дослідження і системного визначення [17, с. 14–15].

Перевагою цієї теорії є уточнення поняття методології бухгалтерського обліку, що виокремлює структурні елементи, етапи процесу, методи і способи дослідження та завдання. Більшість науковців схиляється до розгляду бухгалтерського обліку як системи, кожен з них пропонує власний склад елементів такої системи, застосовуючи при цьому різні підходи.

Розвиток інформаційних технологій та їх активне впровадження в середовище бухгалтерського обліку сприяло видозміні підходу до трактування бухгалтерського обліку як системи. Зокрема, **В. Ф. Палій** та **Я. В. Соколов** наголошують, що бухгалтерський облік можна розглядати виключно як систему: по-перше, він базується на певних постулатах; по-друге, висновки, які можна зробити з його даних, впливають безпосередньо з життя, з цих постулатів; і по-третє, бухгалтерський облік показує і може показувати не що було і що буде в господарстві, а тільки те, що отримало відображення під час виконання умов постулатів [18]. **В. Ф. Палій** та **Я. В. Соколов** акцентують увагу на процесах реєстрації, групування та інтерпретації даних (аналізу).

Є. В. Мних зміст бухгалтерського обліку розкриває як сукупність процесів спостереження, вимірювання, реєстрації, групування й узагальнення фактів господарської діяльності [19, с. 360].

Триаду таких методів бухгалтерського обліку запропоновано в праці **О. А. Лаговської**. Досліджуючи дане питання, **О. А. Лаговська** запропонувала розглядати методи бухгалтерського обліку у вигляді триади [20, с. 266].

Триада методів бухгалтерського обліку

1) **філософські методи** окреслюють загальні принципи дослідження та не мають безпосереднього зв'язку з предметом бухгалтерського обліку та його специфікою (діалектичний, метафізичний, аналітичний, феноменологічний, герменевтичний, раціоналізм, ірраціоналізм тощо);

2) **загальнонаукові методи** застосовуються у всіх науках, однак їх використання відбувається на певних етапах наукового пізнання. Загалом, дані методи можна класифікувати залежно від рівнів пізнання на 3 групи: методи емпіричного рівня дослідження (спостереження, вимірювання, опис, експеримент тощо), методи теоретичного рівня дослідження (аксіоматизація, ідеалізація, сходження від абстрактного до конкретного, історичний, логічний тощо) та теоретико-емпіричні методи (формалізація, узагальнення, аналогія, моделювання, індуктивний метод, дедуктивний метод, аналіз, синтез);

3) **приватно-наукові методи**, що застосовуються в бухгалтерському обліку, можна представити в розрізі двох рівнів: методологічної інтеграції та іманентному (обмеженому предметом вивчення).

Таким чином, методологічний інструментарій бухгалтерського обліку є сукупністю філософських, загальнонаукових та приватно-наукових методів, які в сукупності складають багаторівневу концепцію методів бухгалтерського обліку. У процесі відображення господарської діяльності економічного суб'єкта використовують методи індукції (від часткового до загального, від окремих фактів до узагальнення) та дедукції (від загального до часткового, від загальних суджень до окремих або інших висновків). У практиці бухгалтерського обліку більше прикладів індукції, оскільки господарські операції спочатку розкривають зміст мікропроцесів і лише потім відбувається їх групування й узагальнення у звітності. Методи індукції і дедукції тісно пов'язані з методичними прийомами: синтезом та аналізом, які відповідно виявляються в синтетичному та аналітичному обліках [20, с. 266–267].

Для **О. В. Павелко** розкриття сутності бухгалтерського обліку, використовує загальнонаукові методи: діалектичний, історичний та системний підходи, метод індукції та дедукції. Діалектичний метод дає змогу вивчати облік у сукупності процесів, що видозмінюються та взаємозалежні; історичний підхід розглядає облік як продукт історичного становлення та розвитку потреб людини і суспільства; системний підхід визначає облік як внутрішньо структурований і організований об'єкт [21, с. 384].

Власне відправною точкою у розв'язанні методологічних проблем обліку, алгоритмом наукового пошуку, згідно **Н. А. Канцедал**, можна представити наступним чином:

1) обґрунтування умов, що спричиняють методологічну проблему;

2) уточнення відповідного об'єкта обліку;

3) ідентифікація особливостей визнання об'єкта обліку, а також кількісних та якісних параметрів, що мають суттєвий вплив на його оцінку;

4) дослідження актуальних законодавчих вимог, якими регламентується облік такого об'єкта;

5) дослідження інституційного середовища об'єкта обліку (економічної та соціальної значимості об'єкта з точки зору вимог, потреби у інформації й економічного інтересу окремих інститутів, ступеня впливу інститутів на об'єкт);

6) розробка нових науково обґрунтованих способів облікового відображення об'єкта та пов'язаних з ним фактів господарського життя з дотриманням принципу взаємодії та взаємозалежності елементів методу бухгалтерського обліку;

7) дослідження відповідності таких розробок законодавчим нормам та оцінка реальності їх практичного застосування;

8) систематизація пропозицій, обґрунтування ефективності пропонованих нововведень та їх практичної значимості [22, с. 17].

У методології наукових досліджень виділяють два рівня пізнання:

1) теоретичний – висунення і розвиток наукових гіпотез і теорій, формулювання законів та виведення з них логічних наслідків, зіставлення різних гіпотез і теорій;

2) емпіричний – спостереження і дослідження конкретних явищ, експеримент, а також групування, класифікація та опис результатів дослідження. Як зазначає **С. Ф. Легенчук** [23, с. 206], емпіричні методи орієнтовані на дослідження зовнішніх зв'язків і сторін об'єктів, явищ і залежностей між ними, в результаті чого виявляються емпіричні залежності.

Визначальною особливістю емпіричного дослідження є безпосередня практична взаємодія з об'єктом, що вивчається, чуттєвий контакт, внаслідок чого пізнається природа об'єкта, його властивості і особливості. У теоретичному дослідженні відсутня безпосередня взаємодія з об'єктами, відбувається опосередковане дослідження на основі мисленнєвого експерименту, а не реального. Теоретичним методам притаманна понятійна реконструкція, яка передбачає перетворення емпіричних об'єктів на теоретичні ідеальні об'єкти, з яких в подальшому може бути сконструйована теоретична чи концептуальна модель.

Згідно **С. В. Свірко**, методика – сукупність взаємопов'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи; методологія – вчення про науковий метод пізнання і перетворення світу, його філософська, теоретична основа; сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта їх пізнання; практика – діяльність людей, спрямована на перетворення матеріального світу; теорія – логічне узагальнення досвіду, суспільної практики, яке ґрунтується на глибокому проникненні в суть досліджуваного явища та розкриває його закономірності; учення про певну сукупність явищ, галузь знань, створене на підставі такого узагальнення; сукупність узагальнених положень, які становлять певну науку чи розділ науки. Проекція цих категорій на бухгалтерський облік здійснюється під кутом суми пізнавального та виконавчого векторів, які в сукупності їх впливу формують уявлення про цю складну систему як певний вид діяльності та галузь науки одночасно [24].

Зупинимось на питанні розмежування категорій «теорія», «методологія», «методика» та «практика бухгалтерського обліку», які мають різний ступінь узагальнення і деякою мірою відірваний від контексту системи бухгалтерського обліку. Недоліки наведених визначень можна пояснити, згідно **Т. Г. Камінської**, використанням авторами в дослідженні елементів індуктивного мислення, яке реалізується в розгляді даних функціональних понять від первісних до загальних [25, с. 362].

Одним з напрямів розвитку бухгалтерського обліку та його методології є виділення у складі загальної системи окремих облікових підсистем фінансового, управлінського, податкового обліку (податкових розрахунків), статистичного обліку. Така тенденція має переважно практичне спрямування та обумовлена необхідністю в межах господарюючого суб'єкта організувати бухгалтерський облік таким чином, щоб забезпечити інформаційні потреби управлінського персоналу, акціонерів, інвесторів, фінансових установ, державних органів в цілях оподаткування, а також в цілях статистичного зведення даних.

Поділ загальної системи бухгалтерського обліку та самостійний розвиток його підсистем має як прибічників, так і супротивників. Вчені, що підтримують такий поділ зауважують на появі якісно відмінних груп користувачів інформації, які потребують організації окремих інформаційних систем з використанням власних методів збору та обробки інформації, реєстрів і форм для зведення даних, формуванням особливих звітів. Вказані підсистеми бухгалтерського обліку науковці називають його видами, хоча в нормативних документах такий поділ на види не затверджений [25, с. 370].

Супротивники такого поділу говорять про його умовність, оскільки фінансовий, управлінський, податковий, статистичний облік в переважній більшості випадків ведеться на підприємстві єдиним структурним підрозділом – бухгалтерською службою, вказані підсистеми базуються на одних і тих же первинних документах, та лише в своєму поєднанні формують повну й детальну інформацію про стан і результати діяльності підприємства та надають відомості, які можуть бути належним обґрунтуванням управлінських рішень.

Незважаючи на те, що більшість науковців схиляється до розгляду бухгалтерського обліку як системи, кожен з них пропонує власний склад елементів такої системи.

Згідно теорії системного аналізу, система складається з підсистем, які, в свою чергу, можна розкласти на компоненти та елементи, що характеризуються наявністю внутрішніх та зовнішніх зв'язків. Враховуючи історичний процес формування системи бухгалтерського обліку та сучасних трансформацій у ній, в якості головних складових облікової системи слід розглядати теоретичну, методологічну, практичну й організаційну. Теоретична підсистема системи бухгалтерського обліку містить такі елементи, як понятійний апарат, класифікації об'єктів обліку, історичні аспекти становлення та розвитку бухгалтерського обліку, облікові концепції, економічні підходи та теорії, парадигми [25, с. 370].

Висновки. Методологія бухгалтерського обліку, його наукова інтерпретація стали метою дослідження. Методологія бухгалтерського обліку – це комплексне, динамічне поняття, основним компонентами якого є: предмет бухгалтерського обліку, об'єкти бухгалтерського обліку, функції бухгалтерського обліку, метод бухгалтерського обліку та його елементи.

Як самостійна галузь наукових знань, бухгалтерський облік має власні спеціальні методи, що забезпечують виконання його завдань, дослідження предмета обліку

та вивчення об'єктів. Спеціальні методи бухгалтерського обліку, які властиві виключно цій науці, включають документування, оцінку, калькулювання, рахунки і подвійний запис. Вони складаються з елементів, при цьому метод не можна розглядати як сукупність прийомів та способів, їх слід вивчати як систему зі складними багаторівневими зворотними зв'язками.

Загалом автори, науковці поділяють підходи до побудови методології бухгалтерського обліку на процедурний

та адитивний. Спостерігається виділення різних підходів до побудови методології бухгалтерського обліку. Кожен з них має власну специфіку визначення методологічних складових і розкриття їх змісту, що пов'язане з вибором характеру розкриття структури облікової методології та визначення її складових.

Методологія – це сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в науці; вчення про методи пізнання та перетворення дійсності.

Список використаних джерел:

1. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський фінансовий облік. Житомир : ПП «Рута», 2016. 832 с.
2. Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета. Москва : Финансы и статистика, 2003. 496 с.
3. Пачоли Л. Трактат о счетах и записях. Москва: Финансы и статистика, 1994. 319 с.
4. Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета. Москва : Финансы и статистика, 2003. 496 с.
5. Соколов Я. В. Основы теории бухгалтерского учета. Москва : Финансы и статистика, 2003. 496 с.
6. Бутинець Т. А. Документування господарських фактів: теорія, методологія, комп'ютеризація. Житомир : ЖІТІ, 1999. 412 с.
7. Кузьмінський Ю. А. Методологія бухгалтерського обліку в контексті реформування. *Фінанси України*. 2006. № 8. С. 59–64.
8. Чижевська Л. В. Бухгалтерський облік як професійна діяльність: теорія, організація, прогноз розвитку : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2007. 528 с.
9. Пушкар М. С. Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічні аспекти) : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 1999. 422 с.
10. Пушкар М. С. Філософія обліку : монографія. Тернопіль : Карт-бланш, 2002. 156 с.
11. Кіндрацька Л. М. Бухгалтерський облік у банках: методологія і практика. Київ : КНЕУ, 2002. 286 с.
12. Малюга Н. М. Бухгалтерський облік в Україні: теорія й методологія, перспективи розвитку. Житомир : ЖДТУ, 2005. 548 с.
13. Маренич Т. Г. Сутність бухгалтерського обліку як системи економічного регулювання. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2009. № 2. С. 21–26.
14. Гоголь Т. А. Методологія бухгалтерського обліку як напрямок наукових досліджень в інноваційній економіці. *Галузева, міжгалузева та регіональна економіка*. 2010. № 14. С. 84–91.
15. Кузьмінський Ю. А. Що таке система бухгалтерського обліку? *Бухгалтерський облік і аудит*. 2006. № 6. С. 8–11.
16. Чайковская Л. А. Современные концепции бухгалтерского учета (теория и методология) : автореферат дис. на соискание науч. степени д-ра. экон. наук : 08.00.12. Москва, 2007. 46 с.
17. Корягін М. В., Куцик П. О. Концептуальний розвиток методології бухгалтерського обліку : монографія. Львів : ЛКА, 2015. 239 с.
18. Палий В. Ф. АСУ и проблемы теории бухгалтерского учета. Москва : Изд-во «Финансы и статистика», 1981. 224 с.
19. Мних С. В. До питання визначення методологічних рівнів економічного аналізу. *Економічний аналіз*. 2010. № 6. С. 360–362.
20. Лаговська О. А. Метод бухгалтерського обліку: зміст та структура елементів. *Науковий вісник. Серія: Економіка*. 2011. № 32. С. 264–269.
21. Павелко О. В. Методологія обліку фінансових результатів основної діяльності будівельних підприємств: гносеологічний аспект: гносеологічний аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія Економіка*. 2019. № 14. С. 131–137.
22. Канцедал Н. А. Наукова інтерпретація методології обліку у працях корифеїв бухгалтерської думки. *Облік і фінанси*. 2018. № 2. С. 16–23.
23. Легенчук С. Ф. Структура наукової теорії в бухгалтерському обліку: філософський аналіз. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, аналізу та контролю*. 2010. № 2. С. 205–215.
24. Свірко С. В. Проблеми ідентифікації змістовного наповнення відповідних положень бухгалтерського обліку. *Фінанси, облік і аудит*. 2009. № 13. С. 292–293.
25. Камінська Т. Г. Методологія бухгалтерського обліку та контролю як їх гносеологічний базис. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 8. С. 360–371.

References:

1. Butynets' F. F. (2016). Bukhhalters'kyu finansovyy oblik. Zhytomyr: PP «Ruta», 832 p.
2. Sokolov Ya. V. (2003). Osnovy teoryu bukhhalterskoho ucheta. Moscow: Finansy y statystyka, 496 p.
3. Pacholy L. (1994). Skarby i nozhytsi. Moscow: Finansy y statystyka, 319 p.
4. Sokolov Ya. V. (2003). Osnovy teoryu bukhhalterskoho ucheta. Moscow: Finansy y statystyka, 496 p.
5. Sokolov Ya. V. (2003). Osnovy teoryu bukhhalterskoho ucheta. Moscow: Finansy y statystyka, 496 p.
6. Butynets' T. A. (1999). Dokumentuvannya hospodars'kykh faktiv: teoriya, metodolohiya, komp'yuteryzatsiya. Zhytomyr: ZHITI, 412 p.
7. Kuz'mins'kyu Yu. A. (2006). Metodolohiya bukhhalters'koho obliku v konteksti reformuvannya. *Finansy Ukrayiny*, no. 8, pp. 59–64.
8. Chyzhevs'ka L. V. (2007). Bukhhalters'kyu oblik yak profesiyna diyal'nist': teoriya, orhanizatsiya, prohnnoz rozvytku: monohrafiya. Zhytomyr: ZHDTU, 528 p.
9. Pushkar M. S. (1999). Tendentsiyi ta zakonomirnosti rozvytku bukhhalters'koho obliku v Ukrayini (teoretyko-metodolohichnyy aspekt). Ternopil': Ekonomichna dumka, 422 p.
10. Pushkar M. S. (2002). Filosofiya obliku: monohrafiya. Ternopil': Kart-blansh, 156 p.
11. Kindrats'ka L. M. (2002). Bukhhalters'kyu oblik u bankakh: metodolohiya i praktyka. Kyiv: KNEU, 286 p.
12. Malyuha N. M. (2005). Bukhhalters'kyu oblik v Ukrayini: teoriya y metodolohiya, perspektyvy rozvytku. Zhytomyr: ZHDTU, 548 p.

13. Marenych T. H. (2009). Sutnist' bukhhalters'koho obliku yak systemy ekonomichnoho rehulyuvannya. *Bukhhalters'kyy oblik i audyt*, no. 2. pp. 21–26.
14. Hohol' T. A. (2010). Metodolohiya bukhhalters'koho obliku yak napryamok naoklidzhen' v innovatsiyniy ekonomitsi. *Haluzeva, mizhhaluzeva ta rehional'na ekonomika. Vcheni zapysky*, no. 14. pp. 84–91.
15. Kuz'mins'kyy Yu. A. (2006). O takiy systemi bukhhalters'koho obliku? *Bukhhalters'kyy oblik i audyt*, no. 6. pp. 8–11.
16. Chaykovskaya L. A. (2007). Suchasni kontseptsiyi bukhhalterskoho ucheta (teoriya i metodolohiya): avtoreferat dys. na soyskanye nauch. stupeni d-ra. ekon. nauk: 08.00.12. Moscow, 46 p.
17. Koryahin M. V., Kutsyk P. O. (2015). Kontseptual'nyy rozvytok metodolohiyi bukhhalters'koho obliku: monohrafiya. L'viv: LKA, 239 p.
18. Paly V. F. (1981). ASU y problemy teoryy bukhhalterskoho ucheta. Moscow: Yzd-vo "Finansy i ttatystyka", 224 p.
19. Mnykh Ye. V. (2010). Do pytannya vyznachennya metodolohichnykh rivniv ekonomichnoho analizu. *Ekonomichnyy analiz*, no. 6, pp. 360–362.
20. Lahovs'ka O. A. (2011). Metod bukhhalters'koho obliku: zmist ta struktura elementiv. *Naukovyy visnyk. Seriya: Ekonomika*, no. 32, pp. 264–269.
21. Pavelko O. V. (2019). Metodolohiya obliku finansovykh rezul'tativ osnovnoyi diyal'nosti budivel'nykh pidpryemstv: hnoseolohichnyy aspekt. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya»*, seriya *Ekonomika*, no. 14, pp. 131–137.
22. Kantsedal N. A. (2018). Naukova interpretatsiya metodolohiyi obliku u robotakh koryfeyiv bukhhalters'koyi dumky. *Oblik i finansy*, no. 2, pp. 16–23.
23. Lehenchuk S. F. (2010). Struktura naukovoyi teoryi v bukhhalters'komu obliku: filosof's'kyy analiz. *Problemy teoryi ta metodolohiyi bukhhalters'koho obliku, analizu ta kontrolyu*, no. 2, pp. 205–215.
24. Svirko S. V. (2009). Zvil'neniya vid zahal'noho byudzhetu Ches'koyi Respubliki. *Finansy, oblik i audyt*, no. 13, pp. 292–293.
25. Kamins'ka T. H. (2015). Metodolohiya bukhhalters'koho obliku ta kontrol' yak yikh hnoseolohichnyy bazys. *Aktual'ni problemy ekonomiky*, no. 8, pp. 360–371.

GENESIS OF SCIENTIFIC INTERPRETATION “METHODOLOGY OF ACCOUNTING”

Summary. The concepts of "theory", "methodology", "methodology" have been identified within the framework of such an instrument of epistemology, which is scientific terminology. Epistemology is a theory of scientific knowledge, one of the components of philosophy. It studies the laws and possibilities of cognition, explores the steps, forms, methods and means of the process of cognition, conditions and criteria for the truth of scientific knowledge. And methodology is part of epistemology, which studies the process of scientific activity. The method as a "path to something", a way to achieve, a set of cognitive operations, actions, procedures, rules, techniques, norms of knowledge, is aimed at finding the truth, encourages movement towards the goal and aims to solve specific problems and achieve desired results. Methods are elements of the accounting methodology and at the same time are the implementation of tasks that face the accounting system and are made possible by their use. Spiritual or practical human activity, cognitive or transformative, individual or collective, ie the development of the world by man, is always accompanied by the use of certain methods. Methodological function is one of the main functions of philosophical theory. The article presents the scientific understanding of some scientists on the methodology of accounting. The evolution of elements of the accounting method is investigated in the article. The concept of method is revealed in different ways in textbooks and textbooks on accounting theory. Some authors understand the method of accounting as a set of techniques and methods by which accounting is carried out. Other methods of accounting are presented as a system of such techniques, only list and describe in detail its components. Accounting methodology is the fundamental basis and basis for the development of accounting science. The accounting methodology needs to be thoroughly transformed and modified. Individual elements of the method of accounting are not independent, isolated from others, but on the contrary are organically interconnected, are in continuous interaction and constitute the method of accounting only in its unity. The use of a system of such methodological tools as principles, methods, techniques, techniques and procedures allows to reveal the content and nature of the study of the subject of accounting.

Key words: methodology, accounting, system, theory, method, science, conceptual apparatus, concept, philosophy, problem, scientific search algorithm.

Когут-Ференс О. І.

кандидат економічних наук,

доцент кафедри міжнародних економічних відносин

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Kohut-Ferens Oksana

PhD in Economics,

Associate Professor of International Economic Relations Department

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

ГЛОБАЛЬНІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СВІТОВОГО ЕНЕРГЕТИЧНОГО РИНКУ

Анотація. В статті досліджено ключові особливості регулювання функціонування світового енергетичного ринку за посередництвом міжнародних організацій. Розглянуто твердження науковців відносно фундаментальних особливостей роботи міжнародних організацій в глобальному регулюванні функціонування світового енергетичного ринку. Встановлено, що світові енергетичні ринки швидко трансформуються. В статті обґрунтовано структуру міжнародної енергетики в контексті регулювання функціонування світових енергетичних ринків. В ході дослідження встановлено, що ключовими завданнями регулювання функціонування світового енергетичного ринку в глобальних масштабах є: підтримання стабільності функціонування світового енергетичного ринку в довгостроковій перспективі; споживання енергетичних ресурсів за принципами врахування потреб екології.

Ключові слова: енергетика, енергетичні ресурси, міжнародні організації, регулювання, світовий енергетичний ринок, енергетична безпека.

Вступ та постановка проблеми. Енергетика як основа цивілізації впливає на напрямки та темпи економічного та соціального розвитку світу, його безпеку та міжнародні відносини. Практично всі сторони людського життя тією чи іншою мірою пов'язані з перетворенням та використанням енергії. Забезпечення їжею, одягом, спорудження житла та підтримання в них комфортних умов, транспорт вантажів та переміщення людей, зв'язок та обмін інформацією – далеко не повний перелік сфер діяльності, потребують витрат енергії. Світові енергетичні ринки швидко трансформуються. Технологічний прогрес створює принципово нові можливості у виробництві, транспортуванні та споживанні енергії, посилюється міжпаливна конкуренція, змінюються підходи до регулювання енергетичних ринків, диверсифікується склад використовуваних енергоресурсів, основні учасники ринку переглядають свої стратегії. Світова енергетика у XXI столітті стоїть на порозі гігантських перетворень. Високі ціни на енергоносії на початку сторіччя підштовхнули науково-технічний прогрес, що призвело не тільки до підвищення міжпаливної конкуренції, а й до зростання конкуренції між традиційними та нетрадиційними джерелами вуглеводнів, а також інтенсифікували процеси енергозбереження, обмежуючи тим самим темпи зростання світового енергоспоживання. У ці роки світовим співтовариством була артикульована проблема необхідності запобігання змінам клімату, що стала драйвером зусиль щодо обмеження ролі вихопного палива. При цьому стрімко змінюється сама архітектура світових енергетичних ринків, перерозподіляються ролі між основними їх учасниками, з'являються нові гравці та формуються нові регіональні ринки, а чинні змінюють правила свого функціонування. Отже, враховуючи зазначене надзвичайно актуальними стають питання відносно чітких механізмів регулювання функціонування світового енергетичного ринку та визначення відповідних структур, що здійснюють таке регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню ключових питань міжнародного регулювання сві-

тового енергетичного ринку присвятили велику кількість наукових досліджень як вітчизняні так і закордонні науковці такі як: Veerroot M. [2], Білоцький С. [3], Юр'єва П. Б. [4] та інші представники міжнародних організацій з питань регулювання функціонування світового енергетичного ринку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток глобальної економіки характеризується посиленням конкурентної боротьби за не відновлювані ресурси. Світовий енергетичний ринок лідирує в структурі торгівлі міжнародної за вартісними характеристиками. Порівнюючи світовий енергетичний ринок із іншими ринками галузевими, варто зазначити, що він має більшу залежність від кон'юнктури глобальної економіки, демографічного стану в світі, геополітичного стану та ін. Коливання світової економіки першочергово відображаються на ринках енергоресурсів. Таким чином дослідження стану регулювання світового енергетичного ринку на міжнародному рівні має надзвичайну актуальність. Саме регулювання функціонування світового енергетичного ринку на міжнародному рівні дасть можливість ефективно вирішувати глобальні проблеми розподілу енергетичних ресурсів, спонукає до раціонального їх використання дасть змогу встановлювати ключові засади енергетичної безпеки в світі.

Метою статті виступає дослідження стану та перспектив розвитку міжнародного регулювання світового енергетичного ринку.

Результати дослідження. Розвитком енергетики та прогнозом її функціонування зацікавлені не лише енергетичні компанії, а й інші учасники ринку. Першочерговими факторами при цьому є економічні механізми, що регулюють світові енергетичні ринки, причому не такі важливі цифри, що лежить в їх основі, а розуміння проблем видобутку та споживання енергоресурсів. Важливо розуміти провідну роль, яку можуть відігравати ринки та глибоко продумана політика у вирішенні двоїстої проблеми: як задовольнити енергетичні потреби наростаючої кількості населення, і як це зробити безпечно та стійко. Сучасну

економіку енергетичної галузі продовжують формувати такі тенденції, як індустріалізація, урбанізація та автоматизація. Ці тенденції пов'язані з:

- збільшенням обсягу споживаної енергії та зростанням споживчого попиту;
- підвищенням ефективності видобутку та споживання енергії;
- зростаючою диверсифікацією джерел енергії.

Для великої кількості країн світу енергетика виступає основою економічного, соціального та політичного розвитку. Кінець ХХ століття ознаменувався зміцненням взаємовідносин в сфері енергетики, насамперед як наслідок кризових станів, котрі дали поштовх до значних потрясінь світового господарства в цілому. Бажання розв'язати зазначені проблеми спонукало до активізації глобальної міжнародної енергетичної політики.

В умовах кардинальних перетворень котрі відбуваються на світових енергетичних ринках актуальності набуває оновлення та вдосконалення міжнародного регулювання енергетичної співпраці. Розглянемо предметно структуру міжнародної енергетики в контексті регулювання функціонування світових енергетичних ринків рис. 1.

Аналіз міжнародної практики свідчить про те, що міждержавні організації повинні відповідати певним ознакам, а саме мати установчий міжнародний договір, постійні органи, а також поважати суверенітет країн-членів.

Серед організацій загальної компетенції, в яких велика увага приділяється глобальним економічним, включаючи енергетичні, проблемам є ООН. Насамперед її діяльність належить до проблем докільця планетарного масштабу. Це знайшло своє відображення у прийнятій делегаціями понад 160 держав на конференції в Ріо-де-Жанейро Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, у розвиток якої у грудні 1997 року у Кіото (Японія) було підписано Протокол про зміну клімату. В даний час відбувається процес розвитку інститутів та міжнародно-правової бази світової кліматичної політики, безпосередньо з глобальної енергетикою. Цікаво відзначити, що у 70-ті роки минулого століття низка країн виступала за створення всесвітньої енергетичної організації під егідою ООН.

Організація країн-експортерів нафти ОПЕК: «це міжнародна міжурядова організація, яка створена нафтови-

добувними державами для стабілізації цін на нафту. До складу даної організації входять країни: Алжир, Ангола, Венесуела, Габон, Іран, Ірак, Кувейт, Катар, Лівія, Об'єднані Арабські Емірати, Нігерія, Саудівська Аравія і Еквадор. Штаб-квартира ОПЕК знаходиться у Відні. Генеральним секретарем цієї організації з 1 серпня 2016 року є Мохаммед Баркіндо» [1].

Ключова мета організації країн-експортерів нафти: «полягає в координації діяльності та вироблення спільних напрямків політичних дій в питаннях видобутку нафти країнами-учасниками, а також стабілізація цін на нафту, забезпечення стабільних нафтових поставок споживачам і отримання віддачі від інвестицій нафтової галузі. Під контролем країн-учасниць ОПЕК знаходиться близько 79 % запасів нафти всього світу. На частку цих країн припадає також 44 % загальносвітового видобутку нафти і орієнтовно половина її світового експорту» [1].

З метою захисту національних енергетичних інтересів, відносно забезпечення енергетичної безпеки внаслідок збільшення цін та обмеження обсягів реалізації енергетичних ресурсів країнами ОПЕК (Організації країн – експортерів нафти) в результаті нафтової кризи 1973–1974 років у 1974 році в Парижі створено автономний міжнародний орган Міжнародне енергетичне агентство (ІЕА).

Бірепот М. акцентує увагу на тому, що: «МЕА входить до Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), але діє автономно. Агентство об'єднує 28 країн Європи, Північної Америки та Південно-Східної Азії, та виражає інтереси переважно економічно розвинених країн, які є імпортерами енергоносіїв. Вищим органом МЕА, який приймає рішення, є Керівна рада у складі високо посадовців країн-членів, зокрема, міністрів, відповідальних за енергетику» [2].

Білоцький С. зауважив, що: «МЕА виступає як міжурядова організація координаційного типу й багато в чому обмежена стосовно нормотворення та правозастосування, що пояснюється її органічним зв'язком з ОЕСР через делегування МЕА повноважень Ради ОЕСР у сфері енергетики» [3, с. 411].

Юр'єва П. Б. звертає увагу на те, що: «від моменту заснування Агентства мало на меті координацію політик держав у енергетичній сфері. У 1974 р. було укладено

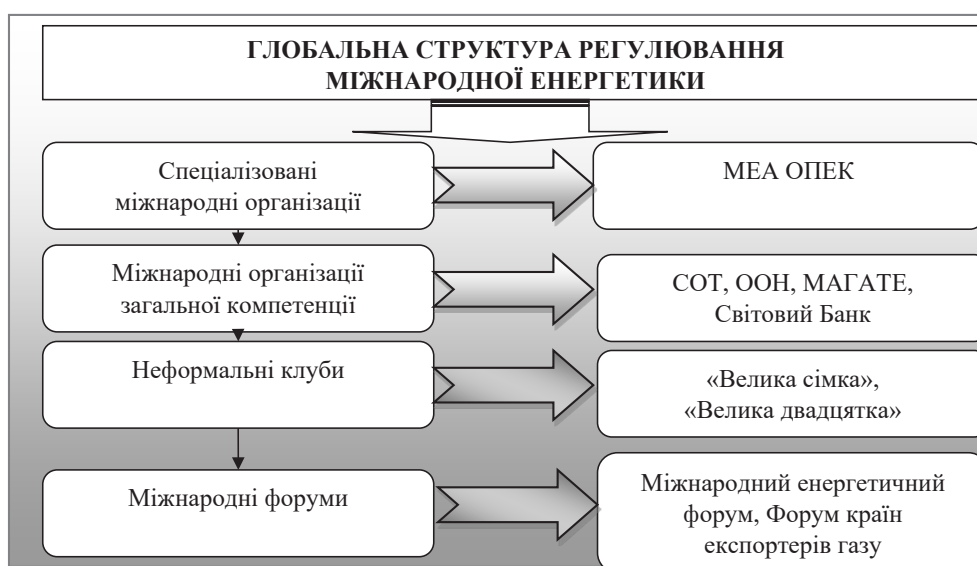

Рис. 1. Глобальна структура регулювання міжнародної енергетики

Джерело: сформовано автором

Угоду про міжнародну енергетичну програму, яка передбачала: встановлення мінімального рівня запасів нафти та нафтопродуктів, рівних 70-денному імпорту за відповідний період попереднього року (пізніше до 90 днів), а також гнучкий порядок перерозподілу надлишків нафти та нафтопродуктів між країнами-членами у разі потреби та максимальну частку однієї країни-постачальника енергоносіїв обсягом 35% від усього імпорту» [4, с. 86].

МЕА є ініціатором інновацій у сфері енергетики: «в останні роки експерти МЕА активізували аналіз та прогнозування світового ринку природного газу, звертаючи велику увагу на збільшення міжнародної торгівлі зрідженим газом, що впливає на рівень цін інших енергоносіїв. Важливе місце серед функцій МЕА посідає вжиття заходів щодо підвищення ефективності використання вугілля, оптимізації споживання природного газу, гідро електроенергії та, у певних рамках, атомної енергії. Протягом останнього часу спостерігається також прагнення МЕА впливати на політику ОПЕК (організація, що неодноразово рекомендувала впливовим її членам збільшити видобуток нафти та утриматися від підвищення цін)» [5].

Отже, підсумовуючи вищенаведене варто наголосити на тому, що МЕА має значний вплив на регулювання світового енергетичного ринку, в першу чергу за рахунок цінового механізму та всіх ланок постачання та реалізації енергоресурсів.

Посилення міжнародного регулювання світового енергетичного ринку започаткувалося наприкінці ХХ століття: «першим широкоформатним багатостороннім міжурядовим документом в галузі регулювання світового енергетичного ринку є Європейська енергетична хартія, підписана в Гаазі 17 грудня 1991 р. Хартія окреслила ключові шляхи співробітництва, а саме: розвиток торгівлі енергоресурсами при відкритому та конкурентному ринку енергетичних продуктів, матеріалів, обладнання та послуг; доступ на комерційних умовах до енергоресурсів; координація енергетичної політики та стабільність правової бази для розробки ресурсів; спільні заходи щодо забезпечення ефективності використання енергії, охорони навколишнього середовища та безпеки ядерної енергетики» [6].

Початок ХХІ століття ознаменувався приєднанням до регулювання міжнародного енергетичного ринку вищого міжнародного форуму «Велика вісімка». На засіданні «Великої вісімки» було встановлено: «необхідність вирішення ряду серйозних та взаємопов'язаних проблем, що включали високі та нестійкі ціни на нафту, зростаючий попит на енергоресурси, зростаюча залежність багатьох

країн від їх імпорту, потреба в величезних інвестицій та ін. Загалом, рішення Великої вісімки на початку ХХІ століття стосувалась декількох основних напрямків, а саме: забезпечення великих капіталовкладень в енергетику для підтримки адекватної відповіді на зростаючий попит на енергоресурси; створення та підтримання сприятливих умов для залучення інвестицій у енергетичний сектор та ужиття ефективних заходів щодо виконання контрактних зобов'язань; запровадження на національному та міжнародному рівнях заходів, що сприятимуть використанню поновлюваних та альтернативних джерел енергії, підвищенню віддачі родовищ та ін. регулювання ринку за допомогою підвищення енергоефективності та енергозбереження; обміну передовим досвідом у всіх ланках виробничо-збутового ланцюжка; встановлення національних цілей зниження енергоємності розвитку та створення суворих стандартів енергоефективності, фінансових та податкових стимулів для впровадження новітніх технологій» [7].

Варто наголосити на тому, що регулювання відокремлених спеціалізованих секторів енергетичного ринку здійснюють міжнародні спеціалізовані організації. Відомою міжурядовою організацією виступає Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) засноване 1957 р. під егідою ООН.

Ключовими завданнями котрі є компетенцією МАГАТЕ представлені на рис. 2.

Питання стосовно забезпечення безпеки МАГАТЕ розв'язує шляхом підписання угод про гарантії невикористання ядерної енергетики для розробки зброї, моніторингу роботи ядерних реакторів, реалізація контролю та інспектування.

Варто також звернути увагу на те, що: «основною метою роботи МАГАТЕ є констатація того факту, що всі дії в галузі мирної атомної промисловості не призначаються для військових цілей. Підписання державою подібної угоди є свого роду гарантією того, що дана країна не проводить дослідження військового призначення. Саме тому даний документ є угодою про гарантії. Але при цьому МАГАТЕ є лише суто технічним органом» [8].

Отже, варто наголосити на тому, що світовий енергетичний ринок виступає надзвичайно складною системою, котра може регулюватися самостійно, також ринково з допомогою профільних міжнародних організацій.

Висновки. В результаті проведеного дослідження варто наголосити на тому, що міжнародне регулювання світового енергетичного ринку реалізується за допомо-

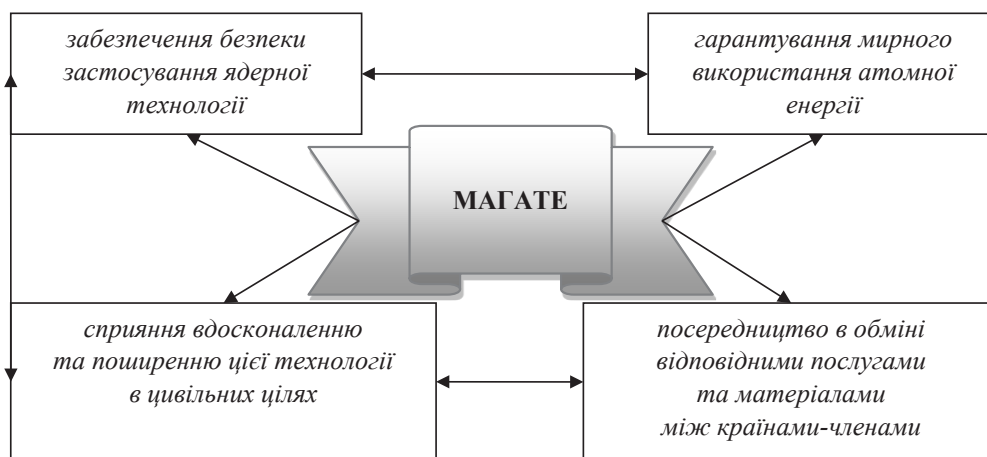

Рис. 2. Ключові завдання МАГАТЕ

Джерело: сформовано автором на основі [8]

гою міжнародних організацій, особливості та принципи роботи котрих більш детально були досліджені в статті. Також зазначимо, що ключовими завданнями регулювання функціонування світового енергетичного ринку в глобальних масштабах є: підтримання стабільності функціонування світового енергетичного ринку в довгостроковій перспективі, що задовольняє потреби експортерів і імпортерів; споживання енергетичних ресурсів за принципами врахування потреб екології і побажань наступних поколінь. Головними інструментами для регулювання мають слугувати зростання ефективності засто-

сування енергії, оптимізація її споживання, нарощення використання ресурсів поновлюваних враховуючи досягнення науково-технічного прогресу, ефективне управління стратегічними запасами і диверсифікація логістики імпорту. Існуючі та новостворені міжнародні організації і форуми, а також ґрунтовне багатовекторне дослідження проблем енергетичної сфери свідчать про те, що їх роль в регулюванні функціонування енергетичного ринку постійно збільшується, методологія регулювання видозміниться, пріоритети в регулюванні змістяться, насамперед, на користь відновлюваних енергоресурсів.

Список використаних джерел:

1. ОПЕК. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/ОПЕК> (дата звернення: 03.10.2022).
2. Veerapoot M. Technology roadmap: geothermal heat and power, Renewable Energy Division, International Energy Agency, OECD/IEA, Paris ed., 2011. URL: <http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/name> (дата звернення: 03.10.2022).
3. Білоцький С. Міжнародно-правові засади та інституційні механізми регулювання відносин у сфері екологічно орієнтованої енергетики. Одеса: Фенікс, 2015. 546 с.
4. Юр'єва П. Б. Світовий ринок нафти: ключові характеристики та тенденції. *Економіка і суспільство*. 2019. Вип. 15. С. 85–94.
5. OPEC-IEA cooperation and the international oil market outlook. URL: https://www.opec.org/opec_web/en/886.htm (дата звернення: 04.10.2022).
6. Заключний документ Гаазької конференції з Європейської енергетичної хартії. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_061#Text (дата звернення: 04.10.2022).
7. G8 Commitments on Energy. URL: <http://www.g8.utoronto.ca/references/energy.pdf> (дата звернення: 04.10.2022).
8. МАГАТЕ. Міжнародне агентство з атомної енергії. URL: <https://www.iaea.org/> (дата звернення: 04.10.2022).

References:

1. OPEC. Wikipedia. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/ОПЕК> (accessed 3 October 2022).
2. Veerapoot, M. (2011). Technology roadmap: geothermal heat and power, Renewable Energy Division, International Energy Agency, OECD/IEA, Paris ed. Available at: <http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/name> (accessed 3 October 2022).
3. Bilocjkyj, S. (2015). *Mizhnarodno-pravovi zasady ta instytucijni mekhanizmy rehuljuvannja vidnosyn u sferi ekologichno orijentovanoji energhejtyky* [International legal principles and institutional mechanisms for regulating relations in the sphere of ecologically oriented energy]. Odessa: Feniks. (in Ukrainian)
4. Jur'jeva, P. B. (2019). Svitovyj rynek nafty: ključovi kharakterystyky ta tendenciji [World oil market: key characteristics and trends]. *Ekonomika i suspiljstvo*, vol. 15, pp. 85–94.
5. OPEC-IEA cooperation and the international oil market outlook, Available at: https://www.opec.org/opec_web/en/886.htm (accessed 4 October 2022).
6. Final document of the Hague Conference on the European Energy Charter. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_061#Text (accessed 4 October 2022).
7. G8 Commitments on Energy. Available at: <http://www.g8.utoronto.ca/references/energy.pdf> (accessed 4 October 2022).
8. IAEA. International Atomic Energy Agency. Available at: <https://www.iaea.org/> (accessed 4 October 2022).

GLOBAL ASPECTS OF REGULATING THE FUNCTIONING OF THE WORLD ENERGY MARKET

Summary. The article examines the key features of regulating the functioning of the global energy market through the mediation of international organizations. The statement of scientists regarding the fundamental features of the work of international organizations in the global regulation of the functioning of the world energy market is considered. It has been established that global energy markets are rapidly transforming. The article substantiates the structure of international energy in the context of regulating the functioning of global energy markets. In the course of the study, it was established that the key tasks of regulating the functioning of the world energy market on a global scale are: maintaining the stability of the functioning of the world energy market in the long term; consumption of energy resources according to principles taking into account the needs of ecology. It is the regulation of the functioning of the world energy market at the international level that will make it possible to effectively solve global problems of the distribution of energy resources, encourage their rational use and make it possible to establish the key principles of energy security in the world. Energy, as the basis of civilization, affects the directions and rates of economic and social development of the world, its security and international relations. Almost all aspects of human life are to one degree or another related to the transformation and use of energy. The main tools for regulation should be increasing the efficiency of energy use, optimizing its consumption, increasing the use of renewable resources taking into account the achievement of scientific and technical progress, effective management of strategic reserves and diversification of import logistics. Existing and newly created international organizations and forums, as well as a thorough multi-vector study of the problems of the energy sector, indicate that their role in regulating the functioning of the energy market is constantly increasing, the regulatory methodology will change, and priorities in regulation will shift, first of all, in favor of renewable energy resources.

Key words: energy, energy resources, international organizations, regulation, global energy market, energy security.

Косаревська Ю. С.

магістр II курсу

Ужгородського національного університету

Химинець В. В.

доктор економічних наук,

професор кафедри міжнародних економічних відносин

Ужгородського національного університету

Kosarevska Yulia

Master of the 2nd year

Uzhhorod National University

Khymynets Volodymyr

Doctor of Economic Sciences,

Professor of International Economic Relations Department

Uzhhorod National University

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В КРАЇНАХ ПІВНІЧНОЇ ЄВРОПИ

Анотація. У статті аналізуються головні аспекти розвитку туристичної сфери в країнах Північної Європи. Основним вектором подальшого розвитку цієї індустрії є залучення інноваційних технологій та збереження навколишнього середовища, адже згідно останніх статистичних даних питання збереження природних ресурсів є надзвичайно важливим у теперішній час. Здійснено функціональний аналіз особливостей розвитку туризму та досліджено новітні актуальні проекти, які стали рушійною силою у вище згаданій індустрії. У статті виокремлені основні виклики туризму та перспективи розвитку, які реалізуються кожного року. В результаті чого втілення проектів має позитивний вплив на загальну картину світового туризму.

Ключові слова: туризм у Північній Європі, технологічний прогрес, національні стратегії, скандинавський проект, Рада Північних Міністрів, галузева співпраця, Європейська комісія.

Вступ і постановка проблеми. Північна Європа – це регіон півостровів та островів, кожен з яких відокремлений від інших затоками або ж відкритим морем. Домінуючою особливістю цього регіону є її півострівний характер, через це Північна Європа відносно ізольована від решти Європи. Ця сепарація відіграла важливу роль в історичному та культурному розвитку регіону і значною мірою пояснює виразну регіональну свідомість жителів Північної Європи.

Основними викликами розвитку північноєвропейської туристичної індустрії є:

1) безпека – екологічна, політична та соціальна, як загроза соціокультурній стійкості;

2) економічна конкурентоспроможність – сезонність, регуляторний та адміністративний тягар; оподаткування туризму; складність пошуку та утримання кваліфікованого персоналу;

3) технології – бути в курсі розробок ІТ, спричинених глобалізацією інформації та прогресом технологій (ІТ-інструменти для бронювання відпустки, соціальні мережі, які надають поради щодо туристичних послуг тощо);

4) ринок та конкуренція – зростаючий попит на індивідуальний досвід, нові продукти, зростаюча конкуренція з боку інших країн ЄС;

5) попит – Північна Європа за кількістю туристів посідає далеко не перше місце за відвідуваністю через високу вартість наданих послуг.

Перспективи розвитку туризму вимагають подальшого дослідження ринку послуг та залучення якомога більшої кількості туристів для поліпшення цієї сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема розвитку сфери туризму в країнах Північної Європи є відкритим питанням як з боку економіки, тобто збагачення державного бюджету, так і з боку екології, адже вплив туризму на навколишнє середовище несе за собою негативні

наслідки. Обрана тема досліджувалась такими науковцями: Букало Н.В. – особливості розвитку туризму в країнах Північної Європи [1], кандидат економічних наук – Даниленко-Кульчицька В.А. – особливості розвитку міжнародного туризму в світі [2], Савранчук Л.А., Явкін В.Г. – Рекреаційна географія Північної Європи [3] та ін.

Метою дослідження є вивчення особливостей розвитку туризму в регіонах Північної Європи. Стаття присвячена детальному аналізу аспектів туризму та дослідженню впливу цієї сфери на світовому рівні.

Результати дослідження. Північна Європа є одним із найбагатших регіонів світу, що є примітним, враховуючи маргінальне середовище, яке обмежило сільськогосподарську базу окремих країн. Цей регіон також називають Скандинавією, він охоплює наступні країни: Данію, Норвегію та Швецію, іноді розширюється за рахунок Фінляндії та Ісландії. Усі п'ять країн спільно розвивають туризм під керівництвом Скандинавської ради з туризму. У свою чергу Організація Об'єднаних Націй (ООН) у поняття «Північна Європа» включає такі країни: Велика Британія, Данія, Ірландія, Естонія, Ісландія, Латвія, Литва, Норвегія Швеція та ще 7 прилеглих регіонів [4].

Гуманітаризм, соціальна турбота, співпраця та планування є ключовими елементами політичних систем, створених у регіоні. Народи та уряди керувалися переконаннями, що кожен громадянин має право на недорогі медичні послуги, вищу освіту, гідне житло, високооплачувану роботу та чисте довкілля. Люди Північної Європи побудували суспільство, яке дозволяє їм жити так само добре чи краще, ніж будь-якому іншому регіоні світу, а ступінь і характер участі уряду в житті мешканців змусили деяких класифікувати ці країни як «держави добробуту».

Населення країн Північної Європи невелике, до прикладу, 8,7 мільйонів у Швеції є найбільшим показником

та 230 тисяч жителів Ісландії є найменшим [5]. Рівень грамотності становить майже 100%, а дохід на душу населення зрівнюють з показниками всіх індустріальних країн і перевищують навіть кілька багатих нафтою країн Близького Сходу. Подібність економічного, географічного, культурного та історичного розвитку країн цього регіону також виявляється в їхньому туризмі. Чотири основні країни (Данія, Норвегія, Швеція та Фінляндія) мають подібний профіль туризму:

- активний відпочинок на природі;
- високий сезон – літо;
- відносно невелика кількість туристів порівняно з іншими європейськими країнами;
- відсутність загального значення туризму для економіки [6].

Основними географічними та соціальними характеристиками Північної Європи є:

- 1) складна географія (гірська місцевість з великою кількістю заток, масивів та площиною моря);
- 2) осередки населення зосереджені вздовж південних окраїн регіону;
- 3) є відносно ізольованою територіально;
- 4) однорідне населення з невеликою кількістю меншин;
- 5) населення є високоурбанізованим, кваліфікованим та освіченим [7].

Важливою особливістю географічного положення Північної Європи є її рельєф, а саме північна гірська місцевість, що складається з ядра відносно низьких гір з висотою від 1000 до 8100 футів. Розташування у високих широтах у поєднанні з висотою північних гір робить їх одними з найбільш рідко заселених територій Європи, по суті безлюдних, за винятком лісозаготівельних робіт, видобутку корисних копалин, полювання та іншої діяльності, пов'язаної з ізольованими поселеннями. Близькість до європейського ядра призвела до забруднення повітря промисловими підприємствами Європи, що спричинило екологічні проблеми для озер, струмків, лісів і т.п. [8].

Масовий туризм може мати негативні наслідки, оскільки надмірний попит створює навантаження на місцеву інфраструктуру та може створювати незручності для місцевих громад, тоді як туристи можуть впливати на навколишнє середовище локально через шум, забруднення, відходи та стічні води, втрату середовища існування та глобально через викиди, пов'язані в першу чергу з транспортом. Пікові періоди туризму традиційно призводять до високого тиску на навколишнє середовище, особливо на островах, у прибережних і гірських регіонах.

Формування моделей і бачень розвитку туризму в країнах Північної Європи відрізняється не лише в інструментах, а й у деталізації та специфікації підходів. Формування іміджу країни, стратегічні орієнтири розвитку, визначення контурів туристичних проектів, розуміння форми підтримки підприємницького сектору, а також розвиток практики нормотворення неможливе без чіткого представлення цільової аудиторії. Розробка національних стратегій туризму в країнах Північної Європи обрані за базу, оскільки основні екологічні умови в них практично ідентичні, що ускладнює формування унікальних стратегічних орієнтирів.

- В рамках національних стратегій північних країн ЄС:
- визначено місію та бачення;
 - фіксуються ключові сегментні групи, структура спілкування між групами споживачів і туристами;
 - викладено пропозиції та встановлено інституційну основу для розвитку туризму [9].

Індустрія туризму складається з багатьох різних секторів, включаючи транспорт, сільське господарство, енерге-

тику і т. п. Через це політичні відповіді на виклики сталого розвитку поділені у великих сферах законодавства ЄС.

За останні десятиліття сфера туризму в Північній Європі значно покращилась з точки зору сезонності, частоти відвідувань, а також з боку бажаних напрямків розвитку туризму. Паралельно з цим перманентно з'являються нові тенденції, коли туризм відбувається протягом року. А не лише сезонно – влітку або взимку, або ж локалізовано – у деяких містах, які мають стабільно високий рівень туристів. Це пов'язано з тенденціями IT послуг, що базуються на поширенні мережі «Інтернет», більшій кількості користувачів соціальних мереж і зростаючою доступністю подорожей для все більшої частини населення.

Основним із втілених в реальність рішень, прийнятим для покращення туристичної сфери в країнах Північної Європи, був Інтернет – маркетинг та інструменти B2B і B2C. Залучення соціальних мереж, офіційних сайтів та пошукових платформ популяризували скандинавські країни та призвели до залучення великої кількості туристів. Використання ІІІ (штучного інтелекту) дозволило налагодити зв'язок із туристичною сферою. Компанії – користувачі можуть ділитися інформацією, дізнатися більше про переваги країн і швидкий доступ до даних та інформації від постачальників туристичних послуг, продавців і місця призначення. Пошук став більш відкритий, інтуїтивний та інформативний, ніж будь-коли раніше [10].

Дослідження Європейської комісії виявили деякі відмінності у поширенні цифрових технологій у туризмі Європи в цілому. Країни Північної Європи продемонстрували більше поширення цифрових технологій, ніж країни Східної та Південної Європи. Те саме дослідження показало, що туристичні МСП відстають від великих підприємств. Дані ОЕСР показують, що 77% туристичних підприємств, які пропонують проживання або їжу, мають веб-сайт і 70% цих підприємств використовують соціальні мережі. Найбільш інноваційні та високовартісні цифрові компанії у туристичному секторі – це Airbnb, Skyscanner, Uber, Booking.com, HomeAway тощо [11].

Для того, щоб скандинавський туризм розвивався більше міністри Північної Європи й надалі віддають пріоритет цифровому розвитку і технологічним інноваціям. Сильний політичний мандат є необхідним для полегшення необхідного врегулювання транскордонного співробітництва та впровадження політики, що заохочує більшій обмін інформацією та даними.

Ініціаторами скандинавського спільного проекту з туризму були Шведське агентство з економіки та регіонального розвитку у співпраці з Норвегією. Щоб сприяти більш швидкому цифровому розвитку в скандинавському туризмі був створений форум для нових і революційних ідей цифрового туризму, з акцентом на «розумні» пункти призначення, «розумні» мобільність і підключення, і т.д.. Прикладом в туристичному секторі слугує платформа «PALTA» у Фінляндії, Dansk Industri в Данії та ін. Найкращим практичним прикладом розумного та ефективного використання цифрових технологій є північна мережа, зосереджена на Traveltech. Ця мережа переносить на платформу, за допомогою якої можна ідентифікувати та активувати співпрацю між державним і приватним сектором, розробниками технологій та інвесторами [12].

Проблемою розвитку сфери туризму є відсутність постійної офіційної структури для співробітництва в рамках основних форумів для офіційного Північного співробітництва. Незважаючи на це, певна співпраця відбулася в останні роки і відображена через окремі проекти, переважно неформальні та не узгоджені. Найпомітнішим винятком є Скандинавська рада з туризму, де Норвегія та

Данія об'єднала зусилля в маркетингових зусиллях. Північна рада у своїй міжпарламентській сфері займається туризмом. Завдяки заохоченню з боку міністрів бізнесу Північних країн, від тепер більше уваги приділяється туризму в межах Північної організації Nordic Innovation. Головна роль полягає в сприянні транскордонній торгівлі та інноваційності. Більшість експертів погоджуються, що метою є використання існуючої скандинавської структури туризму, а точніше – її вдосконалення [13].

Існує також галузева співпраця всередині кожної країни Північної Європи, наприклад, співробітництво між галузевими організаціями. Вони збираються регулярно кілька разів на рік для обговорення спільних скандинавських інтересів. Існують такі галузеві організації:

1) Hospitality Europe (HOTREC) – є головною асоціацією готелів, ресторанів, барів і кафе, поширена в 30 європейських країнах.

2) Спільна скандинавська представницька віза до Європейського Союзу – важливе питання галузевих організацій, де відчувається, що скандинави можуть охороняти загальні інтереси більш успішно, маючи єдиний фронт.

3) Асоціація НАТА (NATA). Три країни Західної Північної Європи, Гренландія, Ісландія і Фарерські острови офіційно співпрацювали через північноатлантичний туризм та пропонують гранти для подорожей, сприяють підвищенню якості туристичних послуг в регіоні, розбудовують партнерські відносини між країнами – учасниками і т.д. [14].

У цілому світі індустрія подорожей і туризму є одним із аспектів, який змінюється найшвидше, і в якій руйнівні технологічні зміни мають трансформаційний вплив. Вище згадані проекти спрямовані на досягнення цілей сталого розвитку сфери туризму і паралельно з цим одним із найголовніших факторів є збереження екологічності завдяки інноваціям і технологічному розвитку.

Висновки. Туризм відіграє значну роль в економічних прагненнях багатьох регіонів Європейського Союзу (ЄС) і може мати особливе значення у віддалених/периферійних регіонах, таких як прибережні, гірські чи найвіддаленіші регіони ЄС, а саме Північна Європа. Туризм є важливою індустрією, що розвивається в усіх скандинавських країнах, але донедавна він не мав особливо сильного фокусу в країнах Північної Європи. Це сфера набирає шалених темпів розвитку, і Північна рада Міністрів дала чіткий сигнал, що слід приділяти більше уваги з питань туризму в країнах Північної Європи.

Інфраструктура, створена для туристичних цілей, сприяє місцевому та регіональному розвитку, тоді як створені або збережені робочі місця можуть допомогти протидіяти занепаду промисловості чи сільської місцевості. Таким чином, результат проєктів, які реалізовані на території Північної Європи, полягає у визначенні майбутніх стратегій, які підкреслять спільні можливості та виклики в скандинавському туризмі. Аналіз північноєвропейської туристичної політики у свою чергу надає цінну інформацію для кожної країни в галузі туризму, а також закладає основи для спільної скандинавської туристичної політики.

Список використаних джерел:

1. Букало Н.В. Особливості розвитку туризму в країнах Північної Європи. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153586346.pdf> (дата звернення: 15.09.2022).
2. Даниленко-Кульчицька В.А. Особливості розвитку міжнародного туризму в світі. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2011. Вип. 20(1). С. 388–392.
3. Савранчук Л.А., Явкін В.Г. Рекреаційна географія. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2012. С. 110.
4. Країни Північної Європи. URL: <http://ukrmap.su/uk-g7/843.html> (дата звернення: 10.09.2022).
5. Детальна характеристика країн Північної Європи та стиль життя населення. URL: https://tourlib.net/books_ukr/smal21b.htm (дата звернення: 10.09.2022).
6. Профіль туризму країн Північної Європи. URL: www.tourism-office.org/tourismoffice2/europe.htm (дата звернення: 10.09.2022).
7. Michael Hall, Dieter K. Müller, Jarkko Saarinen (2009) Nordic Tourism: Introduction to Key Concepts. *Salisbury: Copyright*, p. 20.
8. Особливості географічного положення Північної Європи. URL: <https://www.cairn.info/revue-1-europe-en-formation-2014-1-page-109.htm> (дата звернення: 10.09.2022).
9. World Tourism Organization (WTO) [European Union Tourism Trends] (2018). *Spain: Copyright*. World Tourism Organization (UNWTO). P. 18–27.
10. Wu T. (2020). We need to protect the touchless economy. *The New York Times*. No. 23. P. 7.
11. Статистичні дані організації економічного співробітництва та розвитку. URL: <https://www.nytimes.com/2020/03/25/opinion/coronavirus-economy-delivery.html> (дата звернення: 10.09.2022).
12. World Tourism Organization. Sustainable Development Goal. URL: <http://https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419029> (дата звернення: 10.09.2022).
13. Report of the world commission on environment and development: Our common future. Oslo, Norway : United Nations General Assembly, Development and International Co-operation: *Environment*. 2018. P. 12–20.
14. Innovation Norway (2014) Tourism strategy 2014–2020. URL: <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1299201/FULLTEXT01.pdf> (дата звернення: 10.09.2022).

References:

1. Bukalo N.V. (2015). Osoblyvosti rozvytku turyzmu v krainakh Pivnichnoi Yevropy [The development of tourism in the Nordic countries]. Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/153586346.pdf> (accessed 10 September 2022).
2. Danylenko-Kulchytska V.A. (2011). Osoblyvosti rozvytku mizhnarodnoho turyzmu v sviti [Features of the development of international tourism in the world]. *Scientific works of the Kirovohrad National Technical University. Economic sciences*, vol. 20(1), pp. 388–392.
3. Savranchuk L.A., Yavkin V.H. (2012). Rekreatsiina heohrafiia [Recreational geography]. *Chernivtsi National University*, p. 110.
4. Krainy Pivnichnoi Yevropy [Northern European countries]. Available at: <http://ukrmap.su/uk-g7/843.html> (accessed 10 September 2022).
5. Detalna kharakterystyka krain Pivnichnoi Yevropy ta styl zhyttia naseleння [Detailed description of the Nordic countries and lifestyle of the population]. Available at: https://tourlib.net/books_ukr/smal21b.htm (accessed 10 September 2022).

6. Profil turizmu krain Pivnichnoi Yevropy [Tourism profile of Nordic countries]. Available at: www.tourism-office.org/tourismoffice2/europe.htm (accessed 10 September 2022).
7. Michael Hall, Dieter K. Müller, Jarkko Saarinen (2009). Pivnichnyi turizm: vstup do kluchovykh poniat [Nordic Tourism: Introduction to Key Concepts]. *Copyright*, Salisbury p. 20.
8. Osoblyvist heografichnoho polozhennia Pivnichnoi Yevropy [Features of the geographical position of Northern Europe]. Available at: <https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2014-1-page-109.htm> (accessed 10 September 2022).
9. Copyright. World Tourism Organization (UNWTO) (2018) Vsesvitnia turystychna orhanizatsiia (VTO) Tendentsii turizmu Yevropeiskoho Soyuzu [World Tourism Organization (WTO) [European Union Tourism Trends]. Spain: Copyright, pp. 18–27.
10. Wu T. (2020). Nam potribno zakhystyty bezkontaktnu ekonomiku [We need to protect the touchless economy]. *The New York Times*, no. 23, p. 7.
11. Statystychni dani orhanizatsii ekonomichnoho spivrobitnytstva ta rozvytku [Statistical data of the organization of economic cooperation and development]. Available at: <https://www.nytimes.com/2020/03/25/opinion/coronavirus-economy-delivery.html> (accessed 10 September 2022).
12. Vsesvitnia turystychna orhanizatsiia. Tsil staloho rozvytku [World Tourism Organization. Sustainable Development Goal]. Available at: <http://https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419029> (accessed 10 September 2022).
13. Dopovid Vsesvitnoi komisii z navkolyshnoho seredovyshcha ta rozvytku: Nashe spilne maibutnie (2018) [Report of the world commission on environment and development: Our common future]. *Cooperation: Environment*, p. 12–20.
14. Innovatsiina Norvehiia (2014) Stratehiia turizmu 2014–2020 [Innovation Norway (2014) Tourism strategy 2014–2020]. Available at: <http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:1299201/FULLTEXT01.pdf> (accessed 10 September 2022).

THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE NORDIC COUNTRIES

Summary. The article analyzes the main aspects of the development of tourism in the Nordic countries. The main vector of the further development in this field is the involvement of innovative technologies and the preservation of the environment. According to the latest statistical data, the issue of preserving natural resources is extremely important now. A functional analysis of the peculiarities in tourism development was carried out and the latest relevant projects, which became a driving force in the above-mentioned industry, were investigated. Tourism plays a significant role in the economic aspirations of many regions of the European Union (EU) and can be particularly important in remote/peripheral regions such as coastal, mountainous or the EU's outermost regions, namely Northern Europe. Tourism is an important and growing industry in all the Nordic countries, but until recently it did not have a particularly strong focus in the Nordic countries. This area is gaining tremendous pace of development, and the Nordic Council of Ministers gave a clear signal that more attention should be paid to tourism in the countries of Northern Europe. The main challenges to the development of the Northern European tourism industry are security – ecological, political and social, as a threat to socio-cultural stability; economic competitiveness – seasonality, regulatory and administrative burden; taxation of tourism; the difficulty of finding and retaining qualified personnel; technology – to be aware of IT developments caused by the globalization of information and technological progress (IT – tools for booking vacations, social networks that provide advice on tourist services, etc.); market and competition – growing demand for individual experience, new products, growing competition from other EU countries; demand – Northern Europe in terms of the number of tourists is far from the first place in terms of attendance due to the high cost of the services provided. Prospects for the development of tourism require further research into the service market and attracting as many tourists as possible to improve this area. The article highlights the main challenges of tourism and development prospects that are implemented every year. As a result, the implementation of projects has a positive impact on the overall picture of world tourism.

Key words: tourism in Northern Europe, technological progress, national strategies, Scandinavian project, Council of Nordic Ministers, industry cooperation, European Commission.

Костюченко Н. П.

кандидат економічних наук,

факультет міжнародних економічних відносин

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Kostiuchenko Nataliia

PhD in Economics,

Faculty of International Economic Relations

Odessa I. I. Mechnikov National University

ЕВОЛЮЦІЯ КЛАСИЧНИХ ТА СУЧАСНИХ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАННЯ ВПЛИВУ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ НА РІВЕНЬ ЗАЙНЯТОСТІ

Анотація. У роботі проаналізовано еволюцію поглядів класичних та сучасних теоретичних підходів до вивчення питання впливу монетарної політики на рівень зайнятості за допомогою історичного методу дослідження. Визначено головні течії, точки зору та основні показники, які використовувались для вивчення питання впливу монетарної політики на зайнятість, в історичному контексті. У роботі також надана інформація щодо використання класичних інструментів монетарної політики країнами та центральними банками під час кризи. Дана порівняльна характеристика елементів класичного та сучасного підходів вивчення впливу монетарної політики на зайнятість у формі таблиці. На основі викладеного матеріалу зроблено висновки та надані рекомендації щодо подальшого вивчення питання впливу монетарної політики на зайнятість.

Ключові слова: монетарна політика, зайнятість, теоретичні підходи, європейський центральний банк, інфляція, безробіття, технології, бізнес цикли.

Вступ та постановка проблеми. Ідеї класичної економіки знайшли застосування на практиці, зокрема в монетарній політиці країн-членів Європейського Союзу, що входять до Єврозони. Країни Єврозони провадять спільну монетарну політику або шляхом контролю грошової маси, дозволяючи відсотковій ставці пристосуватись, або шляхом регулювання відсоткової ставки, дозволяючи пристосуватись грошовій масі [1, с. 415]. На сьогоднішній день центральні банки деяких розвинених країн, у тому числі США, Канади та Великої Британії, покладаються на відсоткові ставки, а не на грошову масу як основний інструмент грошово-кредитної політики країни. Це також стосується ЄЦБ.

Монетарна, або грошово-кредитна, політика – один із видів стабілізаційної чи антициклічної політики, спрямованої на вирівнювання циклічних коливань економіки (разом із фіскальною, зовнішньоторговельною, валютною політикою) [2, с. 20; 3, с. 58]. Метою будь-якої стабілізаційної, а отже, монетарної, політики держави є забезпечення економічного зростання, повної зайнятості ресурсів, стабільності цін, рівноваги платіжного балансу. З плином часу підходи до вивчення монетарної політики та її регулювання зазнали значних змін. Методи, які були ефективними та застосовувались в один проміжок часу не завжди мають актуальність в реаліях кризових явищ сьогодення. Процес вивчення та еволюція до підходів аналізу ефективності монетарної політики та її впливу на зайнятість зазнала значних змін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основні теоретико-методологічні та практичні аспекти питання впливу монетарної політики на зайнятість відображені в роботах таких зарубіжних та вітчизняних учених, як: Niehans J., Visser H., Vaubel R., Palley T., Benigno P., Cacciatore M., Friedman M., Phels E., Sargent T., Langot F., Козюк В. В., Міщенко В. І.

Метою дослідження є аналіз класичних та сучасних теоретичних підходів до вивчення монетарної політики та

її впливу на зайнятість. Наразі необхідно зрозуміти, які класичні погляди можуть бути використані на сучасному етапі, яким чином сучасні закордонні вчені застосовують класичні точки зору та модернізують аналіз монетарної політики новими підходами. Виявлення найбільш критичних та важливих елементів теоретичних підходів західних класичних та сучасних вчених та досвід зарубіжних досліджень є логічним кроком для вивчення проблеми подолання безробіття за допомогою важелів монетарної політики для України.

Результати дослідження. Перша теорія, так звана «класична», започаткована працею Адама Сміта «Дослідження про природу та причини добробуту націй», згідно з якою «невидима рука» ринку гарантує порядок і послідовність капіталістичної економічної системи.

Найяскравішим представником цієї теорії був французький математик і економіст Леон Вальрас, який у 1874 р. розробив модель загального економічного балансу, згідно з якою ринкова економіка розглядалася як динамічна саморегулююча система, спроможна гармонічно інтегрувати нові елементи та позбуватися тимчасових дисфункцій. Спираючись на цю ідею, дослідники стверджують, що ринкова економіка має механізми, яких достатньо для своєчасного реагування на шоки, а тому жодне зовнішнє втручання не потрібне [4, с. 113–120].

Меркантилісти, своєю чергою, стверджували, що гроші стимулюють виробництво [1, с. 411]. Однак найпоширенішим є припущення А. Сміта, «локус класикус» у галузі ірраціональних очікувань в економіці, про те, що «шанси отримати прибуток кожною людиною більшою чи меншою мірою перебільшені», а ірраціональне відхилення у цьому разі є наслідком «завищеної оцінки» більшістю людей своїх здібностей та «абсурдної впевненості у своєму успіху» [5, с. 35]. Д. Хьюм пояснив формулювання пропозиції грошей ендогенними чинниками внаслідок видобутку золота та завдяки міжнародним потокам. Він також стверджував, що ціни, зважаючи на товарний

арбітраж, не можуть істотно різнитися. Аналіз Хьюма послужив точкою відліку для другого розгалуження класичної теорії [1, с. 417].

Представник теорії глобального монетаризму Д. Рікардо описує рівновагу, у якій резерв металевих грошей у світі розподіляється (чи перерозподіляється) пропорційно до рівня економічної активності кожної з країн [6, с. 26–45]. В «Економічній теорії добробуту» А. С. Пігу пояснює, що заробітна плата не може бути абсолютно гнучкою, що її регулювання потребує місяців і що в погані часи зайнятість за «еластичної» заробітної плати вища, ніж за негнучкої. Якщо наймані працівники наполягають на реальній заробітній платі, що перевищує їх «економічний рівень», неминучим наслідком стає дуже високий рівень безробіття. У праці «Коливання промислової активності» мове йде про те, що безробіття є наслідком занадто високої заробітної плати працівників. В якості механізму збільшення зайнятості в кризовій ситуації А. С. Пігу запропонував зростання реального доходу, коли темпи скорочення номінальної заробітної плати нижчі за темпи зміни цін. Це забезпечить зростання реальної заробітної плати, і відповідно збільшаться сукупний попит, випуск продукції і зайнятість [1, с. 420].

Містком між старою та новою класичною економікою стала «неокласична» економіка, яка переосмислила традиційні класичні уявлення з урахуванням спричинених пануванням ідей «Загальної теорії». По-новому була представлена макроекономічна модель IS-LM, яка описує загальну макроекономічну рівновагу, що утворюється шляхом комбінування моделей рівноваги на товарному (крива IS) та грошовому (крива LM) ринках. Цю роботу розпочали 1820 р. Т. Курно і Г. Госсена і завершили до початку Першої світової війни. Переосмислення ідей також стосувалося з'ясування деяких нюансів традиційних класичних ідей, таких як багатство, за А. С. Пігу, і вплив реального балансу на попит на товари, а також залучення нових елементів, таких як спекулятивний попит на гроші та чіткий аналіз товарного ринку на макроекономічному рівні [4, с. 130]. Крім того, деякі елементи традиційних уявлень, таких як «кількісна теорія», «теорія позикових коштів», «закон Сея» і дихотомія між реальним і грошовим секторами економіки, в процесі переосмислення були відкинуті. До «неокласиків» прийнято відносити таких економістів, як Р. Дж. Хоутрі та Ф. А. фон Хайек. За Хайеком, «подовження» і «скорочення» виробничого процесу, який повинен характеризувати бізнесцикли, пов'язане з коливаннями зайнятості, тому що заробітна плата не регулюється ринковими механізмами [7, с. 65].

Багато економістів між 1940 і 1970 рр. відмовилися від «класичної парадигми». Домінантною парадигмою цього періоду стала кейнсіанська теорія. Класична парадигма, вже з новими моделями, повернулася у 70-х і 17 відтоді набувала різних форм, а саме: монетаризму у 70-х роках, сучасної класичної моделі і нової класичної моделі [8, с. 567]. У середині 50-х років ХХ ст. кейнсіанський підхід до витрат виробництва та прибутку у вигляді IS-LM став в економічній течії головною парадигмою. Поступово стало зрозуміло, що різниця між так званими монетаристами та кейнсіанцями, чи теоретиками витрат виробництва і прибутку (IS-LM), насправді не будувалася на аналітичній основі, а більше пов'язана з різними поглядами на емпіричні засади [9, с. 507]. Аналізуючи трансмісійний механізм монетарних імпульсів, монетаристи стверджують, що зміна пропозиції впливає на економіку через різноманітні канали, як і відсоткова ставка впливає на інвестиції [4, с. 7]. На їх думку, затримки у трансмісійному механізмі монетарних імпульсів, як правило,

тривалі та мінливі [10, с. 561]. Якщо у приватному секторі ситуація стабільна, то існує ризик, що дискреційні дії макроекономічної політики будуть проциклічними. Найкраще, що може зробити держава (включаючи представників монетарного регулювання), це – утримувати рівень зростання пропозиції грошей у межах вузького попередньо визначеного діапазону. У цьому разі мінімізується ймовірність виникнення будь-якого хвилювання [11, с. 2]. Згідно з точкою зору І. Фішера, в процесі інфляції відсоткові ставки є наслідком стрімкого зростання кількості грошей, та це є менш чітко сформульована монетарна політика, ніж за стандартного аналізу IS-LM, що є результатом рестриктивної монетарної політики [12, с. 321]. Таке наголошення на довгостроковому періоді та прискіпливіша увага до очікувань також привертають увагу до кривої Філіпса та балансу плюсів і мінусів між інфляцією та рівнем безробіття. Первинна крива Філіпса залежить від даних очікувань інфляції. Спроба використати у своїх інтересах баланс плюсів і мінусів між інфляцією та безробіттям у кривій Філіпса для зростання зайнятості за рахунок більш високого рівня інфляції призведе не тільки до зростання інфляції, а й, через деякий час, до високих очікувань інфляції. Крива Філіпса зміщується вгору. Очікування пристосовуються до рівня інфляції, довгострокову криву Філіпса можна побудувати вертикально, на так званому природному рівні зайнятості (NRU). Так званий неінфляційний рівень безробіття (NIRU), чи рівень інфляції, який не провокує зростання рівня безробіття (NAIRU) [13, с. 96].

Ідею вертикальної довгострокової кривої Філіпса широко підтримують анти монетаристи, тоді як монетаристи вірять у те, що економіка – це механізм, який встановлює рівновагу самостійно, хоча серед них є й ті, хто більш серйозно ставиться до рухів, що порушують рівновагу. В економіці, згідно з точкою зору монетаристів, можлива ситуація, за якої внаслідок дефляційного шоку, якщо уряд не вжив стабілізаційних заходів, крива Філіпса може зміститися праворуч. Монетаризм як варіант неокласичного синтезу базується на концепції загальної рівноваги Вальраса. У 70-х роках представники школи емпіричного аналізу запропонували концепцію, відому як «Сент-Луїзький монетаризм». Коротка версія їхньої моделі не припускала повної зайнятості в економіці. Монетаризм 70-х років, що був гібридом класичної та кейнсіанської парадигм, не запропонував жодної нової фундаментальної теорії, спонукав багатьох економістів відмовитися від кейнсіанських ідей. У 80-х роках йому на зміну прийшли ідеї, ближчі до класичної парадигми, що зрештою набули форми сучасної класичної парадигми [12, с. 367]. Найяскравіший представник монетаризму М. Фрідман повертається до фундаментальних принципів класичної теорії. Згідно з одним з них, ринкова економіка працює ефективно тільки за однієї умови: що уряд втручається у функціонування її механізмів якомога менше. Учений не заперечує хоча б незначного втручання уряду [13, с. 398]. Представники неоліберальних теорій, включаючи монетаристів, стверджували, що лише завдяки ринковим механізмам вдалося подолати кризу після 1965 р. та 1974–1975 рр. Насправді ж, кризу було подолано завдяки втручанням кредитора останньої інстанції та ефективній фіскальній політиці. М. Фрідман відзначає, що єдиним очевидним аспектом інфляції є її зростання, позитивний ефект якого значно менший, ніж за оцінкою М. Кейнса. Він пояснює це тим, що між інфляцією, з одного боку та економічним відновленням і зменшенням безробіття – з іншого, існує деяке відставання у часі, що негативно впливає на економічні наслідки та вимагає ошад-

ного ставлення до інвестицій, обсяги яких зростають. Основні моделі монетарної економіки у книзі «Монетарна теорія та монетарна політика» описав К. Уолш [14, с. 154]. М. Фрідман зазначає, що боротьба з безробіттям за допомогою таких програм, як ефективні у короткочасовому періоді інфляційні проекти, у довгочасовій перспективі призведе до феномену стагфляції. Він стверджує, що стагфляція залишається невідворотною доти, поки зберігається природний рівень зайнятості, який можна зменшити у короткочасовому періоді, та це коштуватиме чимало. Згідно з такою інтерпретацією, одним з головних факторів, який породжує інфляцію, є збільшення заробітної плати темпами, які перевищують зростання продуктивності праці, через що неминуче зростають ціни на товари та послуги, а це, своєю чергою, зрештою призводить до зростання інфляції та зайнятості, тоді як пропозиція робочої сили зменшується, а безробіття повертається до свого природного рівня [15, с. 91]. Якщо інфляція безпосередньо залежить від кількості грошей, поставлених на ринок, то у певній точці може статися розрив між існуючою грошовою масою та кількістю товарів і послуг. За таких умов економічна реконструкція потребує термінового відновлення балансу і підтримання розумного співвідношення між грошовою масою, товарами та послугами, а також визначення того, хто здійснюватиме контроль і вплив на грошову масу [16, с. 412; 17, с. 215].

Новаторські дослідження Р. Лукаса і Т. Саргента початку 80-х років були визнані «революцією раціональних очікувань», хоча багато хто ставився до них радше як до контерреволюції, що загрожувала падінням революційного режиму кейнсіанської економіки і переданням трону класичній династії економічної науки. Результатом цих розробок став напрям під назвою «нова класична економіка», чи «нова класична макроекономіка» [18, с. 328; 19, с. 636; 20, с. 215]. Одним з ключових постулатів нової класичної економіки є те, що ціни та заробітна платня саморегулюються ринком. Це положення не збігається з точкою зору Кейнса, який в основу своєї загальної теорії поклав положення про тверду заробітну плату та «вимушене безробіття». Іншою важливою ідеєю нової класичної економіки була нейтральність грошей, відсутність «реального» впливу на відносні ціни та розміщення ресурсів [1, с. 416; 21, с. 259]. Метою ранніх економічних моделей було створення монетарного бізнес-циклу. Для втілення цієї мети необхідно було взяти за основу положення парадигми Вальраса, припускаючи недосконалість інформації про ціни. Припускалось, що індивіди були більш обізнані щодо цін на продукти, які вони виробляють, ніж щодо цін на продукти, які вони купують. Таким чином вони були схильні сплутувати рухи у загальному рівні цін (що не має значення) з рухами у відносних цінах (що має значення). На підставі інфляції індивіди доходять висновку про те, що відносні ціни на товари, які вони виробляють, будуть тимчасово високими, що стимулює їх збільшувати кількість використаного, вважаючи, що кількість випущеної продукції залежить від відхилення інфляції від її очікуваного рівня. Отже, припущення про недосконалість інформації було використане для того, щоб створити криву Фрідмана та Пхельса, яку було доповнено очікуваннями за версією кривої Філіпса [22, с. 681]. Критики цієї теорії стверджують, що непевність щодо рівня цін не може бути настільки великою, щоб призвести до суттєвих змін у виробництві та зайнятості, які спостерігаються впродовж бізнес-циклу [23, с. 41]. Емпіричні факти також не були сприятливими. Але не існує жодного переконливого свідчення, яке б пояснювало, чому цей підхід настільки широко був невизнаним [24, с. 415]. Прихильники нової класичної

традиції спиралися на «реальну» теорію бізнес-циклів, яка виходить з припущення про те, що існують великі випадкові зміни у рівні технологічного прогресу. Через те, що ці зміни у технології призводять до змін у відносних цінах, індивіди раціонально розподіляють своє забезпечення робочою силою та своє споживання. Згідно з цією теорією, бізнес-цикл – природна та ефективна відповідь економіки на зміни технології виробництва. Е. Прескотт дійшов висновку, що економічні зміни є природними наслідками стандартних моделей зростання [25, с. 118]. Теорія реальних бізнес-циклів гостро контрастує із поширеними у 60-х роках моделями [23, с. 41]: 1. Теорія реальних бізнес-циклів припускає, що в економіці відбуваються великі та несподівані зміни технології виробництва. Багато моделей реального бізнес-циклу пояснюють рецесію як період технологічного регресу, який обмежує технологічні можливості суспільства. Критики стверджують, що великі зміни у технології та особливо технологічний регрес неможливі. Більш прийнятною є думка про те, що технологічний прогрес здійснюється поступово. 2. Теорія реальних бізнес-циклів припускає, що зміни у зайнятості відображають зміни у кількості людей, які хочуть працювати. Оскільки зайнятість змінюється значною мірою у той самий час, як вирішальні фактори, які впливають на пропозицію робочої сили, а саме реальна заробітна плата та реальна відсоткова ставка змінюються лише частково, для цих моделей необхідною умовою є те, щоб вільний час був взаємозамінним. Це припущення суперечить багатьом економетричними концепціям пропозиції робочої сили, а також уявленням багатьох економістів про те, що високий рівень безробіття під час рецесії є здебільшого вимушеним. 3. Теорія реальних бізнес-циклів припускає, що монетарна політика не має відношення до економічних коливань. Перш ніж теорія реальних бізнес-циклів стала елементом дискурсу початку 80-х років, майже усі макроекономісти погодилися з тим, що гроші відіграють величезну роль. І хоча ще тривала дискусія стосовно спроможності систематичної монетарної політики стабілізувати економіку, загально визнаним було твердження про те, що погана монетарна політика може стати чинником дестабілізації [26, с. 215; 27, с. 481]. Новим класичним підходом до трактування бізнес-циклу є «теорія структурних зрушень», яка наголошує на тому, що розподіл робітників між секторами є досить витратним [28, с. 372]. Як і теорія «реальних бізнес-циклів», теорія «структурних зрушень» включає класичну дихотомію, незважаючи на монетарні хвилювання. Але, на відміну від теорії реальних бізнес-циклів, вона розпочинається з парадигми Л. Вальраса, припускаючи, що якщо робітник переміщується з одного сектора в інший, існує період безробіття, можливо, необхідний для того, щоб знайти роботу. Згідно з теорією «структурних зрушень», рецесії – це періоди, упродовж яких виникає більше галузевих шоків, і таким чином необхідною є галузева перебудова. Теорію «структурних зрушень» важко узгодити з економічними коливаннями, які відбуваються, оскільки у процесі галузевої перебудови неодмінно буде період з високим рівнем безробіття та низьким прибутком.

Внаслідок цього зменшується попит на продукти в усіх секторах. Отже, цілком можливо, що в період рецесії рівень зайнятості та переміщення робочої сили будуть низькими, навіть якщо рецесії спричинені необхідністю перерозподілити трудові сили між секторами [29, с. 15; 30, с. 13; 31, с. 785; 32, с. 16; 33, с. 166; 34, с. 591].

Щоб повно та об'єктивно вивчити вплив монетарної політики на рівень зайнятості, самих класичних концепцій не достатньо. Необхідно враховувати погляди сучас-

них учених. На сьогодні питання впливу політики ЄЦБ на зайнятість за умов фінансової кризи достатньо глибоко висвітлене у західній науковій літературі. Ж. Галі доповнив нову кейнсіанську модель, яка враховує нестабільність на ринку зайнятості та безробіття, новою змінною – участю на ринку праці. Ф. Енґлер, використовуючи протилежну стандартну нову кейнсіанську модель для відкритої економіки з безробіттям, довів те, що ризик безробіття негативно впливає на працевлаштованих робітників, оскільки зростає ризик втратити робоче місце. О. Наполітано та А. Монтаньолі беруть за основу криву Філіпса та припускають, що на підставі дійсного рівня безробіття і NAIRU можна передбачити майбутні зміни у рівні інфляції. Використовуючи компонентну модель з фільтром Кальмана, вони обчислюють NAIRU для трьох європейських країн. Потім, використовуючи модель комутації Маркова, визначають, чи відповідальна за ці зміни європейська монетарна політика та чи відсоткова ставка розподіляється між країнами асиметрично. Л. Лаурейс, використовуючи протилежну стандартну нову кейнсіанську модель, яка включає негнучкі ціни та інші категорії, у тому числі фрикції у пошуку на ринку праці, інтегрує в неї зниження вартості людського капіталу під час безробіття. Отриманий ним результат засвідчує те, що гнучкий розподіл цін не є більш ефективним, навіть за умов дотримання положення Хосіуса. П. Беніньо запропонував просту нову кейнсіанську модель для двох періодів, яка може бути проілюстрована за допомогою кривих AS-AD.

Ж. Х. Поутіне та Г. Вермандель побудували модель DSGE, що включає зовнішнє визначення кількості фірм, які працюють на ринку товарів 50 з фінансовими незгодами через механізм фінансового акселератора, отримали три головні результати. По-перше, фінансові незгоди відіграють ключову роль у визначенні кількості нових фірм. По-друге, на відміну від дійсних макроекономічних шоків, за яких інвестиції у виробничі лінії та створення нових фірм рухаються у протилежному напрямі, фінансові шоки чинять сумарний вплив на два види діяльності, поглиблюючи макроекономічні негаразди. По-третє, критичний вплив фінансових факторів спостерігається головню у період, який відповідає народженню нових фірм. М. Качаторе, Дж. Фіорі та Ф. Гіроні побудували модель для двох країн Єврозони та США з різнорідними заводами, ендогенним вступом виробників і незгодами на ринку праці і дійшли висновку, що ринкові реформи в Єврозоні призведуть до збільшення кількості виробників, які захочуть увійти до неї, та до зменшення рівня безробіття по обох боках Атлантичного океану, але водночас – до погіршення зовнішнього балансу в Європі, щонайменше протягом деякого періоду. П. Р. Агенор та О. Кануто побудували двоперіодну трисекторну модель OLG з різнорідністю робочої сили, на підставі якої проаналізували канали, через які доступ до публічного капіталу може допомогти країні уникнути пастки зростання – з середнім рівнем доходу. У моделі висококваліфіковані та низькокваліфіковані робітники можуть працювати на виробництві кінцевих товарів, але тільки ті з них, хто має великі здібності та міцні навички, можуть працювати в інноваційному секторі. Х. Дж. Ротемберг, досліджуючи відмінності у документарному записі припинення дотримання двох головних цілей монетарної політики на 1923 р.: задоволення потреб бізнесу та запобігання спекулятивному кредиту, продемонстрував, як трапилось у 60-х роках, коли Федеральна резервна система, вперше припинила боротьбу проти інфляції перед загрозою виникнення рецесії. Необхідні відомості взяті з протоколів зустрічей комітету Федеральної резервної системи США [35, с. 479].

А. Цукерман, досліджуючи залежність між величиною, оберненою до цінової стабільності, та рівнем еластичності при плануванні рівня інфляції систем з ідеальною та неідеальною репутацією [36, с. 497], запропонував декілька шляхів подолання проблем, які виникають внаслідок впливу цього фактора на монетарну політику. Він також дослідив вплив репутації на швидкість стабілізації рівня інфляції і дійшов висновку, що вища репутація асоційована з більш швидкою стабілізацією на всіх рівнях параметра еластичності. Л. Кавалларі та С. Д'Аддона, вивчаючи роль плаваючих курсів валют як поглинання шоку, коли торгівля включає в себе товари, якими торгували раніше (інтенсивна маржа), і товари, якими раніше не торгували (екстенсивна маржа) [37, с. 586], побудували панельну модель VAR, яка охоплює 23 розвинені економіки. Визначено, що пристосування до реальних шоків виникає, головню, під час екстенсивної маржі у фіксованих режимах, що посилює коливання у виробництві. Запропоновано модель з входом для фірм та ендогенним вибором експортерів, що викликає низку змін з очікуваними результатами. В. Льюїс і Р. Вінклер, використовуючи модель для двох країн з твердими цінами та мінливою кількістю виробників, проаналізували рух у виробництві, споживанні, інвестуванні та іноземному виробництві як відповідь на збільшення витрат держави. Результати показали, що існує відхилення між споживанням і входом фірми та що загалом надлишки невеликі. Й. Гетачев і С. Дж. Турновський дослідили вплив продуктивних витрат держави на взаємозв'язок між зростанням і нерівністю в економіці за умов шоків диверсифікованого виробництва та неоднорідного цільового капіталу [38, с. 625]. Припустивши існування нормального логарифмічного розподілу, вони отримали розв'язки замкненої форми, що описують динаміку рівноваги і показали, як ефект державного інвестування впливає на динаміку рівноваги і зростання, і нерівності, що значною мірою залежить від еластичності заміщення між приватним і публічним капіталом у виробництві. Це, своєю чергою, суттєво впливає на ставки максимізації зростання та добробуту державних інвестицій. Їх теоретичний аналіз доповнений числовим моделюванням, каліброваним для приблизного визначення продуктивних характеристик за реальної світової економіки. Ж. Берк і Д. Н. Вейл, вивчаючи наслідки від старіння населення, показали, що «учительський мультиплікатор» може значно збільшити технологічну відсталість робочої сили [39, с. 664]. Вони представили як аналітичну, так і числову моделі, що описують перехід у середньому старінні людського капіталу зі зміною вікової структури протягом часу, а також більш детально дослідили питання технологічної сучасності робітників узагалі та вчителів зокрема.

Зважаючи на теоретичні засади вивчення впливу монетарної політики на зайнятість, можливо провести узагальнену класифікацію підходів з класичної та сучасної точок зору (табл. 1).

З таблиці видно, що підходи щодо вивчення питання зазнали змін. Це пов'язано з технологічним прогресом, четвертою промисловою революцією, зокрема, індустрією 4.0.

Проаналізувавши викладену інформацію, можна зробити такі **висновки**:

1. Існують різні підходи до макроекономічного аналізу грошово-кредитної політики, що спираються на моделі класичної парадигми (модель Вальраса, класичні та неокласичні моделі), парадигми Кейнса (ідеї Кейнса, кейнсіанські моделі і нові кейнсіанські моделі) та сучасні точки зору.

2. Протягом раннього та пізнього етапів класичного періоду було не так багато дискусій щодо ролі відсоткової ставки та її впливу на внутрішні витрати, хоча у середині

Класифікація підходів щодо вивчення впливу монетарної політики на зайнятість

Точка зору	Головні елементи
Класична	<ul style="list-style-type: none"> – Крива Філіпсу (рівень інфляції, очікувана інфляція, рівень безробіття, природний рівень безробіття); – Крива заробітної плати (реальна заробітна плата, зростаюча інфляція, рівень безробіття); – Межа ставки заробітної плати та прибутку (реальна заробітна плата, ставка прибутку, коефіцієнт «капітал-праця»); – Короткостроковий темп зросту (коефіцієнт природного приросту, ставка прибутку, коефіцієнт «капітал-праця») – Довгостроковий темп зросту (коефіцієнт природного приросту, ставка зростання населення, рівень технологічного прогресу); – Довгостроковий граничний продукт капіталу (ставка зростання населення, рівень технологічного прогресу, ставка знецінення); – Теорія реальних бізнес циклів; – Теорія «структурних» зрушень; – Загальна теорія зайнятості.
Сучасна	<ul style="list-style-type: none"> – Теорія «пошуку та узгодження» (ставка заробітної плати, функція відповідності, безробіття, стан зайнятості та безробітності, переговорна сила робітника, швидкість працевлаштування); – Закон Оукена (ВВП, рівень безробіття); – Функція корисності; – Динаміка працевлаштування; – Асиметричні шоки (інфляція, безробіття); – Більшість західних вчених при вивченні питання зайнятості та впливу монетарної політики на неї включають до моделей наступні показники: відсоткова ставка, інфляція, стан технологій, інновації, базова та просунута інфраструктура, різниці у виробництві, продуктивність, трудові зусилля, трудовий капітал, заробітна плата, ціни.

Джерело: складено автором

цього періоду ця тема набула більшої актуальності. У другій половині XIX ст., коли стали зрозумілими важливість відсоткової ставки та переміщення капіталу, переміщення капіталу було вилучено з грошової дискусії. У теоретичному світі теорії фонду заробітної плати (на початковому етапі розвитку класичної економіки), коли всі інвестиції склалися з позичкових оборотних коштів для фінансування виплат заробітної плати, залежність між змінами грошової маси і змінами у витратах стала дуже щільною. Така ж сама ситуація спостерігалася у другій половині сторіччя, у сфері слабозвинених внутрішніх цінних паперів і фондових ринків. Саме це і є важливим, якщо існують дрібнобанківські резерви і пропозиція грошей не змінюється відповідно до зовнішнього балансу, оскільки фактичний обсяг кредиту більш чутливий до попиту на кредит.

3. Теорія зайнятості за суттю була аналізом ринку праці та включала припущення про рівновагу, яку держава представляє як повну зайнятість. Традиційний класичний набір ідей не охоплював теорію безробіття або варіацій у сукупній зайнятості, крім тих змін, що відбувалися на довгострокових рівнях. Отже, науковці не володіли теорією відхилення від рівня безробіття і виходу з рівня повної зайнятості. Попри це, ще однією складовою традиційних класичних уявлень було пояснення бізнес-циклу, згідно з яким коливання в економічній активності були реакцією на реальні або монетарні шоки, тобто такі пояснення неявно передбачали відхилення від повної зайнятості.

4. Традиційному класичному підходу не вистачало інтеграції його мікроекономічної основи теорії зайнятості та виробництва з його поясненнями бізнес-циклу, а також поєднання кількісної теорії і теорії позикових коштів.

Також йому бракувало макроекономічної основи та чіткого трактування сукупного попиту на товари.

5. Виходячи з кейнсіанського трактування грошей, доходимо висновку, що перспектива отримання непевного прибутку від інвестицій негативно впливає на інвесторів, переконуючи їх зберегти ті, ресурси, які вони мають на руках, до кращих часів. Подібний погляд на майбутнє також перешкоджає споживанню, тому що населення прагне заощадити на «чорний день». Безпосереднім ефектом такої поведінки є зменшення обсягів виробництва і збільшення безробіття.

6. Для усіх практичних цілей концепція Вальраса є досить переконливим втіленням стану речей у реальному світі. Якщо приватний сектор залишатиметься стабільним, що гарантує повну зайнятість після шоку, а також стабільну функцію грошей і попиту, то з цього випливає, що зміна у пропозиції грошей після перехідного періоду може вплинути тільки на інфляцію.

7. Для дослідження питання зайнятості у кризовий період, необхідно вивчити теорії бізнес-циклів. Перевагами моделей реального бізнес-циклу є те, що вони досить прості та одночасно твердо базуються на мікроекономічних принципах. Здебільшого вони є стандартними позачасовими моделями загальної рівноваги, які часто застосовуються при вивченні економічного зростання, лише дещо удосконалені з урахуванням випадкових змін у технології. Ці моделі досить добре імітують поведінку важливих економічних часових рядів.

8. На сьогоднішній день під час аналізу впливу монетарної політики на зайнятість необхідно брати до уваги стан технологій та інновацій, розвиненість інфраструктури та продуктивність робочої сили, що тісно пов'язана з рівнем освіти кандидатів, представлених на ринку праці.

Список використаних джерел:

1. Niehans J. Classical monetary theory, new and old. *Journal of Money, Credit and Banking*. 1987. Т. 19. № 4. Р. 409–424.
2. Козюк В. В. Вплив відкритості економіки на характер зв'язку між інфляцією та безробіттям. *Фінанси України*. 2007. № 12. С. 17–26.
3. Міщенко В. І. і ін. Монетарний трансмісійний механізм в Україні : науково-аналітичні матеріали. Вип. 9. Київ : Нац. банк України. Центр наук. дослідж., 2008. 144 с.
4. Visser H. et al. A guide to international monetary economics. Northampton : Edward Elgar Publishing, 1995. 272 p.
5. Vaubel R., A. Bergh A history of thought on institutional competition / R. Hoijer, (Eds.) // *Institutional Competition*, Cheltenham : Elgar, 2008. P. 29–66.
6. European Central Bank. Background Studies for the ECB's Evaluation of Its Monetary Policy Strategy / red. G. Coenen, O. Issing; European Central Bank. 2003. 337 p.

7. Palley T. I. Macroeconomics and monetary policy: Competing theoretical frameworks. *Journal of Post Keynesian Economics*. 2007. T. 30. № 1. P. 61–78.
8. Handa J. *Monetary Economics*. 2nd ed. London : Taylor Francis Ltd, 2009. 872 p.
9. Benigno P. New-Keynesian economics: An AS-AD view. *Research in Economics*. 2015. T. 69. № 4. P. 503–524.
10. Cacciatore M., Fiori G., Ghironi F. The domestic and international effects of euro area market reforms. *Research in Economics*. 2015. T. 69. № 4. P. 555–581.
11. Wen Y. Monetary Policy's Effects on Unemployment. *Economic SYNOPSIS*. 2011. № 10.
12. Handa J. *Monetary Economics*. 2nd ed. London : Taylor Francis Ltd, 2009. 872 p.
13. Friedman M. A. Do old fallacies ever die? *Journal of Economic Literature*. 1992. Vol. 30. Iss. 4. P. 2129–2132.
14. Walsh C. E. *Monetary theory and policy*. Cambridge : MIT press, 2010. 640 p.
15. Diana Viorică L. et al. Economic Theory And Monetary Policy. *Business&Leadership*. 2012. T. 1. № 9. P. 87–100.
16. Mankiw N. G., Romer D., Weil D. N. A contribution to the empirics of economic growth. *National Bureau of Economic Research*. 1990. № 3541. P. 407–437.
17. Mercier P. The concrete Euro: implementing monetary policy in the Euro area / F. Papadia (ed.). Oxford : Oxford University Press, 2011. 418 p.
18. Lucas R. E. Some international evidence on output-inflation tradeoffs. *The American Economic Review*. 1973. T. 63. № 3. P. 326–334.
19. Sargent T. J. The observational equivalence of natural and unnatural rate theories of macroeconomics. *Journal of Political Economy*. 1976. T. 84. № 3. P. 631–640.
20. Sargent T. J. Rational expectations and econometric practice / R. E. Lucas, (ed.). Minneapolis : Univ Of Minnesota Press, 1981. T. 2. 408 p.
21. Altonji J. G., Paxson C. Labor supply preferences, hours constraints, and hours-wage tradeoffs. *Journal of Labor Economics*. 1988. Vol. 6. № 2. P. 254–286.
22. Phelps E. S. Money-wage dynamics and labor-market equilibrium. *The Journal of Political Economy*. 1968. P. 678–711.
23. Long Jr J. B., Plosser C. I. Real business cycles. *The Journal of Political Economy*. 1983. P. 39–69.
24. Mankiw N. G., Romer D., Weil D. N. A contribution to the empirics of economic growth. *National Bureau of Economic Research*. 1990. № 3541. P. 407–437.
25. Klamer A. The new classical macroeconomics: conversations with the new classical economists and their opponents. Brighton : Wheatsheaf Books, 1984. 265 p.
26. Lenz T. EU normative power and regionalism: Ideational diffusion and its limits. *Cooperation and Conflict*. 2013. T. 48. № 2. P. 211–228.
27. Langot F., Cheron A. Labor market search and real business cycles: reconciling Nash bargaining with the real wage dynamics. *Review of Economic Dynamics*. 2004. T. 7. № 2. P. 476–493.
28. King R. G., Plosser C. I. Money, credit, and prices in a real business cycle. *The American Economic Review*. 1984. T. 74. № 3. P. 363–380.
29. Krueger A. B., Summers L. H. Reflections on the inter-industry wage structure. Cambridge : Working Paper, 1986. 51 p.
30. Laidler, David. What Do We Really Know about Monetary Policy? Australian Economic Papers, Wiley Blackwell. 1986. Vol. 25(46). P. 1–16.
31. Lilien D. M. Sectoral shifts and cyclical unemployment. *The Journal of Political Economy*. 1982. P. 777–793.
32. Prescott E. C. Theory ahead of business-cycle measurement. *Carnegie-Rochester conference series on public policy*. North-Holland, 1986. T. 25. P. 11–44.
33. Smets F., Wouters R. Comparing shocks and frictions in US and euro area business cycles: a Bayesian DSGE approach. *Journal of Applied Econometrics*. 2005. T. 20. № 2. P. 161–183.
34. Smets F., Wouters R. Shocks and frictions in US business cycles: A Bayesian DSGE approach. *The American Economic Review*. 2007. T. 97. № 3. P. 586–606.
35. Rotemberg J. J. The Federal Reserve's abandonment of its 1923 objectives of monetary policy. *Research in Economics*. 2015. T. 69. № 4. P. 475–493.
36. Cukierman A. The choice of flexibility in targeting inflation during normal times and during disinflations. *Research in Economics*. 2015. T. 69. № 4. P. 494–502.
37. Cavallari L. et al. Exchange rates as shock absorbers: The role of export margins. *Research in Economics*. 2015. T. 69. № 4. P. 582–602.
38. Getachew Y. Y., Turnovsky S. J. Productive government spending and its consequences for the growth-inequality tradeoff. *Research in Economics*. 2015. T. 69. № 4. P. 621–640.
39. Berk J., Weil D. N. Old teachers, old ideas, and the effect of population aging on economic growth. *Research in Economics*. 2015. T. 69. № 4. P. 661–670.
40. Schettkat R., Sun R. Monetary policy and European unemployment. *Oxford Review of Economic Policy*. 2009. T. 25. № 1. P. 94–108.

References:

1. Niehans J. (1987) Classical monetary theory, new and old. *Journal of Money, Credit and Banking*, t. 19, no. 4, pp. 409–424.
2. Kozyuk V. V. (2007) Vplyv vidkrytosti ekonomiky na kharakter zvyazky mizh inflazieju ta bezrobyttam [Influence of openness of economy on the character of connection between inflation and unemployment]. *Finance of Ukraine*, no. 12, pp. 17–26.
3. Mischenko V. I. (2008) Monetarny transmissiyniy mekhanizm v Ukrayini: naykovo-analitychni materialy [Monetary transmission mechanism in Ukraine: scientific analytical materials]. *National Bank of Ukraine, Center of scientific research*, no. 9, 144 p.
4. Visser H. et al. (1995) A guide to international monetary economics. Northampton: Edward Elgar Publishing, 272 p.
5. Vaubel R., A. Bergh (2008) A history of thought on institutional competition / R. Hoijer, (Eds.). *Institutional Competition*, Cheltenham: Elgar, pp. 29–66.
6. European Central Bank (2003) Background Studies for the ECB's Evaluation of Its Monetary Policy Strategy / red. G. Coenen, O. Issing; European Central Bank, 337 p.

7. Palley T. I. (2007) Macroeconomics and monetary policy: Competing theoretical frameworks. *Journal of Post Keynesian Economics*, t. 30, no. 1, pp. 61–78.
8. Handa J. (2009) *Monetary Economics*. 2nd ed. London: Taylor Francis Ltd, 872 p.
9. Benigno P. (2015) New-Keynesian economics: An AS-AD view. *Research in Economics*, t. 69, no. 4, pp. 503–524.
10. Cacciatore M., Fiori G., Ghironi F. (2015) The domestic and international effects of euro area market reforms. *Research in Economics*, t. 69, no. 4, pp. 555–581.
11. Wen Y. (2011) Monetary Policy's Effects on Unemployment. *Economic SYNOPSES*, no. 10.
12. Handa J. (2009) *Monetary Economics*. 2nd ed. London: Taylor Francis Ltd, 872 p.
13. Friedman M. A. (1992) Do old fallacies ever die? *Journal of Economic Literature*, vol. 30, iss. 4, pp. 2129–2132.
14. Walsh C. E. (2010) *Monetary theory and policy*. Cambridge: MIT press, 640 p.
15. Diana Viorica L. et al. (2012) Economic Theory And Monetary Policy. *Business&Leadership*, t. 1, no. 9, pp. 87–100.
16. Mankiw N. G., Romer D., Weil D. N. (1990) A contribution to the empirics of economic growth. *National Bureau of Economic Research*, no. 3541, pp. 407–437.
17. Mercier P. (2011) *The concrete Euro: implementing monetary policy in the Euro area* / F. Papadia (ed.). Oxford: Oxford University Press, 418 p.
18. Lucas R. E. (1973) Some international evidence on output-inflation tradeoffs. *The American Economic Review*, t. 63, no. 3, pp. 326–334.
19. Sargent T. J. (1976) The observational equivalence of natural and unnatural rate theories of macroeconomics. *Journal of Political Economy*, t. 84, no. 3, pp. 631–640.
20. Sargent T. J. (1981) *Rational expectations and econometric practice* / R. E. Lucas, (ed.). Minneapolis: Univ Of Minnesota Press, t. 2, 408 p.
21. Altonji J. G., Paxson C. (1988) Labor supply preferences, hours constraints, and hours-wage tradeoffs. *Journal of Labor Economics*, vol. 6, no. 2, pp. 254–286.
22. Phelps E. S. (1968) Money-wage dynamics and labor-market equilibrium. *The Journal of Political Economy*, pp. 678–711.
23. Long Jr J. B., Plosser C. I. (1983) Real business cycles. *The Journal of Political Economy*, pp. 39–69.
24. Mankiw N. G., Romer D., Weil D. N. (1990) A contribution to the empirics of economic growth. *National Bureau of Economic Research*, no. 3541, pp. 407–437.
25. Klammer A. (1984) *The new classical macroeconomics: conversations with the new classical economists and their opponents*. Brighton: Wheatsheaf Books, 265 p.
26. Lenz T. (2013) EU normative power and regionalism: Ideational diffusion and its limits. *Cooperation and Conflict*, t. 48, no. 2, pp. 211–228.
27. Langot F., Cheron A. (2004) Labor market search and real business cycles: reconciling Nash bargaining with the real wage dynamics. *Review of Economic Dynamics*, t. 7, no. 2, pp. 476–493.
28. King R. G., Plosser C. I. (1984) Money, credit, and prices in a real business cycle. *The American Economic Review*, t. 74, no. 3, pp. 363–380.
29. Krueger A. B., Summers L. H. (1986) *Reflections on the inter-industry wage structure*. Cambridge: Working Paper, 51 p.
30. Laidler, David (1986) *What Do We Really Know about Monetary Policy?* Australian Economic Papers, Wiley Blackwell, vol. 25(46), pp. 1–16.
31. Lilien D. M. (1982) Sectoral shifts and cyclical unemployment. *The Journal of Political Economy*, pp. 777–793.
32. Prescott E. C. (1986) Theory ahead of business-cycle measurement. *CarnegieRochester conference series on public policy*. North-Holland, t. 25, pp. 11–44.
33. Smets F., Wouters R. (2005) Comparing shocks and frictions in US and euro area business cycles: a Bayesian DSGE approach. *Journal of Applied Econometrics*, t. 20, no. 2, pp. 161–183.
34. Smets F., Wouters R. (2007) Shocks and frictions in US business cycles: A Bayesian DSGE approach. *The American Economic Review*, t. 97, no. 3, pp. 586–606.
35. Rotemberg J. J. (2015) The Federal Reserve's abandonment of its 1923 objectives of monetary policy. *Research in Economics*, t. 69, no. 4, pp. 475–493.
36. Cukierman A. (2015) The choice of flexibility in targeting inflation during normal times and during disinflations. *Research in Economics*, t. 69, no. 4, pp. 494–502.
37. Cavallari L. et al. (2015) Exchange rates as shock absorbers: The role of export margins. *Research in Economics*, t. 69, no. 4, pp. 582–602.
38. Getachew Y. Y., Turnovsky S. J. (2015) Productive government spending and its consequences for the growth- inequality tradeoff. *Research in Economics*, t. 69, no. 4, pp. 621–640.
39. Berk J., Weil D. N. (2015) Old teachers, old ideas, and the effect of population aging on economic growth. *Research in Economics*, t. 69, no. 4, pp. 661–670.
40. Schettkat R., Sun R. (2009) Monetary policy and European unemployment. *Oxford Review of Economic Policy*, t. 25, no. 1, pp. 94–108.

EVOLUTION OF CLASSICAL AND MODERN THEORETICAL APPROACHES TO THE STUDY OF MONETARY POLICY INFLUENCE ON THE EMPLOYMENT LEVEL

Summary. In the times of global instability and crises the role of government has gained more importance, especially its institutional power. The world after pandemic will rely even more on the governments even when tackling unemployment. Monetary policy is one of the powerful instruments that can be used for this scope. The article provides an important theoretical base to the study of the problem of influence of monetary policy on unemployment level. A comparative framework to the analysis of the issue outlined above based on foreign studies and research is a crucial element in constructing a theoretical basis for conduction of research and obtaining practical results for Ukraine. Presented work provides an important source of information to the study of unemployment. An importance of business cycles, labor force productivity and developed infrastructure is emphasized. An evolution of views of classical and modern theoretical approaches to studying the impact of monetary policy on the level of employment using a historical research method is presented. The main trends, points of view and main indicators that were used to study the question of monetary policy impact on employment in a historical context are determined. The paper also provides information on the use of classical instruments of monetary policy by countries and central banks during crisis. A comparative characteristic of elements of classical and modern approaches to study of the influence of monetary policy on employment is represented in the form of a table. The following study is an important source of information for Ukrainian science in development of approach towards the analysis of problem of unemployment and finding the ways of tackling it using the monetary policy mechanisms. The following article provides various viewpoints and approaches, outlines main theories, elements and variables taken into account when analyzing the effect of monetary policy measures on employment level. Based on the material provided, this paper is finalized with conclusions and recommendations for further study of the question of monetary policy impact on employment.

Key words: monetary policy, employment, theoretical approaches, European Central Bank, inflation, unemployment, technology, business cycles.

Котлик А. В.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та бізнесу
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця*

Гресь Г. О.

*аспірант кафедри менеджменту та бізнесу
Харківського національного економічного університету
імені Семена Кузнеця*

Kotlyk Andrii

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Management and Business Department
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics*

Gres Georgiy

*PhD student of Management and Business Department
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics*

ПІДХІД ДО РОЗРОБКИ КОМПЛЕКСУ КЛЮЧОВИХ ПОКАЗНИКІВ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИВАТНИХ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ І ЙОГО ІНТЕГРАЦІЇ З СИСТЕМОЮ МОТИВАЦІЇ

Анотація. В роботі запропоновано підхід до розробки комплексу ключових показників ефективності діяльності приватних медичних закладів і інтеграції такого комплексу показників з системою мотивації персоналу. Запропонований підхід включає шість етапів: вибір посад, для яких буде розроблено комплекс показників; складання широкого переліку ключових показників ефективності; вибір обмеженої кількості ключових показників ефективності для кожної з посад; визначення відносної важливості обраних показників; визначення формату вимірювання обраних ключових показників ефективності; побудова комплексу ключових показників ефективності для конкретних посад працівників приватних медичних закладів. Обраний підхід реалізовано для посад лікаря, медичної сестри і адміністратора медичного закладу із розробкою шкал, за якими має розраховуватися змінна частина оплати праці.

Ключові слова: ключовий показник ефективності, система мотивації персоналу, матеріальна мотивація, змінна частина оплати праці, мотивація персоналу медичних закладів.

Вступ та постановка проблеми. Комплекс ключових показників оцінки ефективності діяльності (або ж спрощено – ключових показників ефективності від англ. Key Performance Indicators – KPI) грає безумовно важливу роль в системі управління будь-якого підприємства, адже уможливило точний, квантифікований зворотній зв'язок, що стає основою розробки раціональних, зважених і обґрунтованих управлінських рішень. Проте в науковій літературі й у практичній царині досі тривають дискусії щодо обсягу і змісту такого комплексу показників, що, з одного боку, має комплексно, всебічно і повно описувати діяльність підприємства, а з іншого – не перевантажувати осіб, що приймають рішення, зайвою інформацією.

Питання щодо обсягу і змісту комплексу ключових показників оцінки ефективності діяльності підприємства ще більше ускладнюється, коли мова заходить про його інтеграцію до системи мотивації персоналу. Перш за все, така інтеграція вимагає ще більшого обмеження кількості показників, а отже, і більш ретельного їх відбору. Крім того, виникає вимога вибору таких показників, значення яких складніше маніпулювати, що в протилежному випадку може призвести до штучного підвищення рівня мотиваційних виплат працівникам.

Певну специфіку має означена проблема у сфері надання платних медичних послуг: з одного боку, як і будь-яке комерційне підприємство, медична клініка прагне підвищити власний прибуток, що вимагає мотивації працівників на залучення більшої кількості пацієнтів, підвищення середнього чеку тощо. З іншого боку, в сфері

охорони здоров'я дуже важливе місце посідають етичні аспекти надання медичних послуг, адже, за великим рахунком, завдання лікаря – зробити так, щоб пацієнт звертався до нього якомога рідше, що створює очевидні протиріччя з суто комерційними цілями діяльності клініки.

Все вищезазначене обумовлює актуальність і гостроту проблеми розробки комплексу ключових показників оцінки ефективності діяльності підприємств, у тому числі медичних закладів, її інтеграції з системою мотивації персоналу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безумовно, проблеми вимірювання окремих аспектів економічної активності суб'єктів господарювання є дуже давніми. Дослідники історії цього питання вважають, що вимірювання у бізнесі виникли у зв'язку з використанням грошей, і відбулося це в Месопотамії наприкінці IV тисячоліття до н. е. Щодо вимірювання власне ефективності окремих бізнес-операцій відомо, що венеціанські купці активно вимірювали ефективність окремих торговельних експедицій як різницю між отриманими і витраченими коштами [1].

Суттєвий внесок у вирішення проблеми вимірювання окремих аспектів ефективності діяльності підприємства внесли роботи засновника теорії наукового менеджменту Ф. Тейлора [2] і його однодумців і послідовників [3]. Приблизно у той же час – на початку XX ст. – більш широкий погляд на вимірювання ефективності представив У. Аллен [4]. Упродовж XX сторіччя методологія вимірювання ефективності діяльності організацій зазнала бурхливого розвитку, одним із визначних етапів якого стала розробка Д. Нортоном і Р. Капланом теорії збалансованої системи

показників [5]. Надалі численні вітчизняні й зарубіжні вчені, серед яких В. Івлєв, М. Кизим, А. Котлик, Т. Лепейко, Л. Малярець, Л. Мейсель, П. Нівен, Е. Нілі, Н.-Г. Ольве, К. Рамперсад, М. Хорват, розширювали і методологічно доповнювали модель збалансованої системи показників, тоді як інші вчені (серед яких К. Мак-Найр, Р. Лінч і К. Кросс, К. Адамс і П. Робертс, тощо [6; 7]) пропонували власні моделі побудови системи показників.

З часом модель збалансованої системи показників стала «золотим стандартом» з-серед підходів до формування комплексу показників оцінки ефективності діяльності підприємства, адже дозволяє підприємствам узгодити стратегію з реальною повсякденною діяльністю; зробити стратегічні цілі більш зрозумілими для працівників усіх рівнів (управлінського і виконавчого) і спрямовувати їх діяльність на досягнення таких цілей; встановити чітку, регулярну систему зворотного зв'язку для відстеження прогресу в досягненні стратегічних цілей; сфокусувати діяльність виконавців на найбільш важливих напрямках діяльності з точки зору досягнення стратегічних цілей, тощо. Автори моделі [8] й інші вчені, що працювали над проблемою розробки і впровадження збалансованої системи показників на підприємствах [9; 10], виробили принципи формування такої системи показників, з-серед яких можна виділити такі: відповідність системи показників стратегії підприємства; адаптованість системи показників до конкретних умов діяльності підприємства; повнота і комплексність системи показників, її збалансованість з точки зору включення до неї як фінансових, так і нефінансових показників; як результатів діяльності, так і факторних показників; як узагальнених, так і деталізованих показників, тощо; наявність можливості регулярного розрахунку показників, що входять до системи, з точки зору як інформаційного, так і методичного забезпечення; простота розрахунку (за можливістю); обмежена кількість показників.

До речі, останній принцип є таким, що, з одного боку, суттєво ускладнює вибір КРІ, а з іншого боку – суттєво урізноманітнює варіанти такого вибору, роблячи неможливим формування універсальної системи показників, що однаковою мірою задовольняла би потреби всіх підприємств, навіть однієї галузі. Це робить дослідження, присвячені пошуку оптимальної за тих чи інших умов комбінації КРІ, завжди актуальними.

Звісно, робилися численні спроби розробки і впровадження системи показників оцінки ефективності підприємств і установ сфери охорони здоров'я. Це питання розглядав навіть піонер у галузі оцінки ефективності діяльності підприємств – У. Аллен [4, с. 83–112]. Відповідні дослідження ведуться й сьогодні [11; 12; 13; 14], проте основна проблема – розробка комплексу показників обмеженої кількості – залишається невирішеною.

Більш того, автори концепції збалансованої системи показників [8] вважають за необхідне не обмежуватися розробкою системи показників (стратегічної карти) лише для верхнього – корпоративного рівня підприємства. Натомість пропонується здійснювати каскадування збалансованої системи показників, тобто розробку системи

показників для складових компанії – підрозділів і окремих співробітників – на основі стратегічної карти верхнього рівня. При цьому кількість показників при русі від верхнього до нижнього до збалансованої системи показників має кратно зменшуватися [8; 9]. Проте більшість праць, присвячених питанню формування системи показників оцінки ефективності діяльності підприємства, фокусуються саме на комплексі показників верхнього рівня, що є недостатнім для вироблення дієвих механізмів спрямування повсякденної діяльності працівників на досягнення стратегічних цілей підприємства (установи, організації), у тому числі розробки відповідної системи мотивації персоналу.

Мета статті – дослідження теоретико-практичних аспектів і розробка рекомендацій з формування комплексу ключових показників оцінки ефективності діяльності приватних медичних закладів з метою її інтеграції з системою мотивації персоналу.

Результати дослідження. Перш за все, слід зауважити, що сьогодні структура оплати праці як в економіці України в цілому, так і у сфері охорони здоров'я, дещо змінюється. До такого висновку можна дійти, вивчивши дані щодо структури фонду оплати праці штатних працівників, які наводить Державна служба статистики України (Укрстат) [15]. Дані Укрстату наведено на кварталній основі, що не надає можливості окремо дослідити динаміку структури фонду оплати праці штатних працівників, адже містить вплив фактору сезонності. Щоб позбутися впливу цього фактору, автором розраховано структуру фонду оплати праці штатних працівників у річному вимірі шляхом зважування кварталних даних на розмір фонду оплати праці. Отримані дані для економіки України в цілому наведено в таблиці 1.

Як бачимо, в структурі фонду оплати праці штатних працівників в Україні домінує основна заробітна плата, яка згідно Інструкції зі статистики заробітної плати [16] включає «нарахування винагороди за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці». На другому місці знаходиться додаткова заробітна плата, що включає «доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством, премії», тобто має більш варіативний характер і більшою мірою залежить від результатів праці. У той же час, додаткова заробітна плата частіше включає і такі складові, що напряму не залежать від результатів діяльності працівників, наприклад, вартість безоплатно наданих працівникам житла, комунальних послуг, виплати за дні перебування в дорозі до місця роботи, виплати за роботу у важких і шкідливих умовах тощо.

Найменшу частку в структурі фонду оплати праці складають інші заохочувальні та компенсаційні виплати, які «винагороди та премії, які мають одноразовий характер, компенсаційні та інші грошові й матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми» [16]. Ця частина фонду оплати праці є найбільш варіативною та призначена для прямого стимулювання працівників за їх досягнення.

Таблиця 1

Структура фонду оплати праці штатних працівників в економіці України за період 2017–2021 рр.

Складові фонду оплати праці	Частка у фонді оплати праці, %				
	2017	2018	2019	2020	2021
Фонд основної заробітної плати	58,4	57,5	57,1	56,6	57,1
Фонд додаткової заробітної плати	36,1	36,9	37,2	37,7	37,1
Інші заохочувальні та компенсаційні виплати	5,5	5,6	5,6	5,7	5,8

Джерело: розраховано авторами за даними [15]

Структура фонду оплати праці штатних працівників у сфері охорони здоров'я в Україні за період 2017–2021 рр.

Складові фонду оплати праці	Частка у фонді оплати праці, %				
	2017	2018	2019	2020	2021
Фонд основної заробітної плати	56,2	55,0	53,7	49,1	47,6
Фонд додаткової заробітної плати	38,0	39,0	40,3	44,8	46,1
Інші заохочувальні та компенсаційні виплати	5,7	6,0	6,0	6,2	6,3

Джерело: розраховано за даними [15]

Отже, додаткова заробітна плата й інші заохочувальні та компенсаційні виплати містять змінну частину оплати праці, і по їх частці в структурі фонду оплати праці можна непрямо судити про те, наскільки суттєвою є змінна частина оплати праці на підприємстві, що напряду визначається результатами (ефективністю) праці того чи іншого працівника.

Як це можна побачити з таблиці 1, частка основної заробітної плати у структурі фонду оплати праці штатних працівників в економіці України у період з 2017 по 2020 рр. неухильно скорочувалася (з 58,4% до 56,6%), а у 2021 р. повернулася до рівня 2018 р. – 57,1%. В цілому є можна зауважити тенденцію до повільного зростання частки більш варіативних складових фонду оплати праці, причому як додаткової заробітної плати, так й інших заохочувальних та компенсаційних виплат.

Відповідний аналіз структури фонду оплати праці штатних працівників у сфері охорони здоров'я наведено в таблиці 2.

Як бачимо, тенденції структури фонду оплати праці штатних працівників у сфері охорони здоров'я за напрямом збігаються з відповідними тенденціями для економіки України в цілому, проте є набагато більш динамічними: так, частка основної заробітної плати у структурі фонду оплати праці штатних працівників у сфері охорони здоров'я в Україні у період з 2017 по 2021 рр. неухильно скорочувалася з 56,2% до 47,6%. Більш того, можна побачити, що в структурі фонду оплати праці відбувся злам: якщо ще у 2019 р. основна заробітна плата складала більше половини фонду оплати праці, то у 2020 р. вона впала до менш ніж 50%, і ця тенденція ще більш закріпилася в 2021 р.

Отже, аналіз таблиць 1 і 2 свідчить, що як в Україні в цілому, так і – особливо – у сфері охорони здоров'я спостерігається тенденція до скорочення частки основної заробітної плати як винагороди за виконану роботу відповідно до встановлених норм у структурі фонду оплати

праці, і, навпаки, зростає частка складових фонду оплати праці, призначених для стимулювання працівників за їх досягнення. Це означає, що проблема розробки комплексу КРІ підприємств, установ і організацій, особливо в галузі охорони здоров'я, а також інтеграції такого комплексу показників з системою мотивації (особливо матеріальної) набуває все більшої актуальності.

Для вирішення цієї проблеми на прикладі приватних медичних закладів автором було проведено дослідження, що включало кілька етапів.

На першому етапі було проаналізовано структуру персоналу приватних медичних закладів і виявлено, що найбільшу частку в структурі персоналу складають лікарі, молодший медичний персонал, адміністратори (або працівники кол-центрів у закладах більшого розміру). Саме ці посади і було обрано для подальшого дослідження.

На другому етапі на основі аналізу наукової літератури [9; 10; 12; 13; 14] було виявлено показники, що рекомендуються до включення у склад системи показників оцінки ефективності підприємств, у тому числі медичних закладів.

На третьому етапі було залучено п'ятьох експертів (працівників приватних медичних закладів, що мають досвід роботи на керівних посадах таких закладів не менше трьох років), які методом ранжування виділили обмежену кількість (по 5) КРІ для представників кожної з посад, обраних на першому етапі.

На четвертому етапі, також із залученням експертів, було проведено визначення відносної важливості обраних показників за допомогою методу аналізу ієрархій [17]. Надалі результати визначення відносної важливості було усереднено за експертами, і було вилучено показники, що мають несуттєву відносну важливість (менше 0,1).

На п'ятому етапі було визначено формат вимірювання КРІ. Для цього було проведено аналіз наукової літератури [9; 10; 12; 13; 14; 17; 19] та виявлено переваги і недоліки найбільш розповсюджених форматів (таблиця 3).

Таблиця 3

Переваги і недоліки найбільш розповсюджених форматів вимірювання КРІ

Формат КРІ	Приклад	Переваги	Недоліки
Абсолютне значення показника	Оплата за кожного залученого клієнта	Простота фіксації і вимірювання Прямий мотивуючий вплив	Не враховує зміну умов праці й кваліфікації працівників Працівники іноді можуть маніпулювати значенням показника
Відсоток від базового показника	Виплата відсотка від доходу від реалізації, отриманого завдяки працівнику	Простота фіксації і вимірювання Прямий мотивуючий вплив	Не враховує зміну умов праці й кваліфікації працівників Працівники іноді можуть маніпулювати значенням базового показника і зловживати
Відсоток виконання плану	Оплата за відсоток виконання плану з доходу від реалізації	Враховує зміну умов праці й кваліфікації працівників	Ризик необґрунтованості планових значень показника
Бальна оцінка	Рівень задоволеності клієнта	Можливість врахувати комплексну характеристику	Складність розрахунку Незрозумілість для працівника

Джерело: складено авторами на основі [9; 10; 12; 13; 14; 18]

На шостому етапі розроблено рекомендації з розробки системи показників для представників кожної з посад, обраних на першому етапі з урахуванням результатів, отриманих на попередніх етапах дослідження.

При цьому слід зазначити, що побудова системи мотивації на основі комплексу ключових показників ефективності передбачає виділення змінної (стимулюючої) частини оплати праці, яка буде залежати від ступеня ефективності (результативності) діяльності працівника відповідно до комплексу ключових показників. Отже, перш за все необхідно виділити постійну і змінну частину фонду оплати праці. Саме змінна частина має повністю визначатися результатами праці, оцінюваними через КРІ.

Існують різні точки зору ефективного співвідношення постійної і змінної частини оплати праці. Так, що Ф. Тейлор вважав, що змінна частина має складати не менш ніж 30% від заробітної плати працівника – в іншому випадку її мотивуючий вплив буде незначним [2].

Отже, коли це доцільно, у якості базового ми пропонуємо розподіл, запропонований Ф. Тейлором: 70% розміру оплати праці має складати фіксована частка, а 30% – змінна. Зрозуміло, що розмір, а отже і частка змінної частини оплати праці буде змінюватися в залежності від результативності (ефективності) діяльності працівника, тому базова пропорція між постійною і змінною частиною оплати праці (70:30) буде зустрічатися лише у випадку досягнення працівником планових значень КРІ. Якщо планові значення показників будуть перевищені, то розмір змінної частини оплати праці пропорційно зростає, а отже збільшиться і її частка. Навпаки, при недосягненні планових значень КРІ розмір і частка змінної частини оплати праці скоротяться. В окремих випадках змінна частина заробітної плати може бути значно вищою за постійну, або ж постійної частини заробітної плати може взагалі не бути.

Отже, надамо пропозиції щодо комплексу КРІ для лікаря (на прикладі сімейного лікаря) й побудови системи мотивації його праці.

Систему мотивації сімейного лікаря доцільно будуватися на основі відсотку від доходу, отриманого від обслуговування пацієнтів саме цим лікарем. При цьому розмір такого відсотку має складатися з постійної і змінної частини.

Постійна частина відсотку від доходу, отриманого від обслуговування пацієнтів лікарем, залежить від політики конкретного медичного закладу, а також від того, чи є у лікаря медична сестра (асистент). Пропонуємо у якості прикладу прийняти постійну частину відсотку від доходу за 20%.

Змінна частина відсотку від доходу, отриманого від обслуговування пацієнтів лікарем, визначається виконан-

ням плану у розрізі наступних ключових показників ефективності (у порядку зменшення пріоритетності):

- 1) виконання протоколу прийому пацієнта;
- 2) кількість обґрунтованих скарг пацієнтів;
- 3) направлення пацієнтів до інших лікарів медичного закладу;
- 4) стаж роботи у медичному закладі.

Протокол прийому пацієнта містить вимоги щодо дій лікаря у тій чи іншій ситуації. Якщо лікар не виконав необхідну кількість дій діагностичного або лікувального характеру, протокол прийому пацієнта буде виконано не на 100%. В таблиці 4 наведено шкалу розрахунку змінної частини відсотку від доходу, отриманого від обслуговування пацієнтів лікарем, відповідно від ступеня виконання протоколу.

Наступним КРІ лікаря є кількість обґрунтованих скарг пацієнтів. До розрахунку приймаються скарги пацієнтів стосовно якості обслуговування лікарем, доцільності призначення діагностичних чи лікувальних процедур, тощо, які були визнані обґрунтованими відповідно до прийнятих у медичному закладі процедур. Пропонується скорочувати розмір змінної частини відсотку від доходу, отриманого від обслуговування пацієнтів лікарем, на 0,5% за кожну обґрунтовану скаргу.

Політикою більшості з приватних медичних закладів, керівні працівники яких брали участь у даному дослідженні як експерти, передбачається направлення пацієнтів сімейним лікарем до інших лікарів медичного закладу. У цьому випадку можливо або окремо виплачувати лікарю, що видав таке направлення, бонус у розмірі певного відсотку від доходу, отриманого від прийому направленого ним пацієнта іншим лікарем, або ж встановити додаткову надбавку до відсотку від доходу, отриманого від обслуговування власних пацієнтів таким лікарем. У другому випадку розмір отримуваної винагороди лікарем, який направляє пацієнта до іншого лікаря медичного закладу, може бути меншою, але вона і не буде стимулювати лікаря до надмірного, необґрунтованого направлення пацієнтів до інших лікарів медичного закладу.

У другому випадку має бути розроблена відповідна шкала, що наведена в таблиці 5. Отримана шкала носить прогресивний характер, адже при досягненні значного відсотку пацієнтів, направлених до інших лікарів медичного закладу, подальше його збільшення стає дедалі складнішим.

Крім того, експерти (керівні працівники медичних закладів) вважають за доцільне стимулювати досвідчених лікарів якомога довше працювати у закладі, що робить необхідним введення доплати за стаж роботи у медичному

Таблиця 4

Рекомендована шкала розрахунку змінної частини відсотку від доходу, отриманого від обслуговування пацієнтів лікарем, залежно від ступеня виконання протоколу

Рівень виконання протоколу, %	Розмір бонусів за кожний відсоток перевищення нижньої межі інтервалу, %	Максимальний розмір бонусу, %
До 60	0	0
60–100	0,1	4

Таблиця 5

Рекомендована шкала розрахунку змінної частини відсотку від доходу, отриманого від обслуговування пацієнтів лікарем, залежно від направлення пацієнтів до інших лікарів медичного закладу

Відсоток пацієнтів, направлених до інших лікарів медичного закладу, %	Розмір бонусів за кожний відсоток перевищення нижньої межі інтервалу, %	Максимальний розмір бонусу, %	Бонус наростаючим підсумком, %
До 30	0	0	0
30–60	0,05	1,5	1,5
60–100	0,1	4	5,5

закладі (таблиця 6). Отже, у разі використання запропонованого комплексу ключових показників ефективності заробітна плата лікаря буде визначатися як відсоток від доходу, отриманого від обслуговування пацієнтів лікарем, а сама величина такого відсотку визначатиметься чотирма іншими КРІ.

Таблиця 6

Рекомендована шкала розрахунку змінної частини відсотку від доходу, отриманого від обслуговування пацієнтів лікарем, залежно від стажу

Стаж роботи, років	Розмір бонусу за стаж роботи, %
До 3-х	0
3–5	1
Понад 5	+0,1% за кожний рік

Якщо адаптувати запропоновану шкалу для лікарів інших спеціальностей, то зміни, у першу чергу, мають стосуватися таких аспектів:

1) постійна частина відсотку від доходу може бути встановлена як вище, так і нижче за 20%;

2) винагорода за направлення пацієнтів до інших лікарів медичного закладу може бути або взагалі скасована (тоді відповідно постійна частина відсотку від доходу може бути підвищена), або шкала для неї має бути переглянута.

Комплекс КРІ, що слугуватимуть для вимірювання результативності й ефективності діяльності асистента лікаря або медичної сестри та побудови системи мотивації їх праці, може будуватися на основі поєднання постійної та змінної частини оплати праці. У такому разі спочатку визначається нормальний розмір оплати праці асистента лікаря або медичної сестри, тобто розмір оплати праці, який працівник має отримати при досягненні запланованих значень показників ефективності. Наприклад, нормальний розмір оплати праці медичної сестри може становити 13500 грн [19]. Тоді в її складі виділяється постійна частина (70%, тобто 9500 грн – для зручності рекомендується заокруглювати значення) і змінна частина (30%, або 4000 грн). Ключовим показником ефективності може бути рівень виконання плану за доходом лікарем, у кабінеті якого працює медична сестра. Отримана шкала для розрахунку розміру змінної частини оплати праці медичної сестри наведена в таблиці 7. Як бачимо, розмір бонусів за кожний відсоток виконання плану за доходом понад 60% розраховано таким чином, щоб за 100% вико-

нання плану за доходом сумарний розмір бонусу досяг 4000 грн, а надалі збільшувався, але більшими темпами.

За схожою логікою пропонується будувати комплекс ключових показників ефективності й систему мотивації адміністратора медичного центру. При нормальному розмірі оплати праці адміністратора у 13500 грн постійна частина складе 70%, тобто 9500 грн, а змінна частина – 30%, або 4000 грн. Проте система мотивації адміністратора на двох показниках ефективності:

1) рівень виконання плану за доходом медичним закладом (або тим його підрозділом, за який несе відповідальність адміністратор);

2) якість обслуговування пацієнтів на етапі дзвінка та візиту.

Якість обслуговування пацієнтів на етапі дзвінка та візиту оцінюється щомісяця за бальною шкалою (наприклад, десятибальною) на основі вибіркового прослуховування дзвінків та/або за методом «таємного покупця». Бали нараховуються за комплексною шкалою, що включає оцінку різних аспектів спілкування з пацієнтом: привітання, нагадування про акції, коректний запис на прийом тощо.

Експертами було визначено відносну важливість вказаних КРІ. Зважаючи, що значення відносної важливості виявилися майже рівними, для зручності їх доцільно заокруглити до 0,5 кожний. Тоді за кожним із вказаних КРІ шкала має бути побудована таким чином, щоб при досягненні запланованих значень показників ефективності змінна частина оплати праці за кожним окремим показником складала 2000 грн. (0,5 * 4000 грн). Тоді шкала для розрахунку розміру змінної частини оплати праці адміністратора залежно від рівня виконання плану за доходом може виглядати наступним чином (таблиця 8).

Дещо по-іншому виглядатиме шкала для розрахунку розміру змінної частини оплати праці адміністратора залежно від якості обслуговування пацієнтів на етапі дзвінка та візиту (таблиця 9).

Отже, за високої якості обслуговування пацієнтів і перевиконання плану з доходів змінна частина заробітної плати адміністратора може навіть перевищити постійну.

З огляду на те, що розмір оплати праці змінюється з часом, доцільно побудувати шкали, наведені в таблицях 6–9, не в абсолютному, а у відносному вимірі. Тобто якщо 4000 грн. становить 30% від нормального розміру оплати праці, то 100 грн (розмір бонусів за 1% перевищення нижньої межі інтервалу з таблиці 7) становить відповідно 0,75%, тощо. Подібний – відносний – формат представлення шкал дозволить зробити їх більш гнучкими, що

Таблиця 7

Рекомендована шкала розрахунку розміру змінної частини оплати праці медичної сестри

Рівень виконання плану за доходом лікарем, у кабінеті якого працює медична сестра, %	Розмір бонусів за кожний відсоток перевищення нижньої межі інтервалу, грн.	Максимальний розмір бонусу, грн
До 60	0	0
60–100	100	4000
Понад 100	200	не обмежується

Таблиця 8

Рекомендована шкала розрахунку розміру змінної частини оплати праці адміністратора залежно від рівня виконання плану за доходом

Рівень виконання плану за доходом медичним закладом або його підрозділом, %	Розмір бонусів за кожний відсоток перевищення нижньої межі інтервалу, грн.	Максимальний розмір бонусу, грн
До 60	0	0
60–100	50	2000
Понад 100	100	не обмежується

Рекомендована шкала розрахунку розміру змінної частини оплати праці адміністратора залежно від якості обслуговування пацієнтів (у разі використання 10-тибальної шкали)

Оцінка якості обслуговування пацієнтів, балів	Розмір бонусів за 1 бал перевищення нижньої межі інтервалу, грн.	Максимальний розмір бонусу, грн	Бонус наростаючим підсумком, грн
6	0	0	0
6–8	1000	2000	2000
8–10	2000	4000	6000

є важливим з огляду на зростання номінальної заробітної плати в Україні.

Висновки. Розробка комплексу ключових показників оцінки ефективності діяльності підприємства є доволі складним завданням з огляду на суперечливі вимоги щодо повноти такого комплексу і обмеженої кількості показників, що входять до його складу. Ще більш таке завдання ускладнюється при переході на нижній рівень ієрархії організації – рівень виконавців, де комплекс КРІ має бути інтегрований з системою мотивації персоналу. В роботі запропоновано підхід, який дозволяє розробити комплекс

КРІ для приватних медичних закладів і інтегрувати його з системою мотивації персоналу. Запропонований підхід включає шість етапів: аналіз структури персоналу приватних медичних закладів і вибір посад, для яких буде розроблено комплекс показників; теоретичний аналіз переліку показників, що рекомендуються до включення у склад комплексу КРІ; вибір обмеженої кількості КРІ; визначення відносної важливості обраних показників; визначення формату вимірювання обраних КРІ; розробка комплексу КРІ для конкретних посад працівників приватних медичних закладів.

Список використаних джерел:

1. Brudan A. Learning from practice – A brief history of performance measurement. URL: <https://www.performancemagazine.org/learning-from-practice-a-brief-history-of-performance-measurement/> (дата звернення: 10.04.2022).
2. Taylor F. W. The Principles of Scientific Management. NY : Harper & Brothers, 1911.
3. Шелдрейк Дж. Теория менеджмента: от тейлоризма до японизации. СПб. : Питер, 2001. 352 с.
4. Allen W. H. Efficient Democracy. NY : Dodd, Mead & Company, 1912. 346 p.
5. Kaplan R. S., Norton D. P. The Balanced Scorecard: Measures that Drive Performance. *Harvard Business Review*. 1992. Vol. 70. No. 1. P. 71–79.
6. Лепейко Т. І., Котлик А. В. Сучасні підходи до виділення підсистем підприємства. *Концептуальні засади управління підприємством як економічною системою* : монографія / За заг. ред. к.е.н., доц. В. О. Коюда. Харків : Вид. ХНЕУ, 2007. С. 26–47.
7. Ивлев В., Попова Т. Balanced Scorecard – альтернативные модели. *Банки и технологии*. 2002. № 4. С. 35–36.
8. Каплан Р. С., Нортон Д. П. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию. 2-е изд., испр. и доп. Москва : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. 320 с.
9. Ольве Н.-Г., Рой Ж., Ветер М. Оценка эффективности деятельности компании. Практическое руководство по использованию сбалансированной системы показателей. Москва : Изд. дом «Вильямс», 2003. 304 с.
10. Малярещ Л. М., Штеревря А. В. Збалансована система показників в оцінці діяльності підприємства : Наукове видання. Харків : Вид. ХНЕУ, 2008. 188 с.
11. Kollberg B., Elg M. H. The practice of the Balanced Scorecard in health care services. *International Journal of Productivity and Performance Management*. 2011. Vol. 60(5). P. 427–445.
12. Алшарф І. А. М. Формування механізму управління ефективністю діяльності медичних підприємств та установ : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Одеса, 2020. 239 с.
13. Баєва О. В., Білінська М. М., Жаліло Л. І. Управління підприємницькою діяльністю в галузі охорони здоров'я : Кол. моногр. Київ : МАУП, 2007. 376 с.
14. Зурнаджянц Ю. А. Формирование аналитических показателей по направлениям деятельности медицинского учреждения. *Вестник АГТУ. Серия «Экономика»*. 2010. № 1. С. 178–187.
15. Структура фонду оплати праці штатних працівників за видами економічної діяльності за квартал. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/sfop/sfop_ek/sfop_ek_u.htm (дата звернення: 16.06.2022).
16. Про затвердження Інструкції зі статистики заробітної плати : Наказ Державного комітету статистики України № 5 від 13.01.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04#Text> (дата звернення: 14.04.2022).
17. Saaty T. The Analytic Hierarchy Process. NY : McGraw-Hill, 1980. 287 p.
18. Andersen B., Fagerhaug T. Root Cause Analysis: Simplified Tools and Techniques. Milwaukee : American Society for Quality, 2006. 237 p.
19. Деякі питання оплати праці медичних працівників закладів охорони здоров'я : Постанова Кабінету Міністрів України № 2 від 12 січня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.04.2022).

References:

1. Brudan A. Learning from practice – A brief history of performance measurement. Available at: <https://www.performancemagazine.org/learning-from-practice-a-brief-history-of-performance-measurement>.
2. Taylor F. W. (1911) The Principles of Scientific Management. NY: Harper & Brothers.
3. Sheldrake J. (2001) *Teoriya menedzhmenta: ot tejlorigzma do yaponizacii* [Management Theory: From Taylorism to Japanization]. Saint Petersburg: Piter. (in Russian)

4. Allen W. H. (1912) *Efficient Democracy*. NY: Dodd, Mead & Company.
5. Kaplan R. S., Norton D. P. (1992) The Balanced Scorecard: Measures that Drive Performance. *Harvard Business Review*, vol. 70, no. 1, pp. 71–79.
6. Lepeiko T. I., Kotlyk A. V. (2007) Suchasni pidkhody do vydilennia pidsystem pidprijemstva [Modern approaches to the allocation of enterprise subsystems]. *Kontseptualni zasady upravlinnia pidprijemstvom yak ekonomichnoiu systemoiu* [Conceptual principles of enterprise management as an economic system] / V. O. Koiuda (Ed.). Kharkiv: Vyd. KhNEU. (in Ukrainian)
7. Ivlev V., Popova T. (2002) Balanced Scorecard – al'ternativnye modeli [Balanced Scorecard – alternative models]. *Banki i tekhnologii* [Banks and technologies], no. 4, pp. 35–36. (in Russian)
8. Kaplan R. S., Norton D. P. (2004) *Sbalansirovannaya sistema pokazatelej. Ot strategii k dejstviyu* [The Balanced Scorecard: Translating Strategy Into Action] (2nd ed., rev.). Moscow: ZAO «Olimp-Biznes». (in Russian)
9. Ol've N.-G., Roj Zh., Veter M. (2003) *Ocenka effektivnosti deyatelnosti kompanii. Prakticheskoe rukovodstvo po ispol'zovaniyu sbalansirovannoj sistemy pokazatelej* [Performance Drivers: A Practical Guide to Using the Balanced Scorecard]. Moscow: Izd. dom “Vil'yams”. (in Russian)
10. Maliarets L. M., Shtereveria A. V. (2008) *Zbalansovana sistema pokaznykiv v otsintsi diialnosti pidprijemstva* [A balanced system of indicators in the assessment of enterprise activity]. Kharkiv: Vyd. KhNEU. (in Ukrainian)
11. Kollberg B., Elg M. H. (2011) The practice of the Balanced Scorecard in health care services. *International Journal of Productivity and Performance Management*, vol. 60(5), pp. 427–445.
12. Alsharf I. A. M. (2020) Formuvannia mekhanizmu upravlinnia efektyvnistiu diialnosti medychnykh pidprijemstv ta ustanov [Formation of the efficiency management mechanism of medical enterprises and institutions]. *Candidate's thesis*. Odesa. (in Ukrainian)
13. Baieva O. V., Bilynska M. M., Zhalilo L. I. (2007) *Upravlinnia pidprijemnytskoiu diialnistiu v haluzi okhorony zdorovia* [Management of entrepreneurial activity in the field of health care]. Kyiv: MAUP. (in Ukrainian)
14. Zurnadzh'yanc Yu. A. (2010) Formirovanie analiticheskikh pokazatelej po napravleniyam deyatelnosti medicinskogo uchrezhdeniya [Formation of analytical indicators in the areas of activity of a medical institution]. *Vestnik AGTU [Bulletin of ASTU]. Series «Economics»*, no. 1, pp. 178–187. (in Russian)
15. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine] (2022) *Struktura fondu opłaty pratsi shtatnykh pratsivnykiv za vydamy ekonomichnoi diialnosti za kvartal* [The structure of the wage fund of full-time employees by types of economic activity for the quarter]. Available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/gdn/sfop/sfop_ek/sfop_ek_u.htm (in Ukrainian)
16. Pro zatverdzhennia Instruksii zi statystyky zarobitnoi platy: Nakaz Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy № 5 vid 13.01.2004 r. [On approval of the Instruction on salary statistics. Order of the State Statistics Committee of Ukraine No. 5 from January 13, 2004]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04#Text> (in Ukrainian)
17. Saaty T. (1980). *The Analytic Hierarchy Process*. NY: McGraw-Hill.
18. Andersen B., Fagerhaug T. (2006) *Root Cause Analysis: Simplified Tools and Techniques* (2nd ed.). Milwaukee: American Society for Quality.
19. Deiaki pytannia opłaty pratsi medychnykh pratsivnykiv zakladiv okhorony zdorov'ia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 2 vid 12 sichnia 2022 r. [Some issues of remuneration of medical workers of health care institutions. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 2 from January 12, 2022]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2-2022-%D0%BF#Text> (in Ukrainian)

APPROACH TO DEVELOPMENT OF A COMPLEX OF KEY PERFORMANCE INDICATORS FOR PRIVATE MEDICAL INSTITUTIONS AND ITS INTEGRATION WITH THE MOTIVATION SYSTEM

Summary. Rational management of any enterprise is impossible without the use of a set of indicators that measure the effectiveness and efficiency of its activities (key performance indicators). Competently built, a set of key performance indicators allows to monitor progress in achieving the strategic and tactical goals of the enterprise, to clearly communicate such goals to employees at all levels (managerial and executive), as well as to direct employees' activities to achieve such goals. To achieve the last task, the set of key performance indicators of the enterprise must be integrated with the personnel motivation system, which is a rather difficult task that does not have a universal solution. The paper proposes an approach to the development of a set of key performance indicators of private medical institutions and the integration of such a set of indicators with the personnel motivation system. The proposed approach includes six stages: selection of positions for which a set of key performance indicators and a corresponding system of material motivation will be developed; drawing up, based on the analysis of special literature, a list of key performance indicators that can be used to evaluate the effectiveness and to motivate the personnel working in certain positions in private medical institutions; ranking and selection of a limited number of key performance indicators for each position; determination of the relative importance of the selected indicators for each of the positions by the analytical hierarchy process; determination of the measurement format of selected key performance indicators; development of a complex of key performance indicators for specific positions of employees of private medical institutions. The selected approach was implemented for the positions of doctor, nurse and administrator of a medical institution with the development of scales, according to which the variable part of the salary should be calculated. A relative format of presentation of the scales for key performance indicators is described. Relative format makes it possible to make scales more flexible, which is important due to the growth of nominal wages in Ukraine.

Key words: key performance indicator, personnel motivation system, material motivation, variable part of remuneration, personnel motivation in medical institutions.

Куничка М. М.

асистент професора кафедри міжнародних економічних відносин
та економічної дипломатії
Економічного університету у Братиславі

Kunychka Mykhaylo

Department of International Economic Relations
and Economic Diplomacy
University of Economics in Bratislava

ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПІВДЕННОЇ АФРИКИ

Анотація. Південна Африка, безумовно, є двигуном економічного зростання в регіоні та найбільш промислово розвиненою економікою на всьому континенті. Питання індустріалізації Південно-Африканської Республіки (ПАР) є об'єктом дослідження різноманітних наукових та експертних робіт, які зосереджують свою увагу на процесі економічного розвитку найбільш промислово розвиненої країни регіону. На відміну від інших досліджень, ми намагаємося структурувати широкий погляд на процес індустріалізації Південної Африки від початку колонізації до розвитку промисловості незалежної ПАР. Для вирішення цього завдання пропонуємо розділити процес промислового прогресу на декілька історичних етапів. У статті аналізується процес формування національної економіки досліджуваної країни з часів колоніалізму. Описується індустріалізація та висвітлюються основні історичні етапи становлення промисловості, які вплинули на структурні зміни в економіці. До основних етапів формування передумов для індустріалізації та розвитку промисловості належать: (1) Колонізація та панування Британської імперії. Розвиток сільського господарства завдяки імпорту технологій і більш ефективних сільськогосподарських культур з Європи, що зробило Капську колонію лідером в Африці на південь від Сахари. (2) Розвиток гірничодобувної промисловості. Обсяги видобутку алмазів, а потім золота призвели до зростання доходів і накопичення капіталу, що стимулювало індустріалізацію. Зростання населення за рахунок імміграції вплинуло на розвиток харчової промисловості та виробництва споживчих товарів. На цьому етапі економіка ПАР трансформувалася з аграрної в аграрно-індустріальну. (3) Імпортозаміщення та розвиток хімічної промисловості. Імпортозаміщення під час двох світових воєн і розвиток хімічної промисловості шляхом виробництва вибухових матеріалів для гірничої справи призвели до широкої індустріалізації. У період 1911–1948 рр. частка промисловості на ВВП зростає з 6% до 23%. (4) Індустріалізація незалежної Південної Африки. Розвиток автомобільної та суднобудівної промисловості з високою доданою вартістю. ПАР стає найбільшим виробником автомобілів в Африці.

Ключові слова: економічний розвиток, колоніалізм, індустріалізація, гірничодобувна промисловість, Південна Африка.

Вступ та постановка проблеми. Південно-Африканська республіка (ПАР) з валовим народним продуктом 6040 доларів США на людину відноситься до країн, що розвиваються, з вищим середнім доходом. У 2019 році абсолютний ВВП країни був другим найбільшим на континенті після Нігерії та становив 351 мільярд доларів США, що дорівнює 20% економіки всього регіону Тропічної Африки [5]. Однозначно ПАР є мотором економічного зростання регіону та найбільш індустріалізованою економікою всього континенту. За деякими дослідженнями, якщо темпи економічного зростання в ПАР представляють 1% то господарства Тропічної Африки зростають на 0,7% [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання індустріалізації Південної Африки є об'єктом дослідження різних наукових та експертних робіт, які акцентують увагу на процесі економічного розвитку найбільш промислово розвиненої країни регіону. Ферхоеф, наприклад, розглядає загальну економічну історію індустріалізації, потім зосереджується на публікаціях про індустріалізацію в економічних журналах [7]. Наводить приклади найбільш глибоких та комплексних спроб дослідження проблематики. Згадує роботу Наттрасса, який вивчає структурні зміни економіки Південної Африки з 1860 року. У його роботі міститься детальний огляд процесу індустріалізації [8]. Вказує, що економіка досліджуваної країни не опинилася у пастці видобутку корисних копалин і змогла перейти до наступного етапу вторинної промисловості, яка передбачає використання природних ресурсів усередині народного господарства. На процесі індустріалізації було також зосереджена робота Ламбі, який виділяє вплив політики

протекціонізму в 20-х і 30-х роках минулого століття як момент внутрішнього промислового розвитку [9]. Ламбі вказує на зміну специфічної ролі золота у міжнародних економічних відносинах, що стимулювало імпортозаміщення та послідовний розвиток промисловості. Особливу увагу золоту в індустріалізації Південної Африки також приділяють Джонс та Мюллер, які пов'язують зростання ціни на дорогий метал у 30-х роках ХХ століття із нарощуванням обсягів обробної промисловості та зростанням будівництва. Автори дотримуються думки, що саме в цей період розпочалася дійсна промислова трансформація Південної Африки. Виділяють три основні фази індустріалізації включаючи період від початку ХХ століття до 30-х років ХХ століття, період від 30-х до 60-х років ХХ століття, а також період після 60-х років ХХ століття [10].

На відміну від згаданих авторів, ми намагаємося структурувати широке уявлення про процес індустріалізації Південної Африки від початку колонізації до розвитку промисловості незалежної Південно-Африканської Республіки. Для виконання поставленого завдання пропонуємо розподілити процес промислового прогресу на кілька історичних етапів.

Метою статті є аналіз формування економіки Південної Африки з часів колонізації голландцями в XVII столітті. Коротко описується процес індустріалізації та виділяються головні історичні етапи у процесі структуральних змін економіки, які призвели до створення найбільш індустріалізованої держави континенту.

Результати дослідження. Спочатку території сучасної Південної Африки населяли дві групи народів, які засну-

вали своє соціально-економічне життя навколо кочового скотарства та рибальства. Інші види діяльності цих племен включали плавку чавуну та міді, виготовлення зброї, знаряддя праці, прикрас, а також обробку шкур [3]. У другій половині XVII століття південний берег Африки став об'єктом створення транзитної станції Нідерландської Ост-Індської компанії, яка розміщувалася на півдорозі до східних колоній Голландії. Економічне життя поселення повністю контролювала торгова компанія. Місцеві поселенці були обмежені в торгівлі та виробництві готової продукції, яка могла створити конкуренцію голландським продуктам і позбавити Нідерландську Ост-Індську компанію мит на імпорт у колонію. Основне економічне життя тодішньої Капської колонії ґрунтувалося на сільському господарстві, в основному, на розведенні великої рогатої худоби. Після приходу компанії різко збільшилася кількість приїжджого населення, яке становило близько 20 тисяч чоловік до кінця XVIII століття, серед яких голландці, французи та німці. Зокрема, французькі гугеноти зроби́ли великий внесок у розвиток виробництва вина, яке є типовим експортним товаром країни у сучасності [2].

Темпи економічної активності у колонії дещо прискорилися після захоплення британцями у 1806 році. Після закінчення наполеонівських воєн на Віденському конгресі в 1815 році Капська колонія була офіційно передана Великобританії і стала її невід'ємною частиною [1]. Британською короною було усунуто більшість обмежень, що дозволило колоністам повною мірою брати участь у міжнародній торгівлі. Було утворено локальні банки та заведено британський фунт стерлінг. Індивідуальне зниження імпортного мита на ввезення вина у Велику Британію різко підвищило виробництво та експорт із Капської колонії. Пізніше вино як головну статтю експорту перевищило вивезення вовни. За період 1820–1860 років обсяг експорту вовни збільшився у тисячу разів. Головними експортними товарами за винятком вина та вовни були й інші сільськогосподарські товари, включаючи фрукти, м'ясо, кукурудзу, цукор, шкіру та мохер [3]. Сільське господарство колонії базувалося на імпортованих із Європи технологіях та завезених сільгосп культур, що визначало перевагу аграрного сектора майбутньої ПАР порівняно з іншими країнами регіону Тропічної Африки.

Торгівля рабами була розвиненою галуззю Капської економіки, оскільки тубільці швидше виступали у ролі дешевої робочої сили в європейських селян. Захоплюючи все більше території на північ від Мису Доброї Надії, колонізатори не залишали іншої можливості місцевому населенню як видобувати кошти для проживання, продаючи свою працю за неймовірно низьку ціну. Однак, це не означало, що поселенці не використовували працю рабів, більшість яких були завезені головним чином з Азії [6].

Важливим етапом розвитку було відкриття великих родовищ алмазів та золота у центральній частині колонії у другій половині XIX століття, що призвело до інтенсивного розвитку промисловості та швидкого зростання європейського населення. Доходи від алмазної промисловості призвели до різкого зростання доходів та сприяли накопиченню капіталу для подальшого стимулювання індустріалізації. В 1888 році британський підприємець Сесіль Родс створив алмазну компанія De Beers, яка до кінця XX століття стала найбільшим південноафриканським виробником алмазів у світі. Великий внесок у соціально-економічний розвиток ПАР вніс видобуток золота. До кінця XIX століття на Південну Африку припадало близько 20% загальносвітового виробництва золота, яке становило близько половини мінової вартості експорту [3]. Розвиток гірничодобувної промисловості

супроводжувався будівництвом дорожньої та портової інфраструктури, почав зростати і видобуток вугілля для залізничного транспорту. Чотириразове зростання білого населення за період 1880–1910 років стимульоване розвитком видобутку золота та алмазів призвело до розширення харчової промисловості та виробництва споживчих товарів. Економіка колонії почала трансформуватися із сільськогосподарської в аграрно-індустріальну.

У 1910 році з чотирьох британських колоній Капської, Наталь, Трансвааль та Помаранчевої вільної держави було створено домініон Великобританії з великою мірою незалежності в економічній сфері – Південно-Африканський Союз (ПАС). Економічна діяльність ПАС передбачала інтенсивне використання природного багатства домініону, ґрунтувалося на сільському господарстві та гірничодобувному секторі промисловості (частка обробної промисловості перед початком Першої світової війни становила лише 5% ВВП), однак після початку Першої світової війни рівень імпорту готової продукції з Великобританії скоротився, що призвело до введення вимушеного імпортозаміщення. Характерною відмінністю імпортозаміщення в ПАС була імплементація низьких або нульових імпортних мит для більшості товарів, що швидше за все можна назвати запровадженням ліберальної політики вільної торгівлі, ніж протекціоністським регулюванням. Після закінчення війни та розвитку світової економіки почалося швидке зростання закордонних інвестицій, яке стимулювало розвиток галузі чорної металургії та виробництва будівельних матеріалів. За допомогою іноземних інвестицій розвинулася і хімічна промисловість, яка була спочатку заснована на вибухових матеріалах необхідних для гірничої галузі. Велику роль зіграв видобуток золота, експорт якого у 1930 роки перевищив 70% всього експорту країни, а частка ВВП склала близько 18% [3]. Другий етап імпортозаміщення розпочався під час Другої Світової війни, протягом якої стимул для розвитку отримали харчова, хімічна, зброяова, легка промисловість та металообробка. Реалізація політики імпортозаміщення була можливою, в основному, завдяки вивезенню золота та залізняку, хоча важливою прибутковою статтею ставав і продаж урану.

За час двох світових воєн ПАС вдалося трансформувати економіку із вагомою часткою примарного сектору та виробництва споживчого товару до рівня машинобудування та металообробки, а також збільшити народний продукт удесятеро. Середні темпи зростання валового продукту в цей період становили приблизно 7-8% на рік, а частка промисловості на ВВП збільшилася з 6% в 1911 році до 23% в 1948 році [4].

Після здобуття незалежності та створення Південно-Африканської Республіки у 1961 році розпочався період економічного процвітання. Імпульс до розвитку отримала обробна промисловість та виробництво автомобілів основними європейськими та американськими автокомпаніями, що зробило із країни найбільшого виробника на Африканському континенті. Вагомий внесок у зростання економіки зробило суднобудування. У галузі енергетики були вжиті кроки з будівництва першої атомної електростанції, розміщеної неподалік Кейптауна, яка була введена в експлуатацію в 1984 році і залишається єдиною працездатною АЕС на континенті [6].

Висновки. За довгий час формування народного господарства та економічного розвитку Південна Африка пройшла декількома етапами індустріалізації як найважливішого чинника у змінах секторальної структури виробництва. Між основні етапи формування передумов до індустріалізації та розвитку промисловості можна віднести такі:

1. Колонізація та правління Британської імперії. Розвиток сільського господарства за рахунок імпорту технологій та ефективніших сільгосп культур з Європи, що зробило Капську колонію безконкурентною у Тропічній Африці.

2. Розвиток гірничодобувної промисловості. Обсяги видобутку алмазів і золота сприяли зростанню прибутків і накопиченню капіталу, що стимулювало індустріалізацію. Зростання населення за рахунок імміграції вплинуло на розвиток харчової промисловості та виробництва споживчих товарів. На цьому етапі економіка Південної Африки трансформувалася із сільськогосподарської на аграрно-індустріальну.

3. Імпортозаміщення та розвиток хімічної промисловості. Імпортозаміщення в період двох світових воїн та розвиток хімічної промисловості за рахунок виробництва вибухових матеріалів для гірничодобутку призвели до великої індустріалізації. У період 1911–1948 років частка промисловості ВВП виросла з 6% на 23%.

4. Індустріалізація незалежної ПАР. Розвиток галузей промисловості (автомобілебудування та суднобудування) з великою доданою вартістю. Початок розвитку обробної промисловості. ПАР стає найбільшим виробником автомобілів в Африці.

Список використаних джерел:

1. Csabay, M. et al. *Ekonomika rozvojových štátov*. Bratislava: Ekonom, 2011.
2. Estreicher, S. K. A Brief History of Wine in South Africa. *European Review*. 2014. Vol. 22. No. 3. P. 504–537.
3. Feinstein, C. H. *An Economic History of South Africa: Conquer, Discrimination, and Development*. Cambridge : Cambridge University Press, 2005.
4. Townsend, R. F., Zyl, J. Van. Stages of growth in the South African economy: The role of agriculture. In: *South African Journal of Economic and Management Sciences*. 1998. Vol. 1. No. 2. P. 204–218.
5. World Bank (2021) World Development Indicators [Online]. In: *World Development Indicators*, 2021. [Cited 03.02.2021]. URL: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=ZA-ZG&most_recent_value_desc=true
6. Загребельная Н. С., Шитов, В. Н. Исторические особенности формирования национального хозяйственного комплекса Южно-Африканской Республики. *Вестник МГИМО*. 2016. № 3(48). С. 273–279.
7. Verhoef, G. Industrialization in South Africa: A Historiographical Debate? 1998. [Online] In: *NWU*, 2022. [Cited 28.04.2022]. URL: https://repository.nwu.ac.za/bitstream/handle/10394/6307/No_44%281998%29_Verhoef_G.pdf?sequence=1
8. Nattrass, J. *South African economy: Its growth and change*. London : Oxford University Press, 1989. ISBN 978-0195705317
9. Lumby, A. Industrial development prior to the Second World War. In: Coleman, F.L. *Economic History of South Africa*. 1983.
10. Jones, S., Muller, A. *The South African economy, 1910–1990*. London : Palgrave Mcmillan, 1992. 393 p. ISBN 978-1349220335

References:

1. Csabay, M. et al. (2011) *Ekonomika rozvojových štátov*. Bratislava: Ekonom.
2. Estreicher, S. K. (2014) A Brief History of Wine in South Africa. *European Review*, vol. 22, no. 3, pp. 504–537.
3. Feinstein, C. H. (2005) *An Economic History of South Africa: Conquer, Discrimination, and Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Townsend, R. F., Zyl, J. Van. (1998) Stages of growth in the South African economy: The role of agriculture. In: *South African Journal of Economic and Management Sciences*, vol. 1, no. 2, pp. 204–218.
5. World Bank (2021) World Development Indicators [Online]. In: *World Development Indicators*, 2021. [Cited 03.02.2021]. Available at: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=ZA-ZG&most_recent_value_desc=true
6. Zagrebelnaya N. S., Shitov V. N. (2016) Istoricheskie osobennosti formirovaniya natsionalnogo hozyaystvennogo kompleksa Yuzhno-Afrikanskoj Respubliki. *Vestnik MGIMO*, no. 3(48), pp. 273–279.
7. Verhoef, G. (1998) Industrialization in South Africa: A Historiographical Debate? [Online]. In: *NWU*, 2022. [Cited 28.04.2022]. Available at: https://repository.nwu.ac.za/bitstream/handle/10394/6307/No_44%281998%29_Verhoef_G.pdf?sequence=1
8. Nattrass, J. (1989) *South African economy: Its growth and change*. London: Oxford University Press. ISBN 978-0195705317
9. Lumby, A. (1983) Industrial development prior to the Second World War. In: Coleman, F.L. *Economic History of South Africa*.
10. Jones, S., Muller, A. (1992) *The South African economy, 1910–1990*. London: Palgrave Mcmillan.

INDUSTRIALIZATION AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN SOUTH AFRICA

Summary. South Africa is by far the engine of economic growth in the region and the most industrialized economy in the entire continent. The issue of the industrialization of South Africa is the object of research of various scientific and expert works, which focus their attention on the process of economic development of the most industrialized country in the region. Unlike the other contributions, we are trying to structure a broad view of the process of industrialization of South Africa from the beginning of colonization to the development of the industry of an independent South African Republic. To accomplish this task, we propose to divide the process of industrial progress into several historical stages. The article analyzes the process of formation of the national economy of the country under study since the time of colonialism. Describes industrialization and highlights the main historical stages in the formation of industry, which influenced structural changes in the economy. The main stages in the formation of the prerequisites for industrialization and the development of industry includes: (1) Colonization and the rule of the British Empire. The development of agriculture through the import of technology and more efficient crops from Europe, which made the Cape Colony unrivaled in Sub-Saharan Africa. (2) Development of the mining industry. The volume of diamond mining, and then gold, led to an increase in income and capital accumulation, which stimulated industrialization. Population growth due to immigration influenced the development of the food industry and the production of consumer goods. At this stage, the economy of South Africa was transformed from agricultural to agro-industrial. (3) Import substitution and development of the chemical industry. Import substitution during the two world wars and the development of the chemical industry through the production of explosive materials for mining led to extensive industrialization. In the period 1911–1948, the share of industry in GDP increased from 6% to 23%. (4) Industrialization of independent South Africa. Development of automotive and shipbuilding industries with high added value. South Africa becomes the largest car manufacturer in Africa.

Key words: economic development, colonialism, industrialization, mining, South Africa.

Лисий В. М.
студент

Ужгородського національного університету

Стебляк Д. М.

доктор філософії, викладач кафедри міжнародної політики

Ужгородського національного університету

Lysyi Vladyslav

Student

Uzhhorod National University

Steblyak Diana

Doctor of Philosophy, Lecturer of the Department of International Politics

Uzhhorod National University

ВПЛИВ ВІЙНИ НА РОЗВИТОК ТРАНСПОРТНОГО ПЕРЕВЕЗЕННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті аналізуються сучасні проблеми і перспективи розвитку міжнародного транспортного перевезення України у період активної фази війни. Події з 24 лютого 2022 року змінили не тільки соціальну сферу життя населення, а й суттєво вплинули на міжнародні економічні зв'язки, що особливо відчутно в сфері міжнародної логістики. Варто відзначити важливе місце України у системі світового господарства. Ключові міжнародні організації в перспективі очікують негативні наслідки в країнах Європи та країнах Африки, через проблеми з поставками зернових, соняшникової олії та інших культур, що є основою харчування людей. Тому в статті ми проаналізували сучасний стан вантажних перевезень в Україні, основні зміни, проблеми та найближчі перспективи розвитку даної галузі.

Ключові слова: міжнародна логістика, вантажні перевезення, світове господарство, інфраструктура, міжнародна торгівля, транспортування.

Вступ і постановка проблеми. Українська економіка важлива складова світового господарства і військова агресія Російської Федерації на території нашої держави суттєво вплинула на міжнародні економічні відносини.

Транспортний сектор з'єднує різні міста, міські та сільські райони, ринки, виробничі майданчики й експортні порти. Він є локомотивом економіки та її розвитку в умовах виробництва, споживання та торгівлі. На регіональному та міжнародному рівні це пов'язує країну з рештою світу, включаючи зовнішні фінансові ринки, торговельний рух, інвестиційні потоки, рух ланцюгів поставок і ідей, сучасні засоби транспорту та зв'язку.

Для відновлення транспортної інфраструктури у короткостроковій перспективі необхідно розробити критерії пріоритетності фінансування та проведення відновлювальних робіт (будівництво, реконструкція, капітальний і поточний ремонт). Оскільки на перших етапах відновити інфраструктурні об'єкти в цілому видається проблематичним, першочергово має фінансуватись відновлення елементів, які безпосередньо впливають на мобільність та безпеку.

Війна в Україні вже вплинула на близько 25% світової торгівлі зерновими та призвела до зростання світових цін, продовольчої інфляції та зниження доступу до продуктів харчування у країнах-імпортерах України та Росії.

Перспективи відновлення та переорієнтації транспортних шляхів та видів перевезення є важливою темою для дослідження, адже структурні зміни та пропорційне розвантаження автомобільних доріг та митних постів є важливою складовою експортного зростання для українських виробників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми вантажоперевезення в період війни надзвичайно актуальна тема. Окремі її аспекти аналізували такі відомі економісти, як: Зайцев Є.І., Кісіль Р., Сухіна Ю.С., Лукинський В.С., Садилов О.Н. та інші.

Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо

переорієнтації логістичних перевезень та зміна структури транспортної системи України.

Результати дослідження. Транспорт є однією з найважливіших галузей суспільного виробництва, яка покликана задовольняти потреби населення і суспільного виробництва в перевезеннях. Розвиток і вдосконалення транспортної галузі здійснюється відповідно до загальнодержавного плану, на основі досягнень науково-технічного прогресу, що забезпечується державою, у поєднанні з загальнодержавними пріоритетами.

Міжнародний транспорт або міжнародне сполучення – це перевезення вантажів або пасажирів між кількома країнами, що характеризується вимушеним перетином кордонів принаймні двох сусідніх країн [7].

Міжнародним перевезенням вважається перевезення між двома або більше державами. Хоча в міжнародно-правовій літературі визначення міжнародного транспорту обговорюється вже давно. Усе це зводиться до того, що під міжнародним транспортом слід розуміти будь-який вид переміщення вантажів або пасажирів, що перевозяться, якщо це переміщення носить міжнародний характер: пункт відправлення та призначення знаходяться в різних країнах [11].

Для аналізу змін, що внесла війна на міжнародні вантажоперевезення в Україні важливо ознайомитись з їх структурою в 2021 році (рис. 1).

З рис. 1. бачимо, що у 2021 році частка видів транспорту в загальному обсязі перевезених вантажів розподіляється так: залізниця – 51%, автомобільний – 32%, водний – 1%, трубопровідний – 16%, авіаційний – 0,10% [1].

Оскільки кожен вид транспорту, як правило, обслуговує свій сектор економіки, різкі зміни частки ринку можуть свідчити про формування факторів, які є вкрай шкідливими для розвитку національної економіки, що, у свою чергу, може мати негативний вплив на транспортну галузь – недостатня спроможність залізничного транспорту та дорожньої інфраструктури основні пункти.

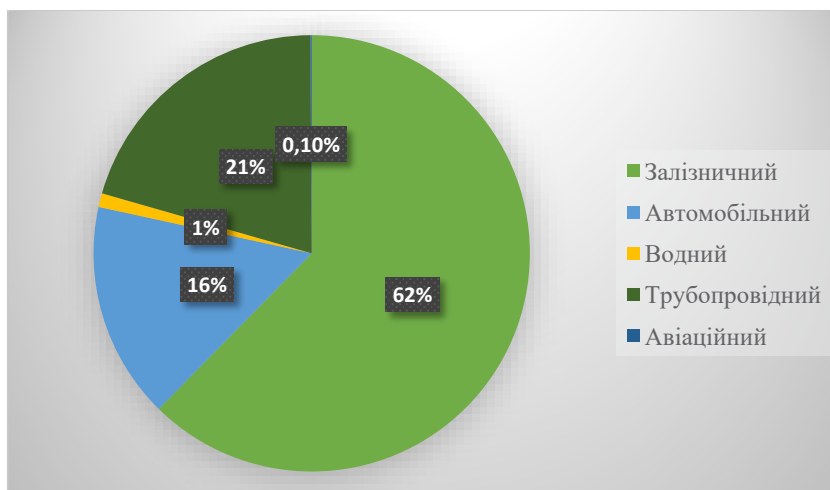

Рис. 1. Структура видів транспорту в загальному вантажному перевезенні в Україні в 2021 році

Джерело: [1]

Загалом можна сказати, що за останні кілька років частка ринку автотранспорту зросла вдвічі (+57%), а водного – навпаки, втратила майже вдвічі (-44%). Залізничний транспорт (-8%).

Підводячи підсумок, можна зробити попередній висновок: експансія автомобільного транспорту на ринку вантажних перевезень України протягом останнього десятиліття проходить досить успішно, тоді як позиції його конкурентів слабшають. Ця тенденція є вкрай загрозливою, оскільки з точки зору завдань і зобов'язань України в ЕЗК перевізник, залізничний і водний транспорт повинні збільшити свою частку ринку.

Війна докорінно змінила структуру міжнародних перевезень. За даними консалтингової компанії McKinsey [1], вторгнення Росії в Україну спричинить 12 глобальних змін у всьому світі.

Однією з головних змін є трансформація логістичного сектору та розподіл ланцюга поставок. Залізниця не справляється зі збільшенням перевезень українського зерна. Пропускна здатність занадто низька, а довгострокові інвестиції ризиковані. Особливо в західній частині країни, яка межує з Європейським Союзом, помітно збільшилися черги за товарами. Якщо 7 серпня 2022 року на КПВВ «Ягодин» черга з України становила 22 км, на «Рава-Руській» – 29 км, на «Краковці» – 28 км, на «Шегині» – 25 км, то через місяць черга на КПВВ «Ягодин» сягнула 50 км. Якщо на інших пунктах пропуску черги були приблизно такими ж, то на пунктах пропуску «Ужгород-Вантажний» і «Тиса» Закарпатської області черги зросли в 2-3 рази до 20 км.

Для неприпустимо великих черг на кордоні часто є вагомі причини:

По-перше, після початку повномасштабного вторгнення Росії, через блокаду морських портів, перетікання вантажів з України на інші види транспорту. Якийсь час залізниця трималася, але спочатку її пропускна здатність вичерпалася. Наразі черги вантажів для транзиту залізницею розраховуються щомісячно. Іноді доводиться чекати тижнями, навіть якщо «Укрзалізниця» хоча б приймає замовлення на відправлення. Дві третини залізничних колій України є високонавантаженими, обладнаними сучасними засобами керування, диспетчерської централізації та автоматичного блокування [6]. Українська залізниця має прямі кордони із залізницями Російської Федерації, Білорусі, Молдови, Польщі, Румунії, Словаччини,

Угорщини та обслуговує 40 міжнародних залізничних переїздів і 18 українських морських портів Чорноморсько-Азовського басейну (включаючи Крим і Азію). Залізничний транспорт створює велику проблему для вантажних перевезень, яка полягає у пошкодженні вантажних транспортних засобів, коли вони стоять на колії. Подібний випадок був зафіксований після ракетного обстрілу станційного парку Павлоград-2 у Дніпропетровській області 15 березня. Важливою логістичною складовою має бути зміна маршруту через пошкодження залізничних колій та штучних споруд. Свідченням цього є призупинення руху вантажних поїздів на ділянці Помічна-Колосівка-Одеса після демонтажу мостового переходу на ділянці Вознесенськ-Мартинівська в Миколаївській області. Для забезпечення очікуваного руху товарів необхідним чинником залишається дотримання графіку руху в залежності від часу. На жаль, наприкінці квітня – на початку травня 2022 року виникли тимчасові затримки руху через обстріл тягової електростанції. 25 квітня російські війська завдали ракетних ударів по електропідстанціям Жмеринського, Козятинського, Фастівського та Шепетівського вузлів. Подібне повторилося у Львові та на Закарпатті 3 травня, коли вийшли з ладу чотири об'єкти енергопостачання.

Залізничний рухомий склад також використовувався для доставки гуманітарної допомоги під час війни. Станом на 12 квітня 2022 року з початку бойових дій перевезено 2533 вантажівки та 8812 тон легкового транспорту суто гуманітарних вантажів (рис. 2) [3; 4].

У перевезенні гуманітарних вантажів за березень цього року здебільшого були задіяні вантажні вагони (62%). Третину вантажного рухомого складу становили контейнери (рис. 2).

Друге – анулювати ліцензію на автомобільні перевезення. Спочатку Україна домовляється про скасування з кожним із сусідів окремо, а потім підтверджує згоду на рівні ЄС. 28 квітня було підписано Угоду про вантажні автомобільні перевезення, яка надає українським автоперевізникам право тимчасово перевозити вантажі до ЄС без спеціального дозволу на перевезення. Анулювання ліцензії діє до 30 червня наступного року, а переговори про продовження угоди почнуться в грудні цього року, і продовження угоди дуже ймовірно – як жест підтримки України, яка чинить озброєний опір агресії та намагається захистити існуючий експорт виробника [13].

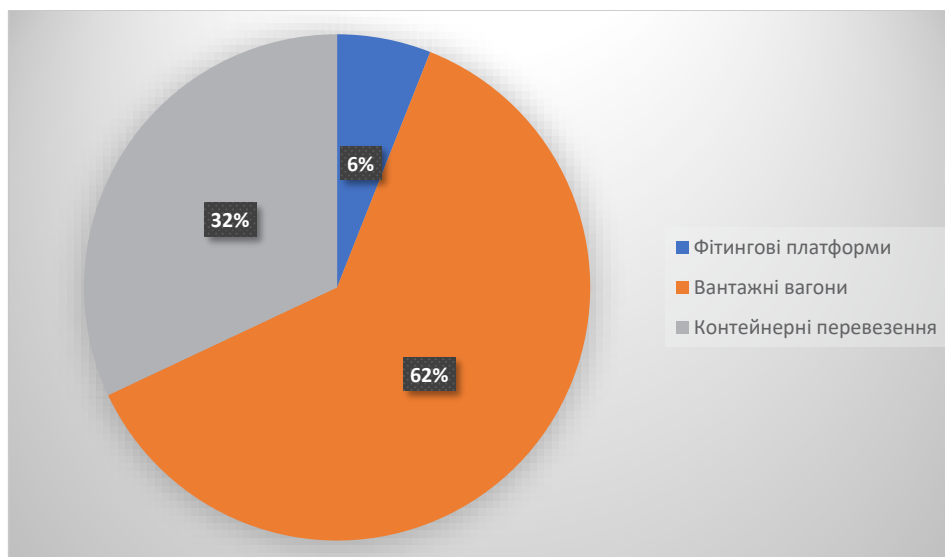

Рис. 2. Частка вагонів, що задіяні в перевезенні гуманітарної допомоги за березень 2022 року

Джерело: [8]

Третя причина – в Україні спростили вимоги для отримання ліцензії перевізника. Зараз практично кожен, хто хоче займатися перевезеннями і має водійське посвідчення відповідної категорії, може легко отримати відповідні документи. Через це кількість перевізників в Україні значно зросла.

Спрощення цієї вимоги для подолання дефіциту палива в країні та загальної нестачі водіїв дійсно відбулося після початку вторгнення, і це цілком виправдано. Адже частина водіїв мобілізується до лав збройних сил і захищає нашу країну на передовій, а попит на перевезення зріс, оскільки за кордон тепер все везуть автотранспортом. В Україну відправляються гуманітарні вантажі, зброя, пальне тощо, а також усі експортні товари, такі як ліс, насіння соняшнику, зерно, м'ясо, олія тощо. Крім того, транзит більшості відправлень ускладнився через появу «пільгових» відправлень, які обґрунтовано дозволені поза чергами.

Так, щоб подолати паливну кризу, була запроваджена система пільгового транзиту. Натомість зерновозам дозволили виїхати з України в прискореному порядку. В результаті транскордонне пропускання решти вантажу скорочується.

Треба підкреслити, що влада Польщі працює над вирішенням питання та введе заходів для покращення нашої експортної ситуації. З початком війни на вимогу Києва було зменшено рух легкових і вантажних автомобілів, виділено окремі смуги для автобусів, поляки підписали меморандум про збільшення автотранспорту з кількісними показниками тощо [13].

Наразі ведуться переговори з польською стороною щодо створення чотирибальної пілотної системи, в рамках якої меморандум буде реалізовуватися без урахування порожніх вантажівок. Таким чином сподіваються пришвидшити проїзд завантаженого транспорту.

Президент Володимир Зеленський схвалив угоду між Україною та ЄС про вантажні автомобільні перевезення – так званий «безвіз» [5].

Угода позбавляє українських перевізників необхідності отримувати відповідні ліцензії на двосторонній та транзитні перевезення до країн ЄС, а також дозволяє уникнути зупинки експорту української продукції через автомобільні пункти пропуску.

Угода також передбачає заходи щодо спрощення процедури визнання водійських посвідчень. Відтепер Україна та ЄС звільняють власників посвідчення водія, виданого однією стороною, від обов'язковості наявності міжнародного посвідчення водія.

Україна є одним із найбільших експортерів зерна у світі. Але основний логістичний шлях продукту – Чорне море – через агресію Росії було перекрито. Експерти та міжнародні організації вважають, що неможливість доставки українських продуктів може загострити продовольчу кризу в десятках країн, особливо в Африці та Азії. Проблема стала не локальним логістичним викликом, а прецедентом для світового ринку. Проблема в тому, що на даний момент немає альтернатив морським перевезенням. Українські колії ширші за європейські, тому перевезення залізницею видається проблематичним. Пункти на кордоні між Україною та ЄС називають вузькими, тому що швидкість і кількість зерна, яке можна провезти через них, занадто малі. Вони намагаються оригінально вирішувати завдання логістичної галузі. Деякі європейські країни, такі як Румунія, Польща та країни Балтії, погодилися надати власні порти для перевезення зерна морем. Однак це не вирішує проблему в масштабі [9].

Висновки. У період економічної рецесії спричиненої широкомасштабними військовими діями в Україні з втраченою контролю за морськими портами в Маріуполі, Бердянську та інших містах важливою стала швидка переорієнтація на інші види транспорту.

Аналіз дослідження показав, що найбільш незбалансоване в системі перевезень стало залізничне сполучення, що за роки незалежності так і не переорієнтувалось на європейські стандарти, через що наразі маємо черги довжиною в місяці та неефективне використання ресурсів.

Великий тягар впав на автомобільне вантажопереvezення та митні пропускні пункти. Акцент влади на трансформації обох сфер інфраструктури поступово дає свої результати.

Перспективами подальших наукових досліджень у цьому напрямі може бути аналіз проблем, пов'язаних з перепрофілюванням транспортних перевезень та вступ у дію нормативних документів, що полегшують перевезення.

Список використаних джерел:

1. “Європейський зелений курс” та залізниця: як зробити ринок вантажних перевезень України більш “зеленим” – Офіс ефективного регулювання. *Офіс ефективного регулювання*. URL: <https://brdo.com.ua/analytics/21368/> (дата звернення: 17.09.2022).
2. Довідка щодо виконання заявок на перевезення зернових вантажів (перевезення в зерновозах інвентарного парку ПАТ “Укрзалізниця” та ЦТЛ). URL: https://www.uz.gov.ua/cargo_transportation/zayavki/zerno_zayavka/ (дата звернення: 18.09.2022).
3. Довідка щодо виконання заявок на перевезення клінкеру та цементу (перевезення в вагонах інвентарного парку ПАТ “Укрзалізниця” та ЦТЛ). URL: https://www.uz.gov.ua/cargo_transportation/zayavki/dovidka_pro_vykonannia_zayavok_klinkeru_cementu/ (дата звернення: 18.09.2022).
4. Довідка щодо виконання заявок на перевезення руди, будматеріалів та вугілля (перевезення в напіввагонах інвентарного парку ПАТ “Укрзалізниця” та ЦТЛ). URL: https://www.uz.gov.ua/cargo_transportation/zayavki/ruda_ug_bud_zayavka/ (дата звернення: 18.09.2022).
5. Зеленський затвердив угоду з ЄС про “транспортний безвіз”. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/09/16/7146915/> (дата звернення: 17.09.2022).
6. Криза на польському кордоні: як страйк та 50-кілометрова черга створюють загрозу для України. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/09/8/7146427/> (дата звернення: 17.09.2022).
7. Зайцев Є.І. Все для перевезень вантажів. СПб. : Закон і бізнес, 1998. 94 с.
8. Залізниця статистика. Дані про відправлені гуманітарні вантажі за весь період. URL: <https://zalizna-dopomoga.info/statistics-ua/> (дата звернення: 18.09.2022).
9. Кісіль Р. Як війна в Україні змінює світову логістику. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/24/688538/> (дата звернення: 17.09.2022).
10. Логістика війни. Як змінилися вантажні перевезення в Україні. *Новости бизнеса, экономики, финансов, рынков и компаний – НВ Бизнес*. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/perevezennya-v-ukrajini-pid-chas-viyni-gumanitarni-vantazhi-obmezhennya-na-perevezennya-50231625.html> (дата звернення: 18.09.2022).
11. Міжнародні автомобільні перевезення. Ч. I. Організаційні та правові аспекти : навч. посібник / Зад ред. Ю.С. Сухіна, В.С. Лукинський. СПб. : СПбГІЕА, 2000. 170 с.
12. Садиков О.Н. Правовое регулирование международных перевозок. Москва : Юрид. лит., 1981. С. 6–7.
13. Якими будуть наслідки для залізничної галузі після війни в Україні? *PolskieRadio.pl*. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/7858/Artykul/3028822,Якими-будуть-наслідки-для-залізничної-галузі-після-війни-в-Україні> (дата звернення: 17.09.2022).

References:

1. “Yevropeys'kyu zelenyy kurs” ta zaliznytsya: yak zrobyty rynek vantazhnykh perevezen' Ukrayiny bil'sh “zelenym” – Ofis efektyvnoho rehulyuvannya. *Ofis efektyvnoho rehulyuvannya* [“European Green Course” and the railway: how to make the cargo transportation market of Ukraine more “green” – Office of effective regulation. Office of Effective Regulation]. Available at: <https://brdo.com.ua/analytics/21368/> (accessed September 17, 2022).
2. Dovidka shchodo vykonannya zayavok na perevezennya zernovykh vantazhiv (perevezennya v zernovozakh inventarnoho parku PAT “Ukrzaliznytsya” ta TSTL) [Certificate regarding the execution of applications for the transportation of grain cargoes (transportation in grain trucks of the inventory park of PJSC “Ukrzaliznytsia” and CTL)]. Available at: https://www.uz.gov.ua/cargo_transportation/zayavki/zerno_zayavka/ (accessed September 18, 2022).
3. Dovidka shchodo vykonannya zayavok na perevezennya klinkeru ta tsementu (perevezennya v vahonakh inventarnoho parku PAT “Ukrzaliznytsya” ta TSTL) [Certificate regarding the execution of applications for the transportation of clinker and cement (transportation in wagons of the inventory fleet of PJSC “Ukrzaliznytsia” and CTL)]. Available at: https://www.uz.gov.ua/cargo_transportation/zayavki/dovidka_pro_vykonannia_zayavok_klinkeru_cementu/ (accessed September 18, 2022).
4. Dovidka shchodo vykonannya zayavok na perevezennya rudy, budmaterialiv ta vuhillya (perevezennya v napivvahonakh inventarnoho parku PAT “Ukrzaliznytsya” ta TSTL) [Certificate regarding the execution of applications for the transportation of ore, building materials and coal (transportation in semi-wagons of the inventory fleet of PJSC “Ukrzaliznytsia” and CTL)]. Available at: https://www.uz.gov.ua/cargo_transportation/zayavki/ruda_ug_bud_zayavka/ (accessed September 18, 2022).
5. Zelens'kyu zatverdyyv ugodu z YES pro “transportnyy bezviz”. *Yevropeys'ka pravda* [European truth. Zelensky approved the agreement with the EU on “transport visa-free travel”. European truth]. Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/09/16/7146915/> (accessed September 17, 2022).
6. Kryza na pol's'komu kordoni: yak strayk ta 50-kilometrova cherna stvoryuyut' zahrozu dlya Ukrayiny. *Yevropeys'ka pravda* [European truth. The crisis on the Polish border: how a strike and a 50-kilometer queue pose a threat to Ukraine. European truth]. Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/09/8/7146427/> (accessed September 17, 2022).
7. Zaytsev Ye.I. (1998) Vse dlya perevezen' vantazhiv [Everything for cargo transportation]. SPb.: Zakon i biznes, 94 p.
8. Zalizna statystyka. Dani pro vidpravleni humanitarni vantazhi za ves' period [Iron statistics. Data on sent humanitarian goods for the entire period]. Available at: <https://zalizna-dopomoga.info/statistics-ua/> (accessed September 18, 2022).
9. Kisil' R. Yak viyna v Ukrayini zminyuye svitovu lohistyku [How the war in Ukraine is changing global logistics]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/24/688538/> (accessed September 17, 2022).
10. Lohistyka viyny. Yak zminylis' vantazhni perevezennya v Ukrayini. *Novosti byznesa, ekonomyky, fynansov, rynkov y kompanyy – NV Byznes* [Logistics of war. How freight transportation in Ukraine has changed. News of business, economy, finance, markets and companies – NV Business]. Available at: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/perevezennya-v-ukrajini-pid-chas-viyni-gumanitarni-vantazhi-obmezhennya-na-perevezennya-50231625.html> (accessed September 18, 2022).
11. Mizhnarodni avtomobil'ni perevezennya. Ch. I. Orhanizatsiyni ta pravovi aspekty (2000) [International road transport. Part I. Organizational and legal aspects: Textbook] / Zad red. Yu.S. Sukhina, V.S. Lukyns'kyu. SPb.: SPbHIEA, 170 p.
12. Sadikov O.N. (1981) Pravovoye regulirovaniye mezhdunarodnykh perevozok [Legal regulation of international transportation]. Moscow: Yurid. lit., pp. 6–7.
13. Yakymy budut' naslidky dlya zaliznychnoyi haluzi pislya viyny v Ukrayini? *PolskieRadio.pl*. [What will be the consequences for the railway industry after the war in Ukraine? PolskieRadio.pl]. Available at: <https://www.polskieradio.pl/398/7858/Artykul/3028822,What-will-be-the-consequences-for-the-railway-industry-after-the-war-in-Ukraine> (accessed September 17, 2022).

IMPACT OF THE WAR ON TRANSPORT DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary. The modern problems and prospects for the development of international transportation in our country during the period of active war are analyzed in the article. The events of February 24, 2022 changed not only the social sphere of the population's life, but also significantly affected international economic relations, which is especially felt in the field of international logistics. An analysis of the concept of "international transportation" as the transportation of goods or passengers between several countries, characterized by the forced crossing of the borders of at least two neighboring countries, was made. It is worth noting the important place of Ukraine in the system of the world economy. Key international organizations expect negative consequences in Europe and Africa in the future due to problems with the supply of grain, sunflower oil and other crops that are the basis of human nutrition. Important attention in the article is given to problematic logistical issues – in particular, rail, sea and cargo transportation. The closure of the sea coast led to a temporary collapse and delay in freight transport and the authorities took important steps to resolve the collapse in favor of using and simplifying the land transport system. This, in particular, concerns the simplification of the system of obtaining transport licenses. Therefore, in the article we analyzed the current state of freight transportation in Ukraine, the main changes, problems and the nearest prospects for the development of this industry. The article contains important remarks and the current state of the logistics industry in a country where there is a war. Information was provided on the current state of negotiations between Ukraine and the Republic of Poland, regarding the expansion of the ability to cross the border by freight transport and the simplification of obtaining permits for logistics services. The prospects for the development of such negotiation processes with other countries of Eastern Europe have been assessed. Ukraine is an important supplier of many grain crops, on which the countries of Africa, Europe and other continents depend. Therefore, the G7 states provide comprehensive support to the logistics transportation of Ukraine in order to preserve peace and provide food to some countries.

Key words: international logistics, freight transportation, world economy, infrastructure, international trade, transportation.

УДК 330:[005.21:005.521]:005.6
DOI: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2022-43-17>

Майовець Є. Й.

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри маркетингу*

Львівського національного університету імені Івана Франка

Сенишин О. С.

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту*

Львівського національного університету імені Івана Франка

Хіч Р. Я.

аспірант кафедри маркетингу

Львівського національного університету імені Івана Франка

Mayovets Yevgen

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of the Marketing Department*

Ivan Franko National University of Lviv

Senyshyn Oksana

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Management*

Ivan Franko National University of Lviv

Khich Roman

Graduate Student of the Department of Marketing

Ivan Franko National University of Lviv

РОЗВИТОК МОЛОКОПЕРЕРОБНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ СТРАТЕГІЧНОГО МАРКЕТИНГОВОГО ПЛАНУВАННЯ

Анотація. У статті здійснено детальний аналіз молокопереробної галузі України. Вказано про передумови, що зумовлюють необхідність стратегічного маркетингового планування діяльності молокопереробних підприємств підприємств. Автором виокремлено необхідність дослідження молокопереробної галузі, що зумовлено такими причинами: значною місткістю ринку і темпами розвитку; маркетинговими ускладненнями щодо просування молокопродуктів та сезонними коливаннями попиту; нестабільною ситуацією в галузі, яка пов'язана із незадовільним станом сировинної бази і неконкурентоспроможністю продукції. Зазначено, що основою розвитку молочної галузі України, і, зокрема, молокопереробних підприємств, є державна підтримка цієї галузі. Доведено, що для утримання існуючої частки ринку молокоперобні підприємства повинні застосовувати заходи паблісіті та стимулювання збуту, об'єднавши свої дії в межах реалізації заходів у сфері просування.

Ключові слова: молокопереробна галузь, молокопереробні підприємства, стратегічне маркетингове планування, концепція стратегічного маркетингового планування, маркетингові заходи.

Вступ та постановка проблеми. Вивчення за дослідження стану молокопереробної галузі України є актуальною темою. Насамперед це зумовлено тим, що ця галузь має велику кількість виробників та представлена досить широким асортиментом продукції, високим рівнем конкуренції, а також маркетинговими зусиллями, які докладає кожен з учасників ринку для утримання своєї частки і завоювання нових ринків збуту. Підприємства галузі зіткнулися з проблемою конкуренції не лише в межах національного, але і глобального ринку.

Ринок молока та молочних продуктів у Україні характеризується складністю та динамічністю. Зменшення ємності ринку молочних продуктів пов'язано з тим, що через безробіття скоротилась кількість працівників у промисловості і колишні промислові працівники, які проживають у зоні доїзду, перейшли на самозабезпечення молочними продуктами. В поєднанні з монопольно низькими закупівельними цінами на молоко це призвело до зменшення поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах та суттєвого скорочення обсягів виробництва молока.

Важливою складовою структурної кризи сучасного стану економіки країни загалом та її регіонів є низький рівень знань у сфері стратегічного маркетингового планування діяльності

молокопереробних підприємств, а також технологічна багатокладність національної економіки, яка зумовлена низкою причин, в тому числі історичного характеру.

В зв'язку з цим дуже актуальним є дослідження розвитку діяльності молокопереробних підприємств на перспективу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти маркетингового стратегічного планування у молокопереробній галузі відображені у фундаментальних дослідженнях класиків І. Вільсона, К. Ендрю, П. Зельцника, Г. Мінцберга, М. Портера, А. Дж. Стрікланда, А. Томпсона, А. Чандлера, у працях зарубіжних вчених І. Ансоффа, В. Борисевича, К. Знаменської, Г. Кандаурової, В. Рохчина, С. Тяглова та вітчизняних науковців. Проте у науковій літературі залишається відкритою проблема методологічного, методичного та організаційного забезпечення маркетингової діяльності молокопереробних підприємств, що й зумовило вибір теми наукової праці [1–2; 9].

Метою наукової статті є дослідження перспектив розвитку молокопереробної галузі України через призму маркетингового стратегічного планування.

Результати дослідження. На сучасному етапі розвитку економіки об'єктивними передумовами, що зумовлю-

ють необхідність стратегічного маркетингового планування діяльності підприємств, є:

– неспроможність ринкового механізму забезпечити макроекономічну стабільність національної економіки, перешкоджати циклічним коливанням виробництва, валового доходу, зайнятості;

– постійний ріст в загальному споживанні частки суспільного споживання;

– поява більш складних форм взаємодії господарюючих суб'єктів і цілих секторів економіки в результаті інтеграційних процесів;

– загострення глобальних проблем сучасності (вичерпування природних ресурсів, погіршення стану навколишнього середовища тощо), що зумовлює підвищений інтерес суспільства до проблем довгострокового розвитку;

– виникнення надзвичайних ситуацій (війни, економічні кризи, стихійні лиха), які вимагають цілеспрямованої діяльності із усунення дії зазначених чинників на розвиток суспільства.

Об'єктом дослідження у науковій статті обрано молокопереробні підприємства в Україні, що зумовлено наступними факторами:

– значною місткістю ринку і темпами його розвитку в Україні впродовж останніх років;

– маркетингові ускладнення просування продукту з однієї сторони, та сезонні коливання попиту з іншої, вимагають не тільки адекватної тактичної політики виробника в конкретний період сезону чи не сезону, але й ставлять високі вимоги перед стратегічною поведінкою виробника молочної продукції: брендінг, формування стратегічних маркетингових планів щодо просування товару, управління портфелем бізнесу;

– нестабільна ситуація в галузі, яка пов'язана із незадовільним станом власної сировинної бази і неконкурентоспроможністю продукції;

– певними проблемними аспектами формування маркетингової стратегії, що вимагають наукових досліджень та пошуків адекватних стратегічних маркетингових підходів, які б дозволили підвищити ефективність ведення молочного бізнесу в Україні.

Скорочення доходів населення України, зростання цін на продукцію промислового виробництва обумовили зростання попиту на молоко та молокопродукти, які пропонують домашні та фермерські господарства на ринку. Це негативно позначається на величині попиту на продукцію молокопереробних підприємств, які повинні активізувати свою комунікаційну діяльність з акцентом на якість пропонованих на ринку товарів та їхню відповідність наявним стандартам, дотримання належних санітарно-гігієнічних умов при їх виробництві, постійно проводити дослідження потреб клієнтів, пропонуючи їм нові товари та шукати нові ринки збуту.

Значне зростання вартості паливно-мастильних матеріалів, віддаленість молокозаводів від сировинної бази,

нерозвинена структура заготівельних пунктів у сільській місцевості, зростання вартості сировини, знецінення української валюти негативно впливають на розвиток молокопереробних підприємств та призводять до скорочення обсягів їх виробництва.

Щодо виробництва молока і продуктів з нього в Україні загалом, то тут простежується спадна динаміка за усіма видами молочної продукції.

За даними табл. 1 та рис. 1 можна зробити висновок про те, що виробництво молока та вершків незгущених жирністю > 1% в Україні досягло максимального значення за досліджуваний період у 2013 р. і складало 542,72 тис. т, а найнижчого – у 2020 р. (433,66 тис. т). Хоча у 2015–2019 рр. відбулося незначне збільшення виробництва молока та вершків незгущених до 474,42 тис. т. Аналогічною є ситуація у виробництві масла вершкового жирністю < 85%, сиру свіжого, сиру твердого та молока, йогуртів, кефіру, сметани та інших ферментованих продуктів. Так, зокрема, у 2020 р. порівняно із 2013 р. виробництво молока та вершків незгущених жирністю > 1% зменшилося на 20,1%; масла вершкового жирністю < 85% – на 6,85%; сиру свіжого, неферментованого – на 11,93%; сиру твердого – на 39,68% та молока, йогуртів, кефіру, сметани та інших ферментованих продуктів – на 18,99%. Таке прордемонстроване скорочення обсягів виробництва молока та різних видів молочної продукції в Україні у період 2013–2020 рр. зумовлено, насамперед, такими причинами:

– зменшенням обсягів виробництва молока за рахунок скорочення поголів'я корів зокрема;

– поступове підвищення закупівельних цін на основну сировину – молоко;

– невисокий рівень завантаження потужностей в результаті недостатньої кількості сировини;

– зниження попиту на молочну продукцію в зв'язку із недостатньо високою купівельною спроможністю населення та тенденцією до зменшення його чисельності;

– високий рівень конкуренції з боку потужних підприємств, оснащених сучасним обладнанням і технологіями тощо.

Загальною тенденцією в товарній політиці молокопереробних підприємств вважаємо використання стратегії диверсифікації – розширення асортименту. На великих молокопереробних підприємствах асортимент включає багато товарних позицій та найменувань, тобто практично асортимент розвивається як в ширину, так і в глибину. У зв'язку з цим вважаємо стратегію диверсифікації перспективною і в ближчому майбутньому.

Зазначимо, що організація виробничо-збутової діяльності вітчизняних молокопереробних підприємств переважно здійснюється на основі вирішення поточних проблем без орієнтації на досягнення більш віддалених цілей. Причин багато. До цих пір у підприємствах не завершені процеси реорганізаційних змін. Ринкова ситуація настільки складна і динамічна, що розроблені маркетин-

Таблиця 1

Динаміка виробництва молока та інших видів молочної продукції підприємствами України у 2013–2020 рр., тис. т

№ з/п	Види молочної продукції	2013	2015	2017	2019	2020
1.	Молоко та вершки незгущені жирністю > 1%, тис. т	542,72	472,34	478,26	474,42	433,66
2.	Масло вершкове жирністю < 85 %, тис. т	93,88	101,04	108,43	91,60	87,45
3.	Сир свіжий, неферментований, тис. т	83,77	67,80	68,16	64,15	73,78
4.	Сир твердий, тис. т	141,30	96,55	94,26	86,07	85,23
5.	Молоко, йогурт, кефір, сметана та інші ферментовані продукти, тис. т	378,27	297,17	272,17	279,93	306,45

Джерело: [3]

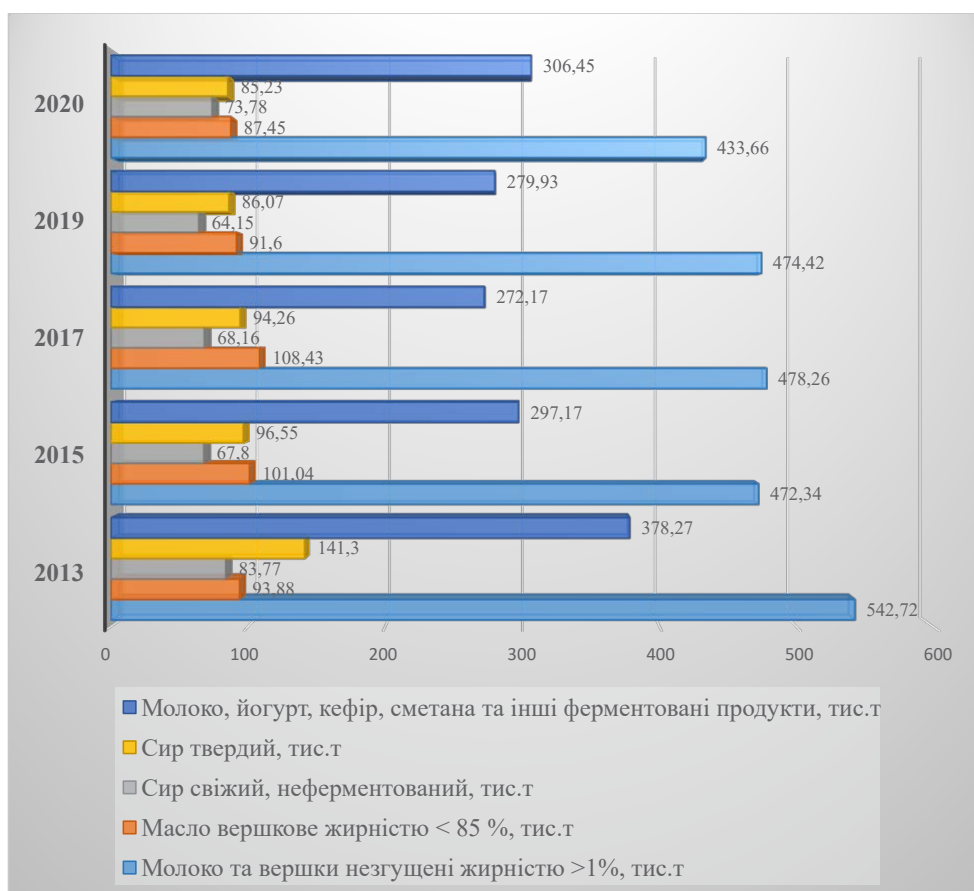

Рис. 1. Виробництво молока та інших видів молочної продукції підприємствами в Україні у 2013–2020 рр., тис. т

Джерело: [3]

гові стратегії не вдається реалізувати. Відсутні фахівці, які можуть вивчати і тим більше прогнозувати ситуацію на ринку молочних продуктів, а без прогнозу довготермінових перспектив розвитку ринку, аналізу потреб покупців, оцінки ресурсів і можливостей підприємств розробляти та здійснювати маркетингові стратегії неможливо.

Дії більшості молокопереробних підприємств України за усі роки реформ спрямовувались на максимізацію поточного прибутку. Володіючи монополією у зоні заготівель сировини, підприємства максимум зусиль докладали для спрямовувались на забезпечення прибутку шляхом формування низьких закупівельних цін. Закупівельні ціни формувались на рівні, нижчому від собівартості молока, виробленого у сільськогосподарських підприємствах. В останніх намітилась тенденція зменшення поголів'я корів і обсягів виробництва молока. Виникли проблеми із закупівлями сировини. Аналізуючи динаміку кількості молокопереробних підприємств в Україні можемо говорити про її позитивні тенденції. На рис. 2. зображено кількість молокопереробних підприємств за різними видами переробки. Детальний аналіз рисунку свідчить про те, що і кількість підприємств, що виробляють молочні продукти, так і та кількість, що займаються переробкою молока, виробництвом масла і сиру та кількість підприємств, що виробляють морозиво – мають зростаючу тенденцію. Так, порівняно із 2013 р. кількість підприємств, що виробляють молочні продукти зросло на 93 одиниці (14, 5%) у 2020 р.; підприємств, що займаються переробкою молока та виробництвом масла та сиру – на 92 одиниці (17,03%); що займаються виробництвом морозива – на 1 одиницю (1,0%).

Перспективні напрями щодо організації ефективної діяльності молокопереробного підприємства, визначаються низкою об'єктивних факторів: оптимальним поєднанням спеціалізації підприємства з раціональним його розміщенням стосовно сировинних зон і пунктів споживання молочної продукції; рівнем технічного й технологічного забезпечення виробництва; наявністю інноваційних та ресурсоощадних технологій; станом розробки й можливістю впровадження стратегічних і тактичних заходів цінової політики, можливістю удосконалення структури виробництва й організації праці.

Враховуючи особливості українського ринку з його браком інформації і невизначеністю, яку вносить війна між Російською Федерацією та Україною, при формуванні маркетингових цілей на сьогодні дуже мало змінних є відомими. Рішення приймаються в умовах відсутності та високої вартості необхідної інформації. Тому, очевидним буде зробити припущення про схильність до короткострокової стратегії стосовно закупівлі сировини з інших областей, а не стратегічного маркетингового планування та тенденцію до мінімізації ризику. У цьому ракурсі доцільно показати організацію закупівлі молока в розрізі окремих молокопереробних підприємств.

Отже, за 2021 р. в Україні загалом було вироблено 8,72 млн т молока проти 9,25 млн т у 2020 р. При цьому сільськогосподарські підприємства виробили 2,75 млн т молока (на 0,4% менше), господарства населення – 5,97 млн т (на 8,2% менше). У 2021 р., за даними Держстату, на переробні підприємства надійшло майже 3,2 млн т сирого молока, із яких виробляли вершкове

Рис. 2. Кількість молокопереробних підприємств за різними видами переробки у 2013–2020 рр., одиниць

Джерело: [4]

масло, молоко та вершки (сухі та згущені), сири, молочну сироватку тощо [5].

Знову-таки після повномасштабного вторгнення росії в Україну в зоні бойових дій та окупації опинилися області, де виробляли 42,3% валу молока. У багатьох постраждалих регіонах, продуктивність корів знизилася на 15-70% [5].

Дані маркетингових досліджень свідчать про те, що виробництво промислового молока у 2022 р. і може скоротитися на 19,5% – із 2,75 до 2,21 млн т [5]. Зниження обсягів виробництва молоко-сировини та молокопродуктів в Україні не перевищить 17-18%. Відповідно зменшиться надходження сирого молока на переробні підприємства.

Отже, удосконалення системи закупівель має базуватися на обґрунтуванні цінової політики, процесу стратегіч-

ного маркетингового планування та побудові ефективних схем закупівлі сировини з урахуванням місцезнаходження молокопереробних підприємств та їхньої віддаленості від постачальників молока. На внутрішньо-регіональному рівні поставки доцільно формувати з урахуванням певних підходів та здійснювати наступні заходи:

- удосконалення системи матеріального заохочення якісної сировини господарствам населення та введення розміру доплат за поліпшення якості;
- розроблення стратегічних заходів для заготовлення молочної сировини;
- налагодження належної координації діяльності окремих служб і підрозділів підприємства, спрямування їх діяльності на досягнення загальних цілей підприємства;

Рис. 3. Частка вітчизняного ринку найбільших виробників молочної продукції в Україні у 2019 р., %

Джерело: [6]

– налагодження інтеграційних зв'язків поєднанням інтересів учасників агропромислово-торговельного ланцюга, створення нових інтегрованих формувань маркетингового типу, які б включали всі ланки руху продукції від фермера до споживача продукції;

– удосконалення системи використання маркетингових стратегій закупівлі сировини підприємствами на засадах системного підходу.

Ефективне забезпечення молокопереробних підприємств сировиною та раціональне використання потужностей з переробки сприятиме нарощуванню обсягів кінцевої продукції, на одиницю якої припадає більша частка прибутку, ніж на одиницю сировини.

На рис. 3. подана інформація про найбільших виробників молочної продукції України за результатами діяльності у 2019 р. З поданої інформації визначено, що найбільшу частку вітчизняного ринку молокопродуктів займають компанії Данон (13,15%), Молочний альянс (11,19%), Лакталіс (9,95%) та Люстдорф (9,8%), при цьому найбільший ріст продемонстрували «Галичина» (+ 22%), «Лакталіс» (+ 21%), «Люстдорф» (+ 15%).

Детальний аналіз товарно-асортиментної політики та збутової політики молокопереробних підприємств представлено у таблиці 2.

Вивчаючи попит споживачів на продукцію молочної промисловості, підприємства-виробники змінюють асортимент вироблених продуктів, тому на протигагу збільшенню обсягу випуску продукції з незбираного молока

скорочується виробництво нежирної молочної продукції, зокрема, відбулося скорочення на 60% випуску в натуральній вазі сирів та сиркової маси.

За останні роки відбулись суттєві зміни в організації торгівлі молоком та молочними продуктами. Якщо раніше більша частина цієї продукції продавалась у спеціалізованих крамницях, що було обумовлено постачанням промисловими підприємствами таких продуктів як молоко, сир, сметана – в бідонах та фасованої продукції – в скляних пляшках та баночках, що вимагало холодильних камер та прийому поверненої населенням тари, то в сучасних умовах, коли практично вся продукція надходить в торгову мережу розфасованою, в області поступово втрапилась спеціалізація молочних крамниць.

Варто і виокремити місце України і виробництві молока у світі. Якщо у 90-х роках Україна посідала 6-те місце з виробництва молока у світі та виробляла 24,5 млн т молока, а вже у 2020 р. – у близько 6,5 млн т молока, що супроводжується 32-им місцем в світовому рейтингу [8].

Аналіз основних показників підприємств молочної галузі України (табл. 3 та рис. 4) свідчить про те, що у 2020 р. було 192 підприємства, які показали результати своєї основної діяльності:

- 1) виробництво молока становило 6,5 млн т;
- 2) переробка молока – 3,8 млн т;
- 3) продукція з незбираного молока (питне молоко, ферментована продукція, свіжий кисломолочний сир) – 1,1 млн т (у 90-х було 6,4 млн т);

Таблиця 2

Детальна характеристика товарно-асортиментної та збутової політики найбільших молокопереробних підприємств України

Найменування компанії	Основні види продукції	Географія збуту
«Терра Фуд» (19 підприємств на території України)	Цільномолочна продукція, сир, рослинно-вершкові суміші, вершкове масло. Лідер – на ринку фасованого вершкового масла і рослинно-вершкових сумішей	Охоплює понад 40 країн світу, у т. ч. країни Близького Сходу, Північної Африки, Балканів, Китай, США і Північну Корею
«Молочний Альянс» (6 підприємств на території України)	Молоко, сири, цільно- і кисломолочна продукція	Охоплює 35 країн світу, серед яких арабсько-мусульманські країни та Китай
«Danone Україна» – підрозділ французької продовольчої групи Danone	Йогурти, сирки, продукти дитячого харчування	Україна
«Альміра» (7 підприємств у Полтавській області)	Сухі молочні продукти, масло, сир, спреди, молочні консерви. Лідер на ринку сиру і сирних продуктів в Україні (23% цього ринку), вершкового масла і рослинно-вершкових сумішей (16%)	Охоплює понад 50 країн світу, у т.ч. країни СНД, Африки, Близького Сходу, США, Мексику, Японію
Група компаній «Комо» (8 підприємств на території України)	Цільномолочна продукція, сир, суха молочна сироватка	Активно експортувала продукцію у Росію, тепер орієнтується насамперед на ринки Китаю і Казахстану

Джерело: [7, с. 74]

Таблиця 3

Основні показники молочної галузі України у 1990–2020 рр.

Показник	1990	2003	2020
Кількість молокопереробних підприємств, од.	643	441	192
Виробництво молока, млн. т	24,5	7,0	6,5
Перероблено молока, млн. т	18,0	4,5	3,8
Продукція з незбираного молока, тис. т	6430	1230	1010
Вершкове масло, тис. т	441,1	145,3	89,2
Сир, тис. т	183,8	167,8	128,6
Сухе молоко, тис. т	61,1	19,8	34,1
Згущене молоко, тис. т	166,0	101,4	74,5
Споживання молока на душу населення, кг	373,0	220,0	185,0

Джерело: [8]

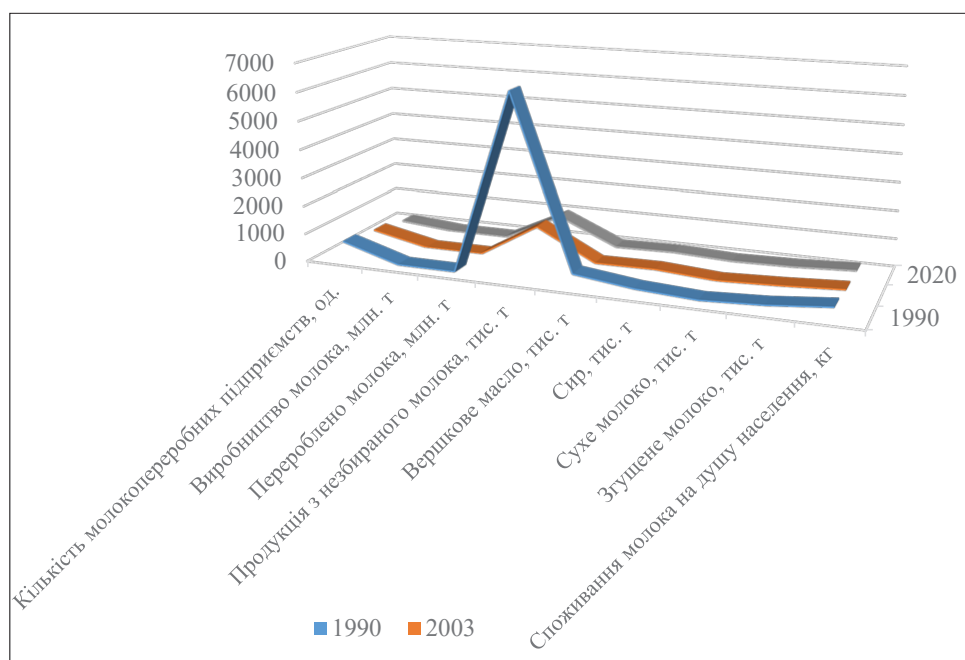

Рис. 4. Динаміка основних показників молочної галузі України у 1990–2020 рр.

Джерело: [8]

4) вершкове масло – 89, 2 тис. т (ми маємо пам’ятати, що тут статистика подвоюється, адже великі компанії часто купують продукцію у малих підприємств і перефасовують під власним брендом);

5) сир – 128,6 тис. т;

6) сухе молоко – 34,1 тис. т;

7) згущене молоко – 74,5 тис. т;

8) споживання молока на душу населення – 185 кг на рік.

У свою чергу, Україна на зовнішніх ринках натуральних молочних продуктів почувається не дуже добре. У 2020 р. зменшився експорт на 20% у порівнянні з минулим роком (за аналогічний період) [8]. І показники ек-

порту далі будуть зменшуватися через дефіцит молока. Якщо раніше експорт здійснювався за рахунок надходження молока від населення у весняно-літній період, то зараз молока від господарств населення майже немає. Тому, на даний момент для України відсутні перспективи бути конкурентоспроможними на зовнішніх ринках. Україна може скласти конкуренцію лише за умови, якщо вироблятиме продукцію з додатковою вартістю.

Основою розвитку молочної галузі України, і зокрема молокопереробних підприємств є державна підтримка цієї галузі (рис. 5). Варто згадати про Концепцію Національної програми розвитку молочної галузі до 2030 р.

Основні положення концепції Національної програми розвитку молочної галузі до 2030 року

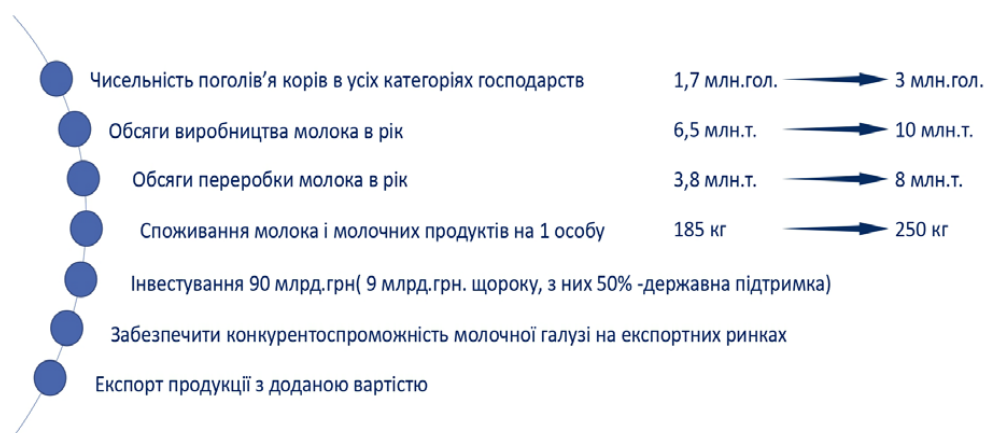

Рис. 5. Елементи Національної програми розвитку молочної галузі до 2030 р.

Стратегія розвитку молочної галузі до 2030 р. Переробна галузь - внутрішній ринок

1. Зміни до маркетингових стратегій (виробництво інноваційних продуктів):

- виробництво конкурентоспроможних продуктів за рахунок провадження сучасних мембранних технологій;
- розвиток лінійки органічних продуктів;
- виробництво функціональних продуктів (підвищеного вмісту білку, геронтологічних тощо);
- виробництво продуктів не на молочної основі (ферментовані напої, рослинне молоко тощо);
- виробництво молочних продуктів для B2B та HoReCa.

2. Модернізація переробних підприємств:

- енергоефективність;
- підвищення екологічних стандартів.

3. Підготовка кадрів:

- створення центру підготовки фахівців для галузі.

4. Захист внутрішнього ринку:

- об'єднання зусиль всіх сумлінних виробників в боротьбі проти фальсифікаторів;
- введення квот на імпорт молочних продуктів;
- тарифне квотування на імпорт (наприклад, як США 2% ринку);
- введення митних тарифів при перевищенні квот.

5. Створення проекту кооперації виробників та переробників

Рис. 6. Елементи Стратегії розвитку молочної галузі до 2030 р.

Джерело: [8]

На реалізацію вищезначеної програми потрібно 90 млрд. грн протягом 10 років (9 млрд грн щороку, з них 50% – держпідтримка). Тобто, для збільшення виробництва і переробки 1 млн т молока потрібно інвестувати 750 млн євро. Отже, вітчизняним молокопереробним підприємствам потрібно збільшити виробництво на 4 млн т молока. В перерахунку євро до гривні – це майже 9 млрд грн на рік.

Висновки. Отже, підсумовуючи усе вищесказане зазначимо, що значною загрозою для функціонування молокопереробних підприємств є зростання прихильності населення до молочних продуктів, закуплених на ринках.

Це призвело до того, що протягом останніх дев'яти років споживання молочних продуктів промислового виробництва в Україні зменшилося на 25%, а «базарних»

за аналогічний період зросло на 79%, що у грошовому вираженні еквівалентно 20 млрд. грн на рік.

Для утримання існуючої та збільшення частки ринку велику увагу молокоперобні підприємства повинні приділяти заходам публісیتی та стимулювання збуту, об'єднавши свої дії в межах реалізації заходів у сфері просування. Мова йде про пропагування споживання саме продуктів молочного виробництва через проведення їхньої дегустації у навчальних закладах, організацію проведення екскурсій для школярів та студентів на молокопереробні підприємства з поясненням переваг їх продукції порівняно з «базарною», проведення незалежної оцінки якості такої продукції та аналогічної приватних і фермерських господарств з поширенням отриманих результатів у пресі, на радіо- та телебаченні, в мережі Інтернет.

Список використаних джерел:

1. Matheson A. Strategic management in government: extending the reform model in New Zealand. New Zealand : State Services Commissions, 2000.
2. Wilson I. Strategic planning for the millennium: Resolving the dilemma. Long range planning. Oxford, 1998. Vol. 31. № 4. P. 507–513.
3. Промисловість. Виробництво окремих видів промислової продукції у 2013–2020 рр. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
4. Діяльність підприємств. Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2010–2020 рр. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
5. Як війна-2022 змінює ринок молока в Україні. URL: <https://zemliak.com/biznes/2590-yak-viyna-2022-zminyuye-rinok-moloka-v-ukrajini>
6. Топ-10 виробників молочних продуктів. URL: <https://agroportal.ua/news/zhivotnovodstvo/top10-proizvoditelei-molochnykh-produktov>
7. Косар Н.С., Кубрак Н.Р. Ринкові можливості та загрози молокопереробних підприємств України. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гіжцького. 2017. № 76. С. 72–76.
8. Молочна галузь України та її майбутнє через 10 років: проблеми, національна програма розвитку та державна підтримка. URL: <https://agropolit.com/blog/412-molochna-galuz-ukrayini-ta-yiyi-maybutnye-cherez-10-rokiv-problemi-natsionalna-programa-rozvitku-ta-derjavna-pidtrimk>
9. Ігнат'єва І.А. Стратегічний менеджмент: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : Знання України, 2005. 250 с.

References:

1. Matheson A. (2000). Strategic management in government: extending the reform model in New Zealand. New Zealand: State Services Commissions. (in English)
2. Wilson I. (1998). Strategic planning for the millennium: Resolving the dilemma. *Long range planning*, vol. 31, no. 4, pp. 507–513.
3. Promyslovist [Industry]. Vyrobnytstvo okremykh vydiv promyslovoi produktsii u 2013–2020 rr. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua>
4. Diialnist pidpriemstv [Activities of enterprises]. Kilkist subiektiv hospodariuvannia za vydamy ekonomichnoi diialnosti u 2010–2020 rr. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua>

5. Yak viina-2022 zminiue rynek moloka v Ukraini [How war-2022 changes the milk market in Ukraine]. Available at: <https://zemliak.com/biznes/2590-yak-viyna-2022-zminyuye-rinok-moloka-v-ukrajini>
6. Top-10 vyrobnykiv molochnykh produktiv [Top 10 producers of dairy products]. Available at: <https://agroportal.ua/news/zhivotnovodstvo/top10-proizvoditelei-molochnykh-produktov>
7. Kosar N.S., Kubrak N.R. (2017). Rynkovi mozhlyvosti ta zahrozy molokopererobnykh pidpriemstv Ukrainy [Market opportunities and threats of milk processing enterprises of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnologii imeni S.Z. Gzhytskoho*, no. 76, pp. 72–76.
8. Molochna haluz Ukrainy ta yii maibutnie cherez 10 rokiv: problemy, natsionalna prohrama rozvytku ta derzhavna pidtrymka. Available at: <https://agropolit.com/blog/412-molochna-galuz-ukrayini-ta-yiyi-maybutnye-cherez-10-rokiv-problemi-natsionalna-programa-rozvitku-ta-derjavna-pidtrimk>
9. Ihnatieva I.A. (2005). Stratehichniy menedzhment: teoriia, metodolohiia, praktyka [Strategic management: theory, methodology, practice]: monograph. Kyiv: Znannia Ukrainy, 250 p. (in Ukrainian)

DEVELOPMENT OF THE DAIRY INDUSTRY OF UKRAINE: PERSPECTIVES OF STRATEGIC MARKETING PLANNING

Summary. The article provides a detailed analysis of the dairy industry of Ukraine. The prerequisites that determine the need for strategic marketing planning of dairy enterprises were indicated. The author singled out the necessity of researching the dairy industry, which is due to the following reasons: significant market capacity and development rates; marketing complications regarding the promotion of dairy products and seasonal fluctuations in demand; the unstable situation in the industry, which is associated with the unsatisfactory state of the raw material base and the uncompetitiveness of products. The significant increase in the cost of fuel and lubricants, the distance of dairies from the raw material base, the undeveloped structure of procurement points in rural areas, the increase in the cost of raw materials, the devaluation of the Ukrainian currency negatively affect the development of dairy enterprises and lead to a reduction in their production volumes. A detailed analysis of the trends in the development of the dairy industry in Ukraine made it possible to claim a reduction in the volume of milk production and various types of dairy products in Ukraine in the period 2013–2020 and to single out the main reasons: a reduction in the number of cows; increase in purchase prices for the main raw material – milk; a low level of capacity utilization as a result of an insufficient amount of raw materials; decrease in demand for dairy products due to the insufficiently high purchasing power of the population; a high level of competition from powerful enterprises equipped with modern equipment and technologies, etc. It was noted that the basis of the development of the dairy industry of Ukraine, and, in particular, milk processing enterprises, is the state support of this industry. It was proven that in order to maintain the existing market share, dairy enterprises must apply measures of publicity and sales promotion, combining their actions within the scope of the implementation of measures in the field of promotion.

Key words: dairy industry, dairy enterprises, strategic marketing planning, the concept of strategic marketing planning, marketing measures.

Міщенко В. І.

*доктор економічних наук, професор,
завідувач сектору цифрової економіки
ДУ «Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України»*

Mishchenko Volodymyr

*Doctor of Economics, Professor,
Head of the Sector of Digital Economy
Institute for Economics and Forecasting
of the National Academy of Sciences of Ukraine*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІТ-СЕКТОРУ ТА ЦИФРОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

Анотація. У роботі досліджено тенденції функціонування вітчизняного ІТ-сектору та розвитку цифрової інфраструктури, визначено напрями цифрової трансформації вітчизняної економіки. Уточнено визначення поняття цифрової інфраструктури, виокремлено два її види – техніко-технологічну та програмно-сервісну. Охарактеризовано критерії оцінки рівня розвитку цифрової інфраструктури та доведено необхідність забезпечення ефективного державного регулювання, нагляду та контролю за її функціонуванням. До головних об'єктів національної цифрової інфраструктури віднесено широкосмуговий Інтернет, мобільний зв'язок 5G, інфраструктуру Інтернету речей та кібербезпеки, а також «Індустрію 4.0». Охарактеризовано принципи використання технології «Індустрія 4.0», визначено перспективні галузі економіки для її впровадження. Охарактеризовано потенційні джерела та форми фінансування розвитку ІТ-сектору.

Ключові слова: ІТ-сектор, цифрова інфраструктура, інформаційно-комунікаційні технології, «Індустрія 4.0», управління, фінансування.

Вступ та постановка проблеми. Процеси цифрової трансформації економіки України набувають особливої актуальності в зв'язку з необхідністю забезпечення швидкого післявоєнного відновлення економіки на принципово нових технічних і технологічних засадах шляхом цифровізації всіх галузей і сфер економіки та організації самого процесу відновлення на цифровій основі з метою завершення переходу від «аналогових» технологій і процесів до цифрових.

При цьому головним напрямом прискорення процесу цифровізації повинна бути активна роль держави у регулюванні процесів цифровізації шляхом підтримки і розвитку ІТ-бізнесу та створення національної цифрової інфраструктури, оскільки відновлення необхідно здійснити в стислі терміни та забезпечити подальший і стійкий розвиток на якісно новому рівні, що й обумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій літературі питання розвитку ІТ-сектору та цифрової інфраструктури вже тривалий час активно досліджують такі відомі науковці як Т. Буй [12], С. Буковинський [20], В. Вишневецький [2], А. Гриценко [31], Д. Дорофеев [29], В. Липов [31], Р. Лисенко [14], С. Міщенко [18], С. Науменкова [3, 15], А. Петріна [13], А. Сомик [25], В. Фішук [35], І. Яненкова [45] та багато інших.

Незважаючи на високий рівень досліджень у галузі розвитку вітчизняного ІТ-сектору, невирішеними залишаються питання визначення найбільш ефективних форм функціонування та управління цифровою інфраструктурою, а також джерел і форм фінансування її розвитку.

Мета статті полягає у визначенні тенденцій функціонування вітчизняного ІТ-сектору, обґрунтуванні головних напрямів його розвитку та визначенні ефективних форм управління цифровою інфраструктурою.

Результати дослідження. Упродовж останніх років процес цифровізації економіки України відбувався достатньо активно, результатом чого стало формування

потужного вітчизняного ІТ-сектору, який одержав світове визнання. На початок 2022 р. в Україні функціонувало 2234 ІТ-підприємства, зокрема, 1701 розробник технологічних продуктів і 533 постачальника ІТ-послуг. Постійно зростає кількість стартапів та R&D-центрів. Найбільша частка ІТ-компаній була зосереджена в Київському (68,6%), Львівському (11,8%), Харківському (8,8%), Одеському (4,2%) та Дніпропетровському (3,9%) кластерах. З квітня 2022 р. активно розпочали формуватися два нових кластери – Закарпатський та Івано-Франківський [1, с. 71; 2, с. 50; 3, с. 24; 4, с. 54]. Про високий рівень цифровізації економіки України свідчать світові рейтинги. Так, у Глобальному індексі інновацій в 2021 р. наша країна посіла 49-е місце, а в Рейтингу цифрової якості життя у 2021 р. – 47-е місце серед 110 країн (табл. 1).

За даними опитувань Європейської Бізнес-Асоціації, в 2021 р. найвищий рівень цифровізації спостерігався в бізнесі та в державному управлінні. Так, рівень цифровізації бізнесу 91% керівників підприємств вважають високим або помірним. При цьому 89% опитаних зазначають, що корпоративна стратегія їхніх компаній орієнтована на здійснення цифрової трансформації, про що свідчить високий рівень цифрової грамотності співробітників (46% – високий, 41% – помірний). Цифровізація державного управління характеризується, перш за все, ефективною роботою цифрового уряду та функціонуванням порталу державних послуг «Дія» [4; 9, с. 39; 10].

На початок 2022 р. в Україні працювало близько 270 тисяч ІТ-спеціалістів (табл. 2). Вітчизняні ІТ-фахівці – це, переважно, молоді люди у віці 18-32 роки. Майже 60% спеціалістів зайняті в системі ІТ-аутсорсингу. Однак, не дивлячись на високі темпи збільшення кількості фахівців, потреба в них залишається високою і перевищує можливість підготовки у вищих закладах освіти, які складають близько 15-17 тисяч осіб на рік. Частина фахівців після здобуття освіти виїжджає за кордон, частина від-

Таблиця 1

Місце України у світових рейтингах освітньої та наукової діяльності в 2019–2021 рр.

№ з/п	Назва індексу (рейтингу)	Значення	Рік	Кількість країн у рейтингу
1.	Глобальний індекс інновацій	49	2021	132
2.	Індекс людського розвитку	74	2019	189
3.	Індекс рівня освіти	47	2019	189
4.	Рейтинг за кількістю патентів	28	2020	171
5.	Рейтинг за рівнем мережевої готовності	53	2021	130
6.	Рейтинг за рівнем свободи в Інтернеті	26	2021	70
7.	Рейтинг цифрової якості життя	47	2021	110
8.	Рейтинг за вартістю мобільного Інтернету	31	2021	230

Джерело: складено на основі [6; 7; 8]

Таблиця 2

Показники розвитку ІТ-сектору України в 2017–2021 рр.

Рік	Чисельність ІТ-фахівців, тис. осіб	Інвестиції в ІТ-компанії, млн дол. США	Експорт ІК-технологій і послуг, млн дол. США
2017	116	265	2485
2018	145	323	3205
2019	185	544	4174
2020	225	571	5026
2021	270	1680	6830

Джерело: складено на основі [4]

дає перевагу роботі на фрілансі. Тому підготовка фахівців для ІТ-сфери є одним із нагальних завдань вітчизняної системи освіти та підготовки кадрів на перспективу [10, с. 118; 12, с. 93].

Однією із позитивних тенденцій розвитку ІТ-сектору є постійне збільшення обсягів його фінансування. У 2021 р. обсяг інвестицій, залучених українськими ІТ-компаніями, склав 1,68 млрд дол. США і збільшився за п'ять років у 6,3 рази (табл. 2). Однак, головними інвесторами вітчизняної ІТ-сфери є зарубіжні компанії та венчурні фонди, на які припадає майже 90% загального обсягу залучених інвестицій, а українські інвестори, в тому числі й держава, ще недостатньо активно інвестують у розвиток сучасних ІК-технологій.

У найближчій перспективі Україні потрібні значні обсяги інвестицій у розвиток штучного інтелекту, Big Data, Інтернету речей, CRM-технологій, HR-процесів, робототехніки, хмарних технологій тощо. Для органів державної влади актуальними залишаються питання розширення спектру послуг цифрового уряду, електронної митниці, проведення цифрового перепису населення, використання технологій «смарт-сіті», створення цифрових робочих місць державних службовців, розвиток систем освіти, охорони здоров'я, транспорту, громадської безпеки, охорони довкілля тощо [13, с. 15; 14, с. 45; 15, с. 152; 16, с. 77].

Відповідно до збільшення обсягів інвестицій у розвиток вітчизняного ІТ-сектору зростають і його результати. Так, у 2021 р. Україна експортувала ІТ-продуктів і послуг, створених вітчизняними ІТ-фахівцями, на суму 6,83 млрд дол. США, що складає близько 3,4% ВВП і перевищує відповідний показник за 2017 р. у 2,7 рази (табл. 2). Загалом же, експортний потенціал вітчизняної ІТ-галузі у найближчі роки може скласти близько 12-15 млрд дол. США на рік.

Наведені дані свідчать про високий рівень розвитку вітчизняного ІТ-сектору, що дозволяє стверджувати про наявність потенційних можливостей для його подальшого зростання з метою здійснення успішної цифрової трансформації вітчизняної економіки.

Необхідність прискореної цифровізації на основі повсюдної заміни або суттєвої модифікації «аналогових» технологій і процесів на цифрові шляхом переходу до програмно-керованих систем повинна передбачати не лише використання нових ІК-технологій, а й зміну організаційних та управлінських підходів і бізнес-моделей діяльності підприємств.

Головними напрямками цифрової трансформації вітчизняної економіки та суспільства, на наш погляд, повинні бути: 1) державна підтримка та стимулювання розвитку цифрової індустрії; 2) формування та розвиток національної цифрової інфраструктури; 3) підтримка цифровізації бізнесу та головних галузей і сфер економіки; 4) цифровізація соціальної сфери та життєзабезпечення населення; 5) цифровізація системи державного управління; 6) розвиток цифрових навичок і цифрової культури з метою подолання «цифрового розриву» [17, с. 41; 18, с. 49; 19, с. 38; 20, с. 187; 21, с. 34; 22, с. 137].

Однією із особливостей функціонування цифрової економіки є те, що більшість процесів, реалізація яких відбувається на основі використання ІК-технологій, відбувається в режимі безперервної доступності до програм і сервісів, автоматизованого оброблення транзакцій з використанням сучасних технічних засобів і технологій зв'язку та миттєвого їх завершення [23, с. 425; 24, с. 27; 25, с. 24; 26, с. 8; 27, с. 18]. Разом з тим, ефективне використання таких механізмів можливе лише за наявності певного технічного, технологічного та програмно-сервісного середовища, тобто цифрової інфраструктури.

У зв'язку з цим одним із ключових завдань здійснення ефективної цифрової трансформації повинно бути формування на якісно нових технічних, технологічних та організаційно-управлінських засадах національної цифрової інфраструктури. Актуальність такого завдання обумовлена тим, що до останнього часу рівень її розвитку був недостатньо високим. Так, за даними ЄБА, в 2021 р. рівень розвитку вітчизняної цифрової інфраструктури 47% учасників ринку оцінювали як помірний, а 42% – як низький або дуже низький [10].

На наш погляд, головне завдання формування та розвитку національної цифрової інфраструктури повинно полягати у посиленні її впливу на розвиток окремих галузей економіки та сфер життєдіяльності людей шляхом створення максимальної цінності для користувачів і підвищення ефективності всіх соціально-економічних процесів.

Специфіка цифрової інфраструктури полягає в тому, що переважна більшість її складових функціонує на основі децентралізованих механізмів управління. Однак важливість цифрової інфраструктури для функціонування економіки зумовлює необхідність узгодження інтересів суспільства та бізнесу, що є досить складним завданням через велику кількість вимог до неї. Тому головними критеріями оцінки рівня розвитку цифрової інфраструктури повинні бути відповідність технічним, технологічним, етичним і регуляторним стандартам, системність, комплексність, прозорість, контрольованість, легітимність та інклюзивність [28, с. 81; 29, с. 197; 30, с. 29; 31, с. 142; 32, с. 24].

У зв'язку з цим підтримка та розвиток цифрової інфраструктури не повинні обмежуватися лише ініціативами підприємців. Завдання держави полягає у створенні для бізнесу необхідних стимулів і забезпеченні ефективного регулювання, нагляду та контролю за функціонуванням цифрової інфраструктури, яку слід розглядати як невід'ємну складову цифрового суверенітету держави. Тому ключові елементи цифрової інфраструктури повинні перебувати у власності держави, або під її регуляторним наглядом і контролем.

Фахівці ОЕСР під цифровою інфраструктурою розуміють сукупність ефективних, надійних і доступних мереж широкопasmового зв'язку, програмного забезпечення та комплектуючих, на яких базується цифрова економіка [33]. На наш погляд, цифрову інфраструктуру слід розглядати як взаємопов'язаний комплекс технічних і технологічних засобів, програмного забезпечення, сервісів і процесів, що забезпечують використання ІК-технологій в усіх галузях економіки та сферах життя суспільства.

Відповідно до виконуваних функцій і завдань, цифрову інфраструктуру поділяють на техніко-технологічну та програмно-сервісну. До техніко-технологічної інфраструктури відносять телекомунікаційну мережу, інфраструктуру цифрового телебачення, радіоінфраструктуру LoRa для проєктів Інтернету речей, а також окремі спеціалізовані інфраструктури (спеціальні мережі, відеоспостереження, супутні інженерні системи тощо).

До програмно-сервісної інфраструктури належать системи ідентифікації (Bank ID, mobile ID); джерела та бази даних, системи накопичення, зберігання та обміну інформацією (Electronic Data Interchange, EDI); API та стандарти ISA; комерційні системи (цифрові платформи, e-trade, e-cash, e-marketing, e-banking, e-insurance, e-contract, e-invoicing, e-supply chain); транзакційна інфраструктура (інструменти cashless, сервіси fintech, блокчейн, хмарні технології, операції з криптоактивами); цифрові сервіси для надання послуг в освіті, охороні здоров'я, на транспорті тощо [34, с. 62; 35; 36, с. 69; 37, с. 48].

Для забезпечення ефективного функціонування цифрової економіки важливе значення має ефективне поєднання окремих елементів техніко-технологічної та програмно-сервісної інфраструктури, оскільки вони, постійно розвиваючись і ускладнюючись, підтримують і доповнюють одна одну, стаючи технічно та технологічно більш досконалими та зручними у використанні.

Аналіз сучасного стану цифрової інфраструктури України свідчить про те, що окремі її складові мають достатньо високий рівень розвитку та використання. Зокрема, це стосується системи ідентифікації, e-commerce,

e-banking, e-invoicing, e-government тощо. Разом з тим рівень розвитку компонентів техніко-технологічної інфраструктури – широкопasmового Інтернету, технології мобільного зв'язку 5G, інфраструктури LoRa для Інтернету речей, інфраструктури кібербезпеки, а також «Індустрії 4.0» ще залишається низьким.

На наш погляд, в умовах прискорення цифрової трансформації розвиток національної цифрової інфраструктури повинен стати стратегічним пріоритетом держави, а головну увагу необхідно зосередити на формуванні такої інфраструктури, яка забезпечить перехід до нової моделі економічного розвитку, що ґрунтуватиметься на комплексному використанні можливостей сучасних цифрових технологій у всіх сферах діяльності людей.

Через наявність суттєвих техніко-технологічних та організаційно-правових відмінностей між окремими видами цифрової інфраструктури потрібне використання системного підходу, який ґрунтується на поєднанні централізованого та децентралізованого механізмів управління процесами формування та розвитку інфраструктури, а її нова структура повинна забезпечувати високий рівень функціональності всіх техніко-технологічних складових, програм і сервісів.

У найближчій перспективі головними напрямками формування національної цифрової інфраструктури повинні бути: запровадження широкопasmового Інтернету та технології зв'язку 5G, створення загальнодержавної хмарної системи та системи розподілених реєстрів, розвитку технологій Інтернету речей, машинного навчання та штучного інтелекту, а також перехід до широкого використання технології «Індустрії 4.0» [1, с. 73; 2, с. 54].

Так, впровадження технології зв'язку 5G може підвищити швидкість мобільного Інтернету в 10-20 разів, забезпечити обмін значними обсягами даних, поліпшити якість зв'язку та посилити захист інформації. Для вирішення такого завдання в 2021 р. Кабінет Міністрів України розробив національний План розвитку широкопasmового Інтернету, який передбачає, що доступ до широкопasmових каналів зв'язку стане універсальною електронною комунікаційною послугою, яка за ціною, місцем і часом використання буде доступною для переважної більшості користувачів [38].

Актуальність такого завдання обумовлена тим, що технології зв'язку нового покоління є основою четвертої індустріальної революції та засобом формування економіки кластерного типу, яка дозволяє органічно інтегрувати та забезпечити ефективну взаємодію окремих галузей і секторів економіки, сприяючи розв'язанню суперечностей глобалізації та локалізації цифрового розвитку.

Більшість провідних країн світу на основі використання волокнисто-оптичних ліній зв'язку вже запровадили доступ до широкопasmового Інтернету з високим ступенем покриття. Країнами-лідерами по впровадженню технології 5G, досвід яких буде корисним для України, є Австралія, Великобританія, Китай, ОАЕ, Південна Корея, Саудівська Аравія, США, Швейцарія, Японія. Варто також зазначити, що Міністерство науки та технологій Китаю в 2019 р. оголосило про початок досліджень і розроблення технології зв'язку 6G [33].

Важливим напрямом забезпечення ефективного функціонування цифрової інфраструктури є визначення джерел її фінансування. Відповідно до світового досвіду, об'єкти техніко-технологічної інфраструктури фінансуються, переважно, за рахунок держави або коштів державно-приватних партнерств, а об'єкти програмно-сервісної – за рахунок бізнесу [39, с. 157; 40, с. 151].

У довгостроковій перспективі ключове значення для розвитку вітчизняної економіки буде мати перехід до

організації виробництва на основі технології «Індустрія 4.0», яка ґрунтується на використанні штучного інтелекту, машинного навчання, M2M-комунікацій, роботизації та принципово нових методів прийняття рішень. К. Шваб ототожнює «Індустрію 4.0» з четвертою промисловою революцією, яка характеризується злиттям технологій і розмиванням меж між фізичною та цифровою сферами, в результаті чого вона розвивається експоненціальними темпами, про що свідчить швидкість змін і системний вплив на всі галузі та сфери суспільства [41].

Головною умовою впровадження «Індустрії 4.0» є використання промислового Інтернету речей (IIoT) та кіберфізичних систем (CPS), що функціонують на основі комп'ютерних алгоритмів і забезпечують високий рівень контролю завдяки використанню технологій планування ресурсів (ERP) та управління підприємством (CRM). При цьому важливо відмітити той факт, що технологія «Індустрія 4.0» завдяки використанню комбінації апаратного та програмного забезпечення охоплює весь процес управління життєвим циклом продукту (PLM) та стадіями його виробництва і використання, що дозволяє своєчасно реагувати як на зміни в бізнесі, так і в потребах клієнтів.

На думку більшості дослідників, головними принципами запровадження та використання технології «Індустрія 4.0» є:

- функціональна сумісність людини і технічних пристроїв на основі широкого використання мережі Інтернет;
- створення та управління віртуальними копіями фізичних об'єктів;
- здатність кіберфізичних систем функціонувати в автономному режимі та самостійно приймати виробничі й управлінські рішення;
- використання технологій машинної комунікації (M2M), на основі яких відбувається обмін інформацією між машинами, або передача інформації машиною в односторонньому порядку;
- швидке оброблення великих обсягів даних з використанням штучного інтелекту, поведінкової аналітики та машинного навчання з метою прийняття оптимальних організаційних і управлінських рішень.

Ефективне використання «Індустрії 4.0» ґрунтується на комплексному та системному запровадженні у виробничий процес сучасних ІК-технологій, а також інструментів і методів, які забезпечують автономне функціонування інтелектуальних кіберфізичних об'єктів. До таких технологій, методів та інструментів належать.

1. Аналітика Big Data на основі використання штучного інтелекту та машинного навчання, яка використовується для автоматизації управління виробничим процесом.
2. Механізми горизонтальної та вертикальної інтеграції, які використовуються для забезпечення взаємодії фізичних і кіберфізичних об'єктів, процесів і технологій на різних рівнях організації виробництва.
3. Хмарні технології зберігання даних і хмарні обчислення.
4. Доповнена реальність (AR), використання інструментів якої дозволяє здійснювати аналіз ефективності функціонування реальних об'єктів.
5. Широке використання промислового Інтернету речей (IIoT).

6. 3D-друк і створення прототипів продуктів на основі їх цифрових аналогів.

7. Роботизовані системи та системи M2M-комунікацій (machine to machine), які здатні функціонувати в автономному режимі, самостійно «навчатися» та адаптуватися до зміни умов виробництва.

8. Цифрові двійники – віртуальні моделі реальних машин, продуктів, процесів або технологій, використання яких дозволяє здійснювати тестування нових продуктів з метою одержання інформації про стан функціонування реальних фізичних об'єктів на стадіях їх проєктування та запуску в масове виробництво, або вносити зміни відповідно до запитів споживачів.

9. Високий рівень кібербезпеки на основі реалізації принципу нульової довіри (Zero Trust) [42, с. 187; 43; 44, с. 197; 45, с. 91].

В умовах України використання «Індустрії 4.0» або її окремих елементів є найбільш перспективним у фармацевтичній, хімічній та харчовій промисловості, машинобудуванні, промисловості будівельних матеріалів, а також у цифровому землеробстві. Актуальність переходу до «Індустрії 4.0» обумовлена також і тим, що в зв'язку з великими обсягами руйнувань під час військових дій значну частину економіки доведеться відбудовувати заново, що висуває на перше місце необхідність її прискореної цифровізації на основі повсюдної заміни або суттєвої модифікації «аналогових» технологій і процесів на цифрові.

У зв'язку з цим головними напрямками інвестування має бути фінансування цифрових технологій та наукових досліджень у таких галузях як Big Data, штучний інтелект, хмарні обчислення, робототехніка, машинне навчання, доповнена реальність, промисловий Інтернет речей та кібербезпека.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що вітчизняний ІТ-сектор до останнього часу розвивався достатньо динамічно: постійно зростала кількість ІТ-підприємств, обсяги залучених інвестицій та експорт ІТ-продуктів і послуг, створених вітчизняними ІТ-фахівцями.

Головними напрямками цифрової трансформації вітчизняної економіки повинні бути: підтримка та стимулювання розвитку ІТ-сектору, розвиток національної цифрової інфраструктури, розширення масштабів цифровізації бізнесу, державного управління, соціальної сфери та життєзабезпечення населення, а також розвиток цифрових навичок і цифрової культури широкого кола громадян з метою подолання «цифрового розриву».

З метою забезпечення стійкого розвитку цифрової інфраструктури з боку держави необхідне створення стимулів і забезпечення ефективного регулювання, нагляду та контролю за її функціонуванням, а саму інфраструктуру слід розглядати як невід'ємну складову цифрового суверенітету держави.

Перспективи подальших досліджень розвитку вітчизняного ІТ-сектору полягають у вдосконаленні організаційно-правових форм його функціонування, фінансування та забезпечення стабільної діяльності з метою підтримки післявоєнної відбудови економіки.

Список використаних джерел:

1. Міщенко В.І. Стратегічне управління процесами цифрової трансформації економіки. *Економіка України*. 2022. № 1. С. 67–81. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.01.067>
2. Вишневецький В.П. Цифрові технології та проблеми розвитку промисловості. *Економіка України*. 2022. № 1. С. 47–66.
3. Науменкова С.В. Проєктне фінансування : навчальний посібник. Київ : Знання України, 2022. 217 с.
4. Експорт ІТ-послуг. FINBALANCE. 21.01.2022. URL: <https://finbalance.com.ua/news/eksport-it-posluh-zris-u-2021-rotsi-na-36---do-68-mlrd>

5. Міщенко В.І., Науменкова С.В. Вдосконалення стратегічного управління цифровою трансформацією. *Economy digitalization in a pandemic condition: processes, strategies, technologies*. Riga : "Baltija Publishing", 2022. С. 52–57.
6. Рейтинг країн світу за індексом людського розвитку. ООН. 2022. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/human-development-index>
7. Global Innovation Index 2021. WIPO. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021/ua.pdf
8. Списки та рейтинги. NoNews. 2022. URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries>
9. Міщенко В.І. Механізми регулювання обміну даними. *Причорноморські економічні студії*. 2022. № 75. С. 37–45. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.75-6>
10. В Україні визначили «Індекс цифрової трансформації». PCWEEK.UA. 03.06.2021. URL: <https://www.pcweek.ua/themes/detail.php?ID=163293>
11. Міщенко В.І., Науменкова С.В. Методологічні засади формування стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку економіки України. *Причорноморські економічні студії*. 2019. № 48. С. 116–122.
12. Буй Т.Г., Науменкова С.В. Використання структурованих цінних паперів для фінансування корпорацій в Україні. *Фінанси України*. 2010. № 2. С. 89–101.
13. Петріна А. Міжнародний досвід реструктуризації банківської системи за участі держави. *Вісник НБУ*. 2011. № 4. С. 12–17.
14. Mishchenko, S., Naumenkova, S., Mishchenko, V., Ivanov, V., Lysenko, R. Growing discoordination between monetary and fiscal policies in Ukraine. *Banks and Bank Systems*, 2019. Vol. 14. Is. 2. P. 40–49.
15. Науменкова С.В., Міщенко С.В. Оверсайт платіжних систем на засадах ризик-орієнтованого нагляду. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2018. № 2 (60). С. 149–157.
16. Міщенко В.І., Міщенко С.В. Маркетинг цифрових інновацій на ринку банківських послуг. *Фінансовий простір*. 2018. № 1 (29). С. 75–79.
17. Науменкова С. Ринок фінансових послуг: основні тенденції розвитку. *Вісник НБУ*. 2000. № 1. С. 36–43.
18. Міщенко С.В. Проблеми вдосконалення системи саморегулювання на фінансовому ринку. *Фінанси України*. 2009. № 9. С. 43–52.
19. Іванов В.В., Науменкова С.В. Економіко-правові колізії дослідження фінансових ринків. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2013. № 12 (153). С. 35–41.
20. Bukovinsky S.A. et al. The Banking System of Ukraine: Towards European Integration. Kyiv : National Bank of Ukraine, 2015. 496 p.
21. Науменкова С.В., Міщенко В.І. Проблеми вдосконалення управління державними корпоративними правами. *Економіка України*. 2002. № 5. С. 29–36.
22. Ivanov V.V. et al. Determinants of tax incentives for investment activity of enterprises. *Journal of Tax Reform*. 2018. Vol. 4. Is. 2. P. 125–141.
23. Міщенко В.І., Міщенко С.В. Удосконалення дії каналів трансмісійного механізму грошово-кредитної політики в Україні в умовах переходу до таргетування інфляції. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 1. С. 421–428.
24. Науменкова С.В., Лисенко Р.С. та ін. Обґрунтування методичних підходів до оцінки стійкості фінансової системи : інформаційно-аналітичний матеріал. Київ : Національний банк України, 2006. 162 с.
25. Сомик А. Монетарний трансмісійний механізм в Україні. *Вісник НБУ*. 2007. № 6. С. 24–27.
26. Сомик А., Шумило І. Базові транспарентні документи грошово-кредитної політики: європейський досвід і перспективи впровадження в Україні. *Вісник НБУ*. 2010. № 2. С. 3–9.
27. Науменкова С., Міщенко С. Основні напрями координації грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики. *Вісник НБУ*. 2012. № 5. С. 13–21.
28. Льон І.М., Міщенко В.І. Роль монетарного регулювання у стимулюванні економічного розвитку. *Фінанси України*. 2017. № 4. С. 75–93.
29. Naumenkova S., Mishchenko S., Dorofeiev D. Digital financial inclusion: evidence from Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*. 2019. Vol. 16. Is. 3. P. 194–205. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.16\(3\).2019.18](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.16(3).2019.18)
30. Міщенко В.І. та ін. Санаційний банк – «брідж-банк» як механізм роботи з нежиттєздатними банками : монографія. Київ : УБС НБУ, 2011. 119 с.
31. Грищенко А.А., Липов В.В. Информационные платформы как сетевая трансформация. *Journal of Institutional Studies*. 2020. Т. 12. № 2. С. 132–148.
32. Міщенко В.І., Науменкова С.В. Банківська система України: проблеми становлення та розвитку. *Фінанси України*. 2016. № 5. С. 7–33.
33. Digital Economy Outlook 2017. OECD. DOI: <https://dx.doi.org/10.1787/9789264276284-en>
34. Міщенко С. Сутність економічного капіталу та його роль у забезпеченні фінансової стійкості банку. *Вісник НБУ*. 2008. № 1. С. 58–64.
35. Фишук В. Цифровая инфраструктура экономического роста. *Бизнес*. 2017. URL: <https://biz.nv.ua/experts/tsifrovaja-infrastruktura-ekonomicheskogo-rosta-1408403.html>
36. Науменкова С.В., Мищенко С.В. Регулирование денежного обращения на основе использования методов и инструментов денежно-кредитной политики. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2013. № 6 (147). С. 66–72.
37. Міщенко В.І., Шаповалов А.В., Юрчук Г.В. Електронний бізнес на ринку фінансових послуг. Київ : Знання, 2003. 278 с.
38. Про затвердження плану заходів з розвитку широкосмугового доступу до Інтернету на 2021–2022 роки : Розпорядження КМУ від 08.09.2021 № 1069-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1069-2021-%D1%80#Text>
39. Міщенко В.І. Світовий досвід державної підтримки використання цифрових технологій та можливості його адаптації в умовах України. *Інтернаука. Серія : Економічні науки*. 2022. № 1 (57). С. 148–160. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2022-1-7858>
40. Mishchenko, V., Naumenkova S., Grytsenko A., Mishchenko S. Operational Risk Management of Using Electronic and Mobile Money. *Banks and Bank Systems*. 2022. Vol. 17. Is. 3. P. 142–157. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/bbs.17\(3\).2022.12](http://dx.doi.org/10.21511/bbs.17(3).2022.12)
41. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond. *Foreign Affairs*. 2015. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2015-12-12/fourth-industrial-revolution>

42. Науменкова С.В., Міщенко В.І. Поняття системного ризику та підходи до визначення системно значущих банків. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Т. 1. № 105. С. 185–189.
43. Что такое «Индустрия 4.0»? SAP. 2022. URL: <https://www.sap.com/cis/insights/what-is-industry-4-0.html>
44. Mishchenko S., Naumenkova S., Mishchenko V., Dorofiev D. Innovation risk management in financial institutions. *Investment Management and Financial Innovations*. 2021. Vol. 18. Is. 1. P. 190–202.
45. Яненкова І.Г. Світовий цифровий розвиток та нові глобальні виклики для України. *Інтернаука. Серія : Економічні науки*. 2020. № 10 (42). С. 83–95.

References:

1. Mishchenko V.I. (2022) Stratehichne upravlinnja protsesamy tsyfrovoi transformatsii ekonomiky [Strategic management of digital transformation processes of the Ukrainian economy]. *Economy of Ukraine*, no. 1, pp. 67–81.
2. Vyshnevskiy V.P. (2022) Tsyfrovi tekhnologii ta problemy rozvytku promyslovosti [Digital technologies and problems of industrial development]. *Economy of Ukraine*, no. 1, pp. 47–66.
3. Naumenkova S.V. (2022) Proektne finansuvannja: navchalnyi posibnyk [Project financing: a textbook]. Kyiv: Znannia Ukrainy. (in Ukrainian)
4. FINBALANCE (2022) Export IT-posluh [Export of IT services]. Available at: <https://finbalance.com.ua/news/eksport-it-posluh-zris-u-2021-rotsi-na-36---do-68-mlrd> (accessed 25 August 2022).
5. Mishchenko V.I., Naumenkova S.V. (2022) Vdoskonalennja upravlinnja tsyfrovyu transformatsieyu [Improving the strategic management of digital transformation]. *Economy digitalization in a pandemic condition: processes, strategies, technologies*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, pp. 52–57.
6. UN. (2022) Reytynh krain svity za indeksom lyudskoho rozvytku [Ranking of countries of the world by human development index]. Available at: <https://gtmarket.ru/ratings/human-development-index> (accessed 25 August 2022).
7. WIPO (2021) Global Innovation Index 2021. Available at: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021/ua.pdf (accessed 27 July 2022).
8. NoNews (2022) Spysky ta reytyngy [Lists and ratings]. Available at: <https://nonews.co/directory/lists/countries> (accessed 25 August 2022).
9. Mishchenko V.I. (2022) Mekhanizmy rehuluyvannja obminu danymy [Mechanisms for regulating data exchange]. *Black Sea Economic Studies*, no. 75, pp. 37–45. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.75-6>
10. PCWEEK.UA (2021) V Ukraine opredelili “Index tsyfrovy transformatsii” [In Ukraine, the “Index of Digital Transformation” was defined]. Available at: <https://www.pcweek.ua/themes/detail.php?ID=163293> (accessed 29 August 2022).
11. Mishchenko V.I., Naumenkova S.V. (2019) Metodolohichni zasady formuvannja stratehii innovatsiynoho rozvytku ekonomiky Ukrainy [Methodological principles of formation of a strategy for innovation and investment development of the Ukrainian economy]. *Black Sea Economic Studies*, no. 48, pp. 116–122.
12. Buy T.H., Naumenkova S.V. (2010) Vykorystannja strukturovanykh tsinnykh paperiv dlja finansuvannja korporatsiy v Ukraini [Use of structured securities to finance corporations in Ukraine]. *Finance of Ukraine*, no. 2, pp. 89–101.
13. Petrina A., Mishchenko V. (2011) Mizhnarodnyi dosvid restrukturyzatsii bankivskoi sestemy za uchasti derzhavy [International experience in restructuring the banking system with the participation of the state]. *Bulletin NBU*, no. 4, pp. 12–17.
14. Mishchenko, S., Naumenkova, S., Mishchenko, V., Ivanov, V., Lysenko, R. (2019) Growing discoordination between monetary and fiscal policies in Ukraine. *Banks and Bank Systems*, vol. 14, no. 2, pp. 40–49.
15. Naumenkova S.V., Mishchenko S.V. (2018) Oversayt platizhnykh system na zasadakh ryzyk-nahljadu [Oversight of payment systems on the basis of risk-oriented supervision]. *Scientific view: economics and management*, no. 2 (60), pp. 149–157.
16. Mishchenko V.I., Naumenkova S.V. (2018) Marketynh tsyfrovykh innovatsiy na rynku bankivskykh posluh [Marketing of digital innovations in the banking market]. *Financial space*, no. 1 (29), pp. 75–79.
17. Naumenkova S. (2000) Rynok finansovykh posluh: tendentsii rozvytku [Financial services market: main development trends]. *Bulletin NBU*, no. 1, pp. 36–43.
18. Mishchenko S.V. (2009) Problemy vdoskonalennja systemy samorehuluyvannja na finansovomu rynku [Problems of improving the system of self-regulation in the financial market]. *Finance of Ukraine*, no. 9, pp. 43–52.
19. Ivanov V.V., Naumenkova S.V. (2013) Ekonomiko-pravovi kolizii doslidzhenja finansovykh rynkiv [Economic and legal conflicts of research of financial markets]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*, vol. 12, no. 153, pp. 35–41.
20. Bukovinsky S.A. et al. (2015) The Banking System of Ukraine: Towards European Integration. Kyiv: National Bank of Ukraine.
21. Naumenkova S.V., Mishchenko V.I. (2002) Problemy vdoskonalennja upravlinnja derzhavnymy korporatyvnymy pravamy [Problems of improving the management of state corporate rights]. *Economy of Ukraine*, no. 5, pp. 29–36.
22. Ivanov V.V. et al. (2018) Determinants of tax incentives for investment activity of enterprises. *Journal of Tax Reform*, vol. 4, no. 2, pp. 125–141.
23. Mishchenko V.I., Mishchenko S.V. (2015) Udoskonalennja dii kanaliv transmisiynoho mekhanizmu v umovakh tarhetuvannja infljatsii [Improving the operation of channels of the transmission mechanism of monetary policy in the context of the inflation targeting]. *Actual Problems of the Economy*, no. 1, pp. 421–428.
24. Naumenkova S.V. et al. (2006) Obhruntuvannja metodychnykh pidkhodiv do otsinky stiykosti finansovoi systemy [Substantiation of methodological approaches to assessing the stability of the financial system]. Kyiv: NBU. (in Ukrainian)
25. Somyk A. (2007) Monetarnyi transmisiynyi mekhanizm v Ukraini [Monetary transmission mechanism in Ukraine]. *Bulletin NBU*, no. 6, pp. 24–27.
26. Somyk A., Shumylo I. (2010) Bazovi transparentni dokumenty hroshovo-kredytnei polityky: evropyiskyi dosvid i perspektyvy v Ukraini [Basic transparent documents of monetary policy: European experience and prospects in Ukraine]. *Bulletin NBU*, no. 2, pp. 3–9.
27. Naumenkova S., Mishchenko S. (2012) Osnovni naprjamy koordynatsii hroshovo-kredytnei ta budzhetno-podatkovoi polityky [The main directions of coordination of monetary and fiscal policy]. *Bulletin NBU*, no. 5, pp. 13–21.

28. Lon I.M., Mishchenko V.I. (2017) Rol monetarnoho rehulyuvannya u stymulyuvanni ekonomichnoho rozvytku [The role of monetary regulation in stimulating economic development]. *Finance of Ukraine*, no. 4, pp. 75–93.
29. Naumenkova S., Mishchenko S., Dorofeiev D. (2019) Digital financial inclusion: evidence from Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*, vol. 16, no. 3, pp. 194–205. DOI: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.16\(3\).2019.18](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.16(3).2019.18)
30. Mishchenko V.I. et al. (2011) Sanatsiynyi bank – “bridzh-bank” jak mekhanizm roboty z nezhyttezdatnymy bankamy [Rehabilitation bank – “bridge-bank” as a mechanism for working non-viable banks]. Kyiv: UBS NBU. (in Ukrainian)
31. Grytsenko A.A., Lipov V.V. (2020) Informatsionnye platformy kak setevaya transformatsiya [Information platforms as network institutional transformation]. *Journal of Institutional Studies*, vol. 12, no. 2, pp. 132–148.
32. Mishchenko V.I., Naumenkova S.V. (2016) Bankivska systema Ukrainy: problem stanovlennja ta rozvytku [Banking system of Ukraine: problems of formation and development]. *Finance of Ukraine*, no. 5, pp. 7–33.
33. OECD (2017) Digital Economy Outlook 2017. Available at: <https://dx.doi.org/10.1787/9789264276284-en> (accessed 29 August 2022).
34. Mishchenko S. (2008) Sutnist ekonomichnoho kapitalu ta joho rol u zabezpechenni finansovoi stiykosti banku [The essence of economic capital and its role in ensuring the financial stability of the bank]. *Bulletin NBU*, no. 1, pp. 58–64.
35. Fishchuk V. (2017) Tsyfrovaja infrastruktura ekonomicheskoho rosta [Digital infrastructure of economic growth]. Available at: <https://biz.nv.ua/experts/tsyfrovaja-infrastruktura-ekonomicheskogo-rosta-1408403.html> (accessed 27 August 2022).
36. Naumenkova S.V., Mishchenko S.V. (2013) Regulirovannje denezhnogo obrashchenija na osnove metodov i instrumentov denezhno-kreditnoi politiki [Regulation of money circulation based on the use of methods of monetary policy]. *Bulletin Taras Shevchenko National University of Kyiv*, vol. 6, no. 147, pp. 66–72.
37. Mishchenko V.I., Shapovalov A.V., Yurchuk H.V. (2003) Elektronnyi biznes na rynku finansovykh posluh [E-business in the financial services market]. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)
38. Cabinet of Ministers Ukraine (2021) Pro zatverdzhennja planu zakhodiv z rozvytku shyrokosmuhovoho dostupu do Internetu na 2021–2022 [On approval of the action plan for the development of broadband Internet for 2021–2022]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1069-2021-%D1%80#Text> (accessed 28 July 2022).
39. Mishchenko V.I. (2022) Svitovyi dosvid derzhavnoi pidtryмки vykorystannja tsyfrovyykh tekhnolohiy ta mozhlyvosti yoho adaptatsii v Ukrainy [World experience of state support for the use of digital technologies and the possibility of its adaptation in Ukraine]. *Internauca. Series: Economic Sciences*, vol. 57, no. 1, pp. 148–160.
40. Mishchenko, V., Naumenkova S., Grytsenko A., Mishchenko S. (2022) Operational Risk Management of Using Electronic and Mobile Money. *Banks and Bank Systems*, vol. 17, no. 3, pp. 142–157.
41. Schwab K. (2015) The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond. Foreign Affairs. Available at: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2015-12-12/fourth-industrial-revolution> (accessed 25 August 2022).
42. Naumenkova S.V., Mishchenko V.I. (2014) Ponjattja systemnoho ryzyku ta pidkhody do vyznachennja systemno znachushchykh bankiv [The concept of systemic risk and approaches to the definition of systemically significant banks]. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, vol. 1, no. 105, pp. 185–189.
43. SAP (2022) Chto takoe Industrija 4.0? [What is “Industry 4.0”?]. Available at: <https://www.sap.com/cis/insights/what-is-industry-4-0.html> (accessed 5 July 2022).
44. Mishchenko S., Naumenkova S., Mishchenko V., Dorofeiev D. (2021) Innovation risk management in financial institutions. *Investment Management and Financial Innovations*, vol. 18, no. 1, pp. 190–202.
45. Janenkova I.H. (2020) Svitovyi tsyfrovyi rozvytok ta novi hlobalni vyklyky dlja Ukrainy [Global digital development and new global challenges for Ukraine]. *Internauca. Series: Economic Sciences*, no. 10 (42), pp. 83–95.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF IT SECTOR AND DIGITAL INFRASTRUCTURE OF UKRAINE

Summary. The work examines the main trends in the functioning of the domestic IT sector and the formation and development of digital infrastructure. The main directions of the digital transformation of the national economy include support and stimulation of the development of the IT sector, development of the national digital infrastructure, expansion of the scale of digitization of business, state administration, social sphere and livelihood of the population, as well as the development of digital skills and digital culture of citizens in order to overcome the “digital divide”. It has been proven that digital infrastructure should be considered as an interconnected set of technical and technological means, software, services and processes that ensure the use of IR technologies in all sectors of the economy and spheres of social life. According to the performed functions and tasks, two types of digital infrastructure are distinguished – technical-technological and software-service, which, constantly developing and becoming more complicated, support and complement each other. It was determined that the main criteria for assessing the level of development of digital infrastructure should be compliance with technical, technological, ethical and regulatory standards, systematicity, complexity, transparency, controllability, legitimacy and inclusiveness. The need to ensure effective state regulation, supervision and control over the functioning of the national digital infrastructure as a component of the state’s digital sovereignty has been proven. It was determined that the development of the national digital infrastructure should become a strategic priority of the state, and its main objects should be broadband Internet, 5G mobile communication, the infrastructure of the Internet of Things and cyber security, as well as “Industry 4.0”. It has been proven that in order to combine centralized and decentralized management mechanisms for the processes of formation and development of digital infrastructure, it is necessary to use a system approach that ensures a high level of functionality of all technical and technological components of digital infrastructure, programs and services. The main principles of the introduction and use of the “Industry 4.0” technology and promising sectors of the domestic economy for its implementation are determined. The potential sources and forms of financing the development of the IT sector and the development of IR technologies are characterized.

Key words: IT sector, digital infrastructure, information and communication technologies, “Industry 4.0”, management, financing.

Nesterenko Volodymyr

PhD student,

Sumy State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1792-9823>

Нестеренко В. І.

аспірант

Сумського державного університету

ACTUALISATION OF INNOVATIVE MARKETING COMMUNICATIONS WITHIN MODERN TRENDS IN THE PROMOTION OF GOODS AND SERVICES

Summary. The article summarises the approaches to the classification of innovative marketing communications used within the development of modern trends in the promotion of goods/services. The main goal of the study is to systematise and determine the prospects of innovative marketing communications used in Ukrainian and foreign markets. The systematisation of the literature on and approaches to solving the problem of the development of marketing communications has revealed that, despite the existence of a certain body of scientific and theoretical studies, there is a need to study a set of tools of this category, which are typical of both foreign and Ukrainian markets. The relevance of solving the scientific problem is that the modern role of marketing communications is a priority component of the success of both the entire marketing system and performance indicators of businesses, and the study of their current trends is necessary for improving market positions. The article studies systematisation and identification of the prospects of innovative marketing communications in the following logical order: description of approaches to the communications in Ukrainian and foreign markets; defining the prospects of their development and use. The methodological tools of the research included the system approach method and the method of trends. The study focuses on the years 2021–2022. The US and some European countries (including Ukraine) were chosen as the object of the study, since these countries were the focus of the existing scientific analysis of the studied issues. The article presents the results of an empirical analysis of the implementation of innovative marketing communications, which proved that the foreign market trends are generally similar to Ukrainian ones. The study empirically confirms and theoretically proves that countries that have an active business environment, even in case of a developing economy, quite effectively implement the latest approaches to the management of marketing communications, because their composition and level of efficiency affect economic and market results. The results of the study can be useful for Ukrainian businesses to apply in practice in terms of choosing optimal marketing communications as well as for scientists in the context of the development of scientific research and studying the current state of the issue under study.

Key words: marketing communication, social development, promotion, advertising, values, information and communication tools, target audience, competitiveness, transformation of social values.

Introduction. The external environment, which has a significant impact on market competition, functioning and the level of income of the business environment in Ukraine, forces business entities to search for and implement effective marketing communications. Maintaining competitiveness and continuous growth when applying market methods are possible subject to the constant improvement of marketing approaches to attracting consumers. Creation, development or adaptation of existing marketing communications are shaped by the specific industry, nature of consumer preferences, capabilities and development potential of modern information and communication tools and technologies. Social development leads to the emergence of new values that affect certain trends in the demand for goods/services, which, in turn, become drivers of the formation and implementation of innovative marketing communications. The second decade of the 21st century saw a new global trend toward the transition from the era of consumption to responsible consumption. This trend is observed in most countries of the world, given the adoption of the key goals of sustainable development as defined in the UN programme concept, which provides for the involvement of the population in smart, sustainable consumption (rejection of non-recyclable goods, overconsumption or goods produced by exploiting the labour of others, etc.). Such social transformations led to the creation of effective approaches to the selection and use of marketing communications. Although these characteristics are to a greater extent attributable to developed countries, businesses in countries showing rapid economic development are also trying to follow these trends.

That is why the modern role of marketing communications is a priority component of the success of both the entire marketing system and performance indicators of individual businesses.

The purpose of the article is to systematise and determine the prospects of innovative marketing communications used in Ukrainian and foreign markets. To achieve this purpose, a number of tasks have been set, including describing approaches to distinguishing innovative marketing communications in Ukrainian and foreign markets; defining the prospects of development and use of innovative marketing communications.

Literature review. The development of marketing communications has been studied by the following authors [1–25]: I. Horodniak, L. Khomits, Z. Jiang and D. Wu, V. Marotta, L. Pepall, S. Chandra, A. Kozioł, S. Aiolfi, A. Madan and M. Rosca, N. Petru, B. Melovic, N. Simić, B. Anastasiei, D. Wheatley and R. Ferrer-Conill, O. Lyulyov, T. Pimonenko, A. Rosokhata. Despite the existence of a certain body of scientific and theoretical studies, there is a need to study a set of tools of this category, which are typical of both foreign and Ukrainian markets.

Methodology. Appropriate methods were used to achieve the above purpose. The system approach is used to distinguish the main types of marketing communications. Modern approaches to the selection of innovative communications tools inherent in the current stage of development are identified and promising directions are presented using the trend method.

Results and discussion. The study identifies and describes approaches to the definition of innovative marketing communications used in Ukrainian and foreign markets.

Table 1

Stages and Features of Targeted Advertising

No.	Stage	Characteristics
1	Selection of specialised platforms where goods/services can be promoted	Existing popular specialised platforms: Meta Platforms (Facebook, Instagram, WhatsApp); YouTube; TikTok; LinkedIn, etc.
2	Identification and selection of target audiences for marketing communication	To this end, software of the selected platforms based on AI tools and analysis of large databases is used
3	Promotion of goods/services to selected target audiences on the platforms	The platform software offers optimal advertising offers and, the advertising campaign procedure

Source: compiled by the author based on [6; 7]

Firstly, we can single out a parametric thematic segmentation approach related to marketing communications used to inform customers (potential consumers) within certain parameters regarding the local interests of the latter. Innovative features of such advertising include marketing communication with customers (potential consumers) who are to some extent interested in the goods/services being promoted, which distinguishes it from traditional mass advertising; focus on the application options at the level of the latest information and communication tools (social media, messenger applications).

Within this approach, it is worth highlighting the scientific study [6] that considers such a type of Internet advertising as targeted advertising. This marketing communication tool is defined as:

– a type of advertising tools used to identify the sizes of target audiences that might fit certain criteria (parameters) set by a company; an Internet advertising tool used to deliver advertising information to customers according to their interests, personal characteristics and preferences [6];

– a targeted advertising tool that provides information and promotion of goods/services to certain groups of consumers, which is most effective for excluding marketing communications with random audiences [7].

The study of the specifics of the use of this marketing communication tool showed that it involves the following: the use of specialised platforms where goods/services can be promoted (Meta Platforms, which includes two social media and a messenger (Facebook, Instagram, WhatsApp); YouTube; TikTok; LinkedIn etc); identification and selection of target audiences for marketing communication; promotion of goods/services within the above communications guided by data on selected consumers (parameters of their preferences, parameters of the company's offer). It is established that the audiences within different platforms are represented by large customer bases, and target categories or parts are selected with the application of specialised automated search [6]. The study [6] does not elaborate that the above search is based on the use of digital tools such as AI and large databases. Stages and features of targeted advertising are presented in Table 1.

The studies show that the application of researched marketing communication (targeted advertising) is more effective at the business-to-consumer (B2C) level. It was also established that the above marketing communication tool is used both in developed countries (including the US, which is the country of origin of the leading platforms such as Meta Platforms, YouTube, LinkedIn) and in Ukraine.

In particular, as of the first half of 2022, the following audience of users was formed in Ukraine and became the subject of certain marketing communications: 31.55 million users on Meta Platforms; 28 million users on YouTube; 10.55 million users on TikTok; 3.6 million users on LinkedIn [17] (Figure 1).

This study systematised the content of research and analytical materials and identified the following advantages of targeted advertising: extensive audience coverage due to the use of information and communication technologies; targeted nature of communication; an advertising offer matching the interests of audiences; low level of intrusiveness for the users of digital platforms due to the focus on their interests and preferences; optimisation of marketing communication costs through its target segmentation and parametric orientation. The shortcomings that can act as barriers to the effectiveness of the implementation of such advertising include the following: unreliability of user (potential consumer) data which distorts informational, search and analytical results (fake accounts, partly unreliable accounts); low informativeness of user (potential consumer) data (accounts may be restricted or lack of any information); complex operationalisation and complicated conditions for setting up advertisements; low budget for marketing communication; low level of analytics regarding the industry market and the marketed products/services [6; 11; 13].

As for the specifics of the first approach, personalisation should be emphasised as a tool of marketing communications that is gaining significant popularity among large and medium-sized trading companies and manufacturers globally (including in Ukraine) [1; 3; 9]. Personalisation is an integrated tool that involves gradually building up personal offers to customers who have personal accounts on the websites of the sellers. This type of marketing communications is used by large trading companies as part of interaction at the

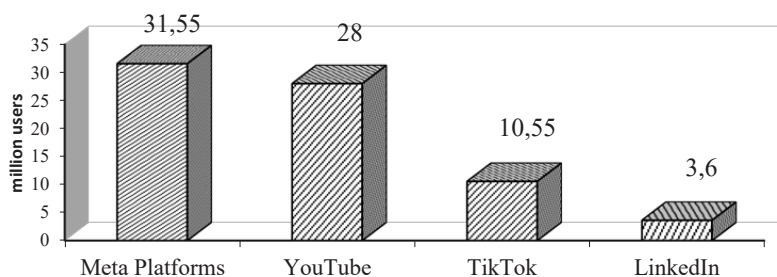

Figure 1. Sizes of the user audience of the leading Internet platforms in Ukraine as of the first half of 2022, million users

Source: compiled based on the data [17]

business-to-consumer (B2C) and business-to-business (B2B) levels. This tool works as follows: the stage of analysing the specifics of demand of the customer registered on the seller's website at the AI (software) level; formation of demand profile for this customer by analysing personal data and data on previous purchases; creating and sending an offer to the customer (or receiving it when visiting the seller's website), which help reduce the level of disorientation when choosing a new order and boost the promotion and sales of products/services. Examples of the use of personalisation include permanent offers to customers from Ukraine from national retail chains such as Rozetka, Allo, Epicenter, etc.

We believe that an important advantage of personalisation compared to targeted advertising is the greater reliability of customer data obtained on the basis of previous communication experience;

AI can significantly affect the quality and speed of service. Businesses already use AI for certain activities such as timely notifications and mailings. [11]

Secondly, an approach based on the study of innovative marketing communications in terms of the potential of modern information and communication technologies (digital information and communication approach) should be highlighted.

In terms of emphasis on this approach, the study [10] which shows the current trends of individual countries regarding the use of marketing communications should be noted. The authors propose trends in the use of certain types of marketing communications based on innovative digital technologies. The study [10] reveals the following trends in marketing communications:

- Advertising of goods/services on the main social media (Facebook, Instagram, TikTok) with the involvement of celebrities (artists, models, athletes, influencers with a large audience, etc.). As an example, we can cite the promotion of Beats Fit Pro wireless headphones on Kim Kardashian's Instagram page [4]. From 3 August 2022 to 22 September 2022, the celebrity's post about this product received 3,533,747 likes; the number of views is unknown. Kim Kardashian's account has 330 million subscribers. The focus on this type of marketing communications is typical for the US, as the country's products are popular around the globe. Other countries, including Ukraine, are also trying to use this type of advertising (Czech Republic, Romania, Slovakia and some other EU countries), but it is less effective due to the insufficient competitiveness of goods/services and the insufficient number of followers of social media influencers. An additional obstacle is the language barrier: if a person posts in the language of their country, consumers in other countries rarely learn about them. As an aside, it is worth noting that this type of advertising is focused on the aforementioned B2C relationship. We agree with the assertion [14] that countries where small and micro-businesses form the structural basis of the economy (mainly family businesses) will struggle to implement modern innovative approaches to the implementation of digital marketing communications, and this is a significant obstacle for the international integration of businesses. Advantages of this type of marketing communications can include trust in the opinion of an influencer (or idol) and the desire to imitate the celebrity lifestyle through the purchase of goods/services advertised as being used by them. Important disadvantages of this type of marketing communication include high advertising cost and reverse negative response that can be caused by the advertisement of a certain product/service by a certain celebrity, reducing the expected forecast results);

- Mass advertising of goods/services on the main social media (Facebook, Instagram, TikTok). This type of promotion is very effective, becoming widespread in companies that offer

products/services of mass consumption. In particular, travel companies (tourist complexes) of Montenegro, which rely on this type of promotion thanks to the demand for inexpensive tours and attractive travel conditions designed for the mass consumer, should be noted here [12]. It can be stated that Ukraine also practices this type of advertising for popular goods/services that are in demand at the regional, local, and national levels. Advantages of this type of advertising include large-scale audience coverage; saving on advertising costs due to scale, lack of need to use AI information technologies, analysis of large databases [15]. Its shortcomings include the effect of intrusiveness, due to which users leave complaints or hide information without prior review, the possibility of low ROI, etc.;

- Online word-of-mouth marketing, which involves customers informing the public about the quality of goods/services. According to the researchers [2], this marketing communication tool can be incentivised or non-incentivised. In particular, the non-incentivised type means that the customers inform the public about the quality, assortment, other features of the company's goods/services on their own initiative, while the incentivised type involves offering information in exchange for a reward (discount, gift, payment, etc.). The study [2] notes the extensive implementation of this type of promotion of goods/services in Romania. This type of advertising is used both by both small and micro-sized businesses and chain retailers in Romania. Word-of-mouth marketing (or WOM marketing) has been known to exist for a long time, and its modern digital form ensures the acceleration of informing and building the audience. Examples of the use of incentivised online WOM marketing in Ukraine include the PreMama Duo Vitamin Complex free sampling campaign (by Alkaloid AD Skopje (Macedonia)), which collected feedback from participants and was amplified by combining it with advertising of goods/services on the main social media that involved influencers with large and small audiences (Figure 2 shows the effect of the campaign); the AXA Granola campaign (by AXA, an international company), which helped to identify and remove an unpopular ingredient (dried strawberries that changed the colour of the product when adding liquid, which made consumers doubt its organic nature), leading to an increase in sales volumes [5].

Thirdly, let us define the approach to identifying the types of marketing communications related to the visualisation of the offer, i.e. goods/services sold by companies (visualisation approach).

Within this approach, marketing communications such as product offers using virtual reality (VR) and augmented reality (AR) functions should be highlighted [9]. Within the scope of the offer using the function of augmented reality (AR), the websites of trading companies or manufacturers post videos presenting the use of goods, their appearance (appearance in the office, in production, as part of the interior design), assembly procedure and operation. As for virtual reality (VR), it is used to create virtual images of the future order: a house (apartment), outfits, hairstyles etc. It should be noted that marketing communication using augmented reality (AR) is used in most countries (including Ukraine). Among the examples are the websites of foreign and national trading companies and manufacturers (IKEA, Rozetka, etc.). As for virtual reality (VR) offerings, it is also used by foreign and Ukrainian companies. These are construction, medical companies, luxury beauty salons, etc. That is, the use of this type of marketing communications is not large-scale but targeted.

Fourthly, the approach that involves multi-channel marketing strategies (combination of different types of promotion of products/services) within one trading platform (multi-channel approach) should be noted.

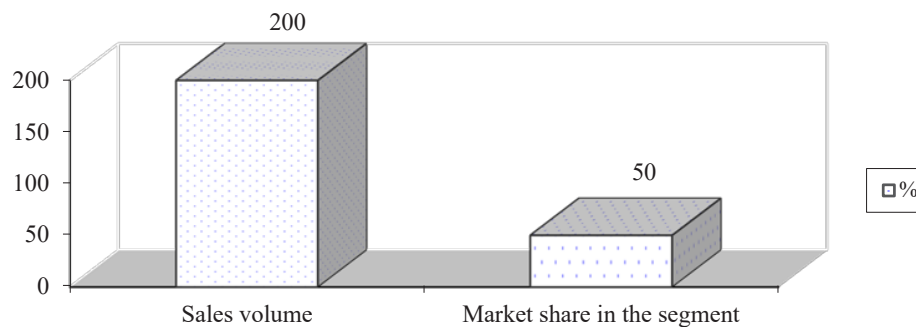

Figure 2. The outcome of the PreMama Duo Vitamin Complex free sampling campaign

Source: compiled based on the materials [5]

In the context of this approach, there are following multi-channel strategies for using marketing communications, the structure of which includes:

- Mobile advertising that involves sending messages to messengers (Viber, Telegram) or text messages. This advertisement is used by both foreign and Ukrainian companies. This type of advertisement can be both large-scale and personalised (used after the purchase of goods/services);

- Affiliate (partner) advertising that involves mutual advertising of goods/services by partners. Example: Kyivstar starter pack advertising campaign aimed at the attraction of subscribers through the offer of free delivery by Rozetka and discounts on fuel at the WOG gas station. Naturally, this campaign involved the promotion of the goods/services of partners [5]. This type of marketing communication at the current stage of development is used in foreign and Ukrainian markets of goods/services;

- Push notifications sent to (potential) consumers as pop-up windows through the browser if the latter give permission for such mailings. This type of advertising is somewhat intrusive; sometimes browser users subscribe to push notifications accidentally, while sometimes they do it deliberately. This communication type allows sellers to remind consumers about themselves or attract new consumers. It should be noted that the use of push notifications is relevant for reputable media that are fighting for their own audience. Push notifications allow readers of certain media to subscribe to current news (even paid content) and receive them bypassing news aggregators and social media [16]. At the current stage of development, push notifications are widely used both abroad and in Ukraine;

- Click&collect, a tool that allows the customer to order goods on the company's website, collect and have them delivered, look at them and try them on in separate premises other than the shopping areas [9]. This type of marketing communication is practised by trading companies of the EU, the USA, and other countries (including Ukraine). In particular, this tool is used by companies that sell goods in the Central Department Store (TSUM) in Kyiv. In our opinion, this tool also fits the nature of the operation of large trading companies of Ukraine (Ashan, Epicenter, Novus, Rozetka, Silpo, etc.). Although the use of this tool by the latter does not include trying the ordered goods on or looking at them (receipt only).

Based on the results of our research, let us forecast the development and application of innovative marketing communications.

According to our analysis, further prospects in this area may be related to:

- Development of the application of existing information and communication solutions for the promotion of goods/services of small and micro-sized businesses through the imple-

mentation of mobile reminders within certain geographical locations; mobile reminders within geographic personalised settings; voice search by geographic and personalised settings (a convenient service for saving time searching for goods/services, delivery costs and time). Taking into account the rapid growth of information and communication solutions, we can predict the simplification of advertising software configurations, lower operationalisation complexity through outsourcing certain tasks to AI software and analysis of large databases;

- Development of social marketing that involves the functioning of a group of stakeholders that will bring social goods (given free of charge) to the relevant groups of people and pets as donations from companies, charities and individuals (foreign and Ukrainian). This type of marketing communication is relevant for Ukraine and can ensure the implementation of the critical and socially important task of reducing inequality in society at this stage of development;

- Use of multinational click&collect systems, which will allow ordering goods in multinational online trading platforms in some countries and receiving them in others. Implementing this is possible both for neighbouring EU countries and between Ukraine and EU countries provided that European integration is successful and relevant changes are made to commercial and customs legislation.

Innovations in Internet marketing have many examples of building a successful online business. Here are some examples of successful Ukrainian Internet startups: Preply, Grammarly, Restream, PatentBot, Depositphotos, Na'Vi, Prom.ua, Jooble, TicketForEvent and others [9].

Growing environmental concerns and a global reorientation towards green development have brought about corresponding changes in corporate strategies. Furthermore, new waves of the pandemic drive the development of online marketing and its penetration into all sectors of the economy. In this case, companies should actively develop their online marketing communication [21].

The COVID-19 pandemic has fundamentally changed our lives, affecting the way we work, interact, study or buy essential goods. It has accelerated the digitisation process: consumers now shop online much more often than before, with more and more people using the Internet as their primary source of information, entertainment and education. New tools enable establishing close ties with consumers [24].

Governments, consumers, suppliers and economic actors direct their efforts to drive innovative activities [25].

The period from 2011 to 2016 saw stable growth in the number of environmental management and social marketing studies. However, the trends until 2020 show that the popularity of studies, and most importantly, their relevance will remain at their peak in the coming years [23].

Geomarketing for cities and the country as a whole is quite innovative. Promoting a certain region and its brand allows the country to increase its profits and popularity in this city or the country as a whole among tourists. As for marketing tools, it is advisable to use events, legends, involve celebrities in advertising campaigns, use rented goods, discount cards, etc. [18].

In general, the business model as a scientific direction is impossible without innovation [20].

Conclusions. The approaches to the classification of innovative marketing communications used within the development of modern trends in the promotion of goods/services have been summarised. They include a parametric thematic segmentation approach (targeted advertising, personalisation), digital information and communication approach (advertisement of goods/services on the main social media with the involvement of celebrities, mass advertising of goods (services) on the main social media, online word of mouth mar-

keting), visualisation approach (virtual reality (VR) and augmented reality (AR)), multi-channel approach (multi-channel strategies that include mobile advertising, affiliate (partner) advertising, push notifications, click&collect).

The conducted analysis showed that global trends in the use of innovative marketing communications are also applicable in Ukraine. It is worth noting, however, that tools such as advertising goods/services on the main social media with the involvement of celebrities do not provide for national manufacturing companies with the same advantages as those enjoyed by global market leaders. This is explained by the insufficiently high competitiveness of domestic goods/services that are promoted at the B2C level.

The prospects for the development and use of innovative marketing communications presented in the study are designed for their implementation in the conditions of the further rapid growth of innovations in IT, robotics, unmanned technologies and AI.

References:

1. Aiolfi, S., Bellini, S., Pellegrini, D. (2021). Data-driven digital advertising: benefits and risks of online behavioral advertising. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 49, 7, 1089–1110. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJRDM-10-2020-0410>
2. Anastasiei, B., Dospinescu, N., Dospinescu, O. (2021). Understanding the Adoption of Incentivized Word-of-Mouth in the Online Environment. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 16, 992–1007.
3. Chandra, S., Verma, S., Lim, W.M., Kumar, S., Donthu, N. (2022). Personalization in personalized marketing: Trends and ways forward. *Psychology & Marketing*, 39, 1529–1562. DOI: <https://doi.org/10.1002/mar.21670>
4. Focus.ua (2022). Kim Kardashian in collaboration with Beats released headphones with noise reduction. Available at: <https://focus.ua/uk/lifestyle/524999-kim-kardashyan-vypustila-naushniki-s-shumopodavleniem>
5. Galayko, A. (2020). Word-of-mouth marketing works better than expensive advertising campaigns. How to run it? Available at: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/sarafanne-radio-reklama-i-blogeri-shcho-pracyuye-dlya-zaluchennya-auditoriji-ostanni-novini-50119074.html>
6. Horodniak, I., Khomits, L.-O. (2022). Research target as a tool of marketing communications. *Marketing and Digital Technologies*, 6, 2, 7–20.
7. Jiang, Z., Wu, D. (2022). Targeting Precision in Imperfect Targeted Advertising: Implications for the Regulation of Market Structure and Efficiency. *SAGE Open*, 12(1). DOI: <https://doi.org/10.1177/21582440221082132>
8. Kyivstar (2022). Superpowers from ROZETKA and WOG will be available until the end of April. Available at: <https://kyivstar.ua/uk/mm/news-and-promotions/supersyly-vid-rozetka-ta-wog-diyatymut-do-kincyakvitynya>
9. Koziol, A. (2022). Top 8 marketing communication trends in 2022. Available at: <https://pushpushgo.com/en/blog/marketing-communication-trends-of-2022/>
10. Madan, A., Rosca, M.I. (2022). Current Trends in Digital Marketing Communication. *Journal of Marketing Research and Case Studies*, 981169. Available at: <https://ibimapublishing.com/articles/JMRCS/2022/981169/981169.pdf>
11. Marotta, V., Wu, Y., Zhang, K., Acquisti, A. (2021). The Welfare Impact of Targeted Advertising Technologies. *Information Systems Research*, 33(1), 131–151. DOI: <https://doi.org/10.1287/isre.2021.1024>
12. Melovic, B., Jacovic, M., Dabic, M., Vulic, T.B., Dudic, V. (2020). The impact of digital transformation and digital marketing on the brand promotion, positioning and electronic business in Montenegro. *Technology in Society*, 63, 1–1.
13. Pepall, L., Richards, D. (2021). Targeted Value-Enhancing Advertising and Price Competition. *Review of Industrial Organization*, 59, 443–459.
14. Petru, N., Havlicek, K. and Tomaskova, A. (2018). Comparison of Marketing Vitality of Family and Non Family Companies doing Business in the Czech Republic. *Economics and Sociology*, 11 (2), 138–156.
15. Simic, N., Petrovic, V., Anicic, D. (2019). Advantages and Disadvantages of Advertising by Social Networks. *Journal of Process Management – New Technologies, International*, 7, 3, 58–64.
16. Wheatley, D., Ferrer-Conill, R. (2021). The Temporal Nature of Mobile Push Notification Alerts: A Study of European News Outlets' Dissemination Patterns. *Digital Journalism*, 9:6, 694–714. DOI: <https://doi.org/10.1080/21670811.2020.1799425>
17. Zhyla, N. (2022). The most popular social networks in Ukraine during the war – research by Global Logic. Available at: <https://mezha.media/en/2022/08/06/the-most-popular-social-networks-in-ukraine-during-the-war-research-by-global-logic/>
18. Rosokhata A., Khomenko L., Jasniewski A., Dmytruk K. (2021). Methodical Tools Research of Place Marketing Via Small and Medium Business Development. *Modern Economics*, 29(2021), 156–162.
19. Letunovska N.E., Khomenko L.M., Lyulyov O.V. et al. (2021). Marketing in the digital environment: a manual / textbook / Letunovska N.Ye., Khomenko L.M. (Ed.). Sumy: Sumy State University, 259.
20. Bilan, Y., Pimonenko, T., and Starchenko, L. (2020). “Sustainable business models for innovation and success: Bibliometric analysis“. E3S Web of Conferences. DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015904037>
21. Yang, C., Kwilinski, A., Chygyryn, O., Lyulyov, O., Pimonenko, T. (2021). The Green Competitiveness of Enterprises: Justifying the Quality Criteria of Digital Marketing Communication Channels. *Sustainability*, 13(24):13679.
22. Nesterenko V. (2021). Marketing Communications: Ongoing Trends and Options. *Virtual Economics*, 4, 21–32.
23. Letunovska, N., Lyulyov, O., Pimonenko, T., & Aleksandrov, V. (2021). Environmental management and social marketing: a bibliometric analysis. In E3S Web of Conferences (Vol. 234, p. 00008). EDP Sciences.
24. Nesterenko V., Rosokhata A., Syhyda L., Moskalenko A. (2021). Comparative analysis of marketing communications changes under the influence of COVID-19. *Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University Economic Sciences*, 4, 4–10.

25. Rosokhata A., Shapoval V. (2020). Theoretical bases of priority and perspective innovative development on the inclusiveness principles Inclusive Growth: basics, indicators and development priorities: monograph / edited by T. Vasilyeva, S. Lyeonov. Publishing House: Centre of Sociological Research, pp. 141–150.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНИХ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ПРОСУВАННЯ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ

Анотація. Стаття узагальнює підходи стосовно категоризації інноваційних маркетингових комунікацій, які застосовуються в рамках розвитку сучасних тенденцій просування товарів (послуг). Основною метою проведеного дослідження є систематизація та визначення перспектив інноваційних маркетингових комунікацій, використовуваних на українському та закордонних ринках. Систематизація літературних джерел та підходів до розв'язання проблеми розвитку маркетингових комунікацій засвідчила, що незважаючи на існування певного масиву наукових і теоретичних напрацювань, є потреба вивчення комплексу інструментів даної категорії, характерних як для закордонних, так і українського ринків. Актуальність розв'язання наукової проблеми полягає в тому, що сучасна роль маркетингових комунікацій є пріоритетною складовою успіху як всієї системи маркетингу, так і показників результативності функціонування підприємств, і вивчення їх нинішніх тенденцій необхідне для удосконалення ринкових позицій. Дослідження питання систематизації та визначення перспектив інноваційних маркетингових комунікацій в статті здійснено в наступній логічній послідовності: характеристика підходів стосовно таких комунікацій в умовах вітчизняного і закордонного ринків; формулювання перспективи їх розвитку та використання. Методичним інструментарієм проведеного дослідження стали метод системного підходу, метод трендів, періодом дослідження обрано 2021–2022 роки. Об'єктом дослідження обрано США, окремі європейські країни (в тому числі Україну), оскільки саме за цими країнами представлені науковий аналіз досліджуваної проблематики, який сформувався на сучасному етапі. В статті представлено результати емпіричного аналізу впровадження інноваційних маркетингових комунікацій, який засвідчив, що тенденції закордонних ринків в цілому аналогічні вітчизняному. Дослідження емпірично підтверджує та теоретично доводить, що країни, які мають економічно активний бізнес, навіть якщо вони мають економіку, що розвивається, достатньо ефективно впроваджують новітні підходи до управління маркетинговими комунікаціями, оскільки їх склад, рівень ефективності впливають на економічні та ринкові результати. Результати проведеного дослідження можуть бути корисними для практичного застосування вітчизняними суб'єктами підприємництва в розрізі вибору оптимальних маркетингових комунікацій, для науковців в контексті розвитку наукових пошуків та вивчення сучасного стану досліджуваного питання.

Ключові слова: маркетингова комунікація, суспільний розвиток, просування, реклама, цінності, інформаційно-комунікаційні засоби, цільова аудиторія, конкурентоспроможність, трансформація суспільних цінностей.

Павлов О. І.

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки промисловості
Одеського національного технологічного університету*

Павлова І. О.

*кандидат економічних наук, старший викладач
кафедри туристичного бізнесу та рекреації
Одеського національного технологічного університету*

Павлов О. І.-молодший

*здобувач вищої освіти
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*

Pavlov Oleksandr

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of the Department of Industrial Economics
Odesa National Technological University*

Pavlova Iryna

*Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer
of the Department of Tourism Business and Recreation
Odesa National Technological University*

Pavlov Oleksandr – junior

*Applicant of Higher Education
Odesa I. I. Mechnykov National University*

ІНКЛЮЗИЯ СІЛЬСЬКО-МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ: СВІТОВА ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА

Анотація. Стаття присвячена характеристиці української та світової практики формування інклюзії сільсько-міських соціально-просторових утворень. Наукова новизна дослідження полягає у визначенні сутності інклюзії як суспільного феномену у її соціально-просторовому вимірі, особливостей її прояву в об'єднаних територіальних громадах (ОТГ) та районах, створених в процесі реформування територіального устрою України. За результатами дослідження виявлено зв'язок процесу формування інклюзії в сільсько-міському просторовому середовищі з тенденцією їх інтеграції на засадах континуальності та конвергентності; з'ясовано, що країни Латинської Америки, Азії та Африки стикаються з тими ж самими проблемами щодо згуртованості та соціальної інтеграції сіл та міст, як і наша країна. Доведено, що Україна має певні переваги перед цими країнами, які пов'язані з наявністю значних природних ресурсів, великих міст з їх науково-технічним та культурним потенціалом, відносно гомогенним в етнічному і соціальному відношенні, складом населення, що дає надію на практичне вирішення досліджуваної проблеми.

Ключові слова: агломераційні утворення континуально-конвергентного типу, інклюзія, міста, об'єднані територіальні громади, райони, світова та українська практика, села, сільсько-міські агломерації.

Вступ та постановка проблеми. Формування ОТГ та утворення нових районів в процесі здійснення децентралізації публічної влади та управління в Україні посилює увагу науковців до цих соціально-просторових утворень. Особливої наукової актуальності та практичної значущості набуло питання ідентифікації ОТГ, з огляду на склад їх населення та просторове розташування, як сільсько-міських агломерацій. Теж саме стосується і адміністративно-територіальних одиниць районного рівня, які не тільки зросли за чисельністю населення, площею, а й стали більш диверсифікованими та економічно спроможними. Такі зміни адміністративного характеру надали можливість для обопільного використання переваг міських та сільських поселень в межах єдиного континууму для перетворення новостворених соціально-просторових утворень на центри економічного зростання та поступову їх трансформацію в конвергентне інклюзивне середовище.

Враховуючи досвід зарубіжних країн, як розвинених, так і таких, що розвиваються, у справі згуртованості та інтеграції міських і сільських спільнот виникає питання щодо доцільності його вивчення з наступною імплементацією до українських реалій. Звернення до світової прак-

тики сільсько-міської інклюзії в ніякому разі не означає ігнорування специфіки України та її надбань у справі створення суспільної інклюзії добробуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інклюзивного розвитку сільсько-міських агломерацій не отримала широкого висвітлення в українській економічній науці. Поки що увага науковців приділяється теоретичним аспектам інклюзивного розвитку – С.М. Дідух [1]; загальній характеристиці агломерацій – аналітична записка, видана Інститутом громадянського суспільства [2]; розкриттю ролі агломерацій у розвитку співробітництва територіальних громад – В.С. Погорелов [3]. Постановка проблеми інклюзивного розвитку на регіональному рівні здійснена О.Ю. Сніговою [4] та І.О. Цимбалюк [5]. Тематично більш наближеними до досліджуваної проблеми є монографії за редакцією О.М. Бородіної [6] та Т.О. Зінчук [7], присвячені відповідно інклюзивному сільському розвитку та стратегії інклюзивного сільського розвитку на базі громад.

Відмітною рисою наукових праць зарубіжних авторів є їх прикладний характер, тому їх аналіз дозволяє сформулювати уявлення про здобутки та проблеми світо-

вої спільноти на шляху до створення інклюзії сільсько-міських соціально-просторових утворень. Зокрема, Л.А. Ніколь і К.Дж. Ніколь [8] висвітлюють питання регіонального партнерства канадських міст і сіл; Х. Бердегеа, Х. Ескобальб і Е. Беббінгтон [9] – просторового розміття в розвитку сільських районів країн Латинської Америки; Б. Альперман [10], Чао С, Чжимін Лю [11], Юаньюань Ян, Венкай Бао, Юншен Ван і Янсуй Лю [12] – сільсько-міської інтеграції в Китаї.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Порівняльний аналіз зазначених наукових публікацій свідчить, по-перше, про різноманітний досвід різних країн у досягненні інклюзії сільсько-міських просторових утворень та про наявність «білих плям» у вивченні інклюзії сільсько-міських агломерацій як в Україні, так і в інших країн – по-друге. Тобто творче використання світового досвіду в практиці формування інклюзії добробуту в межах сільсько-міських агломерацій України потребує окремої уваги з боку науковців.

Метою статті є дослідження практичного виміру інклюзії сільсько-міських агломерацій України у його порівнянні зі світовим досвідом. Для її реалізації сформульовано завдання щодо визначення сутності інклюзії як суспільного феномену; характеристики її прояву на рівні ОТГ та районів; виявлення спільних рис та відмінностей формування інклюзії добробуту в українських та зарубіжних сільсько-міських соціально-просторових утвореннях.

Результати дослідження. Розпочнемо зі з'ясування етимології терміну «інклюзія». Він походить від англійського слова «inclusion» – включення, залучення. Для української мови слово «інклюзія» є новим, запозиченим, тому відсутнє у класичних словниках.

На наш погляд, інклюзія – це суспільний феномен включеності усіх верств населення в процес суспільного відтворення, систему відносин власності, їх залучення до політичних, економічних, соціальних, духовних змін.

Аналітика інклюзивності ґрунтується навколо парних дихотомій «відчуженість (відстороненість) – залученість», «ексклюзивність (виключеність) – інклюзивність (включеність)», «сегрегація – інтеграція». Продемонструємо їх прояв в сільсько-міському соціально-просторовому середовищі (табл. 1).

Першому етапу формування сільсько-міської інклюзії у її зародковому стані (ступінь залученості) передував процес подолання антагонізму у відносинах між містом і селом.

Розпочатий у 2015 році процес децентралізації публічної влади та управління у форматі добровільного об'єднання територіальних громад з подальшим реформуванням районної ланки адміністративно-територіального устрою заклав підвалини розгортанню власне інклюзії сільсько-міських агломерацій. Ключовою характерною ознакою цього етапу є формування сільсько-міського агломераційного континууму.

Незалежно від того, які поселення – міські, селищні або сільські є адміністративними центрами ОТГ та районів, вони представляють собою «змішані» за складом населення, ресурсами та функціями соціально-просторові утворення континуального типу. Цей феномен являє

собою спільний простір функціонування та розвитку міст, селищ і сіл. Такі утворення формуються, як правило, в результаті історичної еволюції системи розселення, яка відбувається під впливом тенденцій суспільного розвитку. Поява ж ОТГ та новостворених районів в Україні є наслідком прийняття управлінських рішень та використання заходів адміністративного характеру, впроваджених з метою сприяння згуртованості соціуму та створення гідних умов і рівних можливостей для всебічного розвитку населення цих соціально-просторових утворень.

На початок вересня 2022 року в Україні існувало 1469 ОТГ та 136 районів. Більшість ОТГ є сільськими, а серед адміністративних центрів міських ОТГ переважають малі та середні міста з чисельністю населення до 50 тис. та 100 тис. осіб. Разом з тим, адміністративними центрами шести ОТГ є центри регіонів, які одночасно мають статус і районних центрів. Отже, більшість ОТГ можна вважати агломераціями сільської спрямованості, а це означає, що в таких утвореннях візьме гору тенденція руралізації. Попри це, у переважній більшості районів, виняток серед яких складають десять районів з чисельністю населення до 100 тис. осіб з домінуючою часткою у їх складі сільського населення і малих міст, проступає тенденція до урбанізації цих агломераційних утворень. Першість за цією ознакою серед них посідають сільсько-міські агломерації, що утворені навколо регіональних центрів. Загальним здобутком громадівських і районних агломераційних утворень є формування самостійних бюджетів та удосконалення соціальної інфраструктури як основи формування континуального інклюзивного середовища.

Деяко мало прогнозованими виглядають перспективи створення інклюзії добробуту на регіональному рівні. І справа тут не тільки у незавершеності реформи територіальної організації влади. На цьому рівні найбільш загрозливими для інклюзивності є міжрегіональні соціально-економічні диспропорції, які склалися історично та посилюються за часів незалежної України. Це – великий розрив між регіонами за рівнем ВВП, сукупними доходами населення, розвитком інфраструктури, що посилює також соціально-економічну нерівність на груповому та індивідуальному рівнях. Різниця між максимальним (м. Київ та Київська область) та мінімальним (Донецька, Луганська, Херсонська області) значеннями індексу інклюзивного розвитку регіонів є більш ніж вдвоєкратною [5].

З огляду на невирішеність питання щодо реформування адміністративно-територіального устрою країни на регіональному рівні та завчасність висновків щодо остаточної результативності реформи децентралізації влади та управління, доволі важко прогнозувати термін настання третього етапу інклюзії, який має супроводжуватися процесом сільсько-міська конвергенції.

Враховуючи зазначене цілком доцільно звернутися до узагальнення світової практики формування сільсько-міської інклюзії (табл. 2)

Зарубіжні дослідники зазначають величезну різницю між рушійними факторами розвитку сільсько-міських соціально-просторових утворень в західних країнах і в країнах, що розвиваються.

Таблиця 1

Поступовість прояву інклюзії в сільсько-міських агломераціях України

Етап	Ступінь вклюдії	Характеристика інклюзії
Перший	Початкова: залученість	Шефство міста над селом з його наступною трансформацією у партнерські зв'язки
Другий	Середня: включеність	Створення континуальних сільсько-міських агломераційних утворень (ОТГ, райони)
Третій	Висока: інтеграція	Досягнення реальної конвергенції в межах ОТГ та районів

Джерело: розробка авторів

Світовий контекст інклюзивності сільсько-міських агломерацій України

Країни	Науковий та політичний дискурс інклюзії	Практика формування інклюзії
Північної Америки	<ul style="list-style-type: none"> – Наявність сталих традицій розробки наукових концепцій континууму та конвергенції міст і сіл – Публічне порушення питання щодо статусу сільсько-міської периферії та її ролі в суспільному розвитку – Висування ідеї щодо створення регіональних сільсько-міських утворень – Розробка Міністерством сільського господарства США з метою класифікації округів «Кодексів континууму між сільськими та міськими районами» 	<ul style="list-style-type: none"> – Відсутність суттєвих соціально-економічних відмінностей у рівні розвитку сільських та міських спільнот – Суперечливий характер соціально-просторової інклюзії, пов'язаний з «еґоїзмом» великих міст, їх інтересом винятково до земельних ресурсів села – Висока згуртованість локальних сільських спільнот, яка зумовлена їх відносною автономією та наявністю природних ресурсів, що користуються суспільним попитом – Надання великої ролі освіти як важливому джерелу знань для фірмових інновацій у сільській місцевості
Азії	<ul style="list-style-type: none"> – Політика спільного врядування села та міста, яка передбачає послаблення між ними напруги, досягнення позитивної взаємодії з метою їх інтеграції – Проголошення мети реконструкції сіл щодо повної адаптації сільського населення до міського способу життя через диверсифікацію використання сільськогосподарських земель – Висування державною владою Китаю таких національних стратегій, як «відродження сільської місцевості», «інтеграція сільської та міської місцевості» та «цілеспрямована боротьба з бідністю» – Прагнення урядів Індії до інклюзивного зростання, Китаю – «гармонійного» суспільство», Таїланду – «філософії достатності», В'єтнаму – справедливості 	<ul style="list-style-type: none"> – Конкуренція та конфлікт інтересів міських і сільських районів щодо талантів, ресурсів і коштів в умовах нерівномірності їх розвитку – Приділення основної уваги в процесі взаємовідносин села та міста перетворенню сільської місцевості на міську шляхом створення міських сіл – Міждержавна та регіональна нерівномірність розвитку сільсько-міських соціально-просторових утворень – Вимірювання регіональної диференціації та оцінка ступеня інклюзії міст і сіл на основі розроблених індексів інтеграції
Африки	<ul style="list-style-type: none"> – Екстрактивні колоніальні інституції, встановлені правлячою елітою як тяжка спадщина минулого – Сприйняття концепції інклюзивного розвитку як альтернативи неолібералізму – Реляційний принцип, що виражений в сентенції «бути людиною означає підтверджувати свою людяність, визнаючи людяність інших і, на цій основі, встановлювати людські стосунки з ними» є центральним в африканській спільноті – Парадигма переходу Африки на південь від Сахари до «зростання та справедливості» є пріоритетною сільською складовою 	<ul style="list-style-type: none"> – Акцент на інклюзивному зростанні, а не на інклюзивному розвитку. – Наявність помітних ознак нерозвиненості: бідність, занепад інфраструктури, неписьменність, громадянські заворушення, політична нестабільність, правовий нігілізм, які є опорою для існування екстрактивних інституцій – Попри високі темпи зростання за останнє десятиліття, велика кількість людей залишаються виключеними з переваг суспільного прогресу – Залежність від землі та сільського господарства як джерел існування значної частки населення
Латинської Америки	<ul style="list-style-type: none"> – Політичний курс на подолання суттєвих відмінностей між містом та селом – Здійснення практичних заходів щодо заперечення звички містян жити переважно за рахунок сільськогосподарської зайнятості – Поєднання політики територіального розвитку та галузевої політики з метою повного використання місцевого потенціалу та усунення територіальної нерівності – Значний вплив діяльності територіальних органів влади на результативність державної політики 	<ul style="list-style-type: none"> – У таких різних країнах, як Чилі, Мексика та Колумбія, відповідно лише 6%, 7% та 17% населення живуть у «глибинних» сільських районах – Території, на яких розташовані невеликі міста вважаються сільсько-міськими, і ця умова дає їм набір переваг, що сприяють економічному зростанню, подоланню бідності і створенню інклюзії добробуту – Існує значна кількість сільських територій, у яких спостерігається динаміка інклюзивного та сталого зростання – Територіальні спільноти мають певну автономію розвитку, що дозволяє враховувати місцеві особливості
Європи	<ul style="list-style-type: none"> – Сприйняття життя в міському середовищі як такого, що не сприяє залученню спільноти та створенню соціальної інтеграції, в той час як сільські зв'язки часто вимагають географічної близькості та подібності – Суспільне визнання важливості зв'язку між містом та селом не тільки для розвитку сільської місцевості, але й міст – Впровадження у суспільну свідомість ідеї щодо корисності обопільного використання переваг міст і сіл на шляху до їх соціальної інтеграції – Виникнення інтересу до інтерфейсу село-місто із концепції сільсько-міського континууму село-місто, при цьому увага була спрямована на громади, які фактично утворювали розширену смугу субурбанізації за межами міст 	<ul style="list-style-type: none"> – Еволюція сільсько-міської території як ефекту зміни землекористування під високим антропоїдним впливом – Сільсько-міські агломерації функціонують як утворення, що змінюються внаслідок людської діяльності у напрямку землекористування для соціальних цілей – Економічні та інші показники розвитку агломерацій, які демонструють їх позитивну динаміку, забезпечують конвергенцію та розумне зростання – Об'єднання органів місцевого самоврядування, які зменшили кількість муніципалітетів або районів місцевого самоврядування відбулося в Данії, Фінляндії, Ірландії, Норвегії, Польщі та Швеції

Країни	Науковий та політичний дискурс інклюзії	Практика формування інклюзії
Україна	<ul style="list-style-type: none"> – Відсутність сталих концепцій щодо інклюзії сільсько-міських агломерацій – Використання адміністративних методів щодо створення сільсько-міських агломерацій – Відсутність законодавчого закріплення понять «інклюзія» та «сільсько-міські агломерації» – Відсутність спеціальних державних установ, що управляють процесом створення сільсько-міської інклюзії 	<ul style="list-style-type: none"> – Штучне створення сільсько-міських агломерацій на рівні громад та районів – Переважання серед громадівських агломерацій таких, адміністративними центрами яких є села – Нерівномірний розподіл населення та ресурсного потенціалу між приміськими та «глибинними» сільсько-міськими агломераціями – Відсутність у переважній більшості сільсько-міських агломерацій в якості їх адміністративних центрів великих міст

Джерело: розроблено авторами за [8–13]

Китайські дослідники визначають чотири стовпи інтеграції села та міста: адміністративну систему, систему реєстрації домогосподарств, систему землеустрою та систему соціального забезпечення [11, с. 779].

Таке спостереження підтверджується досвідом країн різних континентів, про що свідчать дані таблиці 2. При цьому взаємозалежність між селами та містами є двосторонньою, що свідчить про повсюдну наявність об'єктивних причин для сільсько-міської інклюзії.

Загальною рисою сучасного розвитку світового співтовариства є поява у межах міста міських сіл, які набувають ознак урбанності та водночас привносять у міста прояви руральності (сільськості). Для України теж є характерним прояв такої тенденції, яка має перспективу для розгортання зустрічних процесів урбанізації та руралізації ОТГ та районів як агломерацій континуально-конвергентного типу.

Сільсько-міська згуртованість містить у собі елементи сталого розвитку за рахунок забезпеченості спільного простору земельними, водними та іншими природними ресурсами, якими володіють села.

Разом з тим на заваді інтеграції міст і сіл постає «міський егоїзм», який проявляється у нехтуванні інтересами невеликих сільських громад. Так внаслідок конфлікту інтересів центрального міста регіону Калгарі (Канада), в якому проживає 85 % населення сільсько-міської агломерації та чотирма сільськими муніципалітетами, на які припадають майже усі сільськогосподарські землі регіону, останні розірвали партнерські відносини з містом, пояснюючи своє рішення невідповідністю політики Калгарі сільській природі [8, с. 108–111]. Проте причина конфлікту банальна й типова для більшості країн, а саме боротьба за землекористування. Для України ця проблема найбільш гостро проявляється у приміських ОТГ та районах, центрами яких є великі міста.

Висновки. З метою досягнення мети та реалізації завдань дослідження на його початку було охарактеризо-

вано передумови та специфіку формування ОТГ та утворення нових районів, які ідентифіковані як сільсько-міські агломерації континуально-конвергентного типу. Такий авторський підхід до визначення сутності цих «змішаних» соціально-просторових утворень дає підстави для висновку щодо наявності ефекту синергії від територіальної реформи, який полягає у наявності реальної можливості вирішення складної соціальної задачі щодо подолання соціально-культурних та побутових відмінностей між містом і селом шляхом поступового створення інклюзії сільсько-міських агломераційних утворень з прикінцевим доповненням феномену континууму повним соціальним злиттям (конвергенція) сіл і міст.

Таке передбачення отримало подальше підтвердження після ознайомлення з світовим досвідом з цього питання, який, з одного боку, засвідчив наявність спільних рис протікання цього процесу, та специфіку української практики – з іншого. Зокрема з'ясовано, що деякі європейські країни вдавалися до такої реформи адміністративного устрою як об'єднання самоврядних органів на рівні муніципалітетів та районів. Країни Латинської Америки, Азії та Африки, що перебувають приблизно та тому ж самому рівні соціально-економічного розвитку що й Україна, стикаються з тими ж самими проблемами щодо згуртованості та соціальної інтеграції, як і наша країна.

Попри це, Україна має певні переваги перед цими країнами, які пов'язані з наявністю значних природних ресурсів, великих міст з їх науково-технічним та культурним потенціалом. І що не маловажно – Україна є унітарною, демократичною державою з відносно гомогенним в етнічному і соціальному відношення, складом населення, що дає надію на практичне вирішення досліджуваної проблеми.

Перспективи подальших наукових розвідок за зазначеним напрямом потребують концентрації зусиль економістів на засадах міждисциплінарності для розгортання прикладних досліджень на рівні окремих ОТГ та районів.

Список використаних джерел:

1. Дідух С.М. Протиріччя концепції інклюзивного розвитку та напрями їх вирішення. *Інфраструктура ринку*. 2020. Випуск 42. С. 171–175.
2. Агломерації: міжнародний досвід, тенденції, висновки для України : аналітична записка. У роботі над аналітичною запискою брали участь: Анатолій Ткачук, Тарас Баранецький, Борис Буркинський, Олександр Лайко, Володимир Осіпов, Григорій Підгрушний, Олександр Сергієнко, Олександр Врублевський. За редакцією: Ніни Наталенко. Київ в: Ін-т громадянського суспільства. 2017. 136 с.
3. Погорелов В.С. Агломерації як фундамент співробітництва територіальних громад. *Економіка та держава*. 2018. № 2. С. 108–112.
4. Снігова О.Ю. Просторовий вимір інклюзивності в умовах становлення «нової» регіональної політики. *Український географічний журнал*. 2020. № 2 (110). С. 38–44. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2020.02.038>
5. Цимбалюк І. Оцінка інклюзивного розвитку регіонів України. *Електронний журнал Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2019. № 4 (20). С. 157–165.
6. Інклюзивний сільський розвиток в Україні : монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України О.М. Бородіної. Київ : ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2020. 257 с.
7. Стратегія інклюзивного сільського розвитку на базі громад: проекти, реалії та європейські перспективи для України : монографія / за ред. проф. Т. О. Зінчук. Київ : «Центр учбової літератури», 2019. 352 с.

8. Nicol, L.A. & Nicol, C.J. Bifurcation of a rural-urban regional partnership: A study of hidden dynamics. *The Journal of Rural and Community Development*. 2015. Volume 10(4). P. 107–124.
9. Berdeguéa J., Escobal J., Bebbington A. Explaining Spatial Diversity in Latin American Rural Development: Structures, Institutions, and Coalitions. *World Development*. 2015. Volume 73. P. 129–137. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2014.10.018>
10. Alpermann B. China's Rural-Urban Transformation: New Forms of Inclusion and Exclusion. *Journal of Current Chinese Affairs*. 2021. Volume 49 (3). P. 259–268. DOI: 10.1177/18681026211004955
11. Chao Ye, Zhimin Liu. Rural-urban co-governance: multi-scale practice. *Science Bulletin*. 2020. Volume 65. Issue 10. P. 778–780. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.scib.2020.02.021>
12. Yuanyuan Yang, Wenkai Bao, Yongsheng Wang, Yansui Liu. Measurement of urban-rural integration level and its spatial differentiation in China in the new century. *Habitat International*. 2021. Volume 117. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2021.102420> URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0197397521001090> (дата звернення: 16.09.2022).
13. Acemoglu, D. and Robinson, J. A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty. New York : Crown Business, 2012. 579 p.

References:

1. Didukh S.M. (2020) Protыричhja koncepciji inkljuzyvnoho rozvytku ta naprjamy jikh vyrishennja [Contradictions of the concept of inclusive development and ways to solve them]. *Infrastruktura rynku*, vol. 42, pp. 171–175.
2. Tkachuk A., Baranecykj T., Burkynsikyj B., Lajko O., Osipov V., Pidghrshnyj G., Serghijenko O., Vrublevsikyj O. (2017) Aghlomeraciji: mizhnarodnyj dosvid, tendenciji, vysnovky dlja Ukrajinj: analitychna zapyska [Agglomerations: international experience, trends, conclusions for Ukraine: analytical note]. Kyiv: Institute of Civil Society. (in Ukrainian)
3. Pohorielov V.S. (2018) Ahlomeratsii yak fundament spivrobitnytstva terytorialnykh hromad [Agglomerations as a foundation of cooperation of territorial communities]. *Economy and state*, no. 2, pp. 108–112. (in Ukrainian)
4. Snighova O.Ju. (2020) Prostorovyj vymir inkljuzyvnosti v umovakh stanovlennja «novoji» reghionalnoji polityky [Spatial dimension of inclusiveness in the conditions of formation of «new» regional policy]. *Ukrajinskyj gheografichnyj zhurnal* [Ukrainian Geographical Journal] (electronic journal), no. 2 (110), pp. 38–44. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2020.02.038>
5. Tymbaliuk, I. (2019) «Assessment of inclusive development of the regions of Ukraine». *Elektronnyj zhurnal Skhidnoievropejs'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, no. 4 (20), pp. 157–165.
6. Borodinoji O.M. (2020) Inkljuzyvnyj silsikyj rozvytok v Ukrajinj [Inclusive rural development in Ukraine] (PhD Thesis), Kyiv: State University «Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine».
7. Zinchuk T.O. (2019) Strateghija inkljuzyvnoho silsijkogho rozvytku na bazi ghromad [Strategy of inclusive rural development based on communities] (PhD Thesis), Kyiv: «Center for educational literature».
8. Nicol, L.A. & Nicol, C.J. (2015) Bifurcation of a rural-urban regional partnership: A study of hidden dynamics. *The Journal of Rural and Community Development*, vol. 10 (4), pp. 107–124.
9. Berdeguéa J., Escobal J., Bebbington A. (2015) Explaining Spatial Diversity in Latin American Rural Development: Structures, Institutions, and Coalitions. *World Development*, vol. 73. pp. 129–137. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2014.10.018>
10. Alpermann B. (2021) China's Rural-Urban Transformation: New Forms of Inclusion and Exclusion. *Journal of Current Chinese Affairs*, vol. 49 (3), pp. 259–268. DOI: <https://doi.org/10.1177/18681026211004955>
11. Chao Ye, Zhimin Liu (2020) Rural-urban co-governance: multi-scale practice. *Science Bulletin*, vol. 65, issue 10, pp. 778–780. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.scib.2020.02.021>
12. Yuanyuan Yang, Wenkai Bao, Yongsheng Wang, Yansui Liu (2021) Measurement of urban-rural integration level and its spatial differentiation in China in the new century. *Habitat International*, vol. 117. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2021.102420> Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0197397521001090> (accessed 16 September 2022).
13. Acemoglu, D. and Robinson, J. A. (2012) Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty, New York: Crown Business, 579 p.

INCLUSION OF RURAL-URBAN AGGLOMERATIONS: WORLD AND UKRAINIAN PRACTICE

Summary. The article is devoted to the characteristics of the Ukrainian and world practice of the formation of inclusion of rural-urban socio-spatial formations. The purpose of the study is to identify the practical dimension of the inclusion of rural-urban agglomerations of Ukraine in comparison with the world experience. For its implementation, the task of defining the essence of inclusion as a social phenomenon was formulated; characteristics of its manifestation at the level of united territorial communities (UTC) and districts; identification of common features and differences in the process of formation of well-being inclusion in Ukrainian and foreign rural-urban socio-spatial formations. The achievement of the goal of the research was facilitated by the use of theoretical assets of Ukrainian and foreign scientists on the specified problem, systemic and synergistic approaches, methods of comparison, analysis and synthesis. This author's approach to determining the essence of these «mixed» in terms of population composition and socio-spatial functions formations gives grounds for concluding that there is a synergy effect from the territorial reform, which consists in the presence of a real possibility of solving a complex of social problems connected with overcoming socio-cultural and everyday differences between cities and villages through the gradual creation of the inclusion of rural-urban agglomeration formations with the final addition of the phenomenon of the continuum by a complete social merger (convergence) of villages and cities. The scientific novelty of the study consists in determining the essence of inclusion as a social phenomenon in its socio-spatial dimension, the peculiarities of its manifestation in the UTC and districts created in the process of reforming the territorial system of Ukraine. According to the results of the research, the connection of the process of formation of inclusion in the rural-urban spatial environment with the tendency of their integration on the basis of continuity and convergence was revealed; it was found that the countries of Latin America, Asia and Africa face the same problems of cohesion and social integration of villages and cities as our country. It has been proven that Ukraine has certain advantages over these countries, which are related to the presence of significant natural resources, large cities with their scientific, technical and cultural potential, is a unitary, democratic state with ethnically and socially homogeneous population composition that gives hope for a practical solution to the investigated problem. Prospects for further scientific explorations in the specified direction require the concentration of efforts of economists on the basis of interdisciplinarity in order to conduct applied research at the level of individual UTCs and districts.

Key words: agglomeration formations of the continuum-convergent type, inclusion, cities, united territorial communities, districts, world and Ukrainian practice, villages, rural-urban agglomerations.

Печко В. С.

*кандидат економічних наук,
докторант кафедри обліку, аудиту та оподаткування
Державного біотехнологічного університету*

Pechko Volodymyr

*Candidate of Economic Sciences, Doctoral Candidate
of Accounting, Audit and Taxation Department
State Biotechnological University*

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ТРЕНДИ РОЗВИТКУ АПК УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ВИНОГРАДАРСЬКО-ВИНОРОБНИЙ КОМПЛЕКС

Анотація. Статтю присвячено встановленню глобалізаційних трендів розвитку АПК України в умовах євроінтеграції та аналіз характеру їх впливу на виноградарсько-виноробний комплекс. Визначено, що продовольча безпека у контексті подолання наслідків пандемії коронавірусу COVID-19 є одним із провідних пріоритетів глобального світу. У свою чергу, основним напрямом глобалізаційного вектора української економіки є її інтеграція з Європейським Союзом у результаті набуття статусу кандидата на вступ. Обґрунтовано глобальні тренди світового господарства та проаналізовано їх вплив на виноградарсько-виноробний комплекс як складову АПК України. Визначено напрями ефективного розвитку виноградарсько-виноробної галузі в умовах євроінтеграції, зокрема державну підтримку національного товаровиробника, оптимізацію податкової політики, розвиток малого бізнесу, контроль якості продукції, формування сприятливого інвестиційного клімату.

Ключові слова: виноградарсько-виноробний комплекс, АПК, глобалізація, євроінтеграція, Європейський Союз, продовольча безпека.

Вступ та постановка проблеми. На початку 20-х рр. XXI ст. стає очевидним вирішальна роль глобалізаційних та інтеграційних процесів у соціально-економічному просторі існування людства. Світова пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 довела, що на сьогодні глобальні проблеми та виклики, що постають перед планетою вимагають консолідації зусиль для їх подолання усіх країн та континентів. Поруч з інтеграцією політичних, культурних та інших процесів, особливий вплив глобалізація завдає економічним відносинам та процесам усіх суб'єктів світової господарської системи.

Виноробство та виноградарство є однією із важливих галузей національного АПК України. Культура споживання вина, яка поступово витісняє культуру споживання міцних алкогольних напоїв, значно стимулює внутрішній ринок та внутрішнє виробництво винограду в Україні. Отримання Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу ставить нові виклики перед вітчизняним виноградарсько-виноробним комплексом, що обумовлює актуальність оцінки його стану та розробки стратегії його розвитку в умовах глобалізаційних трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика глобальної продовольчої проблеми, місця України у її вирішенні, а також вплив глобалізаційних тенденцій на національний АПК усебічно досліджені та розкриті у працях Є. Дуліби та О. Ільківа [1], Д. Духницького [6], О. Любіцевої [8], Ю. Лупенка [7], А.-К. Матея (Andrei-Cristian Matei) [4], Н. Патики [9], В. Попової [10], М. Пугачова [11], Б. Супіханова [12], С. Хаміда (Saima Hamid) та М. Міра (Mohammad Yaseen Mir) [3], О. Ходаківської [11], О. Шпикуляка [11] та інших.

Вказані праці всебічно розкривають особливості сучасних глобалізаційних трансформацій, їх вплив на аграрний сектор та продовольчу безпеку, проте проблематика розвитку виноградарсько-виноробного комплексу у контексті євроінтеграції вивчена не достатньо глибоко.

Метою статті є встановлення глобалізаційних трендів розвитку АПК України в умовах євроінтеграції та аналіз характеру їх впливу на виноградарсько-виноробний комплекс.

Результати дослідження. XXI с. все дедалі стрімкіше рухає світ уперед, у невідоме майбутнє, чому найбільше сприяє глобалізація усіх форм людського життя, формуючи нову історичну епоху глобальної перебудови світу [12, с. 81]. Міжнародний валютний фонд (ІМФ) визначає глобалізацію як історичний процес, результат людських інновацій і технічного прогресу. Це стосується посилення інтеграції економік у всьому світі, зокрема через переміщення товарів, послуг і капіталу через кордони [2].

Стрімко зростаюча діджиталізація, посилення інтернет-торгівлі та зміна смаків населення наносять свій відбиток на споживання продуктів харчування. Відтак, процеси глобалізації, що проникли на світові ринки продовольства мають наслідком як загострення конкуренції, так і стимулювання якості кінцевої продукції. Не винятком є ринок вина та виноматеріалів, який, як і будь-який інший ринок продовольчої продукції, зазнав суттєвого впливу глобалізаційних процесів.

Ці глобалізаційні трансформації суттєво впливають на провідні галузі національної економіки держав-учасниць глобального економічного простору. Продовольча безпека у контексті подолання наслідків пандемії коронавірусу COVID-19 є одним із провідних пріоритетів глобального світу. Галузь сільського господарства, для всіх без винятку країн є важливою складовою національної економіки та продовольчої безпеки, оскільки є джерелом торговельної виручки, і як наслідок, податкових надходжень до бюджетів, створює нові робочі місця, постачає сировину для харчової промисловості та задовольняє попит населення у продуктах харчування.

Серед міжгалузевих глобальних систем світового господарства економічно розвинених країн (рис. 1), особливе місце відводиться системі аграрного виробництва

Рис. 1. Міжгалузеві глобальні системи світового господарства та економічно розвинених країн

*функціонально-господарські системи та утворення економічно розвинених країн

Джерело: систематизовано із використанням [8]

у контексті досягнення Цілей сталого розвитку ООН [5], зокрема подолання голоду на планеті.

Глобальний агропродовольчий ланцюг включає п'ять основних складових, серед яких аграрне виробництво (фермерство), післязбиральна обробка, переробка, розподіл та роздрібна торгівля, споживання. Від ефективності та злагодженості кожного зі складових цього ланцюга залежала глобальна продовольча безпека. Світова пандемія COVID-19 нанесла безпрецедентний вплив на цю систему, зруйнувавши передусім ланцюги поставок продовольства. За оцінками С. Хамід та М. Міра, до пандемії понад 2 мільярди найбільш вразливих людей у світі витрачали 70% свого наявного доходу на продукти харчування, так що це підтверджує важливість продовольчої безпеки і те, як збій у ланцюжку поставок може мати серйозні наслідки для більш як чверті населення земної кулі. Більше того, нестача робочої сили через пандемічну кризу призвела до значних порушень у деяких галузях, таких як тваринництво, садівництво, посів, збирання та обробка врожаю, які є відносно трудомісткими [3].

Як влучно підкреслює колектив авторів на чолі з М.І. Пугачовим, «унаслідок негативного впливу пандемічних обмежень через поширення COVID-19 відбувається спад світової та національної економік, що спричинило появу реальних ризиків та загроз забезпеченню продовольчої безпеки» [11, с. 17]. Перш за все, глобальна криза легко порушує міжнародні ланцюги поставок, що, крім інших наслідків, уже призвело до скорочення як торгових потоків, так і людей у світі [4].

При цьому, постпандемічна криза продовольства найбільш відчутна для країн, що розвиваються та країн з перехідною економікою через економічну кризу, високу імпорتنу залежність, обмеженість ресурсів та низьку розвиненість дистрибуційних мереж.

В Україні, яка традиційно є аграрною державою, вплив пандемії на продовольчу безпеку, хоча і є відчутним, проте не є критичним з погляду забезпечення населення продуктами харчування. Негативний вплив на рівень споживання продуктів харчування спричинило зростання цін

на продовольство, оскільки, національний аграрний сектор залежить від зовнішньоекономічної кон'юнктури ринкового попиту, на який вплинули обмеження, пов'язані із поширенням пандемії COVID-19 та запровадженням карантинних заходів на глобальному рівні. Зокрема це такі: обмеження торгових трансакцій між державами, обмежувальні заходи щодо переміщення вантажів, закриття агропродовольчих ринків тощо [9, с. 61]. При цьому, найближчим часом продовольча безпека та постачання у світі буде виходити із ситуації, що спричинена пандемією, і аграрний сектор буде постійно адаптуватися до високого ступеня невизначеності [6, с. 118]. Тобто, постпандемічна криза, наслідком якої стала часткова локалізація продуктових ринків, ставить нові питання до аграрної політики нашої держави у контексті долання впливів глобальних трансформацій.

Умовою формування збалансованих економічних засад діяльності ринкових суб'єктів на рівні держави, регіону, окремого підприємства та умовою сталого економічного розвитку є активна конкурентна діяльність на світовому ринку. При цьому слід більше уваги приділити саме процесам з оптимізації цільових установок з інтеграції України до світового господарства через підвищення конкурентоспроможності на рівні регіональних господарських комплексів, які є основною ланкою реалізації міжнародних інтеграційних програм України у її економічній інтеграції до світового господарства [10, с. 112].

Основним напрямом глобалізаційного вектору української економіки є її інтеграція з Європейським Союзом. 23 червня 2022 р. сталася історична подія – лідери країн Європейського союзу на саміті в Брюсселі підтримали надання статусу кандидата в ЄС для України та Молдови. Ця подія обумовлює посилення впливів глобалізаційних трансформацій на геополітику, соціум, культуру, економіку та розвиток ринків не лише в Україні, але в усьому європейському регіоні.

Проте перед наданням членства України в ЄС для держави поставлена низка важливих умов, головними серед яких є боротьба з корупцією, деолігархізація, укріплення

Глобальні тренди світового господарства та їх вплив на виноградарсько-виноробний комплекс як складову АПК України

№ п/п	Глобальні тренди світового господарства	Прояв глобальних трендів	Вплив глобальних трендів на АПК та виноградарсько-виноробний комплекс
1	Зростання кількості непередбачуваних економічних криз внаслідок природних та техногенних факторів	Зростання чисельності глобальних катаклізмів, зокрема виникнення та поширення пандемії COVID-19 планетарного масштабу	Трансформація традиційних логістичних ланцюгів постачання ресурсів та збуту с.-г. продукції; трансформація раціону через зниження доходів населення; нестача трудових ресурсів
2	Загострення турбулентності економічних умов та військово-політичної напруги	Зростання кількості нерегульованих конфліктів, локальних війн та терористичних загроз; збільшення витрат на фінансування країн, які перебувають у стані військових конфліктів	Зниження інвестиційної привабливості АПК, неможливість використання площ с.-г. угідь на окупованих територіях, ризики втрати врожаїв, блокування каналів збуту с.-г. продукції
3	Зменшення ступеня інституційного контролю глобальних економічних процесів країнами	Зростання залежності від міжнародних фінансових донорів та векторів, заданих глобальними політичними та економічними об'єднаннями; лобювання провідними гравцями глобальних процесів власних інтересів; часткова дисфункціональність міжнародного регулювання глобальних економічних, політичних, фінансових, соціальних, екологічних криз та військових конфліктів	Зростання конкуренції на ринках продовольства; посилення волатильності цін на сільськогосподарську продукцію; посилення ступеня невизначеності умов ведення аграрного виробництва; посилення вартості енергоносіїв, що споживаються в АПК
4	Діджиталізація глобального соціально-економічного простору	Вихід електронної комерції на перший план глобальної торгівлі; збільшення користувачів мережі Інтернет на планеті; відкриття нових сегментів електронної торгівлі; скорочення термінів доставки товарів	Зростання частки електронної торгівлі продуктами харчування; необхідність збільшення інвестицій у цифрову трансформацію АПК та навчання персоналу; переорієнтація на цифровий маркетинг та збут с.-г. продукції
5	Дисбаланси участі окремих країн у глобальній економіці та міжнародному поділі праці	Диспропорції внутрішнього виробництва та імпортозалежність країн з перехідною економікою; зростання трудової міграції та фінансової залежності країн від міжнародних донорів; торговельний протекціонізм країн-лідерів глобального продовольчого ринку	Зростання імпортової залежності товарів та продуктів харчування, щодо яких існує дефіцит; збільшення прибутковості зовнішньої торгівлі продовольством; пришвидшення темпів економічного зростання в міру збільшення участі у глобальній торгівлі
6	Транснаціоналізація бізнесу	Зростання кількості та ступеня впливу та присутності на ринках ТНК, а також монополізація їх контролю в окремих географічних сегментах; «хижацька» колонізація аграрного бізнесу транснаціональним капіталом	Посилення сировинної орієнтації експорту; зниження частки фермерства та дрібного аграрного бізнесу у виробленій продукції; виснаження природних ресурсів високоіндустріалізованими технологіями; витіснення трудомістких видів с.-г. продукції; зростання безробіття у сільській місцевості
7	Прискорення науково-технічного прогресу	Зростання витрат на науково-дослідні розробки та посилення трансферу інновацій	Зниження конкурентних переваг аграрних товаровиробників через їх технологічну відсталість та низький рівень інновацій у галузі порівняно з високорозвиненими країнами
8	Загострення глобальних кліматичних ризиків агровиробництва	Поширення наслідків глобального потепління на країни помірного поясу; зростання антропогенного навантаження на природу; зміна екосистем та переміщення традиційних ареалів тварин і рослин; зростання кількості руйнівних атмосферних явищ; зникнення лісів	Зниження врожайності культур внаслідок глобального потепління; збільшення частки еродованих ґрунтів та зниження їх родючості; нестача водних ресурсів у зоні Степу; надмірна хімізація аграрного виробництва; зростання частки ГМО-продуктів; необхідність пошуку відновлювальних джерел енергії; зростання витрат на екологічні заходи

Джерело: розроблено автором

верховенства права і т.д. У процесі долання наслідків війни в Україні та виконання поставлених умов безперечно відбудуватиметься зміна бізнес-клімату та стратегічних орієнтирів розвитку національної економіки, у т.ч. агропродовольчого сектору як запоруки формування продовольчої безпеки.

Тому Україна може стати рівноправним партнером зовнішньоекономічних зв'язків і зайняти гідне місце у світовій економіці лише після здійснення комплексу заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності економіки на світовому ринку [1]. Маючи суттєві позитивні зрушення на політичному рівні у контексті наближення законодавства до європейських вимог, бізнес-клімат у державі, тенденції розвитку ринку праці, рівень життя населення та економічної свободи все ще потребують покращення.

Подальший економічний розвиток аграрного сектору та сільських територій, на думку академіка Ю.О. Лупенка, забезпечуватиметься «шляхом удосконалення теоретико-методологічного базису трансформування моделі управління на основі раціонального поєднання галузевої та територіально-самоврядної системи, децентралізації, самоврядування та адаптації до принципів ЄС» [7, с. 12]. Євроінтеграційний вектор, який майже десять років трансформує український соціально-економічний простір суттєво вплинув на АПК та вимагає пошуку принципово нових відходів його адаптації до глобальних викликів, а також підвищення конкурентоспроможності національного товаровиробника з урахуванням впливів усього діапазону факторів та невизначеності умов.

Усі згадані вище глобалізаційні феномени мають наслідком певні тренди, що впливають на агропродовольчий комплекс України, зокрема виноградарсько-виноробний комплекс, і формуватимуть вектор його розвитку у теперішній та післявоєнний період розвитку України. Проведені дослідження наукових джерел, фахових думок експертів та попередніх авторських припущень, дозволили нам сформулювати теоретичний підхід до систематизації 8 глобальних трендів світового господарства та обґрунтувати їх наявний та потенційний вплив (табл. 1).

За оцінками експертів, внаслідок пандемії COVID-19 світове споживання вина у 2020 р. досягло рекордно мінімального рівня із 2002 р. Причинами такого спаду є зупинка туристичної індустрії та готельно-ресторанного бізнесу внаслідок запровадження локдаунів по всіх країнах світу. Ці причини, а також зниження рівня доходів

населення призвели до зменшення обсягів споживання, яке досягло свого піку у Китаї (-17,4%).

Водночас виноробна галузь є однією із найбільш стрімко зростаючих та прибуткових в провідних країнах світу. За оцінками аналітиків, у 2025 р. виручка від реалізації вина досягне рекордної позначки у 529 млрд дол. США.

Як і по всьому світу, пандемія COVID-19 знизила обсяги споживання вина в Україні, проте, починаючи із 2021 р. вони прогнозовано знову почнуть зростати. В цих умовах необхідно поступово розроблювати та імплементувати кроки по підтримці національних товаровиробників, оскільки в умовах глобалізації та інтеграції України у світовий торговельний простір конкуренція на ринку вина загострюється. Через низку обмежень інституційного характеру, Україна, на жаль, не може вийти на стратегічно новий рівень розвитку виноробства, характерний для європейських країн.

Саме тому відродження виноградарсько-виноробної галузі в контексті сучасних глобалізаційних трендів має відбуватися на стратегічній основі із безпрецедентною підтримкою держави.

Висновки. У результаті обрання євроінтеграційного курсу свого подальшого розвитку, український АПК буде стикатися з новими викликами, адаптація до яких вже сьогодні має стати першочерговими заходами на шляху реформування національної економіки України. Тому масштаб прояву євроінтеграційних ефектів та можливе попередження їх негативних впливів можливе за умови максимального наближення інституційного середовища українського аграрного бізнесу до європейського, орієнтацію на європейське законодавство та стандарти якості продукції, максимальної мобілізації наявного ресурсного потенціалу, людських ресурсів та боротьби з корупцією на всіх рівнях.

Вважаємо що виноградарство є стратегічно важливою ланкою виноградарсько-виноробної галузі, а його відродження прискорить збільшення прибутковості аграрного сектору загалом та забезпечить попит населення у продукції виноробства, виводячи на якісно новий рівень культуру споживання вина в Україні. Запорукою ефективного розвитку виноградарсько-виноробної галузі в умовах євроінтеграції, на нашу думку, є державна підтримка національного товаровиробника, яка має супроводжуватися оптимізацією податкової політики, розвитком малого бізнесу, контролем якості продукції, формуванням сприятливого інвестиційного клімату тощо.

Список використаних джерел:

1. Duliba Y., Ilkiv O. Relevant Problems of Ukraine's Integration into Global Economy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. Vol. 3. Issue 5. P. 146–150. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2017-3-5-146-150>
2. Globalization: Threat or Opportunity? International Monetary Fund. January 2002. URL: <http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/041200.htm#chart1a>
3. Hamid S., Mir M.Y. Global Agri-Food Sector: Challenges and Opportunities in COVID-19 Pandemic. *Frontiers in Sociology*. July 2021. Vol. 6. Available at: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fsoc.2021.647337/full>. DOI: <https://doi.org/10.3389/fsoc.2021.647337>
4. Matei A.-C. COVID-19 Pandemic – a Factor of Globalization in Agriculture, Food and Environmental Protection. *Journal of Public Administration, Finance and Law*. 2020. Issue 18. P. 167–174.
5. Глобальні цілі сталого розвитку. Офіційний сайт ООН в Україні. URL: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs> (дата звернення: 04.04.2022).
6. Духницький Б.В. Глобальний попит на продовольство. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 102–106.
7. Лупенко Ю.О. Теоретико-методологічне забезпечення економічного розвитку аграрного сектору та сільських територій. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 6–15.
8. Любіцева О.О., Бабарицька В.К., Яценко Б.П. та ін. Глобалізація світового господарства: геопросторовий вимір : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2010. 160 с.
9. Патица Н.І. Зовнішня торгівля агропродовольчою продукцією України в умовах поширення пандемії COVID-19. *Економіка АПК*. 2021. № 9. С. 52–65.
10. Попова В.Г. Міжнародна конкурентоспроможність регіональних господарських комплексів в контексті економічної інтеграції : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2013. 229 с.

11. Пугачов М.І., Ходаківська О.В., Шпикуляк О.Г., Патица Н.І., Грищенко О.Ю. Гарантування продовольчої безпеки в умовах поширення COVID-19. *Економіка АПК*. 2021. № 7. С. 16–27.
12. Супіханов Б.К. Теоретичні засади геоeкономіки. *Економіка АПК*. 2017. № 1. С. 81–86.

References:

1. Duliba Y., Ilkiv O. (2017) Relevant Problems of Ukraine's Integration into Global Economy. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 3, issue 5, pp. 146–150.
2. International Monetary Fund (2002) Globalization: Threat or Opportunity? Available at: <http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/041200.htm#chart1a> (accessed 15 June 2022).
3. Hamid S., Mir M.Y. (2021) Global Agri-Food Sector: Challenges and Opportunities in COVID-19 Pandemic. *Frontiers in Sociology*, vol. 6. Available at: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fsoc.2021.647337/full> (accessed 25 June 2022).
4. Matei A.-C. (2020) Covid-19 Pandemic – a Factor of Globalization in Agriculture, Food and Environmental Protection. *Journal of Public Administration, Finance and Law*, issue 18, pp. 167–174.
5. United Nations (2015) Sustainable Development Goals. Available at: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs> (accessed 12 June 2022).
6. Dukhnyckyj B.V. (2018) Ghlobalnyj popyt na prodovoljstvo [Global demand for food]. *Економіка АПК*, no. 8, pp. 102–106.
7. Lupenko Ju.O. (2021) Teoretyko-metodologichne zabezpechennja ekonomichnogho rozvytku aghrarnogho sektoru ta sil'sjkykh terytorij [Theoretical and methodological support for the economic development of the agricultural sector and rural areas]. *Економіка АПК*, no. 6, pp. 6–15.
8. Ljubiceva O.O., Babarycja V.K., Jacenko B.P. et al. (2010) Ghlobalizacija svitovogho ghospodarstva: gheoprostorovyj vymir [Globalization of the world economy: geospatial dimension]. Kyiv: VPC «Kyjivskij universytet». (in Ukrainian)
9. Patyca N.I. (2021) Zovnishnja torghivlja aghroprodovoljchoju produkcijeju Ukrajiny v umovakh poshyrennja pandemiji COVID-19 [Foreign trade in agri-food products of Ukraine in the conditions of the spread of the COVID-19 pandemic]. *Економіка АПК*, no. 9, pp. 52–65.
10. Popova V.Gh. (2013) Mizhnarodna konkurentospromozhnistj reghionalnykh ghospodarsjkykh kompleksiv v konteksti ekonomichnoji integraciji [International competitiveness of regional economic complexes in the context of economic integration]. Donecjk: DonNU. (in Ukrainian)
11. Pughachov M.I., Khodakivjsjka O.V., Shpykuljak O.Gh., Patyca N.I., Ghryshhenko O.Ju. (2021) Gharantuvannja prodovoljchoji bezpeky v umovakh poshyrennja COVID-19 [Guaranteeing food safety in the conditions of the spread of COVID-19]. *Економіка АПК*, no. 7, pp. 16–27.
12. Supikhanov B.K. (2017) Teoretychni zasady gheoekonomiky [Theoretical foundations of geoeconomics]. *Економіка АПК*, no. 1, pp. 81–86.

GLOBALIZATION TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S AGRICULTURE UNDER THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION AND THEIR EFFECTS ON THE WINEMAKING AND VITICULTURE

Summary. Winemaking and viticulture is one of the important branches of the national agricultural industry of Ukraine. The culture of wine consumption, which is gradually replacing the culture of consumption of strong alcoholic beverages, significantly stimulates the domestic market and domestic production of grapes in Ukraine. Ukraine has been granted the EU candidate status, which poses new challenges to the domestic viticulture and winemaking complex. It determines the urgency of assessing its condition and developing a strategy for its development in the conditions of globalization transformations. The article is devoted to the establishment of globalization trends in the development of the agro-industrial complex of Ukraine in the conditions of European integration and the analysis of the nature of their impact on the viticulture and winemaking complex. It has been determined that food security in the context of overcoming the consequences of the COVID-19 coronavirus pandemic is one of the leading priorities of the global world. In turn, the main direction of the globalization vector of the Ukrainian economy is its integration with the European Union. The global trends of the world economy are substantiated and their impact on the viticulture and winemaking complex as a component of Ukraine's agricultural industry is analyzed. It has been proven that the scale of the manifestation of European integration effects and the possible prevention of their negative effects is possible under the condition of maximal approximation of the institutional environment of Ukrainian agrarian business to the European one, orientation towards European legislation and product quality standards, maximum mobilization of available resource potential, human resources and fight against corruption at all levels. The areas of effective development of the viticulture industry in the context of European integration are identified, including state support for the national producer, tax policy optimization, small business development, product quality control, and the formation of a favorable investment climate.

Key words: viticulture and winemaking complex, agricultural industry, globalization, European integration, European Union, food security.

Семенюк І. Ю.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту та адміністрування
Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету*

Лозовський О. М.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та адміністрування
Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету*

Бантюк Д. О.

*студентка
Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету*

Semeniuk Iryna

*PhD in Economics,
Associate Professor of Management and Administration Department
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of the
State University of Trade and Economics*

Lozovskyi Oleksandr

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of Management and Administration Department
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of the
State University of Trade and Economics*

Bantiuk Daryna

*Student
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of the
State University of Trade and Economics*

УКРАЇНА НА СВІТОВОМУ РИНКУ МЕДУ: ФОРМУВАННЯ ЕКСПОРТНОЇ СТРАТЕГІЇ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНИХ МСП В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Стаття присвячена визначенню теоретико-методологічних аспектів розробки та реалізації експортної стратегії для МСП при виході на світовий ринок меду в умовах війни. Обґрунтовано необхідність впровадження стратегічних орієнтирів розвитку експортної діяльності вітчизняних представників малого та середнього підприємництва. Визначено роль українських експортерів на світовому ринку меду. Здійснено аналіз ключових проблем та перспектив розвитку експортного потенціалу українських виробників продукції бджільництва як передумови формування експортної стратегії. Запропоновано алгоритм формування та реалізації експортної стратегії для МСП при виході на світовий ринок меду. Обґрунтовано переваги впровадження підходу «Performance Management» в процес розробки алгоритму формування та реалізації експортної стратегії при виході МСП на світовий ринок меду.

Ключові слова: експортна стратегія, МСП, світовий ринок меду, стимулювання експорту, конкурентні переваги.

Вступ та постановка проблеми. Згідно даних офіційної статистики, продаж власної продукції за кордон здійснюють переважно великі вітчизняні компанії, які мають чітку зовнішньоекономічну стратегію та багаторічний досвід. Водночас, світова практика свідчить про те, що МСП досить активно займаються експортом, частка яких серед експортерів складає 83,5%, а у загальній вартості експортних операцій – 35,4%. Тому, визначення стратегічних орієнтирів розвитку експортної діяльності є пріоритетним завданням для представників малого та середнього підприємництва в умовах формування конкурентних переваг та виходу на зарубіжні ринки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До початку повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації, в Україні відбувалися якісні перетворення, які були спрямовані на створення сприятливих умов для збільшення продажів вітчизняної продукції за кордон – розбудова інфраструктури підтримки експорту МСП, постійне

оновлення та вдосконалення відповідної нормативно-правової бази, реалізація проектів міжнародної технічної допомоги суб'єктам господарювання. Однак, все ще залишається відкритим питання щодо вміння представників МСП самостійно розробляти та впроваджувати експортну стратегію як відповідь на зростаючу конкуренцію на світовому ринку та в умовах існування зовнішніх загроз.

Слід зауважити, що аналіз наукових праць вітчизняних вчених, які досліджували проблеми здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктами господарювання, свідчить про відсутність чіткого визначення поняття «експортна стратегія».

Дехто з науковців розглядає дану економічну категорію комплексно, зазначаючи, що експортна стратегія передбачає використання різних видів стратегій залежно від ситуації на світовому ринку. Такими видами стратегій можуть бути: стратегія інтернаціоналізації, стратегія диверсифікації, стратегія сегментації, стратегія глибокого

проникнення, стратегія розвитку ринку, стратегія розробки товару, цінова стратегія експорту, комунікаційна стратегія, стратегія формування попиту, стратегія стимулювання збуту [1].

Інші дослідники трактують вищезазначене поняття як набір рішень, що в перспективі забезпечать вихід підприємства на нові ринки збуту та дадуть змогу визначити можливі шляхи негативного впливу та вжити заходів щодо їх запобігання [2].

Також у вітчизняній економічній літературі існує думка, що розробка експортної стратегії підприємства є засобом реалізації його довгострокових планів, які орієнтовані на досягнення інтенсивного зростання за допомогою побудови продуманої системи управління прибутковістю [3].

Однак, здебільшого увага вітчизняних науковців [4; 5; 6; 7; 8] зосереджена на дослідженні теоретико-методологічних аспектів реалізації стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємств. Однак, на нашу думку, стратегія ЗЕД є більш комплексним поняттям, ніж експортна стратегія та включає планування розвитку імпоротної діяльності суб'єкта господарювання.

Разом з тим, аналіз закордонних наукових видань [9; 10; 11; 12] свідчить про інтерес вчених до дослідження проблеми вибору та реалізації експортної стратегії компанії, особливо МСП.

Метою статті є визначення теоретико-методологічних аспектів розробки та реалізації експортної стратегії для МСП при виході на світовий ринок меду.

Результати дослідження. Протягом останніх років Україна займала лідерські позиції серед експортерів меду у світі, успішно конкуруючи з такими країнами як Китай, Індія, Аргентина та В'єтнам (рис. 1).

Однак, війна стала найбільш складним викликом для вітчизняних виробників продовольчих товарів за всю історію розвитку експорту незалежної України. Згідно даних Державної служби статистики, у I півріччі 2022 р. експорт товарів становив 22731,7 млн дол. США, або 76,0% порівняно із I півріччям 2021 р., а імпорт – 25199,5 млн дол., або 80,9%. Негативне сальдо складало 2467,8 млн дол. [14].

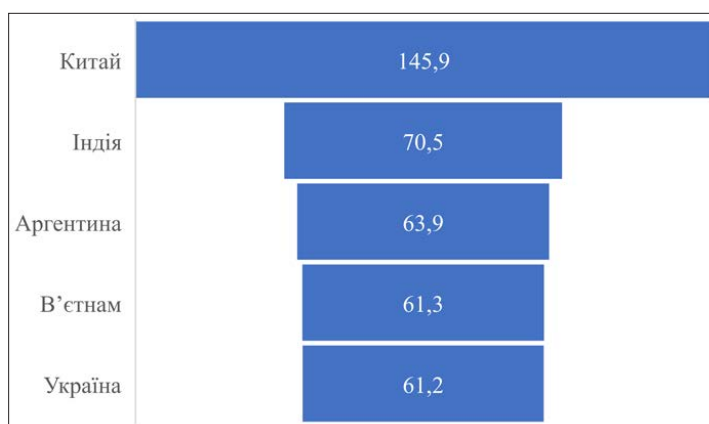

Рис. 1. Місце України серед країн-лідерів за обсягами експорту меду у 2021 році, тис. т

Джерело: [13]

Блокування українського експорту з боку країни-агресорки також призвело до скорочення обсягів продажу вітчизняного меду на закордонні ринки. Крім того, переважна більшість виробників меду знаходились на території областей, які окуповані або зазнали шкоди внаслідок військових дій. Тож, вітчизняні підприємці очікують, що обсяги експорту у 2022 році можуть зменшитись на 70% порівняно з минулим роком [15]. Досить несприятливою ситуацією загострює ще той факт, що станом на серпень 2022 року в Україні працював лише один завод із переробки меду – у Вінниці, куди усі заготівельники привозять свою продукцію [16].

Більш детальний аналіз ключових проблем та перспектив розвитку експортного потенціалу українських виробників продукції бджільництва як передумови формування експортної стратегії представлено у табл. 1.

На нашу думку, лібералізація торгівлі з боку Європейського Союзу з метою підтримки українських експортерів може стати сприятливим фактором підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників меду. Однак, процес виведення меду на світовий ринок є досить ускладне-

Таблиця 1

SWOT-аналіз експортного потенціалу вітчизняних виробників меду в умовах війни

Сильні сторони (S):	Слабкі сторони (W):
<ol style="list-style-type: none"> зручне географічне розташування, близькість до кордону з ЄС; сприятливий природно-кліматичний потенціал для зайняття бджільництвом; можливість виробляти мед високої якості з унікальними смаковими властивостями; високий рівень диференціації продукції бджільництва; наявність ресурсів для виробництва органічного меду; низький рівень собівартості; можливість конкурувати на окремих нішевих ринках. 	<ol style="list-style-type: none"> сезонність виробництва та залежність від природно-кліматичних умов і урожайності сільськогосподарських культур; існування великої кількості суб'єктів вітчизняного ринку меду, що негативно впливає на якість та ціну експорту; гостра потреба виробників меду у державній підтримці та фінансуванні; зростання цін на цукор, енергоносії та транспортування; низька експортна грамотність дрібних виробників меду; недостатня кількість лабораторій для перевірки якості меду; низька закупівельна ціна на мед для пасічників, що може вплинути на ще більше скорочення обсягів виробництва; експорт вітчизняного меду переважно через зовнішньоторговельних посередників.
Можливості (O):	Загрози (T):
<ol style="list-style-type: none"> збільшення попиту на європейському ринку на продукцію бджільництва через пандемію COVID-19; можливість наростити обсяги експорту меду завдяки скасування усіх митних обмежень та квот для української продукції з боку ЄС у 2022 році; можливість зайняти нішу органічного меду на ринку ЄС; можливість отримання конкурентних переваг порівняно з експортерами з країн Азії. 	<ol style="list-style-type: none"> погіршення конкурентних позицій на світовому ринку; зменшення обсягів виробництва меду; зменшення обсягів експорту меду, зокрема, через блокування транспортної інфраструктури з боку РФ; подальше зниження закупівельних цін на мед на внутрішньому ринку; загибель бджіл та втрата виробничих потужностей через бойові дії.

Джерело: складено авторами

Рис. 2. Узагальнений алгоритм формування та реалізації експортної стратегії для МСП

Джерело: запропоновано авторами

ним. Велика кількість компаній-посередників зі збору меду на українському ринку часто стає причиною погіршення його якості. При цьому, кожний із суб'єктів максимально зацікавлений у підвищенні ціни зі свого боку, а безпосередньо пасічники отримують найменший дохід.

Тому, поряд із формуванням виваженої державної політики підтримки виробників продукції бджільництва, важливим є аспект підвищення їх експортної грамотності та обізнаності щодо стратегічного планування процесу виведення продукції на закордонні ринки, що надасть можливість значно максимізувати прибутки.

Українським МСП, які займаються виробництвом меду необхідно розуміти важливість розробки та впровадження такого інструменту як експортна стратегія (рис. 2).

Однак, в умовах існування високого рівня конкуренції на світовому ринку меду, для вітчизняних МСП не достат-

ньо розробити експортну стратегію в її класичному розумінні. Важливо шукати нові підходи та методи для підвищення її ефективності. На нашу думку, таким підходом є «Performance management».

«Performance Management» (у перекладі з англ. «управління ефективністю») – це безперервний процес визначення, вимірювання та розвитку ефективності діяльності організації шляхом співставлення ефективності та цілей кожного окремого працівника із загальною місією та цілями організації [17]. Вищезазначений підхід передбачає чотири основних фази управління ефективністю (рис. 3).

Підхід «Performance Management» можна застосовувати на усіх етапах формування та впровадження експортної стратегії МСП в контексті забезпечення її ефективності. Наприклад, фаза планування є характерною для підготовчого етапу.

Під час цієї фази для співробітників, які задіяні у розробці експортної стратегії (проектної групи) встановлюються конкретні цілі та завдання. Даний етап проводиться лише раз на календарний рік. При цьому, усі зусилля зосереджуються на сприяттні досягненню загальних цілей підприємства.

В процесі співробітники та керівники структурних підрозділів також можуть отримувати перелік конкретних знань або навичок, необхідних для досягнення певних цілей і, виходячи з цього, вже визначати план особистісного професійного розвитку. Варто зауважити, що важливою умовою на даному етапі є відповідність поставлених цілей у експортній стратегії критеріям SMART.

В свою чергу, фаза моніторингу в циклі управління ефективністю реалізації експортної стратегії полягає у визначенні результативності на всіх етапах та налагодженні безперервного зворотного зв'язку між співробітниками. Мета цієї фази полягає в тому, щоб допомогти своєчасно реалізувати експортну стратегію і вирішувати проблеми, що виникають на ранній стадії їх появи.

Наступна фаза передбачає навчання співробітників з метою отримання нових кваліфікаційних навичок або для

Рис. 3. Фази циклу управління ефективністю згідно підходу «Performance management»

Джерело: [17]

того, щоб працівники в процесі реалізації експортної стратегії могли взяти на себе більше відповідальності. Ближче до завершення циклу управління ефективністю впровадження стратегії керівнику проектної групи (це може бути керівник підприємства) доцільно провести огляд того, що було вивчено, наскільки сильним був особистісний ріст кожного співробітника та чи досягнуто поставлених цілей.

Фаза оцінки та винагороди є завершальною. На даному етапі підводяться підсумки проведеної роботи, здійснюється оцінювання отриманих результатів та досягнення цілей реалізації експортної стратегії. Разом з тим, проводиться оцінка вкладу та результатів роботи кожного із співробітників, які входили до проектної групи.

Якщо ефективність роботи когось із співробітників була низькою – необхідно з ним поговорити, щоб виявити причини. Результати такої розмови допоможуть визначити чи доцільно залучати такого співробітника у наступні проекти. Також з метою підтримки високого рівня продуктивності працівники мають отримати визнання та винагороду за їх ефективну роботу в кінці циклу управління ефективністю впровадження експортної стратегії. Зокрема, це може бути премія за збільшення обсягів

експорту підприємства до певної країни, премія за заключення нових зовнішньоекономічних контрактів, підвищення, додаткова відпустка тощо.

Висновки. Таким чином, незважаючи на значні втрати виробників продукції бджільництва внаслідок війни, у світі все ще зберігається тенденція стійкого попиту на український мед, про що свідчить впровадження торговельних преференцій з боку країн-партнерів.

В свою чергу, формування експортної стратегії та розробка експортного плану є найважливішими завданнями стратегічного планування виведення продукції МСП на світовий ринок меду. Адже, стратегічне планування дозволяє визначити власні конкурентні переваги, оцінити найбільш перспективні ринки для експорту, а також отримати нові можливості для розвитку. Впровадження підходу «Performance Management» в процес розробки алгоритму формування та реалізації експортної стратегії при виході на світовий ринок меду матиме ряд переваг для МСП:

- підвищити ефективність реалізації експортної стратегії;
- посилити конкурентні переваги підприємства;
- покращити систему управління персоналом за рахунок додаткової мотивації.

Список використаних джерел:

1. Перевезева А. В., Мала К. С. Експортна стратегія підприємства як основа діяльності на міжнародному ринку. *Вісник Запорізького національного університету*. 2017. № 3(35). С. 102–108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_eco_2017_3_17
2. Марченко В. М., Лебедева Н.П. Стратегія експортної діяльності суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. № 13. С. 592–596. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/99.pdf
3. Савіцький А. В. Специфіка формування експортної стратегії розвитку в управлінні прибутковістю промислового підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. № 1. С. 37–40.
4. Іващенко Г. А. Формування зовнішньоекономічної стратегії підприємства. *Ефективна економіка*. 2021. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8911>
5. Кузнецова І. О., Карпенко Ю. В. Стратегія зовнішньоекономічної діяльності підприємств борошномельної галузі: концептуальна модель. *Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць*; Одеський національний економічний університет. Одеса. 2019. Вип. № 69 (1). С. 168–178. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/10021>
6. Гордополов В. Сутність, принципи та критерії вибору стратегій зовнішньоекономічної діяльності. *Облік, оподаткування і контроль: теорія та методологія : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. [Тернопіль, 28 трав. 2021 р.]*. Тернопіль : ЗУНУ, 2021. С. 43–45. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/42580/1/%d0%93%d0%be%d1%80%d0%b4%d0%be%d0%bf%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b2.pdf>
7. Пічугіна Т. С., Бутенко Г. В. Формування стратегії розвитку зовнішньоекономічної діяльності на підприємстві. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки) : зб. наук. пр.* Харків : НТУ «ХПІ», 2018. № 20 (1296). С. 45–49. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/37826>
8. Галас Л. І. Стратегія зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств: поняття та її основні функції. *Інноваційна економіка*. 2021. № 1–2. С. 68–73. URL: <http://inneco.org/index.php/inneco/article/view/720/793>
9. Dikova D., Jaklič A., Burger A., Kunčič A. What is beneficial for first-time SME-exporters from a transition economy: A diversified or a focused export-strategy? *Journal of World Business*. 2016. Vol. 51. Is. 2. P. 185–199. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2015.05.001>
10. Vassilios S., Harris M., Harun M., Kyritsis M. Motivators of SME initial export choice and the European Union regional effect in manufacturing. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*. 2017. Vol. 23. No. 1. P. 35–55. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJEBR-05-2015-0120>
11. Lecerf, M., & Omrani, N. (2020). SME internationalization: The impact of information technology and innovation. *Journal of the Knowledge Economy*. 2020. No 11(2). P. 805–824.
12. Gkypali, A., Love, J. H., & Roper, S. Export status and SME productivity: Learning-to-export versus learning-by-exporting. *Journal of Business Research*. 2021. No 128. P. 486–498.
13. База даних ІТС Trade Map. URL: https://www.trademap.org/Country_SelProduct.aspx?nvpm=1%7c%7c%7c%7c%7c0409%7c%7c%7c4%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1
14. Державна служба статистики України. Офіційний веб-сайт. URL: <https://ukrstat.gov.ua/express/expr2022/08/12.pdf>
15. Обсяги експорту меду можуть зменшитись на 70%. *Всеукраїнська інформаційна газета «Пасіка»*. URL: <https://pasika.news/obsyagy-eksportu-medu-mozhut-zmenshytys-na-70/>
16. В Україні працює лише один завод із переробки меду. *Онлайн-акустент фермера «Kurkul.com»*. URL: <https://kurkul.com/news/31322-v-ukrayini-pratsyuye-lishe-odin-zavod-iz-pererobki-medu>
17. Dr. Herman Aguinis. Performance Management. Edinburgh Business School Heriot-Watt University. URL: <https://ebs.online.hw.ac.uk/EBS/media/EBS/PDFs/Performance-Management-Course-Taster.pdf>

References:

1. Perevezieva A. V., Mala K. S. (2017) Eksportna stratehiia pidpriemstva yak osnova diialnosti na mizhnarodnomu rynku. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, no. 3(35), pp. 102–108. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_eco_2017_3_17

Степаненко С. В.

кандидат економічних наук,

докторант кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування,
старший викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування

Державного біотехнологічного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6132-328X>

Stepanenko Sergii

PhD in Economics, Doctoral Student of Management,

Business and Administration Department,

Senior Lecturer of the Department of Finance, Banking and Insurance

State Biotechnological University

ФІНАНСОВА СКЛАДОВА ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ: ВІТЧИЗНЯНА ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАКТИКА

Анотація. Результати досліджень показали тенденцію до значного збільшення обсягів фінансових потоків, які спрямовуються на досягнення цілей сталого розвитку сільського господарства і зелених територій у європейських країнах. Трьома ключовими напрямками фінансової підтримки проектів сталого розвитку агробізнесу і сільських (зелених) територій країн ЄС є: програма сталого продовольчого забезпечення; програма відродження сільського господарства і сільських територій; продовольство та природні ресурси. Джерелами фінансових ресурсів постають як кошти спільного аграрного бюджету у рамках САП країн ЄС, так і кошти, які залучені у рамках спільних проектів приватно-партнерських відносин. Потужним фінансовим інструментом реалізації домінантів сталого розвитку сільського господарства виявився проект Horizon 2020. Україна має значно менші фінансові можливості для забезпечення розвитку аграрного сектору. Частка витрат Державного бюджету на фінансування агросфери не перевищує 8%. Основними напрямками державної фінансової підтримки агросектору за останні роки були: державна підтримка галузі тваринництва; підтримка розвитку хмелярства, закладки нових садів, виноградників, ягідників; надання кредитів та їх здешевлення; підтримка розвитку фермерських господарств; часткова компенсація вартості складної вітчизняної сільгосптехніки. Покращення рівня фінансового забезпечення інституційної підтримки сталого розвитку аграрного сектору і сільських територій України можливо за рахунок використання гнучких фінансових інструментів. Пріоритетними з них постають: кредити, кредитні лінії, позики, грантова допомога, державні субсидії і субвенції тощо.

Ключові слова: інституційне. забезпечення, сталий розвиток, фінансова підтримка, фінансові інструменти, аграрний сектор, сільські території.

Вступ та постановка проблеми. Розв'язання найважливіших завдань існування людства потребує від суспільства системного та раціонального підходу до використання ресурсів і природного потенціалу, обмежені розміри яких мають забезпечити існування теперішніх і майбутніх поколінь. Прагнення забезпечити соціально-економічну та екологічну стабільність у світі об'єднує міжнародні блоки, країни та регіони у рамках стратегічної концепції сталого розвитку, яка визначає глобальні пріоритети і завдання подальшого існування населення. Успішний бізнес, орієнтований на довгострокову ринкову перспективу сьогодні сприймає цілі і завдання сталого розвитку як пріоритетні напрямки необхідних стратегічних змін [3].

Сталий розвиток вчені сьогодні називають «найбільшим викликом сучасного світу» [14]. Для України аграрний сектор традиційно постає центральним у національній економіці, а досягнення цілей і завдань сталого розвитку сільського господарства і сільських територій стане запорукою забезпечення продовольчої безпеки і підвищення рівня добробуту населення країни, що є ключовими пріоритетами світової концепції сталого розвитку [5]. Реалізація цілей сталого розвитку передбачає формування системи дієвого інституційного забезпечення, виваженої інтеграційної і галузевої політики, єдиних підходів до підвищення рівня якості життя населення сьогодні та у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання фінансового забезпечення розвитку аграрного сектору та сільських територій для національної економіки протягом останніх років є досить гострими та актуальними. Виняткова значимість та важливість завдань належного та повного фінансування агросфери зумовила виключний інтерес до цієї проблеми з боку значної кількості відомих вчених-аграрників, серед яких видатний внесок в удосконалення науково-теоретичного і практичної площини вирішення даного завдання зробили: Андрійчук В., Гесць В., Гудзь О., Дем'яненко С., Дем'яненко М., Коваленко Ю., Лузан Ю., Лупенко Ю., Малік М., Мармуль Л., Месель-Веселяк В., Пугачов М., Саблук П., Шпикуляк О., Юрчишин В. та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на ґрунтовний базис наукових праць та прикладних рекомендацій, нестача фінансових ресурсів та поява нових важливих для вітчизняного сільського господарства стратегічних завдань розвитку вимагають здійснення подальших наукових розробок у даній науково-практичній площині. Враховуючи складний стан економіки України через повномасштабне воєнне вторгнення на нашу територію, питання подальшого фінансового забезпечення підтримки розвитку аграрного сектору залишається невирішеним, а для виходу з майбутньої кризи доцільним є аналіз успішного досвіду розвинутих країн ЄС.

Метою статті є пошук перспективних інструментів фінансової підтримки, як елементу системи інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного сектору та сільських територій з урахуванням досвіду сучасної європейської практики.

Результати дослідження. Реалізація амбітних та життєво важливих для суспільства завдань сталого розвитку потребує ефективної системи інституційного забезпечення, які формують необхідні передумови для досягнення поставлених цілей. У сфері агровиробництва та сільських територій до основних складових системи інституційної підтримки реалізації завдань сталого розвитку слід віднести:

- 1) політико-правове забезпечення домінантів сталого розвитку АПВ;
- 2) інтелектуально-кадрові активи агробізнесу;
- 3) інвестиційний потенціал та мотиватори формування сприятливого інвестиційного клімату;
- 4) техніко-технологічний та науково-інноваційний потенціал [2; 4];
- 5) екологічна складова (біо-, екоагробізнес);
- 6) механізм адміністрування та формування умов розвитку сталого агробізнесу;
- 7) механізми державної та приватно-партнерської підтримки розвитку агробізнесу та сільських територій;
- 8) консультативне забезпечення, системний моніторинг та оцінка рівня та результатів сталого розвитку [3];
- 9) галузеві та корпоративні стандарти і звітність зі сталого розвитку.

Успішна дія всіх елементів системи інституційної підтримки сталого розвитку агробізнесу і сільських територій можлива лише за рахунок відповідного фінансового забезпечення кожної складової та їх системи у цілому. За сучасних умов недостатні обсяги фінансування програм розвитку сільського господарства і сільських територій в Україні постає одним з основних стримуючих факторів активного переходу до концепції сталого розвитку, яка за останні роки постала домінантною у багатьох країнах світу, зокрема, на європейському економічному просторі.

Пошук фінансових джерел підтримки проектів і програм сталого розвитку сільського господарства і зелених територій у країнах ЄС сьогодні є досить складним завданням. Разом з тим, діючий механізм фінансового забезпечення амбітних цілей сталого розвитку агробізнесу ґрунтується на двох фінансових домінантах: державні цільові кошти та фінансування через механізм приватно-партнерських відносин.

Державне фінансування підтримки сталого розвитку у європейському просторі реалізується за рахунок САП, ефективним інструментом якої є Європейський аграрний фонд розвитку сільських територій (EAFRD). Він формує первинний фінансовий базис досягнення цілей сталого розвитку у розрізі економічної, соціальної та екологічної складових. Загальний бюджет EAFRD на 2021–2027 рр. становить 95,5 млрд євро [16].

Регламент стратегічного плану САП та стратегічних планів розвитку країн-членів ЄС спільно із CAP Horizontal формують законодавчий базис для реалізації фінансових інструментів підтримки ініціатив сталого розвитку на міжнаціональному, національному та регіональних рівнях. Фінансова підтримка передбачає більш широкі права бенефіціарів на інвестиції, розширення можливостей поєднання грантової і комерційної фінансової допомоги, відсоткових ставок на капітал та кредитні ресурси, субсидії і гарантії, розширення меж консультативно-дорадчої допомоги та потенціалу інформаційних платформ [11].

Механізм приватно-партнерських відносин ґрунтується на створенні гнучких інформаційних платформ, мереж, сайтів, на яких висвітлюється інформація про вже доступні та потенційні джерела інвестування у проекти сталого розвитку. Прикладом такого інформаційного партнерства у сфері фінансування програм сталого розвитку аграрного виробництва і зелених територій є Європейське інноваційне партнерство «Сільське господарство і сталий розвиток» та створений для його інформаційно-аналітичного забезпечення EIP-AGRI [12]. Через інструменти інформаційних повідомлень (інформаційні бюлетні) платформа інформує всіх учасників мережі про обсяги фінансового забезпечення та потенційні джерела, які можуть бути виділені на поточний та перспективний період. Також платформа надає інформацію про обсяги національного та регіонального фінансування проектів сталого розвитку за галузевими або територіальними ознаками.

Прикладом реалізації механізму приватно-партнерських відносин у сфері фінансової підтримки сталого розвитку агросектору також є створення галузевих фінансово-інноваційних фондів, таких як Фонд MilkFlex (Ірландія). Фонд орієнтується на підтримку сталого розвитку молочного скотарства, яке є базовою галуззю національної економіки. Фонд має запас фінансової міцності у розмірі 100 млн євро і об'єднує Національного агентства з управління казначейством, комерційні банківські установи та сільськогосподарські кооперативи. Разом із спільним фінансуванням у рамках САП MilkFlex приймає активну участь у фінансовій підтримці проектів сталого розвитку сільського господарства країни [13]. Активізації рівня інвестиційної активності європейських агроферм у напрямі досягнення цілей сталого розвитку сприяло також поява значної кількості приватно-партнерських інвестиційних фондів (European Fund for Sustainable Development, Agribusiness Partners, Small Enterprise Assistance Fund, Rural Impulse Fund, Rabobank Group, Capital Alternative Investment Providers, Commonwealth Development Corporation Group та інші) [7].

Потужним інструментом державного механізму фінансового забезпечення країн ЄС постає Horizon 2020. Загальний бюджет Horizon 2020 становить понад 3,7 млрд. євро саме для виконання програми Societal Challenge 2 (SC2) «Продовольча безпека, сталий розвиток сільського і лісового господарства, морські і внутрішні водні дослідження та біоекономіка» (2014–2020 рр.). За 2014–2020 рр. у рамках проекту Horizon 2020 близько 1 млрд євро було спрямовано на фінансову підтримку програм сталого розвитку у сільському господарстві, а саме: стала продовольча безпека, відродження сільських територій, харчові та природні ресурси. За допомогою виділених коштів було вирішено наступні завдання:

- 1) покращення управління ресурсам екосистем регіонів;
- 2) забезпечення здорового та повного харчування населення регіонів;
- 3) захист навколишнього середовища да адаптація агробізнесу до зміни клімату;
- 4) розвиток активних, зелених та інклюзивних сільських територій;
- 5) створення інноваційних ланцюгів формування вартості;
- 6) підвищення рівня цифровізації сільського господарства і зелених районів [17].

Ключовий принцип формування системи партнерського фінансування та пошуку джерел фінансового забезпечення сталого розвитку на основі створення сучасних інформаційних платформ – мультиактивний підхід та ініціативна відповідальна участь. Тобто, формувати рішення та приймати участь в їх підготовці мають без-

посередні виконавці проектів і завдань (фермери). При пошуку можливостей та перспектив фінансування безпосередні учасники (фермери, лісники, агропідприємства, асоціації і групи, дослідники тощо) мають у рамках комунікаційної діяльності прийти до спільного рішення, яке буде задовольняти всіх учасників процесу його імплементації у практичну діяльність. Конкретизація планів і завдань та представлення результатів проектів відбувається у рамках інформаційної платформи та демонструє інтерактивні інновації у дії.

Трьома ключовими напрямками фінансової підтримки проектів сталого розвитку агробізнесу і сільських (зелених) територій країн ЄС є:

1) програма сталого продовольчого забезпечення (бюджет фінансування у 2020 р. – 685 млн євро);

2) програма відродження сільського господарства і сільських територій (88 млн євро);

3) продовольство та природні ресурси (208 млн євро).

У межах програми Sustainable Food Security (SFS), як частини Horizon 2020, у 2020 р. обсяг фінансування проектів і програм сталого розвитку на території країн ЄС склав 685 млн євро протягом 2018–2020 рр. та близько 173 млн євро. У 2020 р. (рис. 1).

Частина коштів даної програми була спрямована на фінансову підтримку завдань сталого розвитку на інших континентах.

Основою метою фінансового забезпечення програми відродження сільського господарства і сільських територій є активізація оновлення сільських поколінь, підвищення рівня доступності суспільних благ для мешканців сільських територій, цифрова революція для фермерів і мешканців села. Пріоритетне значення надається також інвестуванню у нові інноваційні замкнені ланцюги вартості для підвищення рівня добробуту сільського населення (рис. 2).

Третім базовим напрямом фінансового забезпечення сталого розвитку сільського господарства і сільських територій у рамках програми Horizon є стале продовольство та

природні ресурси. Стратегічна мета даного напрямку сталого розвитку – стале управління водними і сільськогосподарськими ресурсами, повне забезпечення населення якісними продуктами харчування та прискорення темпів переходу до економіки замкненого циклу. Основними напрямками проекту є: зміцнення європейської інноваційної екосистеми; реалізація нової САП та довгостроковий моніторинг її результатів; окреслення та реалізації дорожньої карти досліджень і інновацій у ґрунтознавстві; якість та безпека продовольства; стале тваринництво; дефосілізаційне сільське господарство; інтенсифікація переходу до альтернативних видів енергії та палива; підтримка управлінських рішень; розширення можливостей міст як агентів продовольчого забезпечення; підтримка систем безпеки харчових продуктів майбутнього; розвиток біоагроенергетики.

Додатково активними проектами сьогодні постають грантові програми, пов'язані із формуванням інформаційних цифрових платформ для реалізації цілей сталого розвитку агробізнесу і сільських територій, обсяг фінансування яких становить близько 30 млн євро [1]. Щорічно збільшується обсяг фінансування проектів і програм сталого розвитку, пов'язаних із соціальним забезпеченням населення, таких як: коучинг і наставництво, кластерні проекти для нових галузевих ланцюгів вартості, фінансова підтримка інновацій для малого та середнього агробізнесу [9].

Фінансова складова інституційного забезпечення розвитку агросектору та сільських територій України завжди було однією з найбільш актуальних та проблемних для національної практики управління. Зокрема, частка видатків Державного бюджету України на фінансування агросектору становила не більше 0,8% за 2015–2020 рр. [8]. Основними напрямками державної фінансової підтримки агросектору за останні роки були: державна підтримка галузі тваринництва; підтримка розвитку хмелярства, закладки нових садів, виноградників, ягідників; надання

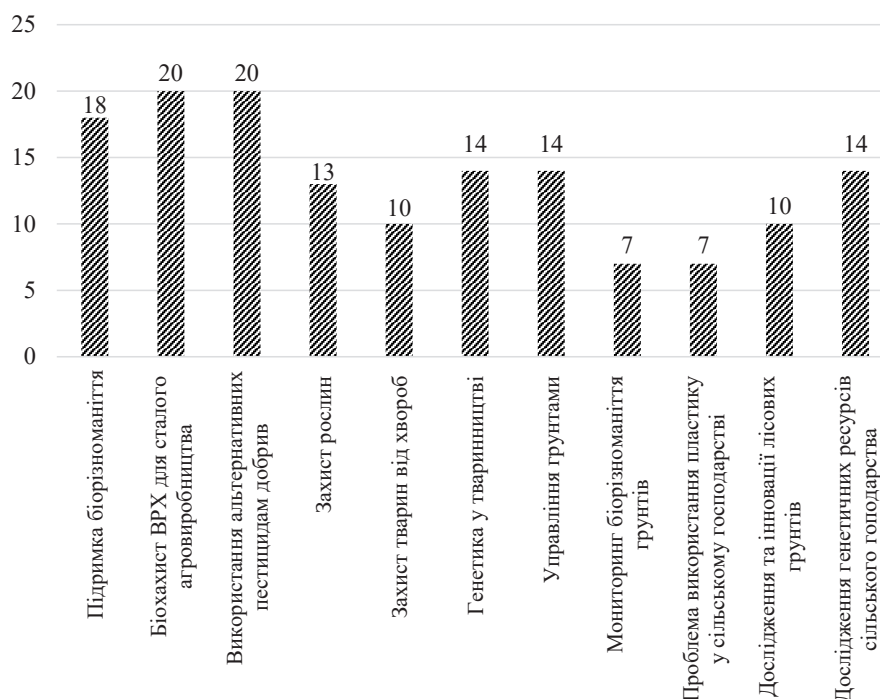

Рис. 1. Напрями та обсяги фінансового забезпечення програми Sustainable Food Security у країнах ЄС, 2020 р., млн євро

Джерело: складено автором за [12; 16]

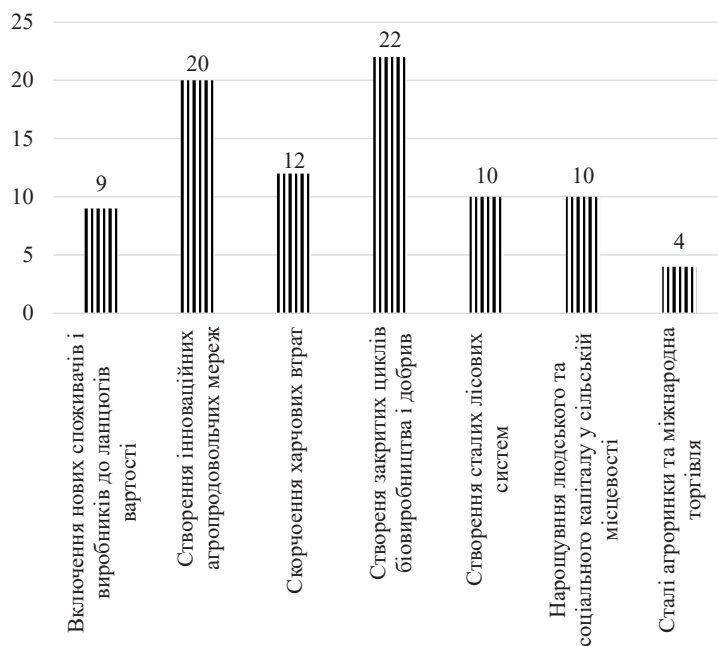

Рис. 2. Напрями та обсяги фінансового забезпечення програми відродження сільського господарства і сільських територій у країнах ЄС, 2020 р., млн євро

Джерело: складено автором за [12; 16]

кредитів та їх здешевлення; підтримка розвитку фермерських господарств; часткова компенсація вартості складної вітчизняної сільгосптехніки. Інші програми фінансової підтримки включали: надання кредитів фермерським господарствам, пряму фінансову підтримку аграрних виробників (табл. 1). Сукупний обсяг фінансової допомоги у 2021 р. склав 4712,4 млн грн (або 418 тис. в розрахунку на одного суб'єкта отримання коштів) [6].

Фактичні обсяги фінансування вітчизняної агросфери сьогодні значно поступаються можливостям бюджету країн ЄС. Разом з тим, за оцінкою вітчизняних дослідників, фінансовий потенціал сільського розвитку у 2017 р. сягнув майже 45 млрд дол. США і до 2020 р. очікується зростання на 76 % або до 80 млрд дол. США. [10]. У рамках інституційної фінансової підтримки сільського господарства і сільських територій України було узгоджено до реалізації декілька перспективних стратегічних проєктів, фінансування яких відбувається спільно з міжнародними організаціями (USAID): «Кредитні ресурси для сільськогосподарських виробників» (2016–2023 рр.), «Аграрний розвиток» (2018–2024 рр.), які орієнтовані на надання пільгових кре-

дитних ресурсів та досягнення продовольчої безпеки і сталого розвитку сільського господарства України [15].

Сучасні реалії внесли свої корективи та значно ускладнили завдання повного фінансового забезпечення розвитку галузі. Втрата фінансового потенціалу об'єктивно позначається й на рівні конкурентоспроможності національної економіки, аграрного сектору та її продукції. Вирішення проблемного та надзвичай актуального для вітчизняного агросектора питання фінансового забезпечення, зокрема, у частині імплементації програм і проєктів сталого розвитку, може бути організовано за рахунок використання перспективних для вітчизняної практики гнучких фінансових інструментів (кредити, кредитні лінії, позики, грантова допомога, державні субсидії і субвенції тощо).

Гнучкість фінансових інструментів визначається їх високим рівнем адаптації до поточних макроекономічних та галузевих умов бізнесу і потреб фермерів (агropідприємств).

Основними економічними характеристиками флексических фінансових інструментів є: гнучкий графік погашення заборгованості; широкі можливості реструктуризації зобов'язань фермерів; більш низькі ціни і відсотки

Таблиця 1

Динаміка обсягів фінансового забезпечення розвитку агросектора економіки України, млн грн

Напрями фінансової підтримки	2015 р.	2017 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Фінансова підтримка АПК через здешевлення кредитів	300,0	300,0	300,0	127,2	1200,0
Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	-	-	800,0	130,8	120,7
Фінансова підтримка розвитку та садівництва, виноградарства та ягідництва	-	-	299,3	400,0	512,2
Фінансова підтримка тваринництва	250,0	170,0	3500,0	1040,6	1609,6
Фінансування формування інтервенційного продовольчого фонду	1400,0	-	-	-	-
Фінансова підтримка лізингу	3,8	3,8	4,8	-	-
Часткова компенсація вартості с.-г. техніки			640,8	1456,6	991,3
Інші програми фінансової підтримки	30,6	4675,0	1003,1	1131,3	78,6

Джерело: складено автором за [6]

у порівнянні з ринковими; є менш ризикованими за рахунок державних гарантій; більш тісний зв'язок з клієнтами з боку фінансових установ; широке врахування галузевої специфіки та кон'юнктури аграрного ринку (видів агропродовольчих ринків); більш ефективне управління грошовими потоками агроформувань; додаткові можливості вирішення проблем розвитку агробізнесу та сталого розвитку сільських територій.

Можливі декілька варіантів гнучкості:

1) саморегульована гнучкість – у разі, коли виплати (розміри та строки) за користування фінансовими коштами залежать від стану ринку, у першу чергу від цінних коливань на продукцію сільського господарства;

2) гнучкість за вимогою – за запитом та індивідуальними потребами користувача фінансових коштів (фермерів) або фінансового посередника (донора фінансового забезпечення).

Гнучкі фінансові інструменти відрізняються від традиційного характеру фінансового кредитування варіативним графіком погашення заборгованості, пролонгацією (реструктуризацією) боргових зобов'язань, корегуванням ставок у інтересах бізнес структури, яка приймає участь у реалізації завдань сталого розвитку сільського господарства і сільських територій.

Фінансовими посередниками у таких гнучких схемах фінансової підтримки сталого розвитку агросфери можуть виступати державні і приватні фінансові установи, комерційні банки, фінансові асоціації, спеціалізовані та гарантійні фонди, кооперативи, спеціалізовані фінансові інститути сталого розвитку, провайдери реалізації грантових європейських програм. При цьому, спектр гнучких фінансових продуктів для сільського господарства може бути розроблений окремо з урахуванням специфіки функціонування галузі та поставлених завдань її сталого розвитку.

У світовій практиці серед гнучких фінансових інструментів переважно розповсюдження отримали: середньострокові кредити на інвестиції (2-5 років), короткострокові кредити під оборотний капітал (до 12-24 міс), довгострокові кредити (5 років і більше), лізинг, спеціалізовані кредити під індивідуальні програми сталого розвитку, фінансові гарантії.

Дієвим гнучким фінансовим інструментом для реалізації програм сталого розвитку агробізнесу та сільських

територій є державні фінансові гарантії, якими у європейській практиці користується більше половини фінансових посередників. Державні гарантії є основою надання пільгових кредитів фермерам та укладення договорів на пільгових гнучких умовах. У якості індивідуальних гнучких фінансових інструментів ефективними можуть виявитись фінансові продукти, засновані на точці беззбитковості, які надаються фермерам у вигляді пільгового кредиту на оборотний капітал та забезпечують потенціал фінансової ліквідності.

Поєднання учасників спільного процесу фінансового забезпечення реалізації завдань сталого розвитку можливо на базі створення нових або існуючих інформаційно-консультаційних та аналітичних агроплатформ, серед яких широко відомими вже є KnowSDGs (база знань та інформації про цілі сталого розвитку), LinkedSDGs (інноваційна платформа інформаційної підтримки реалізації цілей сталого розвитку), UN DESA (інформаційна платформа департаменту ООН з соціально-економічних питань) та ін. Вимогою сьогодення постає створення національної цифрової платформи, у межах якої відбуватимуться процеси національного сприйняття ідей сталого розвитку та пошуку і реалізації механізмів їх імплементації у вітчизняну практику.

Висновки. Проведені дослідження показали, що реалізація цілей сталого розвитку сільського господарства і сільських територій у рамках глобальної світової концепції майбутнього існування суспільства потребує належного фінансового забезпечення та є пріоритетом інституційного механізму управління у європейському економічному просторі. Складні умови розвитку національної економіки України, зокрема, розвитку аграрної сфери, сьогодні потребують використання нестандартних механізмів фінансової підтримки, джерелом яких постають як державні, так і приватно-партнерські ресурси. Перспективними інструментами фінансового забезпечення реалізації цілей сталого розвитку вітчизняного аграрного сектору можуть стати гнучкі фінансові продукти (гранти, інвестиції, кредити, гарантії, позики), залучення яких відбувається на базі створення інформаційно-фінансових платформ. Бенефіціарами використання гнучких фінансових інструментів сталого розвитку сільського господарства постають всі учасники процесу, суспільство, аграрний сектор, національна економіка, теперішні та майбутні покоління.

Список використаних джерел:

1. Білоченко А.М. Теоретико-методологічні підходи до розробки інституціональної моделі фінансового забезпечення аграрного сектору. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 92–98.
2. Бутко М.П., Колоша В.П., Мурашко М.І., Рассказов О.І. Інституціональні критерії впливу сучасних агроформувань України на рівень розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2021. № 12. С. 15–25.
3. Власенко Т.А. Формування механізму управління стратегічними змінами підприємства. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2019. № 3. С. 25–32.
4. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Удосконалення державного управління розвитком аграрного сектору економіки та сільських територій України. *Економіка АПК*. 2020. № 11. С. 6–18.
5. Геєць В. М., Бородіна О. М., Прокопа І. В. Інклюзивність як напрям і візія сільського розвитку в Україні. *Економіка України*. 2021. № 11/708. С. 3–21.
6. Звіт про використання коштів державної підтримки аграрного сектору у 2021 р. URL: <https://minagro.gov.ua/pidtrimka> (дата звернення: 15.09.2022).
7. Крюкова І.О. Пріоритет розвитку інвестиційної діяльності в аграрному секторі України у контексті сучасних європейських тенденцій. *Інноваційна економіка*. 2021. № 1. С. 12–19.
8. Латинін М., Харченко Т. Результативність функціонування фінансово-кредитного механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектору економіки України. *Науковий вісник: Державне управління*. 2021. № 3(9). С. 68–75.
9. Петруха С.В., Стахов Б.В. Сучасні виклики сталому розвитку аграрного сектору економіки України: теоретико-концептуальні аспекти. *Агросвіт*. 2020. № 8. С. 49–57.
10. Радченко О.Д. Фінансовий потенціал сталого розвитку аграрного сектору. *Економіка АПК*. 2019. № 1. С. 27–36.
11. Bastan M., Khorshid-Doust R., Sisi S., Ahmadvand A. Sustainable development of agriculture: A system dynamic model. *Kybernetes*, 2018. № 47. С. 142–162.

12. EIP-AGRI. Official website. URL: <https://ec.europa.eu/eip/agriculture/>
13. Jedrzejczak-Gas J., Wyrwa J. Economic development of the European Union in the relation of sustainable development-taxonomic analysis. *Energies*. 2021. No. 14. P. 74–88.
14. Kalinowska B., Borawski P., Beldycka-Borawska A., Klepacki B., Perkowska A. and Rokicki T. Sustainable Development of Agriculture in Member States of the European Union. *Sustainability*. 2022. No. 14. P. 20–32.
15. Sokil O., Zhuk V., Vasa L. Integral assessment of the sustainable development of agriculture in Ukraine. *Economic Annals-XXI*. 2018. No. 3-4 (170). P. 15–26.
16. The European Agricultural Fund for Rural Development. Official website. URL: <https://www.fi-compass.eu/funds/eafrd> (дата звернення: 15.09.2022).
17. Horizon Europe. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en (дата звернення: 15.09.2022).
18. Ніценко В.С., Мазіна К.С., Цуканов О.Ю., Остапенко Р.М. Соціально-економічні імперативи розвитку України. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. 2017. № 4. С. 41–58.

References:

1. Bilochenko A.M. (2021) Teoretyko-metodolohichni pidkhody do rozrobky instytutsionalnoi modeli finansovoho zabezpechennia ahrarnoho sektoru [Theoretical and methodological approaches to the development of an institutional model of financial support of the agrarian sector]. *Ekonomika APK*, no. 2, pp. 92–98.
2. Butko M.P., Kolosha V.P., Murashko M.I., Rasskazov O.I. (2021) Instytutsionalni kryterii vplyvu suchasnykh ahroformuvan Ukrainy na riven rozvytku silskykh terytorii [Institutional criteria of influence of modern agricultural formations of Ukraine on the level of development of rural areas]. *Ekonomika APK*, no. 12, pp. 15–25.
3. Vlasenko T.A. (2019) Formuvannia mekhanizmu upravlinnia stratehichnymy zminamy pidpriemstva [Formation of the mechanism of management of strategic changes of the enterprise]. *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky*, no. 3, pp. 25–32.
4. Hadzalo Ya. M., Luzan Yu. Ya. (2020) Udoskonalennia derzhavnogo upravlinnia rozvytkom ahrarnoho sektoru ekonomiky ta silskykh terytoriy Ukrainy [Improvement of state management of the development of the agrarian sector of the economy and rural areas of Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 11, pp. 6–18.
5. Heiets V. M., Borodina O. M., Prokopa I. V. (2021) Inkluzyvniyst yak napriam i viziia silskoho rozvytku v Ukraini [Inclusiveness as a direction and vision of rural development in Ukraine. Ukraine economy]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 11/708, pp. 3–21.
6. Zvit pro vykorystannia koshtiv derzhavnoi pidtrymky ahrarnoho sektoru u 2021 r. [Report on the use of state support funds for the agricultural sector in 2021]. PwC. Available at: <https://minagro.gov.ua/pidtrimka> (accessed 15 September 2022).
7. Kriukova I.O. (2021) Priorytet rozvytku investytsiinoi diialnosti v ahrarnomu sektori Ukrainy u konteksti suchasnykh yevropeiskykh tendentsii [The priority of development of investment activities in the agricultural sector of Ukraine in the context of modern European trends]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 1, pp. 12–19.
8. Latynin M., Kharchenko T. (2021) Rezultatyvnist funktsionuvannia finansovo-kredytnoho mekhanizmu derzhavnogo rehuliuвання staloho rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy [Effectiveness of the functioning of the financial and credit mechanism of the state regulation of sustainable development of the agrarian sector of the economy of Ukraine]. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia*, no. 3(9), pp. 68–75.
9. Petrukha S.V., Stakhov B.V. (2020) Suchasni vyklyky stalomu rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky ukrainy: teoretyko-kontseptualni aspekty [Modern challenges to the sustainable development of the agrarian sector of the Ukrainian economy: theoretical and conceptual aspects]. *Ahrosvit*, no. 8, pp. 49–57.
10. Radchenko O.D. (2019) Finansovyi potentsial staloho rozvytku ahrarnoho sektoru [Financial potential of sustainable development of the agricultural sector]. *Ekonomika APK*, no. 1, pp. 27–36.
11. Bastan M., Khorshid-Doust R., Sisi S., Ahmadvand A. (2018) Sustainable development of agriculture: A system dynamic model. *Kybernetes*, no. 47, pp. 142–162.
12. EIP-AGRI. Official website. Available at: <https://ec.europa.eu/eip/agriculture/> (accessed 15 September 2022).
13. Jedrzejczak-Gas J., Wyrwa J. (2021) Economic development of the European Union in the relation of sustainable development-taxonomic analysis. *Energies*, no. 14, pp. 74–88.
14. Kalinowska B., Borawski P., Beldycka-Borawska A., Klepacki B., Perkowska A. and Rokicki T. (2022) Sustainable Development of Agriculture in Member States of the European Union. *Sustainability*, no. 14, pp. 20–32.
15. Sokil O., Zhuk V., Vasa L. (2018) Integral assessment of the sustainable development of agriculture in Ukraine. *Economic Annals-XXI*, no. 3-4 (170), pp. 15–26.
16. The European Agricultural Fund for Rural Development. Official website. Available at: <https://www.fi-compass.eu/funds/eafrd> (accessed 15 September 2022).
17. Horizon Europe. Available at: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en (accessed 15 September 2022).
18. Nitsenko V.S., Mazina K.S., Tsukanov O.Yu., Ostapenko R.M. (2017) Sotsialno-ekonomichni imperatyvy rozvytku Ukrainy [Socio-economic imperatives of the development of Ukraine]. *Visnyk KhNAU im. V.V. Dokuchaieva. Seriya «Ekonomichni nauky»*, no. 4, pp. 41–58.

FINANCIAL COMPONENT OF INSTITUTIONAL ENSURING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR: NATIONAL AND EUROPEAN PRACTICE

Summary. The results of the research showed a tendency towards a significant increase in the volume of financial flows aimed at achieving the goals of sustainable development of agriculture and green areas in European countries. Three key areas of financial support for projects of sustainable development of agribusiness and rural (green) territories of the EU countries were identified: 1) program of sustainable food supply; 2) program of revitalization of agriculture and rural areas 3) food and natural resources. The sources of financial resources are the funds of the common agricultural budget within the framework of the SAP of the EU countries, and the funds involved in the framework of joint projects of private-partnership relations. The Horizon 2020 project was a powerful financial tool for implementing the dominant principles of sustainable agricultural development. Ukraine has significantly fewer financial opportunities to ensure the development of the agricultural sector. The share of State budget expenditures for financing the agricultural sector does not exceed 8%. The financial capabilities of Ukraine to ensure the development of the agricultural sector are significantly smaller. The share of State budget expenditures for financing the agricultural sector does not exceed 8%. The main directions of state financial support for the agricultural sector in recent years are: state support for the livestock industry; support for the development of hops, establishment of new gardens, vineyards, berry orchards; providing loans and making them cheaper; support for the development of farms; partial compensation of the cost of complex domestic agricultural machinery. The use of flexible financial instruments is a priority direction for improving the level of financial provision of institutional support for the sustainable development of the agricultural sector and rural areas of Ukraine. The main ones are: loans, credit lines, loans, grant aid, state subsidies and subventions, etc. State and private financial institutions, commercial banks, financial associations, specialized and guarantee funds, cooperatives, specialized financial institutes of sustainable development, providers of implementation of grant European programs can be financial intermediaries in such flexible schemes of financial support for the sustainable development of the agricultural sector. The combination of participants in the joint process of financial support for the implementation of sustainable development tasks should be on the basis of the creation of new or existing information-consulting and analytical agro-platforms.

Key words: institutional provision, sustainable development, financial support, financial instruments, agricultural sector, rural areas.

Тарасюк Г. М.

*доктор економічних наук, професор,
декан факультету бізнесу та сфери обслуговування
Державного університету «Житомирська політехніка»*

П'янков В. С.

*здобувач наукового ступеня доктора філософії
Державного університету «Житомирська політехніка»*

Tarasiuk Halyna

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Dean of the Faculty of Business and Service
Zhytomyr Polytechnic State University*

Piankov Vladyslav

*Postgraduate Student
Zhytomyr Polytechnic State University*

ІНДУСТРІЯ ГОСТИННОСТІ УКРАЇНИ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК

Анотація. Стаття присвячена проблематиці становлення та розвитку індустрії гостинності, акцентовано увагу на суперечливості ототожнення «індустрії гостинності» та «індустрії туризму». Виокремлено та проаналізовано періоди становлення індустрії гостинності в Україні, зокрема: час «радянського сервісу»; 1991–2004 рр. – як пострадянський період; 2005–2013 рр. – етап відродження гостинності; 2014–2016 рр. – період стагнації; 2016–2019 рр. – етап кількісно-якісного розквіту національної індустрії гостинності через трансформацію та появу нових суб'єктів, диверсифікацію послуг; 2020–2021 рр. – ковідний та постковідний період з акцентом на безпеку та індивідуалізацію гостя, перспективами розвитку «туристичних магнітів», просування національного туристичного бренду; 2022 р. – соціально свідомий етап переорієнтації суб'єктів гостинності на базові цінності та потреби людини, адаптації до роботи в умовах повномасштабної війни.

Ключові слова: індустрія гостинності, еволюція, розвиток, управління розвитком, готельний бізнес, ресторанный бізнес, туризм.

Постановка проблеми. Управління розвитком, як організований та контрольований процес якісних перетворень, є предметом уваги науковців [1–4]. Складність дослідження розвитку індустрії гостинності обумовлюється відносною новизною самого терміну у вітчизняній науці та суперечливістю поглядів науковців на спільні та відмінні риси «індустрії гостинності» та «індустрії туризму», а також часткове ототожнення зазначених категорій. Саме тому актуальності набуває дослідження становлення та розвитку індустрії гостинності, що ґрунтується на історико-логічному та ретроспективному методах, компаративному аналізі етапів еволюції з використанням кількісного та якісного порівняння.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Індустрія гостинності пройшла тривалий та складний еволюційний шлях від первинних закладів гостинності, що були праобразами хостелів та недорогих готелів, до сучасних мультифункціональних операторів ринку, котрі надають диверсифікований набір послуг та супутніх товарів туристам та відвідувачам.

Пріоритетна більшість науковців визначають гостинність як сукупність галузей, що надають послуги подорожуючим під час їх безпосереднього перебування поза постійним місцем проживання [5; 6].

Процес становлення та розвитку готельного господарства є предметом наукових інтересів Л.Д. Завідної та М.П. Мальської [5; 7]. Особливостям розвитку закладів харчування, в тому числі, ресторанного бізнесу присвятили наукові доробки Р. Дудяк, Х. Польнюк, І. Більський [6]. Процесом виникнення та становлення індустрії гостинності, як об'єднання туризму, готельного та ресторанного бізнесу, організації відпочинку, розваг, конференцій, опікувалися всесвітньо відомі Дж. Р. Уокер, П. Котлер [8–9].

Серед останніх публікацій доречно відзначити роботи Д.В. Нагорнюк та Л.Г. Коваленко [10], котрі пропонують

розглядати сферу гостинності як складну соціально-економічну систему, що об'єднує функції створення, просування і реалізації послуг щодо розміщення, харчування, побутового обслуговування, дозвілля, реалізації товарів засобами суб'єктів індустрії гостинності.

Схожої думки дотримується Н.В. Лохман, розглядаючи індустрію гостинності як самостійну галузь економіки, котра складається з групи галузей та підприємств, функціональною особливістю яких є задоволення попиту на різні види відпочинку та розваг [11, с. 5].

Метою статті є дослідження еволюції індустрії гостинності, визначення етапів розвитку та ідентифікація характерних змін в контексті суспільного поступу.

Результати дослідження. Поняття «гостинність», беззаперечно будучи ознакою ідентичності української нації, набуває розповсюдження як економічна категорія на межі XX та XXI сторіччя.

Термін «гостинність» увійшов до словника науковців після конференції національних асоціацій готелів та ресторанів. Саме це визначило первинне сприйняття категорії, розуміння сутності, виокремлення суб'єктів індустрії гостинності.

Дж. Р. Уокер [8] та його однодумці [10] визначають чотири основні етапи розвитку сфери гостинності у світі: а саме:

- поява закладів гостинності у IV тис. до н.е. – IV ст. н.е.;
- виникнення та функціонування спеціалізованих закладів розміщення подорожуючих – період VI–XV ст.;
- розвиток закладів ресторанного / готельного господарства XVI–XX ст.;
- сучасний етап розвитку закладів готельної сфери.

Для початкового етапу розвитку характерним є задоволення первинних потреб у ночівлі, втамуванні голоду й спраги. Гостинність була орієнтована на всіх нужденних, хто потребував прихистку, та не мала комерційної складової.

Подальший поступ обумовлюється розвитком міжнародної торгівлі, мореплавства, паломництвом. Функцію закладів гостинності виконують храми, місця відпочинку, таверни, спектр послуг розширюється та набуває ознак спеціалізованості.

Період XVI–XX ст. науковці [8; 10] визначають як час розвитку закладів ресторанного та готельного господарства, що набувають рис спеціалізованих закладів розміщення та забезпечення стравами та напоями. Прогресія зростання кількості суб'єктів гостинності визначалася ступенем розвитку країни, її залученням до міжкультурного обміну, ландшафтних особливостей місцевості, рекреаційної культури населення.

Складним, однак цікавим для дослідження, є період існування України у складі Радянського Союзу, що позначився геопросторовими особливостями розвитку готельного, курортного та ресторанного господарства. Обмежені можливості пересування громадян великої країни потребували розбудови:

- мережі готелів у обласних та республіканських центрах, орієнтованих на осіб, перебуваючих у відрядженнях,
- санаторіїв та профілакторіїв для надання курортно-оздоровчих послуг;
- дитячих таборів та баз відпочинку для організації дозвілля школярів;
- закладів харчування (їдальні у наукових установах, на виробничих підприємствах, закладах освіти; кафе, ресторани).

Доречно відзначити, що характерний для Радянського Союзу туризм / відпочинок, був організованим та плановим, сезонні коливання попиту на відпочинок у санаторіях та профілакторіях корегувалися путівками на оздоровлення, що надавалися працівникам через систему професійних спілок. Номерний фонд готелів обслуговував перебуваючих у відрядженні та під час канікул школярів, що організовано мандрували країною.

Ресторани вдень обслуговували населення через пропозицію комплексних обідів, а ввечері надавали традиційних комплекс послуг щодо забезпечення стравами та напоями, культурного супроводу відпочинку.

У спадок від Радянського Союзу Україна, як незалежна держава, отримала готельно-ресторанне господарство, санаторно-курортну мережу, що відповідали поняттю «радянського сервісу». Гостинність, як ознака особливого ставлення до споживача послуг, відвідувача, а зрештою гостя, відроджується у незалежній Україні та стає характерною ознакою приватних закладів. Помаранчева революція «відкриває» світові Україну, як особливу, незалежну країну, що заслуговує уваги. Таким чином ця історична подія стимулює поступове зростання потоку

візного туризму з країн Європи, США. Загострюється розуміння невідповідності якості послуг рівню культури відпочинку відвідувачів. Саме на межі сторіч починається бурхливий розвиток вітчизняної індустрії гостинності, що характеризується революційним стрибком у підходах та формах до задоволення потреб подорожуючого.

2012 рік стає піковим за обсягами інвестицій та кількості гостей, в тому числі іноземних туристів, котрі відвідали Чемпіонат з футболу Євро-2012. Наступного року міста України потрапляють до списків найкращих місць для відвідувань, серед яких: Київ, Львів, Крим. Перед Україною відкриваються можливості експорту туристичних послуг, розвитку суб'єктів готельно-ресторанного бізнесу, розваг та відпочинку, супутніх послуг.

Однак, розстріли на Майдані, окупація російською федерацією Криму, військові дії у Донецькій та Луганській областях в 2014 році провокують кризу у візному туризмі, починаючи період стагнації, котрий триватиме до середини 2016 року.

Визначальною подією наступного етапу розвитку суб'єктів індустрії гостинності стала лібералізація візового режиму. Стрімкий розвиток індустрії гостинності є відзеркаленням еволюційного стрибку у міжнародному туризмі, а саме зростаючому взаємному інтересу українців до візного туризму, а також активізації зацікавленості до України з боку іноземних туристів. Необхідність відповідати нормам та уявленням іноземного гостя стимулює вітчизняні готелі та заклади харчування адаптуватись до більш високих вимог, розвивати конкурентоспроможність, розширювати спектр надання послуг. Для цього періоду стає характерною поява нових форм (видів) розміщення з широкою диверсифікацією цінової складової: від хостелів, орієнтованих на молодіжний сегмент, до мережевих готелів, створених для VIP-гостей.

Індустрія гостинності XXI сторіччя об'єднує сектори проживання-розміщення, харчування, подорожей та туризму, індустрію розваг, сезонну оренду житла для тимчасового проживання-відпочинку, серед гравців ринку: суб'єкти готельного та ресторанного бізнесу, відпочинку і розваг (табл. 1).

Особливе значення для розвитку індустрії гостинності має ситуація на ринку туристичних послуг, вкрай актуальним залишається питання залучення до обслуговування іноземних туристів. Адже саме туризм є одним з найвагоміших сегментів індустрії гостинності, а його реаліі ключовим фактором розвитку суб'єктів гостинності.

Особливим випробуванням для індустрії гостинності став етап COVID-19. За оцінками експертів втрати української індустрії гостинності від пандемії сягнули 1,5 млрд. дол. США [12]. Саме COVID-19 зупинив потоки міжнародного туризму. Емпіричні знання дозволяють констатувати, що майбутнє суб'єктів гостинності у управлінні змінами

Таблиця 1

Індустрія гостинності: сектори, суб'єкти, отримувачі послуг

Сектор гостинності	Суб'єкт (оператори ринку)	Отримувач послуг (відвідувач, гість)
Проживання-розміщення	Готельні мережі, готель, апартаменти, хостел, гостьові будинки, глемпінг	Іноземний турист, внутрішній турист, подорожуючі
Харчування та напої	Ресторан, кафе, сфера громадського харчування, заклад швидкого харчування, їжа з собою, служби доставки та організації харчування (кейтерінг)	Іноземний турист, внутрішній турист, місцевий відвідувач, постійний гість (споживач)
Подорожі та туризм	Туристичні агенції та туристичні бюро, транспортні компанії	Іноземний турист, внутрішній турист, людина у відрядженні, студент, відпочивальник
Індустрія розваг (спорт, ігри, круїзи, event-заходи)	Казино, нічні клуби, круїзні агенції, event-агентства	Іноземний турист, внутрішній турист, відпочивальник
Оренда житла на сезон	Власники приміщень, агенції з оренди житла	Фізичні особи – туристи, відпочивальники

Джерело: складено авторами

через забезпечення креативності у формах розміщення та підходах до залучення гостей. Яскравим прикладом такої адаптації є кейс чеського готелю, котрий запропонував прихисток на період хвороби COVID-19 з повним спектром послуг щодо розміщення, харчування, медичного супроводу, відпочинку, можливості дистанційно працювати. Польські готелі започаткували розміщення іноземців на період 10-денного карантину, обов'язкового при перетині кордону. Українські оператори ринку сконцентрували увагу на безпеці та можливості мінімізації контактів гостей між собою та персоналом шляхом індивідуального розміщення та харчування у номерах. Актуалізації набула послуга якісної комунікації. Для цього періоду стає характерною подальша діджиталізація процесів бронювання та вибору туристичного продукту, віртуалізація туристичних агенцій.

Ковідні реалії реформують роботу закладів харчування, котрі періодично працюють «на винос». В той же час набувають розвитку заклади формату «dark kitchen».

На деякий час призупиняє роботу індустрія розваг, фестивалі, концерти. Виставкові заходи пріоритетно відбуваються онлайн або змішаному форматі.

Суттєвим збільшенням попиту в період пандемії характеризується оренда житла на сезон в сільській місцевості.

Трендом 2020 – початку 2021 року стає переорієнтації суб'єктів гостинності на задоволення потреб внутрішнього туриста. В той же час, саме влітку 2021 року була реалізована амбітна програма диверсифікації експорту туристичних послуг через організацію родинного сезонного відпочинку (в середньому 3 місяці) для громадян ОАЕ. Складність зазначеного полягала у необхідності адаптації всіх видів суб'єктів індустрії гостинності до національно-культурно-релігійних потреб гостей: організація прямого перельоту, халального меню, супроводу перекладача, специфічного номерного фонду (з урахуванням кількості членів родини) тощо.

Період постковідного розвитку характеризується частковим відновленням звичного способу життя та можливості подорожувати, що визначає тренди подальшої індивідуалізації послуг суб'єктів індустрії гостинності, в тому числі, відмови від групових поїздок, турів, розміщень, споживання їжі та напоїв.

Оскільки сьогодні світу, а особливо України, характеризується невизначеністю та високим ступенем ризику безпечності існування, суб'єкти індустрії гостинності набувають рис адаптивності, мобільності та гнучкості.

Розвиток індустрії гостинності стимулюється через організацію професійної роботи Державного агентства розвитку туризму (ДАРТ) [13] та Асоціації індустрії гостинності України [14].

Державне агентство розвитку туризму [13], як центральний орган виконавчої влади у туристичній сфері, опікується розробкою та реалізацією проектів: популяризація внутрішнього туризму, розвиток «туристичних магнітів», просування національного бренду «Ukraine Now», акцентуючи увагу на привабливості України «для туризму, культурної взаємодії та бізнесу».

Асоціація індустрії гостинності України [14], що є об'єднанням операторів ринку, науковців, практиків, експертів у сфері туристичного, готельного та ресторанного бізнесу, event-агенцій, музеїв, визначає своєю візією «розвиток внутрішнього та в'їзного туризму», місія Асоціації передбачає трансформацію індустрії гостинності на «вигідний та престижний бізнес», як цінності визначені: відкритість, цілеспрямованість, емерджентність та інноваційність.

Особливий етап становлення індустрії гостинності розпочався у лютому 2022 року, період соціально свідомої переорієнтації багатьох суб'єктів на забезпечення та забезпечення базових цінностей та потреб біженців, людей, змушених евакуюватися з регіонів активних бойових дій.

В умовах повномасштабної війни заклади колективного розміщення та харчування надають допомогу переселенцям, демонструють гостинність як ознаку української ідентичності. Частина суб'єктів у відносно безпечних регіонах продовжує працювати, надаючи послуги з розміщення, харчування, оздоровлення.

Визначальних рис набуває антикризове управління розвитком суб'єктів індустрії гостинності, проявом адаптивності до реалій стає оптимізація портфелю послуг з особливим акцентом на безпековому, економічному та культурному вимірах.

Висновки. Серед детермінант еволюції та подальшого розвитку індустрії гостинності науковці визначають соціальні, економічні, культурні аспекти, історичні та природно-ресурсні чинники. Вивчення індустрії гостинності крізь призму еволюції акцентує увагу на геопросторових та безпекових аспектах розвитку суб'єктів.

За результатами дослідження визначено періоди становлення індустрії гостинності в Україні, а саме: час «радянського сервісу»; 1991–2004 рр. – пострадянський етап; 2005–2013 рр. – період відродження гостинності; 2014–2016 рр. – час стагнації; 2016–2019 рр. – період розвитку національної індустрії гостинності; 2020–2021 рр. – ковідний та постковідний період; 2022 р. – соціально свідомий адаптаційний етап управління розвитком суб'єктів гостинності до реалій військового часу.

Деяко суперечливим виглядає отождолення туристичної галузі та індустрії гостинності. Частина науковців розглядає суб'єктів сфери гостинності як господарства, що орієнтуються виключно на забезпечення потреб туристів у розміщенні та харчуванні. Однак, сучасний стиль життя, що є характерним для високоурбанізованого суспільства актуалізує потребу більш широкого фокусу.

На нашу думку, не слід отождолювати та підпорядковувати один одному індустрію гостинності та туристичну індустрію. Сьогоднішня індустрія гостинності орієнтована не тільки на іноземного чи внутрішнього туриста, її суб'єкти, зокрема заклади харчування та тимчасового розміщення диверсифікують портфель послуг з фокусом, в тому числі, і на постійного споживача (гостя), event-агенції на диверсифікацію портфелю послуг щодо організації відпочинку і розваг.

Список використаних джерел:

1. Левковець О. Організаційний розвиток в епоху VUCA: концепції, технології, потенціал. *Економічна теорія та право*. 2020. № 4 (43). С. 46–71. URL: <http://econtlaw.nlu.edu.ua> (дата звернення: 15.09.2022).
2. Менеджмент суб'єктів господарювання в умовах міжнародної інтеграції : кол. монографія / за ред. Г.М. Тарасюк. Житомир : ЖДТУ, 2016. 448 с.
3. Коваленко Н. Система управління розвитком підприємства та її складники. *Економіка та управління підприємствами*. 2019. Вип. 4 (72). С. 98–107.
4. Управління організаційним розвитком: теоретичні та концептуальні основи : монографія / під ред. С.К. Харічкова. Одеса, 2016. 196 с.
5. Мальська М.П., Пандяк І.Г. Готельний бізнес: теорія та практика : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 472 с.

6. Дудяк Р., Польнюк Х., Більський І. Становлення та розвиток ресторанного бізнесу в Україні. *Вісник Львівського аграрного національного університету*. 2018. С. 114–118. DOI: <https://doi.org/10.31734/economics2018.25.114> (дата звернення: 15.09.2022).
7. Завідна Л.Д. Готельний бізнес: стратегія розвитку : монографія. Київ : КНТЕУ, 2017. 600 с.
8. Уокер Дж.Р. Введение в гостеприимство : учебник. Москва : ЮНИТИ, 1999. 464 с.
9. Kotler F. Marketing for Hospitality and Tourism. URL: https://www.academia.edu/37719345/Marketing_for_Hospitality_and_Tourism_Fifth_Edition_I_3_Marketing_for_Hospitality_and_Tourism_Fifth_Edition11 (дата звернення: 12.07.2022).
10. Нагернюк Д.В., Коваленко Л.Г., Особливості сфери гостинності: дефініція поняття «гостинність». *Інфраструктура ринку*. 2021. Вип. 59. С. 50–54.
11. Розвиток індустрії гостинності: сучасний погляд : монографія / наук. ред. Н.В. Лохман. Кривий ріг : ДонНУЕТ, 2021. 170 с.
12. За оцінками МКІП щодо втрати імпорту та експорту послуг, пов'язаних з подорожами, від пандемії. URL: <https://mkms.gov.ua/news/3733.html> (дата звернення: 30.08.2022).
13. Офіційний сайт ДАРТ. URL: <https://www.tourism.gov.ua/> (дата звернення: 30.08.2022).
14. Офіційний сайт Асоціація індустрії гостинності України. URL: <https://aigu.org.ua/> (дата звернення: 30.08.2022).

References:

1. Levkovec O. (2020) Orghanizacijnyj rozvytok v epokhu VUCA: koncepciji, tekhnologiji, potencial [Organizational development in the era of VUCA: concepts, technologies, potential]. *Ekonomichna teorija ta pravo*, no. 4 (43), pp. 46–71. Available at: <http://econtlaw.nlu.edu.ua> (accessed 15 September 2022).
2. Tarasjuk Gh.M. (2016) Menedzhment sub'ektiv ghospodarjuvannja v umovakh mizhnarodnoji integraciji [Management of economic entities in the conditions of international integration]. Zhytomyr: ZhDTU. (in Ukrainian)
3. Kovalenko N. (2019) Systema upravlinnja rozvytkom pidpryjemstva ta jiji skladnyky [Enterprise development management system and its components]. *Ekonomika ta upravlinnja pidpryjemstvamy*, vol. 4 (72), pp. 98–107.
4. Kharichkova S.K. (2016) Upravlinnja orghanizacijnym rozvytkom: teoretychni ta konceptualjni osnovy [Management of organizational development: theoretical and conceptual foundations]. Odesa. (in Ukrainian)
5. Maljsjka M.P., Pandjak I.Gh. (2017) Ghoteljnij biznes: teorija ta praktyka [Hotel business: theory and practice] Kyiv: Centr uchbovohoji literatury. (in Ukrainian)
6. Dudjak R., Polnjuk Kh., Biljskij I. (2018) Stanovlennja ta rozvytok restorannogo biznesu v Ukrajinі [Formation and development of the restaurant business in Ukraine]. *Visnyk Ljvivskogo aghrarnogo nacionalnogo universytetu*, pp. 114–118. DOI: <https://doi.org/10.31734/economics2018.25.114> (accessed 15 September 2022).
7. Zavidna L.D. (2017) Ghoteljnij biznes: strategija rozvytku [Hotel business: development strategy]: monografija. Kyiv: KNTEU. (in Ukrainian)
8. Uoker Dzh.R. (1999) Vvedenje v ghosteprymstvo [Introduction to hospitality]. Moskva: JuNYTY. (in Russian)
9. Kotler F. Marketing for Hospitality and Tourism. Available at: https://www.academia.edu/37719345/Marketing_for_Hospitality_and_Tourism (accessed 12 July 2022).
10. Nagemjuk D.V., Kovalenko L.Gh. (2021) Osoblyvosti sfery ghostynnosti: definicija ponjattja «ghostynnistj» [Features of the field of hospitality: definition of the concept of «hospitality»]. *Infrastruktura rynku*, vol. 59, pp. 50–54.
11. Lohman N.V. (2021) Rozvytok industriji ghostynnosti: suchasnyj pohljad: monografija [Development of the hospitality industry: a modern view]. Kryvyj Righ: DonNUET. (in Ukrainian)
12. Za ocinkamy MKIP shhodo vtraty importu ta eksportu posluh, pov'jazanykh z podorozhamy, vid pandemiji [According to MKIP estimates, the loss of import and export of travel-related services due to the pandemic]. Available at: <https://mkms.gov.ua/news/3733.html> (accessed 30 August 2022).
13. Oficijnyj sajt DART. Available at: <https://www.tourism.gov.ua/> (accessed 30 August 2022).
14. Oficijnyj sajt Asociacija industriji ghostynnosti Ukrajinjy. Available at: <https://aigu.org.ua/> (accessed 30 August 2022).

HOSPITALITY INDUSTRY OF UKRAINE: ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT

Summary. The article is devoted to the problems of the establishment and development of the hospitality industry, focusing on the inconsistency of identifying the «hospitality industry» and the «tourism industry». The investigation of the hospitality industry establishment and development is based on historical-logical and retrospective methods, comparative analysis of the evolution stages using quantitative and qualitative comparison. Attention is focused on the duration and complexity of the industry evolution processes. The research was carried out from primary institutions to modern multifunctional market operators. The primary institutions were prototypes of hostels and low-cost hotels. The modern multifunctional market operators provide a diversified set of services and related goods to tourists and visitors. The authors studied the stages of the development of hospitality according to J.R. Walker, distinguished and analyzed the periods of the formation of the hospitality industry in Ukraine: the period of «Soviet service», 1991–2004 – as the post-Soviet period, 2005–2013 – the stage of the hospitality revival, 2014–2016 – a period of stagnation, 2016–2019 – a stage of quantitative and qualitative flourishing of the national hospitality industry due to the transformation and emergence of new entities and diversification of services, 2020–2021 – the Covid and the Post-Covid period with emphasis on security, individualization, and prospects for the development of «tourist magnets» and the promotion of the national tourism brand; 2022 – a socially conscious stage of reorientation of hospitality subjects to basic human values and needs, adaptation to work in full-scale war circumstances. The study of the hospitality industry based on the prism of evolution emphasizes the geo-spatial and security aspects of the entities development. It seems contradictory to equate the tourism industry with the hospitality industry. Some scientists consider the subjects of the hospitality sector as businesses focused exclusively on meeting the needs of tourists regarding accommodation and food. However, the modern lifestyle, which is characteristic of a highly urbanized society, actualizes the need for a broader focus. In our opinion, the hospitality industry and the tourism industry should not be equated and subordinated to each other. Today's hospitality industry is not focused on foreign or domestic tourists only. For instance, the catering and temporary accommodation businesses diversify the portfolio of services focused on the permanent consumer (guest), the event agencies diversify the portfolio of services of the organization recreation and entertainment.

Key words: hospitality industry, evolution, development, development management, hotel business, restaurant business, tourism.

Турський І. В.

*доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
Луцького національного технічного університету*

Ляшенко О. М.

*доктор економічних наук, професор,
професор-дослідник кафедри економіки та економічної історії
Університету Севільї, Іспанія;
професор кафедри економіки
Луцького національного технічного університету*

Дем'янюк О. Б.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Західноукраїнського національного університету*

Turskyj Igor

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor of Tourism Hotel and Restaurant Business Department
Lutsk National Technical University*

Liashenko Oksana

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of Economic Department
Lutsk National Technical University*

Demianiuk Olga

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of International Economic Relations Department
West Ukrainian National University*

СВІТОВА ДИНАМІКА ВАЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА ПРОДОВОЛЬСТВА: ПІДХІД ДО АНАЛІТИЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ СТРУКТУРИ

Анотація. У статті розроблено підхід до економетричного дослідження динаміки валового світового виробництва продовольства на основі поєднання методів експоненційного згладжування для визначення структури динаміки основних показників сфери світового продовольства та регресійного моделювання для визначення детермінант тренду світового валового виробництва продовольства. Проведене дослідження, здійснено на основі аналізу індексів FAO валового виробництва різних видів сільськогосподарської продукції за допомогою програмного продукту STATISTICA 12 і дає змогу стверджувати, що основний тренд динаміки валового світового виробництва продовольства протягом 1961–2021 рр. формувався під впливом таких чинників як валове виробництво: не зернових культур: продуктів харчування; живої худоби та птиці; коренеплодів та бульб; основних овочів та фруктів.

Ключові слова: валове виробництво, модель, продовольча криза, динаміка, структура виробництва, продовольство.

Вступ та постановка проблеми. Сучасний розвиток світового господарства, окрім новітніх технологічних інновацій, супроводжує низка глобальних проблем, серед яких, однією з найгостріших, є продовольча проблема неефективного і нерівномірного виробництва, розподілу та споживання продовольства в світі. Тому кожна країна, незалежно від рівня економічного розвитку, прагне забезпечити необхідний рівень продовольчої безпеки, захистивши своє населення від продовольчого недоспоживання (голоду) та гарантуючи достатній раціональний рівень харчування для всіх соціальних верств населення.

Сьогодні на продовольчу безпеку в світі впливають глобальна зміна клімату, виснажливе використання природних ресурсів, скорочення запасів питної води, збільшення чисельності населення, зростання цін на продукти харчування, стихійні лиха тощо. Кожний з цих факторів зокрема, чи сукупність деяких з них, може загострити проблему голоду і сприяти розвитку світової продовольчої кризи.

За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO) у 2022 році загострюється розвиток

глобальної продовольчої кризи, насамперед через значний сплеск цін на продукти харчування в світі [2]. Це вимагає від країн розуміння передумов назрівання продовольчої кризи та причин (геополітичних, економічних, кліматичних тощо) такого глобального росту цін на продовольство, адже спровокувати зростаючі цінові тенденції на продовольство можуть не тільки скорочення постачання продовольства, наприклад через війну в Україні, а й проблеми з урожаєм у Іспанії, США, Аргентині, Китаї, чи, взагалі, наявність прихованих трендів у виробництві деяких видів продовольства окремими виробниками.

Аби спрогнозувати сценарії розвитку глобальної продовольчої кризи, необхідно чітко розуміти, які основні види продовольства є критичними і, які мають визначальний вплив на сукупне світове виробництво продуктів харчування. Для цього доцільно використати інструменти економіко-математичного моделювання, зокрема змоделювати динаміку структури виробництва продовольства, дослідити природу його циклічності в світовому агропродовольстві, що дозволить оцінити вплив світового сукуп-

ного виробництва продовольства на розвиток продовольчої кризи у світі.

Сьогодні аналізом стану забезпечення населення планети продовольством, виявленням основних господарських регіонів виробництва продуктів харчування та споживання продовольчої продукції, забезпеченням продовольчої безпеки у світі займається FAO. Саме її статистичні дані ми використали для оцінки структури світового валового виробництва продовольства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток теорії та методології продовольчого забезпечення населення й продовольчої безпеки в світі зробили такі зарубіжні і вітчизняні вчені як М. Бабич, Л. Браун, В. Власов, М. Говард, О. Дем'янюк, М. Лисак, О. Ляшенко, Ф. Кене, Д. Кейнс, Р. Мальтус, Б. Пасхавер, Н. Стежко, М. Одінцов та інші.

Однак питання впливу структури світового валового виробництва на продовольчу безпеку в світі досліджені не достатньо, оскільки переважна більшість наукових праць присвячена вирішенню проблеми продовольчої безпеки на рівні країни чи регіону.

Раніше, ми досліджували питання динаміки світових цін на продовольство для прогнозування основного тренду розвитку світового ринку продовольства на найближчі роки [1], але на сьогодні загострення продовольчої кризи у світі вимагає дослідження і моделювання більш складніших зв'язків в трендах і динаміці світового сукупного виробництва продовольства.

Незважаючи на значні напрацювання у цій сфері, дослідження причин глобальних продовольчих криз не можна вважати вичерпним, оскільки окремі з них є ще недостатньо висвітленими. Вимагають додаткового вивчення питання оцінювання структури світового сукупного виробництва продовольства загалом та впливу окремих видів виробництва продовольства зокрема, на розвиток продовольчої кризи. Саме недостатність вивчення цього питання і обумовила вибір дослідження.

Метою статті є розробка економетричного підходу до моделювання динаміки світового та регіонального виробництва продовольства для оцінювання впливу структури світового виробництва окремих видів продовольства на світові обсяги сукупного виробництва сільськогосподарської продукції.

Результати дослідження. Індекси FAO сільськогосподарського виробництва показують відносний рівень сукупного обсягу сільськогосподарського виробництва за кожен рік у порівнянні з базовим періодом 2004-2006 рр. Вони базуються на сумі зважених за ціною кількостей різних видів виробленої сільськогосподарської продукції після вирахування зваженої кількості продукції, використаної для проміжного споживання сільськогосподарським виробництвом (насіння та корм для тварин). Отже, агрегатний індекс є обсягом продукції для проміжного та кінцевого споживання, окрім насіння та кормів для худоби. Усі індекси валового виробництва різних видів сільськогосподарської продукції, відповідно до методології FAO, розраховуються за формулою Ласпейреса, як на національному, регіональному так і на світовому рівнях. При цьому, обсяги виробництва кожного товару зважуються за середнім показником 2004–2006 рр. міжнародних цін на товари та підсумовані ціни відповідної продукції за кожен рік.

Оскільки індекси FAO базуються на концепції сільського господарства як єдиного виробничого комплексу, то обсяги насіння та кормів віднімаються від обсягів виробництва відповідної продукції щоб уникнути подвійного підрахунку. Відрахування насіння (у випадку яєць – яєць для інкубації) та сільськогосподарської продукції для годівлі

худоби та птиці застосовуються до продукції вітчизняного виробництва та імпорту. Вони охоплюють лише первинне сільське господарство продукції, призначені для відгодівлі тварин (наприклад, кукурудза, картопля, молоко тощо). Перероблені та напівоброблені корми, такі як висівки, макуха, шрот і патока, і ті, що були повністю перероблені, виключаються з розрахунків індексів.

Варто зазначити, що при розрахунку індексів виробництва сільськогосподарської, харчової та нехарчової продукції усі проміжні первинні ресурси сільськогосподарського походження віднімаються. Однак для усіх індексів товарних груп тільки вхідна сировина, що походить з цієї ж групи відраховується з валового виробництва. Таким чином, лише насіння видаляється з групи культури та з усіх підгруп культур, такі як зернові, олійні культури тощо, а також як корми, так і насіння, й продукти тваринного походження (наприклад, молоко, корми, інкубаційні яйця) не враховуються у обсягах виробництва продукції тваринництва.

Міжнародні ціни на товари використовуються у методології FAO для того, щоб уникнути використання обмінних курсів для отримання континентальних і світових агрегатів, а також для вдосконалення і полегшення міжнародного порівняльного аналізу продуктивності праці на національному рівні. Ці міжнародні ціни, виражені в так званих «міжнародних доларах», виводяться за допомогою формули Гірі-Хаміса для аграрного сектору. Цей метод призначає єдину ціну кожному товару. Наприклад, одна метрична тонна пшениці має однакову ціну незалежно від країни, де вона була вироблена. Грошова одиниця, в якій виражені ціни, не впливає на розраховані індекси. У розрахунок індексів сільськогосподарського виробництва входять усі товари рослинництва та продуктів тваринництва, що походять з кожної країни. Практично всі продукти покриваються міжнародною статистикою FAO, за винятком кормових культур. До категорії харчових, за методологією ООН, відносяться продукти, які вважаються їстівними та, які містять поживні речовини. Відповідно, кава і чай разом з іншою неїстівною сільськогосподарською продукцією (наприклад тютюн) виключені з обчислення індексу загального агропромислового виробництва, оскільки, вони, практично, не мають поживної цінності.

Індекси виробництва м'яса розраховуються на основі даних про промислове вирощування тварин та вирощування тварин місцевим населенням, що враховує м'ясний еквівалент експортованих живих тварин, але не враховує м'ясний еквівалент імпортованих живих тварин. Для забезпечення адекватності індексу річні зміни поголів'я і чисельність птиці або зміни в її середній живій масі не враховуються. Індекси розраховуються на основі щорічних даних про виробництво.

Індекси FAO можуть відрізнятися від тих, які розробляють самі країни через відмінності в концепціях виробництва, охоплення, ваги, часової прив'язки даних і методів розрахунку.

Далі у статті використані наступні позначення індексів валового виробництва: сільськогосподарської продукції загалом – *Agr* (Agriculture), зернових культур – *Ce* (Cereals), не зернових культур (бобові, горіхи тощо) – *Cr* (Crops), продуктів харчування – *F* (Food), живої худоби та птиці – *L* (Livestock), м'яса *M* (Meat), молока – *MI* (Milk), олійних культур у еквіваленті олії – *OI* (Oilcrops in Oil Equivalent), коренеплодів та бульб – *RT* (Roots and Tubers), цукрових культур *SC* (Sugar Crops), основних овочів та фруктів – *VT* (Vegetables and Fruit Primary).

Як видно з рис. 1, динаміка індексів валового світового виробництва сільськогосподарської продукції та усіх видів цієї продукції характеризується висхідним трендом

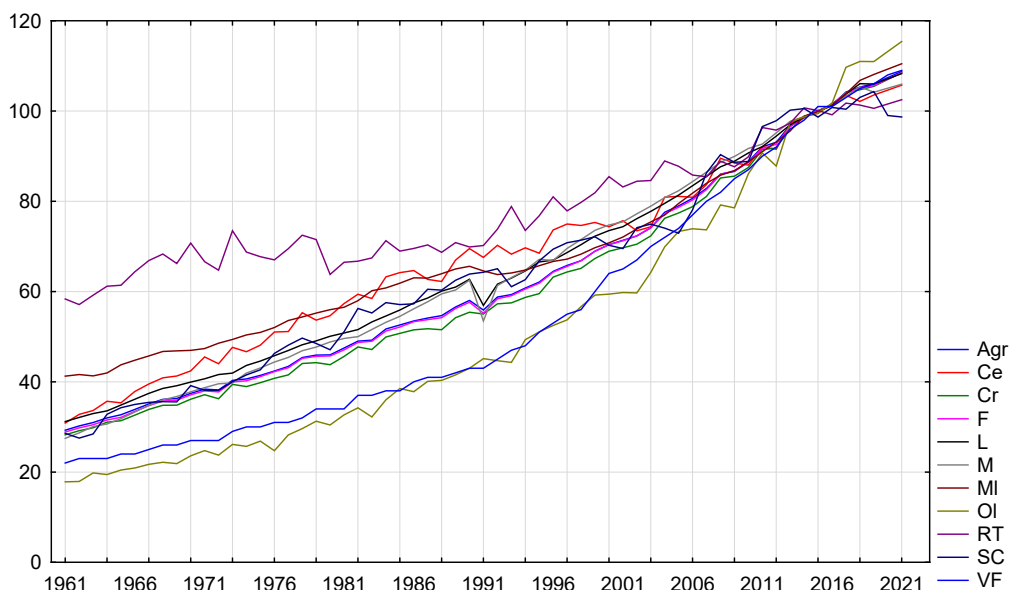

Рис. 1. Динаміка індексів валового світового виробництва основних видів продовольства та валового світового виробництва сільськогосподарської продукції 1961–2021 рр.

Джерело: склали автори за даними FAO [3]

протягом 1961–2021 рр. При цьому, якщо індекс валового світового виробництва сільськогосподарської продукції зріс з 20 до 110, то зростання індексів конкретних видів сільськогосподарської продукції та продовольства мало більш помірний ріст.

Таким чином можна висунути гіпотезу про те, що різні види с/г продукції по різному впливали на ріст валового світового виробництва продовольства протягом досліджуваного періоду. Окрім того, з рис. 1 видно, що різні види продовольства мають різний характер випадкових складових загальної динаміки відповідних індексів.

При економетричному моделюванні динаміки економічних показників фактори формування особливостей досліджуваних рядів, як правило, у явному вигляді не враховують. Динаміку показника, загалом, при такому аналізі вважають функцією часу, де час t акумулює сукупність чинників, що спричиняють певне значення показника у наступний момент часу.

Загальновідомо, що у моделях динаміки процес поділяється на чотири складові: тренд $f(t)$; періодичні коливання різних частот C_i ; сезонні коливання S_i ; випадкові коливання e_t . Зв'язок між цими складовими ряду динаміки представляють адитивно або мультиплікативно:

$$y_t = f(t) + C_t + S_t + e_t$$

$$y_t = f(t) C_t S_t e_t$$

Залежно від мети аналізу можна досліджувати тренд та/або коливання рядів динаміки. Для встановлення трендів досліджуваних індексів валового виробництва продовольства та стохастичних складових використано виділення лінійного тренду експоненційним згладжуванням методом Хольта засобами пакету STATISTICA 12 (рис. 2).

Як видно з рис. 2, при наявності у динаміці більшості з усіх індексів валового виробництва продовольства майже лінійних трендів, стохастична складова є суттєво різною (окрім рис. 2.д, рис. 2.е, рис. 2.з), як і характер трендів. Тому у подальшому ми сконцентруємося на дослідженні циклічності світового виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції та продовольства. Відповідно до мети дослідження, встановимо аналітичний вигляд

взаємозв'язку між трендами основних рядів динаміки валового виробництва певних видів продовольства задля визначення детермінант динаміки валового світового виробництва продовольства з поміж основних його видів.

Для моделювання структури тренду валового світового виробництва продовольства використаємо значення згладжених рядів динаміки індексів валового світового виробництва основних видів продовольства протягом 1961–2021 рр. (зернових культур – Ces , не зернових культур (бобові, горіхи тощо) – Crs , продуктів харчування – Fs , живої худоби та птиці – Ls , м'яса Ms , молока – Mls , олійних культур у еквіваленті олії – Ols , коренеплодів та бульб – RTs , цукрових культур SCs , основних овочів та фруктів – VTs).

Для моделювання впливу валового світового виробництва основних видів продовольства на тренд валового світового виробництва сільськогосподарської продукції $Agrs$ використано модуль автоматизованого регресійного моделювання GRM (*generalized regression modelling*) пакету програм STATISTICA 12. Використання цього модуля дає змогу автоматично, в режимі реального часу сконструювати найбільш адекватну узагальнену регресійну модель, що враховує максимально можливу сукупність тих незалежних змінних включених до множини регресорів, які мають вплив на залежну змінну. При цьому, використання модуля автоматизованого регресійного моделювання не потребує нормального розподілу аналізованих змінних та регресорів. Отримані результати моделювання та оцінки значущості наведені на рис. 3.

Як видно з рис. 3, тренд валового світового виробництва продовольства детермінується трендами валового виробництва: не зернових культур – Crs , продуктів харчування – Fs , живої худоби та птиці – Ls , коренеплодів та бульб – RTs , основних овочів та фруктів – VTs . Ранжування вагомості впливу детермінант тренду світового валового виробництва продовольства отримано на основі діаграми Парето з відсіканням на основі t -критерію (рис. 4).

Рис. 5 підтверджує адекватність отриманих регресійних оцінок структури тренду за побудованою регресійною моделлю.

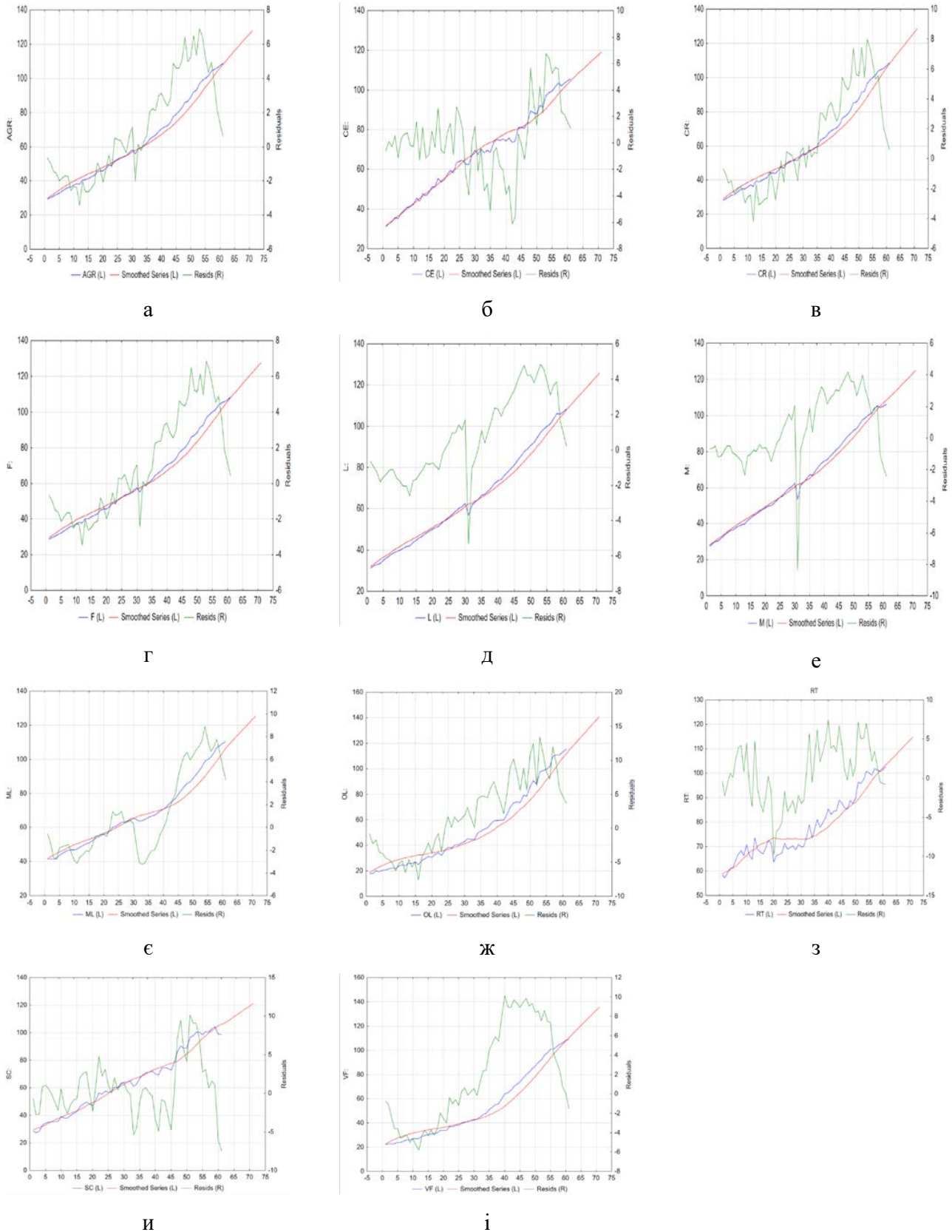

Рис. 2. Результати експоненційного згладжування динамічних рядів індексів валового світового виробництва продовольства (а – сільськогосподарської продукції загалом; б – зернових культур; в – не зернових культур (бобові, горіхи тощо); г – продуктів харчування; д – живої худоби та птиці; е – м'яса; є – молока; ж – олійних культур у еквіваленті олії; з – коренеплодів та бульб; и – цукрових культур; і – основних овочів та фруктів)

Джерело: розрахунки авторів за даними FAO [3]

Effect	Parameter Estimates (World dynamics) Sigma-restricted parameterization									
	Agrs Param.	Agrs Std.Err	Agrs t	Agrs p	-95,00% Cnf.Lmt	+95,00% Cnf.Lmt	Agrs Beta (?)	Agrs St.Err.?	-95,00% Cnf.Lmt	+95,00% Cnf.Lmt
Intercept	-1,684	0,3698	-4,554	0,0000	-2,424	-0,944				
Ces	0,073	0,0447	1,631	0,1082	-0,017	0,162	0,064	0,0391	-0,014	0,142
CRs	1,601	0,1598	10,019	0,0000	1,281	1,920	1,628	0,1625	1,303	1,953
Fs	-1,863	0,2756	-6,761	0,0000	-2,415	-1,312	-1,870	0,2765	-2,423	-1,316
Ms	0,029	0,0585	0,492	0,6246	-0,088	0,146	0,029	0,0585	-0,088	0,146
Ls	0,992	0,1342	7,389	0,0000	0,723	1,260	0,953	0,1290	0,695	1,211
Mls	0,027	0,0154	1,758	0,0839	-0,004	0,058	0,022	0,0127	-0,003	0,048
Ols	0,031	0,0198	1,578	0,1198	-0,008	0,071	0,039	0,0250	-0,011	0,089
RTs	0,030	0,0115	2,588	0,0121	0,007	0,053	0,016	0,0063	0,004	0,029
SCs	-0,008	0,0058	-1,353	0,1810	-0,019	0,004	-0,007	0,0055	-0,018	0,004
VFs	0,107	0,0516	2,084	0,0414	0,004	0,211	0,129	0,0618	0,005	0,252

Dependent Variable	Test of SS Whole Model vs. SS Residual (World dynamics)										
	Multiple R	Multiple R ²	Adjusted R ²	SS Model	df Model	MS Model	SS Residual	df Residual	MS Residual	F	p
Agrs	0,98	0,97	0,98	56073	10	5607	0,02	60	0,00	22093519	0

Рис. 3. Результати регресійного моделювання структури згладженого тренду *Agrs* змінної *Agr* (валового світового виробництва с/г продукції) модулем GRM STATISTICA 12

Джерело: розрахунки авторів за даними FAO [3]

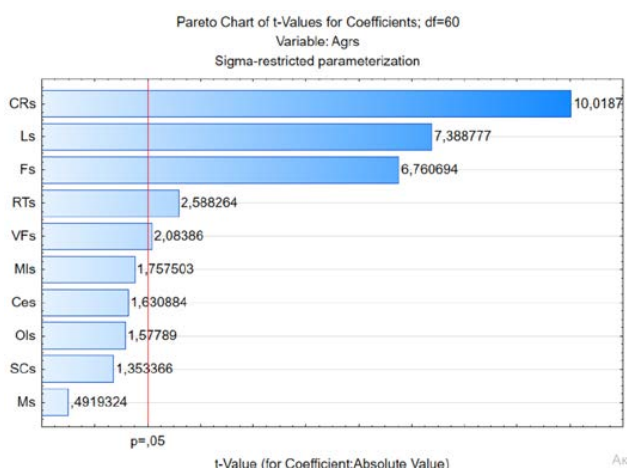

Рис. 4. Вагомість регресорів моделі за t-критерієм на основі діаграми Парето

Джерело: розрахунки авторів за даними FAO [3]

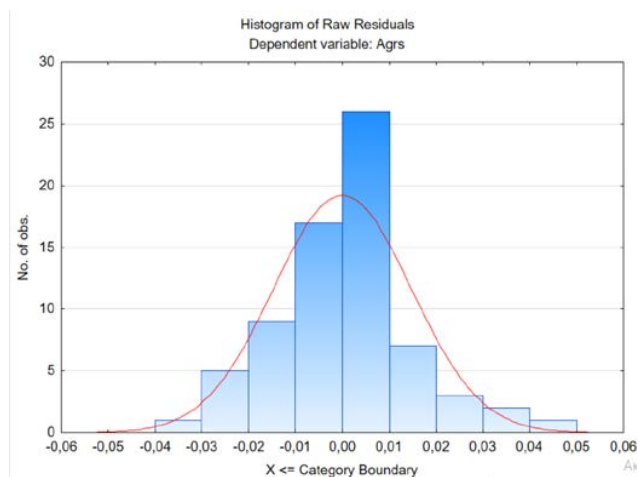

Рис. 5. Розподіл залишків моделі

Джерело: розрахунки авторів за даними FAO [3]

Висновки. Економетричне дослідження динаміки валового світового виробництва продовольства на основі поєднання методів експоненційного згладжування для визначення структури динаміки основних показників сфери світового продовольства та регресійного моделювання для визначення детермінант тренду світового валового виробництва продовольства показало, що основний тренд динаміки валового світового виробництва продовольства протягом 1961–2021 рр. формувався під впливом таких чинників як: валове виробництво не зернових культур, валове виробництво продуктів харчування, валове виробництво живої худоби та птиці, валове виробництво коренеплодів та бульб, валове виробництво основних овочів та фруктів.

Варто зазначити, що протягом останніх 50-70 років провідну роль у забезпеченні продовольчої безпеки у світі відігравало виробництво зернових культур. При чому, донедавна навіть FAO стан продовольчої безпеки держави

оцінювала двома індикаторами: рівнем світового виробництва зерна в середньому на душу населення та обсягом перехідних запасів зерна, що зберігається до наступного врожаю. Однак, як показав проведений аналіз, протягом аналізованого періоду світове валове виробництво продовольства забезпечувалося валовим виробництвом не зернових культур (бобові, горіхи тощо), продуктів харчування, живої худоби та птиці, коренеплодів та бульб і основних овочів та фруктів, а валове виробництво зернових та олійних культур в сучасних умовах забезпечення продовольчої безпеки не є визначальним у сукупній структурі світового виробництва продовольства.

Перспективними вважаємо подальші наукові розвідки щодо застосування комплексних методів дослідження часових рядів для аналізу структури стохастичних чинників, що спричиняють нестационарні коливання в рядах динаміки сукупного світового виробництва продовольства.

Список використаних джерел:

1. Ляшенко О.М., Дем'янюк О.Б., Ковальчук А.П. Оцінювання динаміки світових цін на продовольство методами економетричного моделювання та прогнозування. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2021. Вип. 6 (33). С. 268–277.
2. FAO and WFP warn of looming widespread food crisis as hunger threatens stability in dozens of countries: Joint FAO-WFP News Release. 06.06.2022. URL: <https://www.fao.org/newsroom/detail/fao-and-wfp-warn-of-looming-widespread-food-crisis-as-hunger-threatens-stability-in-dozens-of-countries/en> (дата звернення: 10.09.2022).
3. Production Indices 1961-2021: The Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QI> (дата звернення: 10.09.2022).
4. Stezhko, N.V. Development of models scenarios for food production and consumption forecasts in terms of solving global food problem. *Науковий вісник Полісся*. 2018. № 2 (14). Ч. 1. С. 70–78.

References:

1. Liashenko O.M., Demianiuk O.B., Kovalchuk A.P. (2021) Otsiniuvannia dynamiky svitovykh tsin na prodovolstvo metodamy ekonometrychnoho modeliuvannia ta prohnozuvannia [Evaluation of the world food prices' dynamics by econometric modelling and forecasting methods]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia* [Eastern Europe: economy, business and management] (electronic journal) vol. 6 (33), pp. 268–277. Available at: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/33_2021/40.pdf (accessed 12 September 2022).
2. FAO and WFP warn of looming widespread food crisis as hunger threatens stability in dozens of countries: Joint FAO-WFP News Release. 06.06.2022. Available at: <https://www.fao.org/newsroom/detail/fao-and-wfp-warn-of-looming-widespread-food-crisis-as-hunger-threatens-stability-in-dozens-of-countries/en> (accessed 10 September 2022).
3. Production Indices 1961-2021: The Food and Agriculture Organization of the United Nations. Available at: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QI> (accessed 10 September 2022).
4. Stezhko N.V. (2018) Development of models scenarios for food production and consumption forecasts in terms of solving global food problem. *Scientific bulletin of Polissia*, no. 2 (14). P. 1. P. 70–78.

**DYNAMICS OF GROSS FOOD PRODUCTION:
APPROACH TO ANALYTICAL ASSESSMENT OF THE STRUCTURE**

Summary. Nowadays, the development of the world economy is accompanied by several global problems, among which one of the most acute is the food problem of inefficient and uneven food production, distribution and consumption in the world. Therefore, every country, regardless of economic development, strives to ensure the necessary level of food security, protecting its population from hunger. Today, food security in the world is affected by global climate change, exhausting use of natural resources, dwindling drinking water supplies, increasing population, rising food prices, natural disasters, etc. The article develops an approach to the econometric study of the dynamics of gross world food production based on a combination of exponential smoothing methods to determine the structure of the dynamics of the primary indicators leading the world food sector and regression modelling to determine the trend formation variables of global gross food production. Following the purpose of the study, we will establish an analytical view of the relationship between the trends of the main series of the dynamics of the gross production of certain types of food to determine the main factors of the dynamics of the gross world production of food from among its primary classifications. To model the structure of the trend of gross world food production, the authors use the values of the smoothed series of the dynamics of the indices of the gross world production of the main types of food. The conducted research was carried out by analysing the FAO indices of gross production of various agricultural products using the STATISTICA 12 software product. The developed approach gives the possibility to assert that the primary trend of the dynamics of gross world food production during 1961–2021 was formed under the influence of such factors as gross production: no grain crops: food products; live livestock and poultry; roots and tubers; essential vegetables and fruits.

Key words: gross production, model, food crisis, dynamics, the structure of production, production.

Химинець В. В.

*доктор економічних наук, професор,
завідувач сектору досліджень Західного регіону НІСД*

Головка А. А.

*кандидат політичних наук
провідний науковий співробітник
сектору досліджень Західного регіону НІСД*

Синетар І.

*аспірант
Ужгородського національного університету*

Каміль Дзюкевіч

*аспірант
Ужгородського національного університету*

Khymynets Volodymyr

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of the Research Sector of the Western Region in Uzhhorod
National Institute for Strategic Studies*

Holovka Anatoliy

*candidate of political sciences, leading researcher
of the Research Sector of the Western Region in Uzhhorod
National Institute for Strategic Studies*

Synetar Ivan

*PhD student
Uzhhorod National University*

Kamil Dziukiewicz

*PhD student
Uzhhorod National University*

АДАПТАЦІЯ СТРАТЕГУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ТА МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ ДО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. Стаття присвячена питанням удосконалення стратегування соціально-економічного розвитку регіонів та громад в умовах актуальних військово-політичних викликів, пов'язаних із повномасштабним вторгненням російської федерації. На прикладі західного регіону України виокремлено та охарактеризовано основні напрямки адаптації програм та стратегій регіонального, місцевого розвитку до умов економічних та гуманітарних наслідків бойових дій. Зокрема аргументовано необхідність оцінки поточного економічного потенціалу регіонів з врахуванням наслідків внутрішніх міграцій населення та результатів релокації підприємств, здійснення заходів щодо сприяння задіяння людського потенціалу внутрішньо переміщених осіб для розвитку регіональної економіки. Запропоновано заходи щодо нормативного закріплення відповідних положень в програмах та стратегіях регіонального, місцевого розвитку.

Ключові слова: стратегування, інклюзивність, регіональний та місцевий розвиток, внутрішньо переміщені особи, релоковані підприємства.

Вступ та постановка проблеми. Однією із умов забезпечення стійкості регіонів в умовах актуальних викликів (передусім спровокованих повномасштабним військовим вторгненням РФ) є гнучкість та збалансованість стратегування соціально-економічного розвитку. Наразі (станом на жовтень 2022 року), «війна на виснаження» вважається одним із найбільш імовірних сценаріїв розвитку активної фази російсько-української війни. Цей сценарій означає затягування бойових дій, що призведе до згорання економічної активності, погіршення очікувань інвесторів, прискорення відпливу капіталу (зокрема людського капіталу) за кордон, орієнтацію приватного сектору на комерційні ініціативи із швидкою фондовіддачею. До того ж зберігатиметься суттєвий рівень навантаження на місцеві бюджети та державні фонди.

В таких умовах від здатності владних установ на національному, регіональному рівнях адаптувати систему стратегування розвитку до актуальних викликів буде

залежати стабільність публічного управління та спроможність забезпечення соціально-економічного розвитку як окремих адміністративно-територіальних одиниць, так і держави в цілому.

Зокрема, на сприяння досягненню таких цілей орієнтований Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» (прийнятий в липні 2022 року) та деякі інші нормативно-правові акти. До того ж на регіональному рівні вже наявні ініціативи щодо використання інституційних передумов для забезпечення стійкості регіону в сучасних умовах – зокрема, в червні 2022 року, Львівською обласною радою з врахуванням нових змінних розвитку регіону був розроблений проєкт «Концепції соціально-економічної адаптації Львівщини до умов воєнного стану і стратегічних напрямів економічного відродження на післявоєнний період» [6]. Водночас у цьому контексті слід вказати на наявність низки

бар'єрів, що на практиці перешкоджають ефективній адаптації стратегічних пріоритетів розвитку регіонів викладених у програмах та стратегіях місцевого та регіонального розвитку до актуальних умов та викликів.

Серед таких перешкод відмітимо *брак актуальної інформації* як про основні показники соціально-економічного розвитку областей так і про соціальні настрої населення, передусім ВПО. Така інформація є цінною для врахування актуального трудових ресурсного потенціалу регіону в рамках прогнозування та стратегування соціально-економічного розвитку регіону. У цьому контексті відмітимо також і необхідність забезпечення *інклюзивності* управління (зокрема в частині стратегічного планування), якому притаманний низький рівень кооперації на регіональному та локальному рівні за участі основних зацікавлених сторін. У цьому контексті зокрема слід вказати на *несистемність* (навіть *ситуативність*) співпраці владних установ із експертною та науковою спільнотою, незадіяність фахового потенціалу в рамках стратегування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Доречно констатувати наявність суттєвого наукового доробку присвяченого тематиці стратегування регіонального та місцевого розвитку. Зокрема йдеться про наукові публікації: Жаліло Я., Снігова О. [3], Кіш Г., Світлинцев О. [5], Зверяков М., Кухарська Н., Клевцевич Н., Шараг О. [4], Банар О., Петренко Н. [1] Левицька О. [7] та ін.

Водночас коло питань пов'язаних із адаптацією системи стратегування регіонального і місцевого розвитку до викликів пов'язаних із загостренням воєнно-політичної ситуації доречно вважати майже недослідженим напрямком. Це пов'язано із тим, що система стратегування як і інші сфери публічного управління в Україні, ще не стикалась із викликами повномасштабної війни. А тому доречними є наукові розвідки за даним напрямком.

З огляду на зазначені вище аргументи, **метою** даної статті є виокремити та охарактеризувати заходи адаптації регіонального та місцевого стратегування соціально-економічного розвитку до умов та викликів, пов'язаних із активною фазою російсько-української війни.

Досягнення визначеної мети обумовило виконання наступних завдань:

1. виокремити рекомендації щодо отримання актуальної інформації щодо одного із основних чинників формування соціально-економічної сфери регіонів та громад – людського капіталу.

2. запропонувати заходи щодо забезпечення інклюзивності процесу стратегування в сучасних умовах.

Результати дослідження. З початку повномасштабного військового вторгнення російської федерації областям заходу України (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька) було завдано значно менше шкоди у порівнянні із регіонами на території яких велись активні бойові дії та здійснювались систематичні обстріли цивільної інфраструктури з боку російських військ. До того ж на території заходу України навіть в умовах активних бойових дій було збережено господарську та ділову активність, яка посилювалась з прибуттям значної кількості ВПО та переміщенням частини підприємств у рамках релокації. Водночас саме захід України прийняв на себе основне навантаження внаслідок вимушених внутрішніх міграцій населення. Відтак як на початковому етапі війни так і зараз гостро постали завдання тимчасового розміщення та створення умов для соціалізації та задовільного рівня життя внутрішньо переміщених осіб (ВПО), задіяння їх людського капіталу для активізації економічної діяльності у регіоні.

До того ж у цьому контексті актуалізувалось питання забезпечення стійкості інфраструктури та об'єктів жит-

лово-комунального господарства громад, підготовки до опалювального періоду, безпеки навколишнього середовища за умов підвищеного навантаження внаслідок різкого збільшення кількості населення та розташування релокованих підприємств, евакуйованого виробництва. Також йдеться і про гарантування безперешкодного постачання та створення необхідних резервів продуктів харчування, засобів гігієни та інших побутових товарів, враховуючи збільшення населення в кожній громаді, на основі відповідної міжрегіональної взаємодії.

Безумовно, з початком визволення окупованих російськими військами територій України відбувся поступовий відтік ВПО на території свого постійного проживання. Проте області заходу України все ще зберігають (і припускаємо, що навіть після закінчення активних бойових дій зберігатимуть) статус центрів притягнення ВПО та релокованих підприємств. В рамках представленої статті умовно позначатимемо їх як *регіони-рецепієнти* – регіони, які є територіями куди переселяються ВПО в межах внутрішньої міграції та де розміщують евакуйоване виробництво, переміщені в рамках релокації підприємства.

Поряд із очевидними перевагами поживлення споживання, господарської та ділової активності, регіони-рецепієнти заходу України отримали перевагу розширеного за рахунок ВПО трудових ресурсного потенціалу, яким необхідно раціонально скористатись. До того ж важливо використовувати цей потенціал ще й в контексті змін в структурі економіки внаслідок програми релокації – сприяти задіяння ВПО на переміщених підприємствах та евакуйованому виробництві. Загалом, для відновлення існуючих та створення нових осередків економічної активності та зокрема задіяння людського капіталу ВПО необхідною є актуальна та цілісна «картина» трудових ресурсного потенціалу регіону з урахуванням наслідків внутрішніх міграцій. Однак наразі комплексна статистика за цим напрямком або не ведеться або є закритою до розповсюдження.

Як зазначають Г. Кіш та О. Світлинцев, однією із складових стратегічного планування є соціально-економічний аналіз, який включає в себе всі важливі аспекти життєдіяльності і розвитку цільового регіону, формує основу для своєчасного виявлення бажаних і небажаних змін в регіоні та прийняття обґрунтованих рішень щодо регіонального розвитку [5, с. 35]. Однією із змінних у ході такого аналізу є трудових ресурсний (трудоий) потенціал регіону – це комплексна оцінка кількісних та якісних характеристик економічно активного населення, що проживає на території регіону [2, с. 361].

Однак на практиці органи державної влади та органи місцевого самоврядування стикаються із певними труднощами в ході комплексної оцінки наявних трудових ресурсів, що пов'язано із умовами воєнного часу. Зазначимо, що офіційно опублікована обласними військовими адміністраціями (ОВА) інформація щодо кількості ВПО на території областей враховує лише тих осіб, що є офіційно зареєстрованими і отримали відповідний статус. Тоді як альтернативні джерела інформації (як-от дані мобільних операторів) свідчать про значно більшу кількість ВПО на території регіонів заходу України.

Наведемо приклад Закарпатської області: згідно офіційної інформації Закарпатської обласної ради, станом на вересень 2022, в Закарпатській області було офіційно зареєстровано близько 155 тис. ВПО, тоді як їх загальна кількість на території області становила понад 400 тис. осіб (згідно інформації Закарпатської ОВА, яка спиралася на дані мобільних операторів). Таким чином, приблизно кожен третій представник ВПО є офіційно зареєстрованим в області. До того ж дані мобільних опе-

раторів можуть бути некоректними, оскільки не враховуються особи, які є представниками міжнародних місій, знаходяться тимчасово на території області, змінили сім'ярку мобільного оператора або мають їх декілька і т. д.

Проте навіть у випадку вірної кількісної оцінки соціальних змін пов'язаних із внутрішніми міграціями виникає ще одне актуальне завдання – оцінка якісних характеристик людського капіталу ВПО (спеціальності, професійних навичок, знань та досвіду тощо), а також їх соціальних настроїв (коротко- та довгострокові плани щодо того щоб залишитись / покинути регіон; бажання купити / оренди житла, відкриття власної справи, оформлення кредиту для цих цілей, влаштування на роботу за відповідною спеціальністю і т. д.).

В даному випадку найбільш дієвим інструментом в отриманні необхідної інформації вважаємо організацію та проведення опитування серед ВПО, а також серед населення регіонів-реципієнтів – місцевого бізнесу, сімейних домогосподарств, волонтерів та активістів щодо їх потреб основних проблем та, що найголовніше, планів. Безумовно, реалізація таких масштабних ініціатив в умовах обмеженості фінансових ресурсів та суттєвого навантаження на бюджети є складним завданням. Водночас для цих цілей можливим є залучення ресурсів міжнародних інституційних донорів та наднаціональних організацій – Міжнародної організації міграції (МОМ), структур ЄС та ін. При цьому ОВА та залучені експерти (фахівці-соціологи, представники українських університетів, науково-дослідних установ, громадських організацій і т. д.) зможуть виконувати координаційні функції в пошуку інтерв'юєрів, організації інформаційного супроводу і т. д.

Для наочності наведемо приклад ініціативи, що запланована до проведення в Закарпатській області (на момент написання статті, жовтень 2022, зазначена ініціатива знаходилась на стадії планування та підготовчих дій). Наразі таке опитування заплановано провести в Закарпатській області за участі Міжнародної організації міграції ООН, НІСД, Закарпатської обласної військової адміністрації. Розглядаючи згадану ініціативу як пілотний проект вважаємо доречним на основі досвіду його реалізації в майбутньому провести аналогічні ініціативи і в інших областях.

Зазначимо, що ефективність використання результатів таких опитувань в рамках стратегування регіонального та місцевого розвитку значно підвищується при задіянні представників експертного та наукового середовища. Відмітимо наступні інструменти задіяння науково-експертного потенціалу регіонів, застосування яких буде доречним при удосконаленні регіонального, місцевого стратегування соціально-економічного розвитку:

- проведення експертних опитувань та дискусій у форматі фокус-груп, із залученням як вітчизняних так і зарубіжних експертів. Можливим є застосування інструментів для дистанційної участі (програмного забезпечення для інтернет-телефонії);

- формування сценаріїв розвитку, включно з використанням методів математичного моделювання. У цьому контексті значимо доцільність проведення оцінки перспектив розвитку регіону в умовах актуальних викликів, із виокремленням та характеристикою основних конкурентних переваг (сильних сторін) та проблемних аспектів розвитку регіону (слабких сторін), загроз, можливостей. Серед методів які доречно застосовувати для цих цілей виділимо методи SWOT-аналізу, PESTEL-аналізу та ін.;

- проведення експертом або групою експертів дослідження за окремою проблематикою та формування за результатами аналітичного документу (-ів) із чіткою реко-

мендаційною частиною. Як приклад можна навести метод підготовки аналітичних записок (оцінок).

Зазначені вище напрямки відображають позицію авторів статті та можуть доповнюватись. Головна ідея виокремлених заходів полягає в залученні широкого кола експертів із різних сфер (економіка, гуманітарна безпека, публічне управління тощо) задля багатостороннього, міждисциплінарного аналізу актуальної ситуації в регіоні.

Водночас відмітимо необхідність державно-громадської кооперації і в більш широкому сенсі, сприяння інклюзивному управлінню. Погоджуємось із висновками Я. Жаліла та О. Снігової стосовно того, що стратегіям регіонального розвитку має бути притаманна така фундаментальна властивість як *інклюзивність*. Це означає, що вибір механізмів розвитку регіону повинен відбуватись з позицій максимального залучення регіональної спільноти до реалізації завдань стратегії та отримання позитивного результату їх реалізації [3, с. 21]. Однак додамо, що в сучасних умовах такий інклюзивний підхід повинен враховувати і наслідки внутрішніх міграцій населення. На практиці це зокрема означатиме залучення до процесу обговорення / узгодження управлінських рішень представників ВПО (активістів та лідерів громадської думки, волонтерів): (1) формування громадських комітетів у складі представників ВПО; (2) проведення громадських слухань, консультацій між представниками владних інституцій та ВПО з приводу питань участі останніх у забезпеченні вирішення актуальних гуманітарних та економічних проблем; (3) сприяння розвитку публічно-приватного партнерства за участі релокованих підприємств.

Доречно також розвивати мережу зв'язків та контактів між владою та регіональними стейкхолдерами в питаннях сприяння розвитку людського потенціалу та сприяння соціальної адаптації ВПО: університетами, іншими освітніми установами (щодо заходів навчання, підвищення кваліфікації / перекваліфікації ВПО), підприємствами (сприяння працевлаштуванню ВПО, проведення для них стажувань, розвиток кооперації із релокованими підприємствами) та ін.

Переходячи до конкретних пропозицій органам державної влади пропонуємо наступні заходи, які доречно здійснити *Міністерству розвитку громад та територій України спільно з ОВА (зокрема Закарпатською, Івано-Франківською, Львівською, Чернівецькою обласними військовими адміністраціями)*:

1. Проведення консультацій між ОВА та представництвами міжнародних організацій щодо можливості взаємодії в рамках проведення соціологічних опитувань задля оцінки настроїв серед ВПО та місцевого населення регіонів-реципієнтів. Важливо при цьому орієнтуватись на залучення зовнішнього фінансування від міжнародних інституційних донорів. В рамках згаданих заходів доречно залучити фахівців-соціологів, представників наукової спільноти регіону задля фахового супроводу даної ініціативи (формування вибірки, правильного формулювання питань, проведення тренінгів для інтерв'юєрів).

Серед бажаних питань, на які необхідно отримати відповідь:

- Довгострокові плани ВПО щодо того щоб покинути / залишитись на території регіону-реципієнта;
- Можливість повернення на місце постійного проживання;
- Наміри купити / орендувати житло;
- Чи особа працевлаштована, якщо ні то чи має працевлаштуватись, визначення сфери діяльності та бажаної професії для працевлаштування
- Наміри відкриття власного бізнесу / наявність власного бізнесу.
- Які основні потреби та проблемні питання у ВПО тощо.

2. Ініціювання та проведення на рівні регіонів експертних обговорень (до яких доречно залучати як українських, так і зарубіжних експертів) у форматі фокус-груп з метою оцінки кореляції (із урахуванням отриманої статистичної інформації, результатів опитувань) організаційних та фінансових положень регіональної (область) та місцевих (територіальна громада) стратегій розвитку із цілями задіяння в рамках регіональної економіки людського капіталу ВПО, потенціалу релокованих підприємств. На цій основі можливе виокремлення в програмах та стратегіях розвитку положень, які треба коригувати / доповнити.

При формуванні переліку пропозицій щодо змін до стратегій та програм місцевого та регіонального розвитку пропонуємо особливу увагу приділити наступним напрямкам:

- політика підтримки та сприяння швидкій адаптації переміщених підприємств у контексті забезпечення економічної стабільності держави – проведення консультацій із представниками бізнесу регіонів-реципієнтів, а також з місцевою владою суміжних регіонів країн-сусідів ЄС щодо можливостей встановлення транскордонних господарських зв'язків та ділових контактів, використання можливостей для виробничої кооперації; організація прискореної підготовки / перепідготовки кадрів для переміщених підприємств; проведення міжнародних інвестиційних конференцій з метою залучення додаткових ресурсів для функціонування переміщених підприємств і т. д.;

- формування систематизованих реєстрів внутрішньо переміщених осіб у розрізі кваліфікацій з метою сприяння їх працевлаштуванню (на території місць розташування, суміжних громад, або з переселенням) в межах громад або у затребуваних громадами та регіоном видах економічної діяльності;

- здійснення прискореного тренінгового навчання, підвищення кваліфікації та перекваліфікації внутрішньо переміщених осіб, які зможуть бути задіяні як нові працівники евакуйованих підприємств. Для цього можна залучити вищі та спеціальні навчальні заклади регіонів, асоціації органів місцевого самоврядування, громадські організації, бізнес-асоціації;

- залучення до вирішення економічних та гуманітарних завдань макрорегіону міжнародної співпраці: можливостей транскордонного співробітництва, як-от співпраці в рамках Карпатського євро регіону та європейського об'єднання територіального співробітництва «Тиса», партнерських та побратимських угод, міжнародної технічної допомоги країн Європи, США та Канади, ООН та міжнародних благодійних організацій;

- забезпечення якісного надання публічних послуг на рівні територіальних громад, які приймають евакуйованих осіб з врахуванням значного збільшення чисельності населення, з відповідним додатковим кадровим та матеріально-технічним забезпеченням;

- гарантування безперешкодного постачання та створення необхідних резервів продуктів харчування, засобів гігієни та інших побутових товарів, враховуючи збільшення населення в кожній громаді;

- організація психологічної та освітньої адаптації внутрішньо переміщених осіб, попередження конфліктів між внутрішньо переміщеними особами та місцевим населенням, зокрема шляхом залучення внутрішньо переміщених осіб до процесів самоорганізації життя в приймаючій громаді, реалізації соціально значимих ініціатив.

Висновки. Не дивлячись на важливість формування порядку денного державної регіональної політики на повоєнний (відбудовний) період слід констатувати необхідність планування заходів в соціально-економічній сфері в умовах воєнних дій на частині територій та виходячи із сценарію їх потенційного затягування («війни на виснаження»). Удосконалення стратегування соціально-економічного розвитку регіонів та громад на поточному етапі розвитку Української держави сприятиме напрацюванню механізмів вирішення актуальних гуманітарних проблем та активізації економічної діяльності країни за умов як воєнного та відбудовного періодів, оновленню підходів до політики регіонального розвитку. Зміцнення економічної та гуманітарної спроможності географічно віддалених від зони бойових дій регіонів буде важливим і у повоєнний час, для збільшення стійкості та регіональної збалансованості економіки, пом'якшення негативного впливу гуманітарних проблем, притаманних періоду відбудови зруйнованої житлової та соціальної інфраструктури особливо потерпілих внаслідок бойових дій громад та регіонів.

Задля цього доречним є здійснення заходів в частині комплексної оцінки трудових ресурсів потенціалу регіону (з урахуванням наслідків внутрішніх міграцій), а також актуальності структури регіональної економіки (з урахуванням переміщених в рамках релокації підприємств). Допомогти в отриманні інформації для такої оцінки може соціологічне опитування на території регіона-реципієнта, яке крім того дозволить відслідкувати соціальні настрої ВПО та місцевого населення. Необхідними є також експертний супровід процесу стратегування та відображення у цілях, пріоритетах місцевих та регіональних стратегій розвитку заходів щодо (1) задіяння людського потенціалу ВПО в рамках регіональної економіки, вирішення їх гуманітарних проблем (розселення ВПО, забезпечення їх основних потреб, адаптація до нових умов життя); (2) підтримки переміщених в рамках релокації підприємств, забезпечення обміну інформації між громадами та між регіонами щодо існуючого ресурсного потенціалу, задля визначення перспективних громад для релокації підприємств, а також для вторинного переміщення ВПО у містя, де існує попит на фахівців.

Список використаних джерел:

1. Банар О., Петренко Н. Концепція стратегування в контексті стратегічного та адміністративного управління соціально-економічним розвитком держави. *Ефективна економіка*. 2021. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9128>
2. Гарькава В. Формування трудового потенціалу регіону як основа державної регіональної політики. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. Випуск 3 (08). С. 359–362.
3. Жаліло Я., Снігова О. Щодо інституційних засад стратегування регіонального розвитку в Україні. *Стратегія розвитку України*. 2018. № 1. С. 18–22
4. Зверяков М.І., Кухарська Н.О., Клевцевич Н.А., Шараг О.С. Стратегування регіонального розвитку: теорія, методологія, концепція : монографія. Одеський національний економічний університет МОН України. Одеса, 2019. 241 с.
5. Кіш Г., Світлицький О. Компонентний аналіз стратегічного планування розвитку регіону. *Економіка та суспільство*. 2021. Випуск 34. С. 34–47.
6. Концепція соціально-економічної адаптації Львівщини до умов воєнного стану і стратегічних напрямів економічного відродження на післявоєнний період. URL: <https://doc.drohobych-rada.gov.ua/wp-content/uploads/2022/09/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf>

7. Левицька О. Стратегування соціоекологічного розвитку карпатського регіону України. *Економіка та суспільство*. 2021. № 33. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/896>

References:

1. Banar O., Petrenko N. (2021) *Konceptsiya strateguvannya v konteksti strategichnogo ta administratyvno upravlinnya social'no-ekonomichnym rozvytkom derzhavy* [The concept of strategic planning in the context of strategic and administrative management of socio-economic development of the state]. *Efektivna ekonomika*, no. 8. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9128>
2. Garkava V. (2017) *Formuvannya trudovogo potencialu regionu yak osnova derzhavnoyi regionalnoi polityky* [Labor potential of the region as the basis of the state regional policy]. *Shidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnya*, vol. 3 (08), pp. 359–362
3. Zhalilo Y., Snigova O. (2018) *Shhodo instyucijnyx zasad strateguvannya regionalnogo rozvytku v Ukraini* [The Institutional framework of regional development strategy in Ukraine]. *Strategiya rozvytku Ukrainy*, vol. 1, pp. 18–22.
4. Zvyeryakov M.I., Kuxarska N.O., Klevcevyh N.A., Sharag O.S. (2019) *Strateguvannya regionalnogo rozvytku: teoriya, metodologiya, koncepciya* [Strategic planning of regional development: theory, methodology, concept]. Odesa: Odesa I. Mechnykov National University. (in Ukrainian)
5. Kish G., Svitlynec O. (2021) *Komponentnyj analiz strategichnogo planuvannya rozvytku regionu* [Component analysis of strategic planning of the region development]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 34, pp. 34–47.
6. *Konceptsiya socialno-ekonomichnoi adaptaciyi Lvivshhyny do umov voyennogo stanu i strategichnyx napryamiv ekonomichnogo vidrodzhennya na pisylyavoyennyj period (2022)* [The concept of socio-economic adaptation of Lviv region to the conditions of war time state and strategic directions of economic revival for the postwar period]. Available at: <https://doc.drohobych-rada.gov.ua/wp-content/uploads/2022/09/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf>
7. Levyczka O. (2021) *Strateguvannya socioekologichnogo rozvytku karpatskogo regionu Ukrainy* [Strategic planning of socio-ecological development of the Carpathian region of Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 33. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/896>

ADAPTATION OF REGIONAL AND LOCAL DEVELOPMENT STRATEGY TO MILITARY AND POLITICAL CHALLENGES

Summary. The article is devoted to issues of improving the strategizing of socio-economic development of regions and communities in the conditions of current military-political challenges associated with the full-scale invasion of the Russian Federation. On the example of the western region of Ukraine, the main directions of adaptation of regional and local development programs and strategies to the conditions of the economic and humanitarian consequences of hostilities are identified and characterized. In particular, the need to assess the current economic potential of the regions, taking into account the consequences of internal population migrations, the results of the relocation of enterprises, and the implementation of measures to promote the use of the human potential of internally displaced persons for the development of the regional economy, is argued. Measures for the normative consolidation of relevant provisions in programs and regional and local development strategies are proposed. The barriers that prevent in practice the effective adaptation of the regional development strategic priorities outlined in the programs and strategies of local and regional development to the current conditions and challenges are indicated: lack of up-to-date information, insufficient level of inclusivity of management, situational interaction with the expert environment. In the framework of the article, the argumentation is based on the assumption that the military actions are of a long nature (the «war of attrition» scenario), and after the end of military actions, a long period of time (until the restoration of infrastructure, reconstruction of the housing stock, demining, and other measures) of IDPs and relocated enterprises will not be able to return to the territory of their permanent residence. The necessity of searching and revealing of new competitive advantages of the western regions of Ukraine under the current situation is justified, namely: (1) use of the consequences of internal migration of IDPs, which significantly increased the labor resource potential of the western regions of Ukraine; (2) the results of the relocation program, which contributed to changes in the structure of the regional economy and the creation of new economic activity and business activity centers.

Key words: strategizing, inclusiveness, regional and local development, internally displaced persons, relocated enterprises.

Цалан М. І.

кандидат економічних наук,

*доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

Галай Я. Я.

магістр

Ужгородського національного університету

Tsalan Myroslava

PhD in Economics,

*Associate Professor of the Department of International Economic Relations
Uzhhorod National University*

Halai Yaroslava

Master

Uzhhorod National University

ЗАГОСТРЕННЯ ПРОДОВОЛЬНОЇ КРИЗИ У СИСТЕМІ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК РЕЗУЛЬТАТ ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню ризиків наростання продовольчої кризи у системі світового господарства у зв'язку з вторгненням військ Російської Федерації на територію України. Розкрито сутність понять «продовольча безпека» та «продовольча криза». Наведено головні причини поглиблення продовольчої кризи в нинішніх умовах. Представлено відсоткову частку світового експорту України та Російської Федерації. Визначено місце та роль України у забезпеченні продовольчої безпеки у системі світового господарства. Розкрито основні перепони для повноцінної діяльності українського аграрного сектору економіки та забезпечення Україною суттєвої частини продовольчих ресурсів для низки країн через вторгнення Російської Федерації на територію України. Наведено рекомендації ФАО для країн світу та України задля не допущення наростання продовольчої кризи у системі світового господарства.

Ключові слова: продовольча криза, продовольча безпека, продовольство, світове господарство, російсько-українська війна, експорт, сільськогосподарська продукція.

Вступ та постановка проблеми. Продовольча криза є однією з найсерйозніших проблем, що хвилюють світову цивілізацію та країни світу в умовах зростання сучасних глобальних загроз. До важливих завдань, що стоять перед країнами світу відноситься стійке і стабільне розв'язання продовольчої проблеми населення світу, що постійно зростає, а також значне збільшення продовольчої доступності в довгостроковій перспективі. Україна – це один з найголовніших гарантів продовольчої безпеки у світі, оскільки забезпечує суттєву частину продовольчих ресурсів для низки країн. Вторгнення Російської Федерації на територію України істотно поколихнуло стан продовольчої безпеки у системі світового господарства та сприяє наростанню продовольчої кризи, найгіршої від часів Другої світової війни. Повноцінна діяльність аграрного сектору економіки України виступає істотним фактором забезпечення продовольчої безпеки у системі світового господарства. Кожен день війни Російської Федерації проти України наближає мільйони найбільш бідних верств населення до голоду, у зв'язку з чим війна повинна терміново бути зупинена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання продовольчої кризи, яка наростає у зв'язку з невіправданим вторгненням Російської Федерації на територію України, присвячена низка наукових робіт, оскільки це питання є вкрай важливим в нинішніх умовах. Зокрема, слід зазначити напрацювання Н.М. Гавриленко, Г.М. Широкого, Р.Е. Юлдашева [1], О.В. Гулак, Л.В. Головій [2], Н.Л. Родіонової, А.В. Дергач, Г.О. Гудзь [3], Г.М. Чоботько, Л.А. Райчук, І.К. Швиденко [4] та ряду інших науковців, які розкривають вплив російсько-української війни на світову продовольчу кризу.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне напрацюванням науковців, варто зазначити, що й донині питання наростання продовольчої кризи у системі світового господарства через вторгнення військ Росії на територію України є актуальним у зв'язку з продовженням воєнних дій Росії в Україні. Зокрема, особливої уваги потребують питання визначення заходів для країн світу та України, направлених на не допущення поглиблення продовольчої кризи у системі світового господарства.

Мета статті: окреслення ризиків наростання продовольчої кризи через вторгнення військ Російської Федерації на територію України, що виступає однією з найбільших країн-експортерів сільськогосподарської продукції у світі, а також визначення заходів з метою недопущення катастрофічних наслідків у системі світового господарства.

Результати дослідження. У системі світового господарства основоположним показником життя та найбільш вагомим життєвим ресурсом людства є продовольство, рівень забезпеченості яким, дозволяє здійснювати об'єктивну оцінку якості життя людей. На сьогодні, продовольчій кризі приділяється особливе значення на світовому рівні, оскільки у XXI столітті вказана проблема й досі є невіршеною. Як правило, дефіцит продовольства сприймається як лихо, у той час, як його відсутність є катастрофою, що представляє безпосередню загрозу для життя чи засобів існування. Така значущість продовольчої проблеми, перш за все, криється у тому, що потреба у їжі – це найголовніша та першочергова потреба в ієрархії потреб людини. Так, продовольство, а також його виробництво, розподіл та споживання є найвагомішими елементами функціонування світової господарської системи.

Нестача або відсутність продовольства підриває продовольчу безпеку й спричиняє появу різноманітних форм прояву продовольчої кризи: неповноцінного харчування, недоїдання чи голоду [3]. З огляду на вагомість продовольства для людства, особливий рівень уваги світової спільноти до вирішення вказаної проблеми була привернута починаючи з 70-х рр. ХХ ст. Так, за сприяння ООН в 1974 р. було ухвалено «Декларацію про ліквідування голоду і недоїдання», де термін «продовольча безпека» вперше задекларував обсяг й стабільність постачання харчів, згодом було доповнено такі поняття, як «доступ всіх людей весь час», а також «достатність продуктів харчування для активного і здорового життя» [5]. Декілька років згодом, на Всесвітньому Продовольчому Саміті, який був організований Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (Food and Agriculture Organization, FAO, ФАО), було чітко визначено, що: «продовольча безпека – це коли людина постійно має фізичний, соціальний і економічний доступ до достатніх, безпечних та корисних продуктів, які забезпечують її потреби й харчові переваги для активного і здорового життя» [6]. При цьому, під продовольчою кризою розуміється одна із найвагоміших глобальних проблем людства, що полягає в масовому недоїданні й голоді суттєвої частини населення у планетарному масштабі, перш за все у слабозрозвинених країнах світу [7, с. 189].

Сьогодні питанням продовольчої безпеки займається Всесвітня продовольча програма (ВПП), що представляє собою ланку Організації Об'єднаних Націй (ООН) та являється найбільшим підрозділом гуманітарної допомоги на світовому рівні. Відповідно до даних, представлених станом на 2022 рік, на постійній основі голодує орієнтовно 828 мільйонів людей, а кількість тих, хто стикається з гострою нестачею їжі, зросла з 2019 року зі 135 мільйонів до 345 мільйонів. В загальному, п'ятдесят мільйонів людей у сорока п'яти країнах балансують на межі голоду [8]. При цьому, головними причинами існування продовольчої кризи виступають наступні:

- конфлікти, які все ще лишаються найбільшою рушійною силою голоду, оскільки 60% голодуючих у світі живуть у регіонах, що охоплені війсьними діями та конфліктами. Відповідно до даних ВПП, події, що відбуваються в Україні є ще одним доказом того, як конфлікт живить голод, змушуючи людей залишати їхні домівки та знищуючи їхні джерела доходу;

- кліматичні кризи, які знищують життя, врожай і засоби до існування, а також підривають здатність людей прогнати себе;

- економічні наслідки пандемії COVID-19, які спричинили безпрецедентне зростання голоду;

- витрати також є найвищими за весь час: місячні операційні витрати Всесвітньої продовольчої програми на 73,6 млн доларів США перевищують середні показники 2019 року – відбулось істотне зростання на 44%. Додаткові кошти, що нині витрачаються на експлуатаційні витрати, раніше могли б прогнати 4 мільйони людей протягом 1 місяця [8].

Ще однією причиною продовольчої кризи виступає ріст кількості населення. Зокрема, відповідно до даних ООН, населення світу складатиме орієнтовно 9,7 мільярда осіб до 2050 року [9]. У зв'язку з тим, що населення світу має тенденцію до зростання (рис. 1), продовольча криза набуває ще більшої актуальності через важливість потреби забезпечити підвищення виробництва продуктів харчування, їх розподілу та доступності.

Станом на вересень 2022 року, населення світу складає 7,9 мільярда осіб. Динаміка населення світу підтверджує те, що прояви продовольчої кризи у системі світового господарства мали місце ще задовго до початку вторгнення Російської Федерації на територію України. Стрімко почала наростати продовольча криза у системі світового господарства під час пандемії COVID-19, але з початком російсько-української війни загрожує стати однією з найбільш масштабних з часів Другої світової війни, що, власне підтверджує Жозеп Боррель – високий представник Європейського Союзу із закордонних справ та безпеки, зазначаючи наступне: «Продовольчий ринок ще до війни був у стані стресу, але після нападу Росії на Україну ця криза значно поглибилася. Сьогодні вона ставить під загрозу продовольчу безпеку мільйонів людей у багатьох частинах світу. Російські війська обстрілюють українські поля, перешкоджаючи посіву сільськогосподарських культур, грабуючи продовольчі запаси, блокуючи українські порти, таким чином, підвищуючи ціни на продукти харчування та добрива, які різко зросли в багатьох частинах світу» [11]. Вищезазначене можна пояснити тим, що Україна та Росія являються великими виробниками сільськогосподарської продукції. Зокрема, місце України у світі як важливого агровиробника підтверджують світові і європейські рейтинги (табл. 1).

Окрім того, Росія та Україна виступають ключовими сільськогосподарськими гравцями на світовому ринку, а також головними постачальниками основних сільськогосподарських товарів, включаючи пшеницю, кукурудзу та соняшникову олію, водночас, Росія є найбільшим у світі експортером добрива. Відсоткова частка світового експорту України та Росії у 2021 році мала наступний вигляд (табл. 2).

Варто зазначити, що декілька регіонів сильно залежать від імпорту з України та Росії для їх базового харчування. Так, Російська Федерація та Україна разом забезпечують понад 50 % імпорту зерна у Північній Африці та на Близькому Сході, в той час, як країни Східної Африки імпортують 72% своїх зернових з Росії та 18% з України. Загалом, відсоткове співвідношення світового експорту зерна станом на 2021 рік представлено на рис. 2.

Якраз у зв'язку з вищезазначеним, вторгнення Російської Федерації в Україну становить суттєву загрозу для продовольчої безпеки низки країн світу. Зокрема, російсько-українська війна здійснить істотний вплив на продовольчу безпеку головних імпортерів зерна з України (рис. 3).

Дані рис. 3 демонструють, що станом на 2021 рік найбільшим імпортером зерна з України став Китай

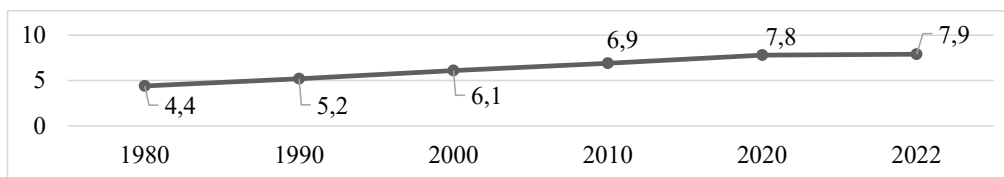

Рис. 1. Динаміка населення світу протягом 1980–2022 рр., млрд осіб

Джерело: складено автором на основі [10]

Таблиця 1

Місце України у європейському та світовому рейтингу як важливого агровиробника на світовій арені

Напрямок української агродіяльності/агровиробництва	Місце
у Європі у відповідності до площі орних земель	1
на світовому рівні у відповідності до площі чорнозему (25% світового обсягу)	3
на світовому рівні у відповідності до експорту соняшникової олії	1
на світовому рівні у відповідності до виробництва ячменю	2
на світовому рівні у відповідності до експорту ячменю	4
у відповідності до величини виробник та найбільший експортер кукурудзи у світі	3/4
найбільший виробник картоплі у світі	4
виробник жита у світі у відповідності до величини	5
на світовому рівні з експорту пшениці	8

Джерело: [2, с. 68]

Таблиця 2

Частка світового експорту у 2021 році, %

Товари, що експортуються	Україна	Росія	Росія та Україна
Пшениця	10	24	34
Кукурудза	15	2	17
Ячмінь	13	14	27
Соняшникова олія	31	24	55
Макуха соняшникова	61	20	81
Рослинні олії	-	-	10
Біла риба (Алякинський минтай)	-	16	-
Мінеральні проміжні добрива		13	
Готові добрива		16	
Калорійність їжі, що торгується по всьому світу	6	5.8	11.8

Джерело: складено автором на основі [12; 13]

(2552 мільйонів доларів), що складає орієнтовно одну п'яту експорту українського зерна. Друге місце займає Індонезія, третє – Іспанія.

Не можна не відзначити важливість української сільськогосподарської продукції для країн Азії, Близького Сходу та Північної Африки, куди експортуються не лише зерно, ячмінь, пшениця й кукурудза, але й соняшникова олія, продукти перероблення насіння соняшнику [1]. Що ж стосується Росії, то ряд країн відмовилось від імпорту російського зерна. Однак, не дивлячись на війну, основні імпортери продовжують одержувати постачання російського зерна. Мова йде про Ірак, Єгипет й Саудівську Аравію [15]. У той самий час, Росія торгує не лише російським зерном, але й тим, що було вкрадено в Україні [16].

Прояви продовольчої кризи, які були спричинені вторгненням Російської Федерації в Україну, вже спостерігаються в країнах Близького Сходу та Африки. Зрозумілим є те, що Чорноморський регіон здійснює істотний вплив на утворення світових цін на сільськогосподарську продукцію, а також, будучи великим експортером зерна, трансформує глобальні продовольчі ринки. Вже можна

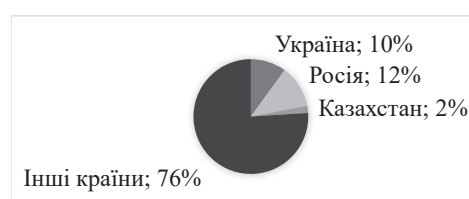

Рис. 2. Співвідношення світового експорту зерна, 2021 р., %

Джерело: складено автором на основі [14]

спостерігати істотне підвищення цін на продукти харчування й дефіцит основних сільськогосподарських культур, що раніше постачались Україною, що, власне, демонструють рис. 4 та рис. 5 [3].

Варто зазначити, що нестача продовольства надалі може виступити причиною ще більшого рівня злиднів й голоду мільйонів людей. Не дивлячись на вищезазначене, Росія продовжує нищити на території України зерносховища, продовольчі склади, транспортну інфра-

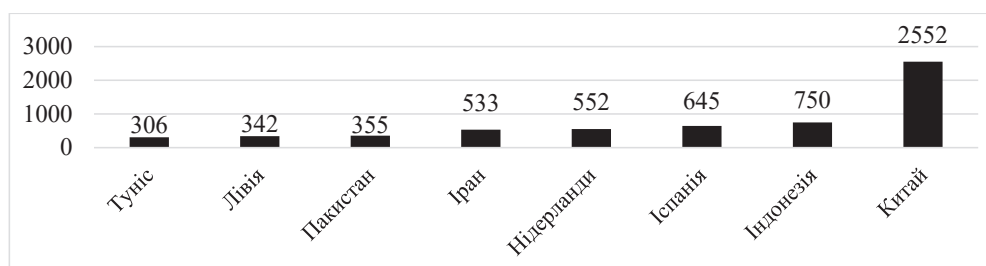

Рис. 3. Найбільші імпортери зерна з України у 2021 році, млн дол

Джерело: складено автором на основі [12]

Рис. 4. Динаміка індексу світових цін на зернові протягом 2011–2022 років, %

Джерело: складено автором на основі [1]

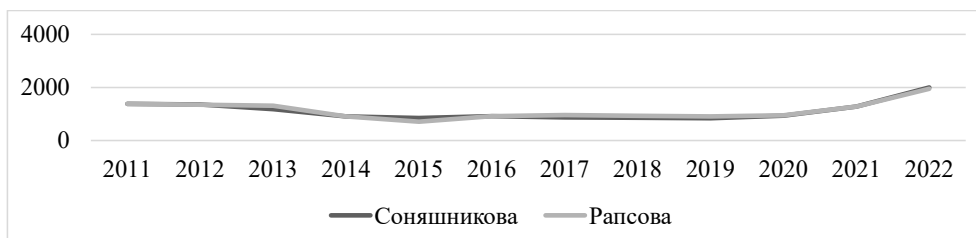

Рис. 5. Динаміка світових цін на олії протягом 2011–2022 років, дол. США за т

Джерело: складено автором на основі [1]

структуру, а також стає на перешкоді проведенню сільськогосподарських робіт. Такі дії можна розцінювати як такі, що є направлені на створення гуманітарної катастрофи не тільки в Україні, а й у всьому світі. Продовольча

безпека у системі світового господарства порушується також через блокування Росією доступу до українських портів [3]. Окрім того, істотні фінансові виклики постають перед українськими та закордонними виробниками

Таблиця 3

Прогноз урожаю 2022 р. до 2021 р. за різної доступності посівних площ

Область	Площа посіву	Прогноз урожаю у 2022 р. до 2021 р., млн т	
	%	зернових і зернобобових	технічних
1	2	3	4
Донецька (без тимч. окуп. тер. станом на 23.02.2022 р.)	75	1,00	0,36
	50	0,67	0,24
	25	0,33	0,12
Запорізька	75	1,70	0,57
	50	1,10	0,38
	25	0,57	0,19
Київська	75	2,00	0,84
	50	1,30	0,56
	25	0,68	0,28
Луганська	75	0,58	0,34
	50	0,39	0,22
	25	0,19	0,11
Миколаївська	75	1,70	0,58
	50	1,10	0,38
	25	0,58	0,19
Одеська	75	3,90	0,90
	50	2,60	0,60
	25	1,30	0,30
Сумська	75	1,80	0,46
	50	1,20	0,31
	25	0,61	0,15
Харківська	75	2,20	0,74
	50	1,50	0,79
	25	0,74	0,24
Херсонська	75	1,62	0,53
	50	1,08	0,35
	25	0,54	0,18
Чернігівська	75	2,58	0,53
	50	1,72	0,35
	25	0,86	0,18

Джерело: [4, с. 14; 18]

продовольства. У зв'язку з руйнуванням Росією інфраструктури України, знизилась кредитні рейтинги відомих аграрних компаній. Завдала шкоди заборона Національного банку України провадити транскордонні перекази валютних цінностей з України [17].

Все перелічене може мати як короткострокові, так і довгострокові негативні наслідки як для України, так і для всього світу загалом. У 2022 році очікується суттєво нижчий врожай від того, що був зібраний у 2021 році [3]. Спеціалісти видання *Latifundist* спрогнозували скільки буде втрачено врожаю 2022 року, якщо на 75%, 50% та 25% земель певної області України будуть вестись бойові дії через що посівну кампанію буде провести неможливо (табл. 3).

Відповідно до даних Міністерства аграрної політики та продовольства України, станом на 16 червня 2022 року посівна кампанія була завершена. Прогнозовані посіви головних ярих сільськогосподарських культур під урожай 2022 року на території, контрольованій Україною, склали 14,1 млн га, що на 2,8 млн га менше від показника 2021 року (тоді показник склав 16,9 млн га). Відповідно до загального результату, всього було засіяно 95% площ від прогнозованих, що склало 13,4 млн га. Згідно з підсумками посівної кампанії 2022 року, найсуттєвіша зміна в структурі посівів стосувалася пшениці, кукурудзи, соняшника та сої. При цьому, площа посівів сої і ярої пшениці лишилась на рівні 2021 року. Разом з тим, площі посівів під соняшник скоротились, порівняно з 2021 роком, проте несуттєво та зберегли високий показник у 4,7 млн га. Також відбулося скорочення посівів кукурудзи: 4, 6 млн га у 2022 році проти 5, 500 млн га у 2021 році [19]. Не дивлячись на те, що вдалось засіяти практично всі доступні території у складних умовах через артилерійські й ракетні обстріли, замінування, дефіцит пального, ускладнену логістику й комендантську годину, аграрії прогнозують, що врожайність суттєво знизиться [20]. Саме тому, Україна не буде спроможною здійснювати експорт продовольства в тій кількості, що є необхідною для задоволення потреб головних імпортерів української сільськогосподарської продукції, що, власне, сприятиме наростанню продовольчої кризи у системі світового господарства.

Окрім того, довготривала війна може спричинити такі тяжкі наслідки для України, як масовий відтік людського капіталу, завдання серйозної шкоди виробничим потужностям і інфраструктурі на низку років вперед, у зв'язку з чим наростання продовольчої кризи – невідворотне [3].

Світова спільнота додаткових ризиків стосовно нарощення продовольчої кризи одержує також й через санкції та економічну кризу в Росії, що поглинає вказану країну, зокрема, і у зв'язку з закриттям для держави-агресора поставок з низки країн світу, розриву економічних відносин та зв'язків, а відтак, й відсутності можливості експортувати суттєву частину продовольчих ресурсів [2, с. 67].

ФАО задля того аби не допустити наростання продовольчої кризи у системі світового господарства, зумовленої війною Російської Федерації проти України рекомендує для країн вживати наступний ряд заходів:

- забезпечити прозорість ринку сільськогосподарської продукції. Для цього слід розвивати та зміцнювати АМІС – Систему інформаційного забезпечення ринків сільськогосподарської продукції – міжвідомчу платформу, призначену для підвищення прозорості продовольчих ринків;

- створити глобальний механізм фінансування імпорту продовольства для допомоги країнам у подоланні підвищення цін на продукти харчування. Мається на увазі задоволення потреб тільки країн з низьким та нижчим за середній рівень доходу громадян, країн – чистих імпортерів продовольства й обраних одержувачів

допомоги від Міжнародної асоціації розвитку. Існує можливість автоматичної стабілізації ситуації з фінансуванням у майбутньому завдяки спеціальним умовам. У тих, у кого є право на одержання допомоги, на себе беруть зобов'язання щодо нарощування інвестицій у сільське господарство, що дасть можливість в майбутньому зменшити їх потреби в імпорті;

- утриматись країнам від запровадження експортних обмежень, що можуть спричинити подальше підвищення цін на продовольство й підірвати довіру до світових ринків;

- знайти країнам, що є залежними від сільськогосподарської продукції України й Російської Федерації, альтернативних постачальників, здійснити забезпечення використання наявних продовольчих запасів на ефективному рівні й збільшити виробництво власної продукції;

- вживати заходи задля запобігання розповсюдження африканської чуми, а також інших хвороб сільськогосподарських тварин через використання передових практик ведення господарства [21].

Головна ціль перелічених заходів – подолати кризу, не допустити її нарощування, вони не мають посилювати ситуацію з відсутністю продовольчої безпеки, а навпаки, повинні підвищувати стійкість до потрясінь [21].

У зв'язку з тим, що Україна виступає найбільшим експортером сільськогосподарської продукції у світі, наша країна також має вжити заходів, які будуть направлені на недопущення нарощення продовольчої кризи у системі світового господарства, а також забезпечення продовольчої безпеки всередині країни. Зокрема, такими заходами можуть бути наступні:

- підтримати вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції. Слід поповнювати насіннєвий фонд, поновлювати постачання пального, закупку засобів захисту рослин й добрив. Варто підтримувати розвиток тваринництва, а точніше, забезпечити вказаний сектор кормами й препаратами задля того аби зменшити ризик порушень в роботі, спричинених військовою агресією Російської Федерації проти України, аби зменшенням запасів. Всі вказані заходи нададуть можливість забезпечити продовольством Україну, а також поновити експортні поставки в країни що їх потребують;

- запровадження податкових пільг для аграріїв;

- забезпечення захисту кредитування агропромисловцтва державними гарантіями й мінімальними відсотками для вказаної групи суб'єктів;

- продовжувати співпрацювати із країнами, що підтримують незалежність й територіальну цілісність України, міжнародними фінансовими, неурядовими організаціями, агентствами Організації об'єднаних націй, що можуть надати як фінансову, так і гуманітарну допомогу;

- здійснити адаптацію логістичної системи з метою поновлення експортних поставок сільськогосподарської продукції на період блокування морських портів військами Російської Федерації [1; 2; 3].

Висновки. У світовому вимірі Україна забезпечує суттєву частину продовольчих ресурсів для низки країн, виступаючи суттєвим фактором забезпечення продовольчої безпеки у системі світового господарства. Й до нині проблема продовольчої кризи виступає однією з найсерйозніших проблем, зокрема, у зв'язку зі зростанням кількості населення у світі, конфліктами між країнами, кліматичними кризами, економічними наслідками пандемії COVID-19 тощо. Незаконне вторгнення військ Російської Федерації суттєво погіршило ситуацію у системі світового господарства, спровокувавши поглиблення продовольчої кризи. У випадку затяжної війни та не вжиття належних заходів, наслідки для найбільш бідних верств

населення у світі можуть стати катастрофічними. FAO було надано рекомендації для країн, які слід дотримуватись задля того аби не допустити наростання продовольчої кризи у системі світового господарства. З метою стабілізації продовольчої ситуації в середині України доцільно вживати заходів з підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції; продовження співпраці з країнами, які підтримують незалежність й територі-

альну цілісність України; здійснити адаптацію логістичної системи для поновлення експортних поставок тощо.

У зв'язку з тим, що воєнні дії Російської Федерації на території України продовжуються, подальших досліджень потребують питання пошуку та впровадження подальших заходів як в Україні, так і в інших країнах світу, направлених на недопущення катастрофічного наростання продовольчої кризи у системі світового господарства.

Список використаних джерел:

1. Гавриленко Н.М., Широкий Г.М., Юлдашев Р.Е. Світова продовольча криза як наслідок війни РФ проти України. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2022. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/svitova_prod_kryza_09042022.pdf (дата звернення: 10.09.2022).
2. Гулак О.В., Головій Л.В. Світова продовольча криза як непрямий наслідок війни в Україні. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*: Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 2022. С. 64–72.
3. Родіонова Н.Л., Дергач А.В., Гудзь Г.О. Світова продовольча криза як наслідок російсько-української війни. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1463> (дата звернення: 10.09.2022).
4. Чоботько Г.М., Райчук Л.А., Швиденко І.К., Кучма М.Д., Височанська М.Я. Російсько-українська війна як чинник світової продовольчої кризи. *Збалансоване природокористування*. 2022. № 1. С. 12–20.
5. Universal Declaration on the Eradication of Hunger and Malnutrition adopted by the World Food Conference endorsed by General Assembly resolution 3348 (XXIX) of 17 December 1974. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/universal-declaration-eradication-hunger-and-malnutrition> (дата звернення: 11.09.2022).
6. Declaration of the World Summit on Food Security. URL: https://www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/Summit/Docs/Final_Declaration/WSFS09_Declaration.pdf (дата звернення: 11.09.2022).
7. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т. 2 / за ред. С.В. Мочерного. Львів : Світ, 2006. 568 с.
8. A global food crisis. 2022: a year of unprecedented hunger. *World Food Programme*, 2022. URL: <https://www.wfp.org/global-hunger-crisis> (дата звернення: 12.09.2022).
9. UN population report: 9.7 billion on Earth by 2050. URL: <https://news.un.org/en/story/2019/06/1040621> (дата звернення: 13.09.2022).
10. Worldometer: світова статистика у реальному часі. URL: <https://www.worldometers.info> (дата звернення: 13.09.2022).
11. Продовольча криза та нові виклики для світу: висновки Ради міністрів закордонних справ. *Представництво Європейського Союзу в Україні*. 2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/продовольча-криза-та-нові-виклики-для-світу-висновки-ради-міністрів-закордонних_uk?s=232 (дата звернення: 14.09.2022).
12. AMIS Market Monitor. № 101. September, 2022. URL: http://www.amis-outlook.org/fileadmin/user_upload/amis/docs/Market_monitor/AMIS_Market_Monitor_current.pdf (дата звернення: 15.09.2022).
13. Caprile A. Russia's war on Ukraine: Impact on food security and EU response. *European Parliament*. 2022. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729367/EPRS_ATA\(2022\)729367_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729367/EPRS_ATA(2022)729367_EN.pdf) (дата звернення: 15.09.2022).
14. Cramon-Taubadel S. Russia's invasion of Ukraine – implications for grain markets and food security. *Agrar Debatten*. 2022. URL: <https://agrardebatten.de/agrarzukunft/russias-invasion-of-ukraine-implications-for-grain-markets-and-food-security/> (дата звернення: 16.09.2022).
15. Росія вивезла у Сирію 100 тисяч тонн краденого українського зерна. *Hmarochos.kiev*. 2022. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2022/06/03/rosiya-vyvezlau-syriyu-100-tysyach-tonn-kradenogo-ukrayinskogo-zerna> (дата звернення: 17.09.2022).
16. Туреччина купує вкрадене Росією українське зерно. *Unian*. 2022. URL: <https://www.unian.ua/economics/agro/turechchina-kupuue-vkradene-rosiyeu-ukrajinske-zerno-posol-novini-11852499.html> (дата звернення: 17.09.2022).
17. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану: Постанова від 24.02.2022 № 18. *Правління Національного банку України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22> (дата звернення: 18.09.2022).
18. Демчук В., Король О., Ярошенко С. Скільки площ Україна не зможе засіяти навесні 2022 і скільки врожаю недоотримає? Прогнози та аналітика. *Latifundist*. 2022. URL: <https://latifundist.com/blog/read/2871-skilki-ploshch-ukrayina-ne-zmozhe-zasiyati-navesni-2022-prognozi-ta-analitika> (дата звернення: 18.09.2022).
19. В Україні завершена посівна кампанія 2022. *Міністерство аграрної політики та продовольства України*. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukrayini-zavershena-posivna-kampaniya-2022> (дата звернення: 19.09.2022).
20. Оленін А. Посівна воєнного часу. *LB.ua*. 2022. URL: https://lb.ua/economics/2022/06/14/519990_posivna_voienogo_chasu.html (дата звернення: 19.09.2022).
21. G7: FAO puts forward proposals to address current and future food shortages. *Food and Agriculture Organization of the United Nations*. 2022. URL: <https://www.fao.org/newsroom/detail/g7-fao-food-shortages-agriculture-ukrainerussi-a-germany/en> (дата звернення: 19.09.2022).

References:

1. Ghavrylenko N.M., Shyrokyj Gh.M., Juldashv R.E. (2022) Svitova prodovoljcha kryza jak naslidok vijny RF proty Ukrajinj [The world food crisis as a consequence of the war of the Russian Federation against Ukraine]. *Nacionalnyj instytut strategichnykh doslidzhenj*. Available at: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/svitova_prod_kryza_09042022.pdf (accessed 10 September 2022).
2. Ghulak O.V., Gholovij L.V. (2022) Svitova prodovoljcha kryza jak neprjamyj naslidok vijny v Ukrajinj [The world food crisis as an indirect consequence of the war in Ukraine]. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*: scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», pp. 64–72.
3. Rodionova N.L., Derghach A.V., Ghudzj Gh.O. (2022) Svitova prodovoljcha kryza jak naslidok rosijsjko-ukrajinsjkoji vijny [The world food crisis as a consequence of the Russian-Ukrainian war]. *Ekonomika ta suspiljstvo*, vol. 40. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1463> (accessed 10 September 2022).

4. Chobotjko Gh.M., Rajchuk L.A., Shvydenko I.K., Kuchma M.D., Vysochansjka M.Ja. (2022) Rosijsjko-ukrajinsjka vjna jak chynnyk svitovoji prodovoljchoji kryzy [The Russian-Ukrainian war as a factor in the global food crisis]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannja*, no. 1, pp. 12–20.
5. Universal Declaration on the Eradication of Hunger and Malnutrition adopted by the World Food Conference c endorsed by General Assembly resolution 3348 (XXIX) of 17 December 1974. Available at: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/universal-declaration-eradication-hunger-and-malnutrition> (accessed 11 September 2022).
6. Declaration of the World Summit on Food Security. Available at: https://www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/Summit/Docs/Final_Declaration/WSFS09_Declaration.pdf (accessed 11 September 2022).
7. Mochernyj S.V. (ed.) (2006) *Ekonomichnyj encyklopedychnyj slovnyk* [Economic encyclopedic dictionary]: T. 2. Lviv: Svit.
8. A global food crisis. 2022: a year of unprecedented hunger (2022) World Food Programme. Available at: <https://www.wfp.org/global-hunger-crisis> (accessed 12 September 2022).
9. UN population report: 9.7 billion on Earth by 2050. Available at: <https://news.un.org/en/story/2019/06/1040621> (accessed 13 September 2022).
10. Worldometer: svitova statystyka u realnomu chasi [Worldometer: world statistics in real time]. Available at: <https://www.worldometers.info> (accessed 13 September 2022).
11. Prodovoljcha kryza ta novi vyklyky dlja svitu: vysnovky Rady ministriv zakordonnykh sprav (2022) [Food crisis and new challenges for the world: conclusions of the Council of Ministers of Foreign Affairs]. Predstavnytvo Jevropejsjkogho Sojuzu v Ukraini [Representation of the European Union in Ukraine]. Available at: <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/prodovoljcha-kryza-ta-novi-vyklyky-dlja-svitu-vysnovky-rady-ministriv-zakordonnykh-uk?s=232> (accessed 14 September 2022).
12. AMIS Market Monitor. № 101. September (2022). Available at: http://www.amis-outlook.org/fileadmin/user_upload/amis/docs/Market_monitor/AMIS_Market_Monitor_current.pdf (accessed 14 September 2022).
13. Caprile A. (2022) Russia's war on Ukraine: Impact on food security and EU response. *European Parliament*. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729367/EPRS_ATA\(2022\)729367_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729367/EPRS_ATA(2022)729367_EN.pdf) (accessed 15 September 2022).
14. Cramon-Taubadel S. (2022) Russia's invasion of Ukraine – implications for grain markets and food security. *Agrar Debatten*. Available at: <https://agrardebatten.de/agrarzukunft/russias-invasion-of-ukraine-implications-for-grain-markets-and-food-security/> (accessed 16 September 2022).
15. Rosija vyvezla u Syriju 100 tysjach tonn kradenogho ukrajinsjkogho zerna (2022) [Russia exported 100,000 tons of stolen Ukrainian grain to Syria]. *Hmarochos.kiev*. Available at: <https://hmarochos.kiev.ua/2022/06/03/rosiya-vyvezlau-syriyu-100-tysjach-tonn-kradenogo-ukrayinskogo-zerna> (accessed 17 September 2022).
16. Turechchyna kupuje vkradene Rosijeju ukrajinsjke zerno (2022) [Turkey buys Ukrainian grain stolen by Russia]. *Unian*. Available at: <https://www.unian.ua/economics/agro/turechchina-kupuye-vkradene-rosiyeyu-ukrajinske-zerno-posol-novini-11852499.html> (accessed 17 September 2022).
17. Pro robotu bankivskojji systemy v period zaprovadzhennja vojennogho stanu: Postanova vid 24.02.2022, no. 18 [On the operation of the banking system during the introduction of martial law: Resolution dated 24.02.2022, no. 18]. *Pravlinnja Nacionaljnogho banku Ukrainy* [Board of the National Bank of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22> (accessed 18 September 2022).
18. Demchuk V., Korolj O., Jaroshenko S. (2022) Skiljky ploshh Ukrainja ne zmozhe zasijaty navetni 2022 i skiljky vrozhaju nedootrymajet? Proghnozy ta analytika [How many areas will Ukraine not be able to sow in the spring of 2022 and how many crops will it lack? Forecasts and analytics]. *Latifundist*. Available at: <https://latifundist.com/blog/read/2871-skilki-ploshch-ukrayina-ne-zmozhe-zasijaty-navetni-2022-proghnozy-ta-analytika> (accessed 18 September 2022).
19. V Ukraini zavershena posivna kampanija (2022) [The sowing campaign has been completed in Ukraine]. Ministerstvo aghrarnoji polityky ta prodovoljstva Ukrainy [Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukraini-zavershena-posivna-kampaniya-2022> (accessed 17 September 2022).
20. Olenin A. (2022) Posivna vojennogho chasu [Wartime sowing]. *LB.ua*. Available at: https://lb.ua/economics/2022/06/14/519990_posivna_voiennoho_chasu.html (accessed 19 September 2022).
21. G7: FAO puts forward proposals to address current and future food shortages (2022) Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2022. Available at: <https://www.fao.org/newsroom/detail/g7-fao-food-shortages-agriculture-ukrainerussia-germany/en> (accessed 19 September 2022).

INCREASING FOOD CRISIS IN THE WORLD ECONOMIC SYSTEM DUE TO THE INVASION OF THE RUSSIAN FEDERATION INTO UKRAINE

Summary. The paper considers the risks of the growth of the food crisis in the world economy in connection with the invasion of the troops of the Russian Federation on the territory of Ukraine. Food security in the world economy system is a strategic goal that all countries of the world strive to achieve, as it is related to their national security. Production, distribution and consumption of food are the most important elements of the functioning of the world economic system. Problems in the functioning of the global agri-food system, in particular, high prices for agricultural products, unsatisfactory quality of material and technical means for agricultural production, negative socio-economic consequences of the COVID-19 pandemic, population growth, climate change, loss of biodiversity, etc. disrupt food security and cause existence of such a problem in the system of the world economy as the food crisis. To this day, the specified problem is one of the most serious problems that concern the world civilization and the countries of the world in the conditions of the growth of modern global threats. The invasion of the troops of the Russian Federation on the territory of Ukraine has significantly shaken the state of food security in the world economy and contributes to the growth of the food crisis, since Ukraine and Russian Federation are key agricultural players in the global market, as well as major suppliers of major agricultural commodities including wheat, corn and sunflower oil, while Russia is the world's largest exporter of fertilizer. Russia's unjustified war against Ukraine has already caused irreparable losses, but there is a high probability of starvation for a large part of the country's population due to prolonged military operations on the territory of Ukraine, as a number of regions are highly dependent on imports from Ukraine. The longer the Russian-Ukrainian war will last, the more real the danger of disruption or complete cessation of food supply becomes, not only within the borders of Ukraine and the region, but also throughout the world. If the war is not stopped and adequate measures are not taken, the consequences for the poorest sections of the population will be catastrophic.

Key words: food crisis, food security, food, world economy, Russian-Ukrainian war, export, agricultural products.

Швед В. В.

*кандидат економічних наук, професор,
Вінницький соціально-економічний інститут
Університету «Україна»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5497-0975>*

Матяш О. Д.

*магістрант
Вінницького соціально-економічного інституту
Університету «Україна»*

Shved Vadym

*PhD in Economy, Professor
Vinnytsia Institute University «Ukraine»*

Matjash Olegh

*Master's Student
Vinnytsia Institute University «Ukraine»*

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ (МІЖНАРОДНОЇ) ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена вивченню питань законодавчого регулювання зовнішньоекономічної (міжнародної) діяльності суб'єктів господарювання в Україні. В пергу чергу досліджується правова природа здійснення міжнародних операцій, зокрема вивчається сутність поняття зовнішньоекономічна діяльність. Приділяється увага основним принципам регулювання зовнішньоекономічної діяльності, що містяться не тільки у вітчизняній нормативній базі, але й у міждержавних або наддержавних угодах (договорах, конвенціях). Також аналізується суб'єктний склад зовнішньоекономічної діяльності. Особливу увагу автори приділяють видам зовнішньоекономічної діяльності. Зокрема, наголошується, що в законодавстві України міститься доволі широкий перелік дозволених видів міжнародних операцій, при чому перелік заборонених операцій є вичерпним. У базовому Законі, що регулює зовнішньоекономічну діяльність, не має прямої заборони на здійснення міжнародних (зовнішньоекономічних) операцій із російською федерацією, аналіз іншої наявної законодавчої бази виявив що основний перелік заборон стосується лише інформаційної діяльності, а також накладено ембарго на російський імпорт. Тобто зовнішньоекономічна діяльність із російською федерацією та білоруссю залишається остаточно нерегульованою, а наявні обмеження та заборони розпорошені по багатьох нормам, актам та договорам. Також автори наголошують на потенційній конфліктогенності використання останніх редакцій правил ІНКОТЕРМС, оскільки аналіз наявної української законодавчої бази виявив, що не має офіційного перекладу, тлумачення особливостей або унормування практики застосування даних правил українськими суб'єктами господарювання.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, міжнародні операції, законодавче регулювання, ІНКОТЕРМС.

Вступ та постановка проблеми. Зовнішньоекономічна (міжнародна) діяльність останнім часом зазнала доволі значних змін, зважаючи на події після 24 лютого 2022 року. Тому, не зважаючи на доволі ґрунтовне вивчення даної теми необхідно систематично аналізувати законодавчі зміни, виділяючи новели та визначаючи проблемні ситуації, що потребують вирішення. Саме вивчення цієї проблеми і присвячена дана стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення законодавчого регулювання зовнішньоекономічної діяльності присвячено праці багатьох вчених: Подцерковного О.П., Зятіної Д.В., Бойченко Е.Г., Попелюк В.П. [1], Камлика М.І. [2], Довбиша В.А. [3], Рум'янцев А.П., Рум'янцева Н.С. [4], Матвєєва М.В., Лебедченко В.В., Гайдай Г.Г. [5], Скрипник С., Процевят О., Воронової О. [6] та інших. Проте, як ми вже зазначили, зміна умов господарювання вимагає адекватної та своєчасної законотвірчої реакції до унормування зовнішньоекономічної діяльності, а отже і потребує постійного вивчення.

Мета статті. Основною метою даного дослідження є аналіз існуючого регулювання зовнішньоекономічної діяльності в сучасних умовах господарювання.

Результати дослідження. Управління зовнішньоекономічними операціями є одним з складників міжнародного менеджменту та менеджменту зовнішньоекономіч-

ної діяльності. Природно, що за умов здійснення таких операцій постає нагальне питання дотримання існуючих нормативних та законодавчих вимог державного, міждержавного та наддержавного характеру.

Основним законодавчим актом, що взагалі уможливує здійснення зовнішньоекономічної або міжнародної діяльності є Конституція України, в якій у 92 статті визначається що «Виключно законами України визначаються засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи» [7].

Відповідно до вимог даної статті, у 1991 році було прийнято Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність». В преамбулі цього закону прямо зазначається: «Верховна Рада України, виходячи з положень Конституції (Основного Закону) України, Декларації про державний суверенітет України, Закону України «Про економічну самостійність Української РСР» та загальноновизначених міжнародних норм і правил, враховуючи, що однією з засад реалізації державного суверенітету України є її самостійність при здійсненні та регулюванні зовнішньоекономічних відносин, беручи до уваги зобов'язання, взяті Україною в рамках міжнародних договорів України та інших угод...». Тобто, законодавець вже на початку процесу унормування зовнішньоекономічної діяльності чітко визначив окреслені регулятивні межі даної діяльності [8].

У 2003 році була прийнята перша редакція Господарського кодексу України, в якому питанням регулювання зовнішньоекономічної діяльності приділено окрему статтю – 68 та Розділ VII «Зовнішньоекономічна діяльність». Враховуючи усталену юридичну практику застосування законодавчих норм, спершу проаналізуємо норми Господарського кодексу.

Так, у статті 68 даного Кодексу зазначається, що підприємство самостійно здійснює зовнішньоекономічну діяльність, яка є частиною зовнішньоекономічної діяльності України і регулюється законами України, іншими прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами [9].

Тобто, дана норма змістовно доповнює принцип свободи підприємницької діяльності та чітко визначає межі такої діяльності. Також в цій нормі визначається, що порядок використання коштів підприємства в іноземній валюті визначається цим Кодексом та іншими законами. Крім того, підприємство, яке здійснює зовнішньоекономічну діяльність, може відкривати за межами України свої представництва, філії та виробничі підрозділи, утримання яких здійснюється за кошти підприємства.

Якщо звернутись до самого визначення поняття зовнішньоекономічна діяльність то в Господарському кодексі міститься таке визначення: «Зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання є господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном, зазначеним у частині першій статті 139 цього Кодексу, та/або робочою силою». У відповідному Законі – «Зовнішньоекономічна діяльність – діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також діяльність державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами» [9].

Тобто, ми можемо стверджувати що обидві норми є взаємодоповнюючими та такими що додатково розкривають свій зміст у текстах означених законодавчих актів.

В Господарському кодексі зазначається, що зовнішньоекономічна діяльність провадиться на принципах свободи її суб'єктів добровільно вступати у зовнішньоекономічні відносини, здійснювати їх у будь-яких формах, не заборонених законом, та рівності перед законом усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Тобто наводяться лише загальні вимоги, які потребують відповідної конкретизації, яка наведена у Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [9].

Так, принципами зовнішньоекономічної діяльності є:

- принцип суверенітету народу України у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності;
- принцип свободи зовнішньоекономічного підприємництва;
- принцип юридичної рівності і недискримінації;
- принцип верховенства закону;
- принцип захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;
- принцип еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів [8].

Відзначимо, що крім цих принципів зовнішньоекономічна (міжнародна) діяльність суб'єктів господарювання може регулюватися й іншими принципами, що відображені у міждержавних або наддержавних угодах. Але обов'язковою умовою застосування таких принципів є їх законодавче визнання Верховною Радою України (Договори про зони вільної торгівлі) або ж ратифікація відповідних конвенцій (Регіональна Конвенція про пан-європейське середземноморські преференційні правила походження;

Конвенція про спрощення формальностей у торгівлі товарами; Конвенція про відкрите море тощо).

Розглядаючи питання регулювання зовнішньоекономічної діяльності варто також зосередитись на розумінні того хто ж саме може бути учасником таких міжнародних операцій. Господарський кодекс визначає, що суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності є:

суб'єкти господарювання, зазначені в пунктах 1, 2 частини другої статті 55 цього Кодексу тобто:

- господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

- громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

А також державні замовники у сфері оборони [9].

В статті 3 Закону України Про зовнішньоекономічну діяльність» наводиться більш широке тлумачення суб'єктів ЗЕД в першу чергу стосовно фізичних та юридичних осіб [8]:

- фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України;

- юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні дома, посередницькі та консультативні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації та інші), в тому числі юридичні особи, майно та/або капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності;

- об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно з законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території України і яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність;

- структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно з законами України (філії, відділення, тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України;

- спільні підприємства за участю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України;

- державні замовники у сфері оборони;
- інші суб'єкти господарської діяльності, передбачені законами України.

Тобто, ми бачимо доволі широкий спектр учасників які можуть приймати участь у зовнішньоекономічній (міжнародній) діяльності.

Стосовно видів зовнішньоекономічної діяльності то Господарський кодекс визначає, що усі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають право на здійснення будь-яких видів зовнішньоекономічної діяльності і зовнішньоекономічних операцій, якщо інше не встановлено законом. Тобто прямо реалізується норма, що дозволено все, що прямо не заборонено законодавством.

Натомість в означеному Законі перелічені основні види зовнішньоекономічної діяльності, і наведений перелік не є вичерпним:

- експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили;
- надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності, в тому числі: виробничих, транспортно-експедиційних, страхових, консультативних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, агентських, консигнаційних, управлінських, облікових, аудиторських, юридичних, туристських та інших, що прямо і виключно не заборонені законами України; надання вищезазначених послуг іноземними суб'єктами господарської діяльності суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності України;

- наукова, науково-технічна, науково-виробнича, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності; навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі;

- міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами у випадках, передбачених законами України;

- кредитні та розрахункові операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності; створення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності банківських, кредитних та страхових установ за межами України; створення іноземними суб'єктами господарської діяльності зазначених установ на території України у випадках, передбачених законами України;

- спільна підприємницька діяльність між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності, що включає створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій та спільне володіння майном як на території України, так і за її межами;

- підприємницька діяльність на території України, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау, торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності з боку іноземних суб'єктів господарської діяльності; аналогічна діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України;

- організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі, за участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; організація та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібно торгівлі на території України за іноземну валюту у передбачених законами України випадках;

- товарообмінні (бартерні) операції та інша діяльність, побудована на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

- орендні, в тому числі лізингові, операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

- операції по придбання, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, регульованих грошових ринках та на міжбанківському валютному ринку;

- роботи на контрактній основі фізичних осіб України з іноземними суб'єктами господарської діяльності як на території України, так і за її межами; роботи іноземних фізичних осіб на контрактній оплатній основі з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності як на території України, так і за її межами;

- інші види зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо і у виключній формі законами України.

Тобто, наводиться доволі широкий перелік видів міжнародної діяльності, які в цілому охоплюють всі можливі форми її реалізації. Проте, варто відзначити, що в статті 17 цього ж Закону наводиться вичерпний перелік заборонених видів зовнішньоекономічної (міжнародної) діяльності [8]:

- експорт з території України предметів, які становлять національне, історичне, археологічне або культурне надбання українського народу, що визначається згідно із законами України;

- імпорт або транзит будь-яких товарів, про які заздалегідь відомо, що вони можуть завдати шкоди суспільній моралі, здоров'ю чи становити загрозу життю населення, тваринному світу та рослинам, або призвести до заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, якщо стосовно транзитних товарів не вжито необхідних заходів для запобігання такої шкоди;

- імпорт продукції та послуг, що містять пропаганду ідей війни, расизму та расової дискримінації, геноциду тощо, які суперечать відповідним нормам Конституції України;
- експорт природних ресурсів, які вичерпуються, якщо обмеження також застосовуються до внутрішнього споживання або виробництва;

- експорт та імпорт товарів, які здійснюються з порушенням прав інтелектуальної власності;
- експорт з території України товарів у межах виконання рішень Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй про застосування обмежень або ембарго на поставки товарів у відповідну державу.

Варто звернути увагу, що в цьому законі не має прямої заборони на здійснення міжнародних (зовнішньоекономічних) операцій із російською федерацією. Лише в статті 29 містяться певні обмеження які можуть бути уведені проти держави, яка визнана Верховною Радою України державою-агресором та/або державою-окупантом [8].

Загалом якщо проаналізувати чинну законодавчу базу, то не існує прямої та однозначної заборони на здійснення міжнародних операцій з росією або білоруссю. Так, наявні акти, як то Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора» [10] та Закон України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» [11] переважно стосуються питань інформаційної політики, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» [12] забороняє види діяльності із тимчасово окупованими територіями, які юридично залишаються територією держави Україна.

Єдиним нормативним актом що забороняє здійснення зовнішньоторговельних операцій із російською федерацією є Постанова Кабінету Міністрів України «Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації» [13], при чому аналогічної заборони стосовно експорту авторами не знайдено.

Також побіжний аналіз законодавчої бази дозволяє стверджувати, що питання міжнародної діяльності в контексті відносин із білоруссю та росією однозначно не врегульовано. Багато питань щодо взаємовідносин міститься у денонсованих договорах, які мали б відповідати чинному законодавству України, або в рішеннях РНБО яким накладаються санкції на конкретних суб'єктів господарювання. Зважаючи, що зовнішньоекономічна (міжнародна) діяльність не зводиться лише до імпортно-експортних операцій з товарами, доцільно законодавчо унормувати всі види зовнішньоекономічної діяльності принаймні в межах повноважень Кабінету Міністрів, що вплива-

ють з норм вже згадуваної статті 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність».

Окрім проаналізованих нами законодавчих актів питання зовнішньоекономічної діяльності також регулюються і такими законами, як: Закон України «Про валюту та валютні операції» [14], Закон України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» [15], Закон України «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» [16], Закон України «Про режим іноземного інвестування» [17] та іншими нормативно-правовими актами.

Мета цієї статті не полягає у аналізі всієї законодавчої бази з питань регулювання зовнішньоекономічної діяльності, проте ми не можемо не зупинитися на використанні правил ІНКОТЕРМС – міжнародних комерційних умов, зведення правил з тлумачення найбільш широко використовуваних торговельних термінів (умов) в міжнародній торгівлі.

Законодавець у статті 265 Господарського кодексу України зазначає, що «Сторони для визначення умов договорів поставки мають право використовувати відомі міжнародні звичаї, рекомендації, правила міжнародних органів та організацій, якщо це не заборонено прямо або у виключній формі цим Кодексом чи законами України». Цю норму можна трактувати як дозвіл на використання означених правил ІНКОТЕРМС, проте прямого законодавчого врегулювання умов, обставин або обмежень використання даних правил в українському законодавстві не існує [9].

Так, в реєстрі законодавчих актів України містяться офіційні правила тлумачення торговельних термінів Міжнародної торгової палати в редакції 2000 року [18], аналогічні правила в редакції 2010 року відсутні, міститься лише інформація стосовно того, що Incoterms® є зареєстрованою торговельною маркою Міжнародної торгової палати (International Chamber of Commerce, ICC). Верховна Рада України не має письмового дозволу на відтворення чи копіювання цього документа [19]. Стосовно ж редакції 2020 року будь-яка інформація взагалі відсутня.

Єдиним нормативним документом, що хоч якось унормовує порядок та умови використання означених

правил є листи Міністерства України від 10.06.2011 р. № 4201-24/939 [20] та від 18.07.2011 р. № 4201-26/1134 [21]. В них зазначається, що суб'єкти господарювання можуть укласти контракти, використовуючи при цьому правила ІНКОТЕРМС будь-якої редакції, погодженої сторонами контракту, у тому з використання термінів для внутрішньої та міжнародної торгівлі у редакції 2010 року, які розпочали застосовуватись у світі з 01.01.2011 р.

Ще раз наголосимо, що офіційного унормування використання даних правил в редакції 2020 року не існує.

Таким чином з одного боку, держава дозволяє використовувати дані правила, з іншого – жодним чином не регламентує порядок їх застосування не наводячи офіційного перекладу чи тлумачення. Тобто, до певного чину виникає правова колізія за якої учасники ринку мають керуватись інформацією яка подана на сайті “Міжнародне законодавство ІНКОТЕРМС” [22], при чому жодного підтвердження тому що це дійсно офіційний сайт, наявна на ньому інформація має нормотворчий характер та може використовуватись сторонам в зовнішньоекономічній діяльності авторам знайти не вдалось.

Вважаємо, що така ситуація є доволі конфліктогенною, тому державі доцільно унормувати порядок використання даних правил надавши офіційний переклад та тлумачення у всіх редакціях що дозволяються до використання.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що питання зовнішньоекономічної (міжнародної) діяльності українських суб'єктів господарювання потребують додаткового врегулювання. Незважаючи на доволі якісну унормованість цієї діяльності, останні виклики спричинили необхідність доопрацювання наявної нормативно-правової бази. Насамперед необхідно остаточно врегулювати питання здійснення зовнішньоекономічних операцій із державою-агресором та/або державою-окупантом чітко визначивши заборону означених операцій в будь-якій формі на рівні, як мінімум, відповідної постанови Кабінету Міністрів. Крім того, необхідно приділити увагу унормуванню порядку використання правил ІНКОТЕРМС, надавши офіційний переклад та тлумачення у всіх редакціях що дозволяються до використання.

Список використаних джерел:

1. Подцерковний О.П., Зятіна Д.В., Бойченко Е.Г., Попелюк В.П. Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності : навчально-методичний посібник. Одеса : НУ «ОЮА», 2021. 166 с.
2. Камлик М.І. Зовнішньоекономічна діяльність та митна справа : Збірник нормативних актів. Київ : Атака, 2014. 680 с.
3. Довбиш В.А. Зовнішньоекономічний договір (контракт) купівлі-продажу: правове регулювання : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2013. 248 с.
4. Рум'янцев А.П., Рум'янцева Н.С. Зовнішньоекономічна діяльність. Київ : ЦУЛ, 2014. 377 с.
5. Матвеев М.В., Лебедченко В.В., Гайдай Г.Г. Регулювання ЗЕД в умовах війни. *Наукові перспективи*. 2022. № 5. С. 232–245.
6. Скрипник С., Процевят О., Воронова О. Особливості регулювання зовнішньоекономічної діяльності в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-47>
7. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.09.2022).
8. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (дата звернення: 15.09.2022).
9. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 12.09.2022).
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-20#Text> (дата звернення: 16.09.2022).
11. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text> (дата звернення: 16.09.2022).
12. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#Text> (Дата звернення 16.09.2022).
13. Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/426-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.09.2022).
14. Про валюту і валютні операції : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text> (дата звернення: 18.09.2022).

15. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-14#Text> (дата звернення: 18.09.2022).
16. Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/351-14#Text> (дата звернення: 18.09.2022).
17. Про режим іноземного інвестування : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.09.2022).
18. Інкотермс Офіційні правила тлумачення торговельних термінів Міжнародної торгової палати. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988_007#Text (дата звернення: 20.09.2022).
19. Інкотермс 2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988_014#Text (дата звернення: 20.09.2022).
20. Лист Мінекономіки України від 10.06.2011 р. № 4201-24/939.
21. Лист Мінекономіки України від 18.07.2011 р. № 4201-26/1134.
22. ІНКОТЕРМС 2020. URL: <https://incoterms2020.com.ua/> (дата звернення: 20.09.2022).

References:

1. Podcerkovnyj O.P., Zjatina D.V., Bojchenko E.Gh., Popeljuk V.P. (2021) *Pravove rehuljuvannja zovnishnjoekonomichnoji dijalnosti: navchaljno-metodychnyj posibnyk* [Legal regulation of foreign economic activity: educational and methodological manual]. Odesa: NU «OJuA», 166 p.
2. Kamlyk M.I. (2014) *Zovnishnjoekonomichna dijalnistj ta mytna sprava: Zbirnyk normatyvnykh aktiv* [Foreign economic activity and customs affairs: Collection of normative acts]. Kyiv: Ataka, 680 p.
3. Dovbysh V.A. (2013) *Zovnishnjoekonomichnyj doghovir (kontrakt) kupivli-prodazhu: pravove rehuljuvannja: monohrafija* [Foreign economic agreement (contract) of purchase and sale: legal regulation: monograph]. Vinnycja: VNTU, 248 p.
4. Rum'jancev A.P., Rum'janceva N.S. (2014) *Zovnishnjoekonomichna dijalnistj* [Foreign economic activity]. Kyiv: CUL, 377 p.
5. Matvejev M.V., Lebedchenko V.V., Ghajdaj Gh.Gh. (2022) *Rehuljuvannja ZED v umovakh vijny* [Regulation of foreign trade in conditions of war]. *Naukovi perspektyvy*, vol. 5, pp. 232–245.
6. Skrypnyk S., Procevat O., Voronova O. (2022) *Osoblyvosti rehuljuvannja zovnishnjoekonomichnoji dijalnosti v umovakh vojennoho stanu* [Peculiarities of regulation of foreign economic activity in the conditions of martial law]. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-47>
7. *Konstytucija Ukrainy* [Constitution of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 10 September 2022).
8. *Pro zovnishnjoekonomichnu dijalnistj: Zakon Ukrainy* [About foreign economic activity. Law of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (accessed 15 September 2022).
9. *Ghospodarskyj kodeks Ukrainy* [Economic Code of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (accessed 12 September 2022).
10. *Pro vnesennja zmin do dejakykh zakoniv Ukrainy shhodo zaborony vygotovlennja ta poshyrennja informacijnoji produkciji, sprjamovanoji na propaghuvannja dij derzhavy-aghresora: Zakon Ukrainy* [On the introduction of changes to some laws of Ukraine regarding the ban on the production and distribution of information products aimed at promoting the actions of the aggressor state. Law of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-20#Text> (accessed 16 September 2022).
11. *Pro zaboronu propagandy rosijjskogho nacystjskogho totalitarnogho rezhymu, zbrojnoji aghresiji Rosijsjkoi Federaciji jak derzhavy-terorysta proty Ukrainy, symvoliky vojennoho vtorghnennja rosijjskogho nacystjskogho totalitarnogho rezhymu v Ukrainu: Zakon Ukrainy* [On the prohibition of propaganda of the Russian Nazi totalitarian regime, the armed aggression of the Russian Federation as a terrorist state against Ukraine, symbols of the military invasion of the Russian Nazi totalitarian regime in Ukraine. Law of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text> (accessed 16 September 2022).
12. *Pro vnesennja zmin do dejakykh zakoniv Ukrainy shhodo rehuljuvannja pravovogho rezhymu na tymchasovo okupovaniij terytoriji Ukrainy: Zakon Ukrainy* [On making changes to some laws of Ukraine regarding the regulation of the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine. Law of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#Text> (accessed 16 September 2022).
13. *Pro zastosuvannja zaborony vvezennja tovariv z Rosijsjkoi Federaciji. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy* [On the application of the ban on the import of goods from the Russian Federation. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/426-2022-%D0%BF#Text> (accessed 18 September 2022).
14. *Pro valjutu i valjutni operaciji: Zakon Ukrainy* [About currency and currency transactions. Law of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text> (accessed 18 September 2022).
15. *Pro zakhyst nacionaljnogho tovarovyrobnyka vid dempingovogho importu: Zakon Ukrainy* [On the protection of the national producer from dumping imports. Law of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-14#Text> (accessed 18 September 2022).
16. *Pro rehuljuvannja tovaroobminnykh (barternykh) operacij u ghaluzi zovnishnjoekonomichnoji dijalnosti: Zakon Ukrainy* [On the regulation of commodity exchange (barter) operations in the field of foreign economic activity. Law of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/351-14#Text> (accessed 18 September 2022).
17. *Pro rezhym inozemnogho investuvannja: Zakon Ukrainy* [About the regime of foreign investment. Law of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 18 September 2022).
18. *Incoterms Oficijni pravyla tлумачення торговельних термінів Mizhnarodnoji torghovoi palaty* [Incoterms Official rules of interpretation of trade terms of the International Chamber of Commerce]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988_007#Text (accessed 20 September 2022).
19. *Incoterms 2010* [Incoterms 2010]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988_014#Text (accessed 20 September 2022).
20. *Lyst Minekonomiky Ukrainy vid 10.06.2011 № 4201-24/939* [Letter from the Ministry of Economy of Ukraine dated 10.06.2011 № 4201-24/939].
21. *Lyst Minekonomiky Ukrainy vid 18.07.2011 p. № 4201-26/1134* [Letter from the Ministry of Economy of Ukraine dated 18.07.2011 p. № 4201-26/1134].
22. *ІНКОТЕРМС 2020* [INCOTERMS 2020]. Available at: <https://incoterms2020.com.ua/> (accessed 20 September 2022).

LEGISLATIVE REGULATION OF FOREIGN ECONOMIC (INTERNATIONAL) ACTIVITIES

Summary. The article is devoted to the study of issues of legislative regulation of foreign economic (international) activities of economic entities in Ukraine. First, the legal nature of international transactions is examined, in particular, the essence of the concept of foreign economic activity is studied, it is noted that the main normative acts that regulate foreign economic (international) activity in Ukraine are the Economic Code of Ukraine and the law of the same name. Attention is paid to the main principles of regulation of foreign economic activity contained not only in the domestic regulatory framework but also in interstate or supranational agreements (treaties, conventions). Also, based on the analysis of the existing regulatory framework, the subject composition of foreign economic activity is analyzed. The authors pay special attention to types of foreign economic activity. In particular, it is emphasized that the legislation of Ukraine contains a fairly wide list of permitted types of international transactions, while the list of prohibited transactions is exhaustive. In the basic Law regulating foreign economic activity, there is no direct ban on the implementation of international (foreign economic) operations with the Russian Federation, the analysis of other existing legal frameworks revealed that the main list of prohibitions concerns only information activities, and an embargo is imposed on Russian imports. That is, foreign economic activity with the Russian Federation and Belarus remains completely unregulated in the conditions of martial law and ongoing aggression, and the existing restrictions and prohibitions are scattered over a multitude of norms, acts, and treaties, or remain in the plane of moral and ethical relations. Also, the authors emphasize the potential conflict of the use of the latest editions of the INCOTERMS rules, since the analysis of the existing Ukrainian legislative framework revealed that it does not have an official translation, interpretation of specifics, or normalization of the practice of applying these rules by Ukrainian business entities.

Key words: foreign economic activity, international operations, legislative regulation, INCOTERMS.

Шевря Р. В.

магістр II курсу

Ужгородського національного університету

Стеблук Д. М.

доктор філософії,

викладач кафедри міжнародної політики

Ужгородського національного університету

Sheverya Renata

Master of the 2nd year

Uzhhorod National University

Steblok Diana

Doctor of Philosophy,

Lecturer of the Department of International Politics

Uzhhorod National University

ВПЛИВ ВАЛЮТНО-ФІНАНСОВИХ ТА КРЕДИТНИХ ІНСТИТУЦІЙ НА РОЗВИТОК СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ

Анотація. У статті аналізується вплив валютно-фінансових та кредитних інституцій на розвиток сучасного міжнародного бізнесу, умови та способи фінансування бізнесу в країнах світу. Актуальність теми зумовлена динамічними процесами у світі, глобалізацією, а також створенням єдиного економічного і інформаційного простору, що вимагають відповідного управління фінансовими ресурсами країн і тим самим поглиблюють роль кредитних інституцій на світовій арені та їх вплив на розвиток міжнародного бізнесу. Вивчення впливу валютно-фінансових та кредитних інституцій на розвиток сучасного міжнародного бізнесу є актуальним, а його дослідження має значний науковий і практичний інтерес. Бізнес визнаний найважливішим двигуном економічному розвитку, постачальником доходів, робочих місць, товарів та послуг у країнах усього світу. Міжнародні кредитно-валютні організації відіграють важливу роль у підтримці приватного сектора в країнах усього світу. У більшості держав міжнародні валютно-фінансові установи відіграють вагомую роль у програмах соціального та економічного розвитку країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою. Автор статті розглядає основні напрями фінансування та підтримки міжнародного бізнесу міжнародними валютно-фінансовими організаціями та кредитними інституціями. Здійснено функціональний аналіз діяльності основних кредитно-валютних організацій та впливу кредитних інституцій на розвиток приватного бізнесу, який має прямий вплив на розвиток сучасного міжнародного бізнесу загалом. У статті зазначені основні кредитно-валютні організації, що мають найзначніший вплив на сучасну економіку, розглянуті причини та відповідні наслідки інвестицій кредитних інституцій у приватний сектор країн. Всі завдання підтримки світового добробуту валютно-фінансові та кредитні інституції повинні вирішувати в умовах нестійкого розвитку світової економіки, світової глобалізації, запобіганню коронавірусній хворобі COVID-19 та багаточисельних воєнних агресій, що мають місце у сучасному світі, зокрема в умовах вторгнення Російської Федерації в Україну.

Ключові слова: Міжнародна фінансова корпорація, сучасний міжнародний бізнес, валютно-фінансові організації, економічне зростання, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку.

Вступ і постановка проблеми. Трансформаційні процеси в світі, тенденції до економічного і політичного зближення, а також створення єдиного економічного і інформаційного простору вимагають належного управління фінансовими ресурсами країн і тим самим поглиблюють роль міжнародних валютно-фінансових організацій на світовій арені та їх вплив на розвиток міжнародного бізнесу.

В умовах макроекономічної нестабільності країн, що сформувалася на тлі фінансово-економічної кризи, політичної нестабільності у світі та слабких темпів розвитку країн із перехідною економікою, найбільшої актуальності набуває діяльність міжнародних фінансових організацій щодо стримування негативних економічних процесів, які мають прямий вплив на діяльність світового бізнесу.

Вплив багатьох факторів функціонування міжнародних валютно-фінансових відносин на міжнародний бізнес ускладнюється, характеризується частими змінами та вимагає поглибленого аналізу. Дослідження даної тематики має значний науковий і практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому середовищі проблематику щодо впливу діяльності

кредитно-фінансових організацій на розвиток сучасного міжнародного бізнесу розкривають у своїх дослідницьких працях вітчизняні та закордонні науковці і практики-економісти: Віллем Буттер, Ганс Пітер Ланкес: Міжнародні фінансові установи – міжнародні фінансові установи: адаптація до світу потоків приватного капіталу [7], К. Кінселла: типи міжнародних фінансових установ [16], Марія Санчес: виклики, з якими стикається Міжнародний валютний фонд та шляхи їх вирішення [1] та інші.

Незважаючи на велику кількість наукових публікацій, є певні аспекти взаємовідносин міжнародних фінансових організацій та міжнародного бізнесу, які ще не є до кінця дослідженими.

Метою дослідження є виявлення впливу діяльності кредитно-фінансових організацій на розвиток сучасного міжнародного бізнесу.

Результати дослідження. У багатьох країнах світу міжнародні фінансові установи відіграють важливу роль у програмах соціального та економічного розвитку країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою. Ця роль включає консультування щодо проектів розвитку, їх фінансування та допомогу в їх реалізації [16].

У нових економічних умовах приватні потоки зростають. Серед країн, що розвиваються, зростає розуміння того, що для досягнення ринково-орієнтованого економічного зростання вони повинні створити умови, в яких може процвітати потужний приватний сектор [3].

Оскільки потенційна роль приватного сектору зростає, головним завданням для МФО є пошук шляхів сприяння розвитку шляхом розширення можливостей для приватного сектору. Вони повинні розглядати приватний сектор як основний засіб досягнення цілей розвитку. При цьому вони повинні прагнути до того, щоб бідні верстви населення брали участь у процесі зростання та щоб зростання було екологічно стійким. Існує два взаємодоповнюючі способи, за допомогою яких МФО можуть досягати цих цілей:

i) вони можуть допомогти урядам створити умови для правильного типу ринково-орієнтованого зростання;

ii) вони можуть стати інвесторами-учасниками, співпрацюючи з приватним сектором для розширення та покращення потоків приватного капіталу [15].

Усвідомлюючи важливу роль приватного сектору в стимулюванні позитивного економічного розвитку, МФО в останні роки зосередилися на прямому фінансовому кредитуванні приватного сектора. Деякі міжнародні фінансові установи також надають позики безпосередньо недержавним гарантійним суб'єктам, таким як муніципальні чи місцеві органи влади та інші фінансові установи [2].

Багатосторонні банки розвитку і двосторонні установи з фінансування розвитку забезпечують критично важливий капітал, знання та партнерські відносини; допомагають керувати ризиками; та стимулювати участь інших. Вони підтримують такі підприємницькі ініціативи, які допомагають країнам, що розвиваються, досягти сталого економічного зростання. Ця роль стає дедалі важливішою для МФО, поряд із більш традиційною допомогою та фінансуванням державного сектора [1].

Як правило, основна частина позик приватного сектора в МФО спрямовується на інфраструктурні проекти, включно з енергетикою, транспортом, телекомунікаціями та водним сектором. До прикладу, Міжнародна фінансова корпорація зосереджується на фінансуванні проектів у приватному секторі, у яких вона може брати участь у капіталі на додаток до кредитування. У 2019 фінансовому році МФК взяла на себе зобов'язання виділити 4,5 мільярда доларів США на фінансування торгівлі. Багатостороння агенція з гарантій інвестицій сприяє залученню прямих іноземних інвестицій у країни, що розвиваються, страхуючи інвесторів від політичних або некомерційних ризиків у цих країнах. Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних спорів надає форум для посередництва у суперечках між інвесторами та урядами та консультує уряди в їхніх зусиллях із залучення інвестицій [7].

ЄБРР інвестує головним чином у приватні підприємства, зазвичай разом з комерційними партнерами. Сьогодні ЄБРР використовує свої інвестиційні інструменти, щоб допомогти побудувати ринкову економіку та демократію у 27 країнах від Центральної Європи до Центральної Азії. Він надає фінансування проектів для банків, галузей промисловості та окремих підприємств у формі як нових підприємств, так і інвестицій у існуючі компанії. Він також співпрацює з державними компаніями для підтримки приватизації, реструктуризації державних підприємств і покращення муніципальних послуг. ЄБРР використовує свої тісні відносини з урядами регіону для просування політики, яка сприятиме сприянню бізнес-середовища [11].

За визначенням, національні програми підтримують стратегії розвитку та інвестиційні проекти окремих країн, але разом узяті ці програми сприяють підвищенню

добробуту регіону країни та світу в цілому. Глобальні та регіональні програми надають фінансові ресурси для безпосереднього вирішення глобальних і регіональних проблем і збільшення пропозиції глобальних суспільних благ. Вони також сприяють міжнародній співпраці, що включає в себе і міжнародний бізнес [9].

МФО також створюють бізнес-можливості через корпоративні або інституційні закупівлі, коли вони купують товари чи послуги для власних внутрішніх потреб. Вони купують широкий спектр товарів і послуг, включаючи:

- інформаційні технології;
- комунікаційне обладнання та послуги;
- оргтехніка та приладдя;
- графічний дизайн і публікації;
- поліграфічні послуги [17].

Глобальні фінансові системи, такі як Міжнародний валютний фонд і центральні банки, є установами, які регулюють гроші на міжнародному рівні. Цей аспект фінансування міжнародного бізнесу може спричинити значні хвилі на ринку, коли кредитні організації змінюють політику або вживають нових заходів, таких як кредитування країн, які перебувають у фінансовій скруті. Це змінює становище конкретних країн на міжнародній арені та має прямий вплив на розвиток міжнародного бізнесу в цілому [4].

МФО, орієнтовані на приватний сектор, знаходяться на стику державного та приватного секторів, маючи унікальну місію та перспективу, що дозволяє їм відігравати особливу роль у проєктах. Орієнтовані на приватний сектор міжнародні фінансові організації вирішують проблеми приватного сектора, надаючи фінанси та знання та каталізуючи інших. Серед проблем, які допомагають вирішити МФО є:

– Надання фінансових продуктів приватним компаніям, які не мають достатнього доступу до приватних джерел капіталу. Міжнародні фінансові організації можуть залучати кошти в конфігурації (наприклад, терміни, умови), щодо якої приватний сектор зараз не схильний до ризику.

– Надання відповідних консультаційних (технічної допомоги) продуктів, щоб зробити доступними спеціалізовані та дефіцитні знання, необхідні для ефективних інвестицій [5].

МФО допомагають зменшити низку ризиків, у тому числі ризики, які існують всередині країни (конвертованість валюти, порушення контракту та інші неділові події, які загрожують діяльності компанії), а також проєктний ризик через належну перевірку та встановлення стандартів, які надають МФО щодо проєкту.

МФО беруть активну участь у так званому «знайомстві» підприємств між собою, що покращує міжнародну співпрацю та показники світового бізнесу загалом [6].

У 2021 році інвестиції міжнародних фінансових організацій в приватний сектор країн із низьким і середнім рівнем доходу склали 76,2 мільярда доларів США (у рамках 240 проєктів), що на 49% більше, ніж у 2020 році. Інвестиції міжнародних фінансових організацій становлять 0,26 відсотка від загального валового внутрішнього продукту (ВВП) у всіх цих країнах [14].

Інвестиції були нерівними по регіонах. У Європі та Центральній Азії спостерігалось найбільше зростання інвестицій у приватний сектор. У 2021 році зобов'язання в регіоні склали 15 мільярдів доларів, що на 400% більше, ніж у 2020 році, і вдвічі перевищує середній показник за п'ять років. Концесія аеропорту в Анталії, Туреччина, вартістю 8 мільярдів доларів США значною мірою сприяла цьому збільшенню. Програма державно-приватного партнерства в Узбекистані також допомогла залучити 2,2 мільярда доларів США на п'ять проєктів, що стано-

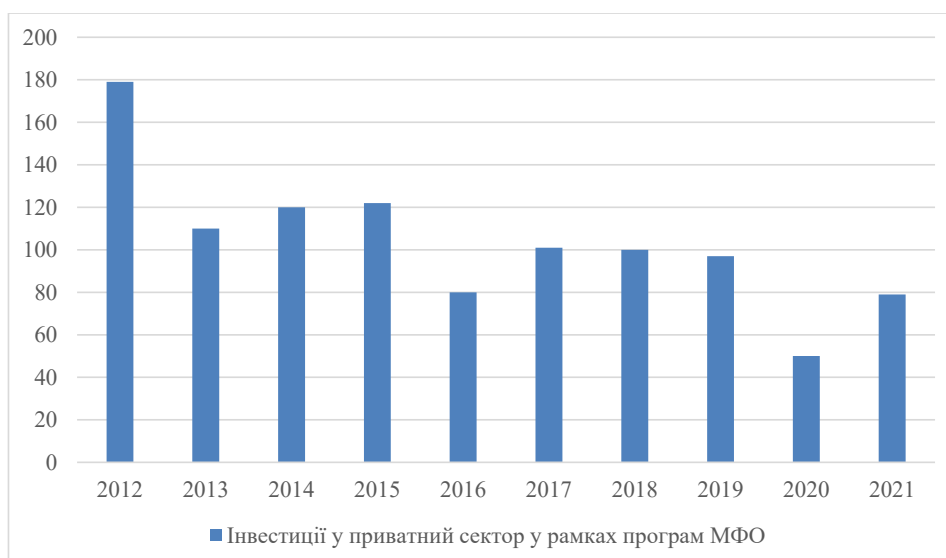

Рис. 1. Інвестиції у приватний сектор у рамках програм МФО, 2012–2021 (в млрд дол)

Джерело: побудовано авторами на основі [13]

вить 3,6% національного ВВП країни. Перспективи інвестиційних проектів в інфраструктуру в регіоні зараз погіршені через війну в Україні [10].

Тоді як у Європі та Центральній Азії прослідковується найбільше відсоткове збільшення інвестицій у приватний сектор у рамках програм МФО, Східно-Азіатсько-Тихоокеанський регіон опублікував найбільший загальний обсяг зобов'язань – 28,1 мільярда доларів США, що на 69% більше порівняно з 2020 роком [12].

Приватні інвестиційні зобов'язання зменшилися в Африці на південь від Сахари на 17%, у Південній Азії на 16% і на 37% на Близькому Сході та в Північній Африці.

На рис. 1 наведений аналіз інвестицій у приватний сектор у рамках програм МФО за період 2012–2021 років.

Побіжний аналіз рисунку 1, який демонструє нам розміри інвестицій, що здійснюють міжнародні фінансові організації у приватний сектор, свідчить про динаміку до зростання фінансування МФО приватного бізнесу у країнах світу. Пандемія коронавірусу спричинила значне скорочення проектів, а відповідно і фінансування у 2020 році, проте МФО вдалось значно покращити ситуацію впродовж останнього року [12].

Фінансування приватного сектору дозволяє покращити економічні показники всередині країни, що в свою чергу, зміцнює її становище на міжнародній арені. Завдяки цьому відбувається покращення міжнародного бізнес-клімату та зростання обсягів міжнародної торгівлі.

Практичне вирішення завдань міжнародних фінансових організацій у розвитку сучасного міжнародного бізнесу потребує подальшого вивчення численних викликів, які протягом тривалого часу мають місце в модерному суспільстві.

Висновки. Усвідомлюючи важливу роль приватного сектору в стимулюванні позитивного розвитку міжнародного бізнесу та країн загалом, МФО в останні роки зосредилися на прямому фінансовому кредитуванні приватного сектору. Серед кредитно-валютних організацій, які спеціалізуються на фінансуванні та допомозі приватного бізнесу слід виділити Європейський банк реконструкції та розвитку, Світовий банк, Міжнародну фінансову корпорацію, Міжнародний валютний фонд та інші.

Перевагу у фінансуванні приватного сектору МФО надають країнам, що розвиваються, що значно покращує їх становище на світовій арені, та дозволяє підприємствам брати активну участь у міжнародному бізнесі.

За останній фінансовий рік обсяг інвестицій міжнародними кредитно-валютними організаціями приватного сектору значно зріс, що свідчить про поступове покращення становища міжнародного бізнесу після пандемії COVID-19.

Перспективами подальших наукових досліджень у цьому напрямі може бути аналіз ролі кредитно-валютних організацій у вирішенні проблем приватного сектору при виході на міжнародний ринок.

Список використаних джерел:

1. Challenges faced by international monetary fund (IMF) and the ways of dealing with them. URL: <https://research-methodology.net/challenges-faced-by-international-monetary-fund-imf-and-the-ways-of-dealing-with-them/#:~:text=The%20major%20challenges%20faced%20by,and%20dealing%20with%20social%20instability>
2. Financial Performance Summary IFC. URL: <https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/544401c1-75fc-439e-a33d-75b19271c496/IFC-AR21-Financial-Performance>
3. IFIs and Development Through the Private Sector. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/29108/ifi-development-private-sector.pdf>
4. Information Statement. International Bank for Reconstruction and Development. URL: <http://treasury.worldbank.org/cmd/pdf/InformationStatement.pdf>
5. International Bank for Reconstruction And Development, International Finance Corporation country partnership strategy for Ukraine for the period. URL: http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDS/IB/2012/01/27/000333037_20120127034033/Rendered/PDF/662790CAS0P1220Official0USE0Only090.pdf
6. International Finance Organizations. URL: <https://guides.library.harvard.edu/c.php?g=309904&p=2070124>

7. International Financial Institutions – Adapting to a World of Private Capital Flows. URL: <https://willembuiter.com/builan.pdf>
8. International Financial Institutions – an overview. URL: <https://www.cinfo.ch/en/un-ifi-careers/working-international-financial-institutions/international-financial-institutions>
9. International Financial Institutions. URL: https://ips-dc.org/international_financial_institutions/
10. International Trade, Risk, and the Role of Banks. URL: https://www.newyorkfed.org/medialibrary/media/research/staff_reports/sr633.pdf
11. New Data: Private Sector Investment in Developing-Country Infrastructure Bounces Back from Historic Lows. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/05/03/new-data-private-sector-investment-in-developing-country-infrastructure-bounces-back-from-historic-lows>
12. Overview of International Financial Institutions (IFIs). URL: <https://www.tradecommissioner.gc.ca/development-developpement/mdb-overview-bmd-apercu.aspx?lang=eng>
13. Private Participation in Infrastructure. URL: <https://ppi.worldbank.org/content/dam/PPI/documents/PPI-2021-Annual-Report.pdf>
14. The Role of the International Financial Institutions in Addressing Global Issues. URL: https://gbdrrf.org/system/files/privatefiles/international_financial_institutions_ifis.pdf
15. The role of the World Bank in international trade policy. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/570456/EXPO_BRI\(2016\)570456_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/570456/EXPO_BRI(2016)570456_EN.pdf)
16. What Are the Different Types of International Financial Institutions? URL: <https://www.smartcapitalmind.com/what-are-the-different-types-of-international-financial-institutions.htm>
17. What are the main criticisms of the World Bank and the IMF? URL: https://www.brettonwoodsproject.org/2019/06/what-are-the-main-criticisms-of-the-world-bank-and-the-imf/#_Toc10127389

References:

1. Challenges faced by international monetary fund (IMF) and the ways of dealing with them. Available at: <https://research-methodology.net/challenges-faced-by-international-monetary-fund-imf-and-the-ways-of-dealing-with-them/#:~:text=The%20major%20challenges%20faced%20by,and%20dealing%20with%20social%20instability>
2. Financial Performance Summary IFC. Available at: <https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/544401c1-75fc-439e-a33d-75b19271c496/IFC-AR21-Financial-Performance>
3. IFIs and Development Through the Private Sector. Available at: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/29108/ifi-development-private-sector.pdf>
4. Information Statement. International Bank for Reconstruction and Development. Available at: <http://treasury.worldbank.org/cmd/pdf/InformationStatement.pdf>
5. International Bank for Reconstruction And Development, International Finance Corporation country partnership strategy for Ukraine for the period. Available at: http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSContentServer/WDSP/IB/2012/01/27/000333037_20120127034033/Rendered/PDF/662790CAS0P1220Official0Use0Only090.pdf
6. International Finance Organizations. Available at: <https://guides.library.harvard.edu/c.php?g=309904&p=2070124>
7. International Financial Institutions – Adapting to a World of Private Capital Flows. Available at: <https://willembuiter.com/builan.pdf>
8. International Financial Institutions – an overview. Available at: <https://www.cinfo.ch/en/un-ifi-careers/working-international-financial-institutions/international-financial-institutions>
9. International Financial Institutions. Available at: https://ips-dc.org/international_financial_institutions/
10. International Trade, Risk, and the Role of Banks. Available at: https://www.newyorkfed.org/medialibrary/media/research/staff_reports/sr633.pdf
11. New Data: Private Sector Investment in Developing-Country Infrastructure Bounces Back from Historic Lows. Available at: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/05/03/new-data-private-sector-investment-in-developing-country-infrastructure-bounces-back-from-historic-lows>
12. Overview of International Financial Institutions (IFIs). Available at: <https://www.tradecommissioner.gc.ca/development-developpement/mdb-overview-bmd-apercu.aspx?lang=eng>
13. Private Participation in Infrastructure. Available at: <https://ppi.worldbank.org/content/dam/PPI/documents/PPI-2021-Annual-Report.pdf>
14. The Role of the International Financial Institutions in Addressing Global Issues. Available at: https://gbdrrf.org/system/files/privatefiles/international_financial_institutions_ifis.pdf
15. The role of the World Bank in international trade policy. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/570456/EXPO_BRI\(2016\)570456_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/570456/EXPO_BRI(2016)570456_EN.pdf)
16. What Are the Different Types of International Financial Institutions? Available at: <https://www.smartcapitalmind.com/what-are-the-different-types-of-international-financial-institutions.htm>
17. What are the main criticisms of the World Bank and the IMF? Available at: https://www.brettonwoodsproject.org/2019/06/what-are-the-main-criticisms-of-the-world-bank-and-the-imf/#_Toc10127389

**INFLUENCE OF FINANCIAL AND CREDIT INSTITUTIONS
ON THE DEVELOPMENT OF MODERN INTERNATIONAL BUSINESS**

Summary. The influence of monetary and financial and credit institutions on the development of modern international business, the conditions, and methods of business financing in the countries of the world are analyzed in the article. The relevance of the topic is due to dynamic processes in the world, globalization, as well as the creation of a single economic and information space, which require appropriate management of the financial resources of countries and thus deepen the role of credit institutions on the world stage and their influence on the development of international business. The study of the influence of monetary and financial and credit institutions on the development of modern international business is relevant, and its research is of significant scientific and practical interest. Business is recognized as the most important engine of economic development, a provider of income, jobs, goods, and services in countries around the world. International credit and currency organizations play an important role in supporting the private sector in countries around the world. In most countries, international monetary and financial institutions play an important role in the social and economic development programs of developing countries and countries with economies in transition. The author of the article considers the main directions of financing and support of international business by international monetary and financial organizations and credit institutions. A functional analysis of the activities of the main credit and currency organizations and the influence of credit institutions on the development of private business, which has a direct impact on the development of modern international business in general, was carried out. The article indicates the main credit and currency organizations that have the most significant influence on the modern economy, considers the reasons and corresponding consequences of investments of credit institutions in the private sector of countries. Monetary, financial and credit institutions must solve all the tasks of supporting world well-being in the conditions of unstable development of the world economy, global globalization, prevention of the coronavirus disease COVID-19 and numerous military aggressions taking place in the modern world in the conditions of the Russian Federation's invasion of Ukraine.

Key words: International Financial Corporation, modern international business, monetary and financial organizations, economic growth, World Bank, International Monetary Fund, European Bank for Reconstruction and Development.

НОТАТКИ

Науковий журнал

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

**Серія
МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ
ТА СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО**

Випуск 43

Коректура • *Бабич В. І.*

Комп'ютерна верстка • *Удовиченко В. О.*

*Засновник видання – Факультет міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

Заснований у 2014 році. Виходить 6 разів на рік.

Адреса редакції:

88000, Україна, м. Ужгород, вул. Університетська 14, каб. 510

Факультет міжнародних економічних відносин,

Ужгородський національний університет

Телефон редакції: +38 (097) 085 34 95

Електронна пошта редакції: editor@visnyk-econom.uzhnu.uz.ua

Сторінка наукового журналу: www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 20,23.

Підписано до друку 20.10.2022 р. Замов. № 1022/424. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

Е-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.